

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Monika
ŠIPELYTĖ

Šveicarijos lietuvių politinė ir diplomatinė
veikla 1915–1919 m. Lietuvos valstybingumo
klausimu

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Istorija ir archeologija H 005

VILNIUS 2019

Disertacija rengta 2014–2018 metais Lietuvos istorijos institute.

Mokslinė vadovė:

prof. habil. dr. Tamara Bairašauskaitė (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

TURINYS

ĮVADAS.....	6
I. 1915 M. LIETUVIŲ ORGANIZACIJŲ ŠVEICARIJOJE KŪRIMOSI PRADŽIA.....	41
1. Lietuvių informacijos biuro įkūrimas ir veikla Paryžiuje iki Pirmojo pasaulinio karo	41
2. Lietuvių tautos tarybos įkūrimas Šveicarijoje	44
3. Pirmoji lietuvių konferencija Stokholme.....	49
4. Pirmieji Lietuvos atkūrimo projektai ir bendros lietuvių-latvių karalystės idėja	52
II. 1916 M. PIRMOSIOS LIETUVIŲ KONFERENCIJOS IR VALSTYBINGUMO PROJEKTAI.....	61
1. Lietuvių konferencijos Šveicarijoje kaip atstovavimo Lietuvai forma	61
1.1. <i>Berno konferencija</i> ir atsirbojimas nuo Lenkijos	62
1.2. <i>Hagos konferencija</i> ir antirusiškos propagandos plėtimas	68
1.3. Lozanos konferencijos ir bandymas susieti politinius centrus emigracijoje.....	74
2. <i>IIIe Conférence des Nationalités (III Tautų kongresas)</i> – Lietuvos valstybės projektavimas tarptautinėje erdvėje.....	87
2.1. <i>Centrinio tautų biuro</i> veikla iki Pirmojo pasaulinio karo.....	88
2.2. Vokietijos imperijos įtaka rengiant <i>III Tautų kongresą</i>	91
2.3. Lietuvių <i>III Tautų kongrese</i> priimti dokumentai	98
3. Lietuvių informacijos biuro (LIB) pertvarka ir Lietuvos atkūrimo projektas	108
3.1. Lietuvių informacijos biuro pertvarka – teisingesnio atstovavimo link?	109
3.2. Lietuvos atkūrimo projektas ir Vokietijai palanki karalystė.....	111
3.3. <i>Memorandumas dėl Nepriklausomos Lietuvos atkūrimo</i> 1916 m. pabaigos įvykių kontekste	116
III. 1917 M. SPAUDOS LEIDYBA, SAJUNGININKŲ PAIEŠKOS IR SANTYKIAI SU VOKIETIJA SIEKiant NEPRIKLAUSOMYBĖS.....	121

1. Pro-lietuviška spauda Šveicarijoje – galingas propagandos įrankis ar lietuvių (iš)naudojimas?	121
1.1. Lietuvių informacijos biuro leidyba iki 1917 m.: <i>Litauen</i> įkūrimas ir propagandinės knygos rengimas	123
1.2. Beisikeičiančios lietuvių spaudos Šveicarijoje kryptys ir Vokietijos valdžios cenzūra	130
1.3. <i>Didžioji Berta</i> ir (ne)sėkmingos derybos su vokiečiais	139
2. Šveicarijos lietuvių bandymai įteisinti Lietuvos savarankiškumą ir keisti situaciją Lietuvoje: realus ar įsivaizduojamas atstovavimas?.....	149
2.1. Bandymai susieti ateities Lietuvą su <i>Naująja Rusija</i>	150
2.2. Pastangos atkreipti Antantės valstybių dėmesį į Lietuvą	157
2.3. Ryšiai su Vokietijos centro-katalikiškomis partijomis – antianeksionistų paieškos	166
3. Šveicarijos lietuvių įtaka kuriant Valstybės Tarybą.....	173
3.1. „Patikėtinių taryba“ ar <i>demokratiški</i> rinkimai?	174
3.2. Deleгатų siuntimas į Vilniaus konferenciją – didžiausias Šveicarijos lietuvių laimėjimas?	180
3.3. <i>Stokholmo ir Berno II konferencijos</i> – sėkmingo bendradarbiavimo tarp visų politinių centrų kulminacija.....	186
IV. 1918 M. ŠVEICARIJOS LIETUVIŲ INDEĖLIS IR REAKCIJA Į LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS PASKELBIMĄ	201
1. Šveicarijos lietuvių santykis su 1918 02 16 Nepriklausomybės akto paskelbimu	201
1.1. <i>Vokiečių-lietuvių draugija</i> ir <i>priklausomos Lietuvos atkūrimo projektas</i>	202
1.2. 1918 Vasario 16 d. Nepriklausomybės Aktas ir jo paskelbimo Šveicarijoje aplinkybės.....	213
1.3. Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo siekis ir Šveicarijos lietuvių pozicija	219
2. Lietuviškosios monarchijos kūrimo(si) klausimas	227
2.1. Vokietijos pastangos plėsti imperiją ir Šveicarijos lietuvių atsakas .	229
2.2. Karaliaus rinkimai 1918 m. liepą ir Lietuvių tautos tarybos veiksmai	235

2.3. Karaliaus rinkimų viešinimas ir Vokietijos atstovybės Berne reakcija	244
3. Šveicarijos lietuvių konfliktas su Valstybės Taryba ir vizijų išsiskyrimas	252
3.1. III Lozanos konferencijos rengimo priežastys, tikslai ir Šveicarijos lietuvių situacija	253
3.2. <i>Lozanos III konferencijoje</i> svarstyti klausimai ir atstovavimo Lietuvai kompetencijos.....	258
3.3. Konferencijos pasėkmės ir Šveicarijos lietuvių persiskirstymas	268
V. 1919 M. ŠVEICARIJOS LIETUVIŲ VEIKLOS PABAIGA IR SANTYKIAI SU ATGIMSTANČIA LIETUVA	278
1. Juozo Gabrio paramos paieškos Prancūzijoje	278
2. Lietuvių organizacijų Šveicarijoje likvidavimas	283
IŠVADOS.....	286
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS	292
PRIEDŲ SĄRAŠAS	303
PRIEDAS NR. 1	304

ĮVADAS

*Neilgai trukus
Aš būsiu
Karalius be valstybės,
Valstybė be teritorijos,
Vienintelis pasaulyje valdovas
Gyvenąs ir puotaująs
Sienoje.*

(A. Nyka-Niliūnas, *Žiemos teologija*, Chicago, 1985)

Pirmojo pasaulinio karo metais neutralioje Šveicarijoje kirtosi daugybės kariaujančių kraštų diplomatų, kultūros ir politikos veikėjų, agentų, verslininkų, monarchistų ir revoliucionierių, skirtingais lygmenimis susijusių tiek su įvykiais frontuose, tiek su derybomis Alpių papėdėse, keliai. Vakaruose ir Rytuose siaučiant karui, ginklais ir ugnimi siekiant perbraižyti Europos žemėlapi, Šveicarijoje ir Skandinavijoje būrėsi emigrantai, kurie šią sumaištą matė kaip progą tame žemėlapyje įsitvirtinti. Tai buvo Vidurio ir Rytų Europos intelektualai, įvairiausių krypčių modernių valstybių kūrimo(si) teorijų šalininkai. Juos priėmusias turtingas ir atviras šalis tautinių judėjimų aktyvistai matė ne tik kaip pavyzdžius ateities valstybingumo modeliams kurti, bet ir kaip terpę, kurioje galima puoselėti savo kultūrą, stiprinti tautinį identitetą, ir svarbiausia – burtis politinei bei diplomatinei veiklai, neapsiribojusiai tik išeivių bendruomenės interesais. Karo atneštas senosios monarchinės ir imperinės Europos supurtymas leido iki tol kurtus mažųjų tautų valstybingumo projektus „ištraukti iš stalčių“ – vis stiprėjantis domėjimasis šių tautų reikalais lėmė viešų ir privačių erdvių atsiradimą, kuriose galėjo sleistis šios vizijos ir buvo pradėta ieškoti būdų joms įgyvendinti.

Nors lietuvių tautinis atgimimas jau buvo įsibėgėjęs ir palaipsniui stiprėjo nuo XIX a. antrosios pusės, o politinis gyvenimas ir galvojimas ėmė ypač sparčiai skleistis po 1904 m. spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimo Rusijos imperijoje, Pirmojo pasaulinio karo pradžia davė impulsą kiekybiškai ir kokybiškai kitokiems judėjimams: senosios kultūrinės ir savišalpos organizacijos prisiėmė politinės konsolidacijos ir savarankiškumo puoselėjimo rolę. Panašūs procesai vyko ne tik lietuvių tarpe, ir ne tik būsimos Lietuvos teritorijoje.

XIX a. pabaigos masinė migracija į Jungtines Amerikos Valstijas, išsiplėtusi studijų kelionių geografija į Vakarų Europą, karo paskatinti susibūrimai Skandinavijoje ir intelektualų bei valdininkų atsitraukimas drauge su imperine kariuomene į Rusijos gilumą 1914–1915 m. sandūroje – visa tai kūrė emigrantų centrus toli nuo gimtinės, o juose buvę žmonės skirtingai patyrė karą ir jo atneštas pasėkmes. Taigi, Šveicarija nebuvo vienintelis lietuvių diasporos telkimosi centras, kaip ir joje gyvenusių intelektualų veikla buvo labiau tipinė, nei netikėta, organiškai išaugusi iš pasaulinių įvykių ir tautos sąmonėjimo procesų susidūrimo. Tačiau neutralumą itin saugančios valstybės geopolitinė padėtis lėmė, kad ji buvo svarbi tiek kare dalyvaujančių, tiek jas stebinčių ar palaikančių valstybių atstovams – būtent čia buvo mezgamos oficialios ir slaptos pažintys, derinamos valdymo schemas būsimai pokario Europai. Todėl šioje šalyje gyvenę lietuviai buvo itin suinteresuoti ne tik įtraukti savo šalies vardą į vykstančias politines pertvarkas, bet ir patys įsitraukti į „didžiosios politikos“ sferas. Ši veikla šiandienai paliko įdomių klausimų tiek apie intelektualinį paveldą, tiek apie įvairias, neįgyvendintas valstybingumo formas, kurie turėtų būti svarstomi Pirmojo pasaulinio karo Šveicarijos ir visos Europos situacijos kontekste.

Čia organizacijas kūrusių ir dėl Lietuvos savarankiškumo dirbusių asmenų veiklos analizė gali papildyti modernios Nepriklausomos valstybės istoriją, o jų valstybingumo projektų tyrimas – atskleisti viename iš išeivijos intelektualinių veiklos centrų formuotas mąstymo strategijas, valstybingumo idėjų raidą.

Disertacijoje kalbama apie *Šveicarijos lietuvius* – šioje šalyje Pirmojo pasaulinio karo metais įsikūrusį emigrantų intelektualinį branduolį, suformavusį tris pagrindines organizacijas: *Lietuvių informacijos biurą*, (toliau – LIB), 1911 m. įkurtą Paryžiuje, *Lietuvių tautos tarybą* (toliau – LTT) ir „*Lituania*“ komitetą nukentėjusiems nuo karo šelpti. Žurnalistas, vertėjas ir politikas Juozas Gabrys, nuo 1907 m. studijavęs Paryžiuje, pirmąją organizaciją 1915 m. vasarą perkėlė į Šveicariją. Antroji čia buvo įkurta tų pačių metų rudenį, į pagalbą pasitelkus Fribūro universitete studijavusius kunigus lietuvius – Juozą Purickį, 1912–1917 m. studijavusį teologiją ir filosofiją ir Vladą Dzimidavičių-Daumantą, tuo pat metu studijavusį filosofiją. Trečioji organizacija, veikusi 1915–1919 m., buvo skirta padėti lietuvių karo belaisviams Vokietijos ir Habsburgų imperijose, o jai vadovavo taip pat Fribūro studentas, kunigas Antanas Steponaitis, 1913–1918 m. studijavęs filosofiją. Prie šių asmenybių pridėjus politinį ir visuomeninį veikėją prelatą Konstantiną Olšauską ir JAV lietuvių kunigą dr.

Vinčą Bartušką, prie darbo Šveicarijoje prisijungusius 1917 m. pradžioje, gausime beveik visą veikliausių asmenų sąrašą, kartais papildysiantį epizodiniais veikėjais. Taigi, šis tyrimas nebus nukreiptas į kiekybinę lietuvių išeivijos Šveicarijoje analizę ir bendruomenės šioje šalyje kaitą. Todėl nagrinėjamai žmonių grupei įvardyti pasirinktas terminas *Šveicarijos lietuviai* yra sąlyginis: jis neapima visų šioje šalyje gyvenusių tautiečių, o būtent tuos, kurie save įvardijo tautos atstovais Pirmojo pasaulinio karo laiku ir veikė organizuotai. Mūsų aptariami asmenys kitų lietuvių emigrantų centrų buvo pripažįstami ir išskiriami kaip *Šveicarijos lietuviai* bei patys save taip vadino. Jų pačių sugalvotas terminas *šveicariečiai* taip pat bus vartojamas kaip lygiavertė sąvoka.

Nesant valstybei kuriami jos įsteigimo, funkcionavimo, tarptautinių santykių, politinės santvarkos ir istorinės atminties projektai – tai ryškus Pirmojo pasaulinio karo laiko ženklas, o lietuvių bendruomenės JAV ir Europoje buvo itin aktyvios šios „intelektualinės produkcijos“ gamintojos. Kalbėdami apie „projektus“, ši terminą vartosime siaurąją prasme – kaip veiksmų planą (konkretūs tekstinės ar žodinės formos siūlymai, kaip įgyvendinti valstybingumo viziją). Šie veiksmų planai ir jų refleksija analizuojami per dvi disertacijai svarbias perspektyvas: *vidinę* – kaip patys save ir savo valstybingumo idėjas suvokė išeivijos veikėjai ir *išorinę* – kaip jų mintys bei darbai buvo matomi ir veikiami kitų šalių politikų ir diplomatų. Šveicarijos lietuvių valstybingumo projektus bei veiklą tirsime kaip apimančius idėjų ir veiksmų sritis bei atspindinčius šiame politikos centre susiformavusius vaizdinius apie valstybės valdymo formą, teritoriją, jos santykius su kaimynais. Iš istoriografijoje iki šiol nepanaudotų šaltinių surinkti duomenys, jų turinio bei konteksto analizė leidžia naujai pažvelgti į Lietuvos valstybingumo atkūrimo raidą XX a. pradžioje ir bandyti nustatyti Šveicarijos lietuvių indėlį jame. Taip pat svarbus šios lietuvių grupės, kaip laviravusios tarp dvejų kariavusių pusių, diplomatinės veiklos modelis, jo savitumas, nesėkmės ir laimėjimai.

Tad šio *darbo tyrimo objektas* yra Šveicarijos lietuvių politinė ir diplomatinė veikla, apimanti valstybingumo projektų rengimą, spaudos leidybą, konferencijų organizavimą, per kurią reiškėsi Lietuvos valstybingumo atkūrimo vizijos.

Darbo tikslas yra išanalizuoti Šveicarijos lietuvių veiklą valstybingumo klausimu, vidinių nuostatų ir išorės veiksnių įtaką jai, veikimo būdų kaitą, idėjų komunikaciją ir realizacijos galimybes.

UŽDAVINIAI:

- 1) ištirti lietuvių organizacijų Šveicarijoje įsikūrimo aplinkybes ir veiklos modelį;
- 2) aptarti Šveicarijoje vykusią lietuvių konferencijų metu priimtus nutarimus ir įtaką *Lietuvos klausimui*;
- 3) išnagrinėti Šveicarijos lietuvių siūlytus būsimos Lietuvos valstybės projektus ir įvardinti svarbiausius jų bruožus;
- 4) aptarti teritorines Lietuvos atkūrimo vizijas;
- 5) atskleisti *šveicariečių* santykius valstybingumo projektų klausimais su Vokietijos imperijos ir Antantės šalių pareigūnais;
- 6) išanalizuoti lietuvių spaudos Šveicarijoje naratyvus ir jų santykį su Vokietijos imperijos propagandos kryptimis;
- 7) ištirti Šveicarijos lietuvių pažiūrų į valstybingumą pokytį ir įtakos silpnėjimą po 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės akto paskelbimo.

Tyrimo chronologija pasislenka metais vėliau negu tęsėsi Pirmasis pasaulinis karas (1914–1918 m.). Daugiausia nagrinėdami **1915–1919 metus**, į ankstesnę laiką žvelgsime aptardami ikikarinę Juozo Gabrio, kaip svarbiausio *šveicariečių* atstovo, veiklą Paryžiuje, tačiau detaliau įvykius nagrinėsime nuo 1915 m. vasaros – jo persikėlimo į Šveicariją, kai šioje šalyje pradėjo veiklą minėtos organizacijos ir aktyviausi jų dalyviai. Darbo chronologiją pratęsti iki 1919 m. nusprendėme todėl, kad tuomet išryškėjo kai kurių Šveicarijos lietuvių konfliktas su Vasario 16 d. Lietuvos valstybės idėjomis ir buvo likviduotos jų organizacijos.

ISTORIOGRAFIJA

a. Lietuva kaip Pirmojo pasaulinio karo Rytų fronto dalis.

Vakarų šalių istorikai apie Pirmąjį pasaulinį karą per šimtą metų nuo jo sukūrė milžinišką kiekį istoriografinių pozicijų. Jų visų aprėpti neįmanoma, todėl darbe bus vadovaujama keliomis prieinamomis knygomis, kuriose aptarti mums svarbūs karo vyksmo ir politikos aspektai. Pirmiausia, svarbi yra šalis, kurioje veikiančius lietuvius tyrinėjame, aplinka ir karo meto situacija: Šveicarijos neutralumas ir ypatingas statusas, atsidūrus kariaujančių valstybių apsuptyje, skatina domėtis šios šalies specifika ir jos

inspiruotais judėjimais¹. Kitas svarbus momentas – tai Vokietijos ir Rusijos imperijų santykis su Vokietijos 1915 metais užimtomis teritorijomis ir jų tautomis. Šią poziciją reprezentuoja ir Rytų frontui skirti darbai, ir studijos apie šių kraštų gyventojų būklę bei migraciją². Kai kuriose iš šių pozicijų tiesiogiai aptariama užsienyje veikiančių lietuvių specifika, o kituose – tos veiklos kontekstas, Rytų ir Centrinės Europos tautoms siekiant kultūrinės ir politinės nepriklausomybės.

b. Lietuvių politinės veiklos istorija. Leidžiantis nuo makro lygmens į šiek tiek smulkesnį Europos istorijos skaidymą, susiduriame su darbais, skirtais konkrečioms Pirmojo pasaulinio karo metų realijoms, Rytų ir Vidurio Europoje dar XIX amžiuje prasidėjusių tautinių judėjimų kulminacijai – tautinių valstybių kūrimuisi. Taigi, istoriografijos pozicijos, kurios Lietuvos istoriografijos istorijoje jau drąsiai gali būti vadinamos *klasikinėmis*, kalbant apie XX a. pradžios lietuvių politiškumą, bus šio darbo atsparos ir atsvaros taškas.

Tokių pozicijų aptarimą derėtų pradėti nuo Alfonso Eidinto, Gedimino Rudžio, Egidijaus Aleksandravičiaus ir Alfredo Ericho Senno³. Tai politinių procesų istorijos darbai, ne tik padėję pagrindus empirinės šaltinių bazės, kalbant apie modernios valstybės kūrimąsi, suformavimui, bet ir pasiūlę savitas ir savalaikes interpretacijas, šviežiai pažvelgusias į sovietinės istoriografijos nuvertintą savarankiškos valstybės idėjos istoriją. Svarbus vaidmuo šiame istorinės reabilitacijos lauke tenka Raimundui

¹ Pvz.: R. Rossfeld, Th. Boumberger, P. Kury, *14/18 La Suisse et la grand guerre*, Baden, 2014; A. Elsig, *Les sharpnels du mensonge*, Lausanne, 2017.

² H. Lasswell, *Propaganda Technique in the World War*, New York, 1970 (1927); B. E. Colliander, *Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland: Während der Okkupation 1915–1918*. Abo [Turku], 1935; F. Fischer, *Germany's aims in the First World War*, New York, 1961; K. S. Pinson, *Modern Germany. It's History and Civilization*, New York, 1963; W. Sukiennicki, *East Central Europe during World War I: from foreign domination to national independence*, New York, 2 t., 1984; J. Hiden, *The Baltic states and Weimar Ostpolitik*, Cambridge, 1987; H. U. Wehler, *The German Empire 1871–1918*, New York, 1997; V. G. Liulevicius, *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity and German Occupation in World War I*, Cambridge, 2004; *The German myth of the East: 1800 to the present*, Oxford, 2013; D. Welch, *Germany, Propaganda and Total War, 1914–1918: The Sins of Omission*, New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 2000; A. Henriksson, *Vassals and Citizens: The Baltic Germans in Constitutional Russia, 1905–1914*, Marburg, 2009.

³ A. Eidintas, G. Rudis, sud., *Naujas požiūris į Lietuvos istoriją*, Kaunas, 1989; E. Aleksandravičius, *Politiniai lietuvių siekiai 1863–1914 m., Metmenys*, 1991, nr. 61, p. 22–41; A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, Vilnius, 1992.

Lopatai ir jo 1996 metais parašytai studijai apie Lietuvos žengimą į tarptautinę politiką 1914–1918 m.⁴

Joje ne tik išsamiai aptariami lietuvių valstybingumo raidai svarbūs įvykiai, bet ir stengiamasi bent trumpai pristatyti veikiančius asmenis ir jų pažiūras, nesusiaurinant politinės istorijos iki įvykių kronikos. Šiame darbe tiek tiek dėmesio skiriama ir Šveicarijos lietuvių vaidmeniui nuosekliai chronologiškai nagrinėjamuose organizacijų kūrimosi procesuose, aptariami kai kurie jų rengti valstybingumo projektai, vykdytos derybos su Vokietijos imperijos pareigūnais. Visas valstybės kūrimo(si) procesas istoriko siekiamas parodyti kaip daugiabriaunis ir sudėtingas, nulemtas ne vieno, bet kelių laike ir erdvėje palankiai lietuviams susidėsusių faktorių tiek tautiniame, tiek tarptautiniame lygmenyje. Šis istorikas taip pat nevengia „alternatyvių“ valstybės projektų ar nepavykusių bandymų stirpinti lietuvių savarankiškumą analizės – tai rodo, kad pasakojama apie idėjinio ir praktinio politiškumo lygmenų susikirtimą, tiesa, daugiau dėmesio skiriant pastarajam.

Politinių centrų sąvoka taip pat yra perimta iš R. Lopatos tyrimų ir bus vartojama šiame darbe, siekiant sistematizuoti surinktą informaciją⁵. Kitos šio istoriko vartojamos sąvokos ir koncepcijos taip pat yra svarbios, bandant nagrinėti ryšius tarp kelių išėivijos centrų ar sąveikas jų viduje. Pavyzdžiui, bandysime polemizuoti su teiginiu, kad 1915–1916 m. tik lietuvių atstovai buvo suinteresuoti ieškoti kontaktų su Vokietijos pareigūnais, be atgalinio ryšio. Taip pat tikrinsime, ar Šveicarijos lietuvių atveju buvo taikomasi prie besikeičiančių Lietuvos teritoriją okupavusios šalies interesų, ar nuosekliai laikomasi iš anksto numatytų tikslų, ar galima išskirti „prusiškas“ ir „provokiškas“ grupes Šveicarijos lietuvių tarpe, kaip teigė šis autorius. Tai ypač svarbu, siekiant suprasti kaip veikė ir keitėsi iki valstybinis Lietuvos interesų atstovavimo būdas.

Todėl verta pabrėžti, kad tarptautinių santykių ir politikos istorijos historiografijos pozicijose idėjos ir sąvokos dažniausiai traktuojamos instrumentiškai: kaip nurodančios į politinių procesų ištakas, inspiracijas,

⁴ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais, Lietuvos Atgimimo istorijos studijos*, t. 9, Vilnius, 1996.

⁵ R. Lopata, Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais, *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos. Lietuvos valstybės idėja (XIX–XX a. pradžia)*, t. 3, sud. E. Aleksandravičius... [et al.], Vilnius, 1991, p. 231–251; Lietuvių politinių centrų sąveika 1915–1916 metais, ten pat, p. 253–269; Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 m., *Lietuvos istorijos metraštis*, 1992, p. 67–90.

matomos kaip statiškos veiksmo dekoracijos, nekintančios jam prasidėjus. Siekiant praplėsti tyrimo lauką, kuomet analizuojamas ne tik įvykio (konferencijos, nutarimo, projekto) faktas, bet ir turinys, nepakanka konstatuoti, kokios mąstymo perspektyvos turėjo įtakos tam tikriems veiksams ar sprendimams, juolab kai rūpimas klausimas yra toks įvairialypis kaip valstybės kūrimasis. Būtina analizuoti idėjų raiškos erdvę, kurioje atsirado sprendimai ir siūlymai, tai reprezentuojančius įgyvendintus ir neįgyvendintus projektus, spaudos publikacijas, intelektualų diskusijas ir jų tuomet pateiktą įvykių interpretaciją. Taip įmanoma užčiuopti idėjų santykį su realybe arba būtent šių dviejų dalykų neatitikimą, sąlygotą informacijos stokos ar veikėjų paaviršutiniškų tarptautinės situacijos vertinimų. Žinoma, idėjų sklaidos ir galios dalybos lauke neturėtų būti pamirštas ir asmenybių indėlis – būtent unikalių projektų autorių sampratos, leidžiančios priartėti prie to meto sąvokų, kas buvo valstybė ir savivokos, ką užsienyje gyvenantis lietuvis turėtų dėl jos veikti. Šiais aspektais Šveicarijos lietuvių veikla Pirmojo pasaulinio karo metais dar nebuvo nagrinėta.

Taip pat turime pripažinti, kad bendra Pirmojo pasaulinio karo metų istorija, kuri apimtų ne tik karinių dalinių judėjimą Lietuvos teritorijoje ar lietuvių organizacijų veiklą, dar nėra parašyta, sociokultūriniai ir antropologiniai pjūviai iki paskutinių kelių metų sulaukė ne itin daug tyrėjų dėmesio⁶. Tiesa, šiuo metu vis pasirodo originalių bei bandančių šį įvairiapusės kaitos laiką susisteminti darbų, išeinančių už politinės ir karinės istorijos tyrimų lauko⁷. Pavyzdžiui, Dariaus Staliūno sudarytas straipsnių rinkinys apie erdvines Lietuvos sampratas skirtinguose tautiniuose judėjimuose iki Pirmojo pasaulinio karo nubrėžia gaires, kaip būtų galima tyrinėti vėlesnius šių sampratų pokyčius ir teritoriškumo svarbą tam tikros grupės projektuose, kuriomis vadovausimės tirdami Šveicarijos lietuvių nuomones lietuviškosios erdvės suvokimo klausimais⁸.

⁶ Pavyzdžiui, naujos sintezės bandymas – *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940)*, t. 10, 1 d., sud. D. Blažytė-Baužienė... [et al.], Vilnius, 2013.

⁷ J. Dementavičius, *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, Vilnius, 2015; G. Jankevičiūtė, G. Žukienė, sud., *The art of identity and memory: toward a cultural history of the two world wars in Lithuania*, Boston (Mass), 2016; G. Jankevičiūtė, N. Šepetytė, *Pasakojimas tęsiasi: modernizacijos traukinyje: Lietuvos šimtmetis, 1918–2018*, Vilnius, 2018; V. Safronovas, V. Jokubauskas, V. Vareikis, H. Vitkus, *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*, Klaipėda, 2018.

⁸ D. Staliūnas, sud., *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje: straipsnių rinkinys*, Vilnius, 2015, p. 7–17.

Kadangi savo darbe nagrinėjame valstybingumo siekius ir jų atspindžius (projektus, planus, diskusijas, knygas ir t.t.), bendruose XX a. lietuvių istorijos veikaluose mums svarbiausi elito atstovų tarpusavio ryšiai ir tarptautinės situacijos matymas, mąstymo ir veiksmų sankirtos, savęs ir kolegų suvokimas bei reprezentavimas. Todėl prieš pereidami prie konkrečiai Šveicarijos lietuvių aptarusių istorikų darbų, turime atkreipti dėmesį į bandymus nagrinėti *Lietuvos kaip idėjos* raidą. Iš karto po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. šio darbo ėmėsi *Lietuvių atgimimo istorijos studijų* leidybos grupė, kurios tikslas, išsakytas pirmame serijos tome, buvo per lietuvių Atgimimo XIX–XX a. tyrimų publikavimą viename leidinyje siekti ne tik kokybinio šuolio šios temos lauke, bet ir padėti atgimti patiems humanitariniams mokslams⁹.

Trečiasis šios serijos tomas būtent ir buvo pavadintas *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*¹⁰, o pagrindinė mintis – parodyti lietuvių politinės kovos dėl išsivadavimo istoriją. Čia atsiranda ne tik chronologinės ir teritorinės skirtys tarp pristatomų temų, bet ir ideologinis, politinis, socialinis lietuviškųjų idėjų skirstymas, remiantis konkrečių partijų ar išeivių grupių istorija. Vėliau šios serijos tomas sudarė ne tik straipsnių rinkiniai, bet ir atskirų autorių studijos bei monografijos, skirtingais pjūviais nagrinėjančios modernios valstybės gimimą, visuomenės socialinę ir kultūrinę kaitą, susidūrimus su Rusijos ir Vokietijos imperijomis. *Lietuvių atgimimo istorijos studijų* kurtas metanaratyvas apie tautinį Atgimimą kaip daugiaplanį ilgajame XIX amžiuje išsidėsčiusį procesą ilgam įsitvirtino Lietuvos ir gretimų šalių istoriografijoje. Tiesa, derėtų paminėti, kad dauguma šioje serijoje publikacijas išleidusių autorių stengėsi išsivaduoti iš dar tarpukariu nuausto Daukanto-Valančiaus-Basanavičiaus-Smetonos tautininkiško naratyvo, kaip viso lietuvių Atgimimo pamato, pasakodami apie alternatyvas tautinei valstybei, bandymus kurti pilietinę visuomenę, tokių asmenybių kaip Mykolas Rōmeris ar Adomas Honorijus Kirkoras veiklą, Katalikų Bažnyčios ir modernėjančios visuomenės santykius, švietimą bei naujausiame šios serijos ledinyje – nacionalizmą ir emocijas¹¹. Taigi, šiuose tomuose randame tekstų, kurie padėjo pagrindus vėliau iš jų

⁹ E. Aleksandravičius, red., *Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos, Lietuvos Atgimimo istorijos studijos*, t. 1, Vilnius, 1990, p. 4.52

¹⁰ *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos. Lietuvos valstybės idėja (XIX–XX a. pradžia)*, t. 3, sud. E. Aleksandravičius... [et al.], Vilnius, 1991.

¹¹ *Nacionalizmas ir emocijos: Lietuva ir Lenkija XIX–XX a. Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 17, sud. Vl. Sirutavičius, D. Staliūnas, Vilnius, 2001.

išaugusiems darbams ir vis dar yra pamatas, nuo kurio atsispiriama imantis nagrinėti politines ir tapatybines XIX–XX a. pradžios istorijos problemas.

Tačiau tokie fundamentalūs tautinės-politinės raidos pasakojimai patys sukuria vieną *problemą* – apsunkina kitų tyrėjų galimybes nuo jų atsiplėšti, ypač kai kalbama ne vienu iš jau nagrinėtų klausimų į jį gilinantis, o bandant permąstyti ar visiškai alternatyviai pažiūrėti į visą tautiškumo ir valstybingumo kūrimosi raidą. Visiškai naujai ir kitaip pažvelgti į *valstybės* kaip sąvokos ir politinės idėjos raidą ėmėsi politologas-istorikas Justinas Dementavičius disertacijoje ir vėliau pasirodžiusioje monografijoje¹². Politinės minties tyrimų ir sąvokų istorijos (*Begriffsgeschichte*) prieigos jam leido į lietuvių tautinį-politinį naratyvą įtraukti ne tik klasikinius XIX–XX a. tekstus, bet ir mažiau žinomus pasakojimus ir jų autorius, sekti idėjų raidą iki pat XX a. antrosios pusės, bandant išskirti, kas buvo svarbu kiekvienai nagrinėjamai grupei ėmus kalbėti apie *valstybę*, nebūtinai vartojant šią konkrečią sąvoką. Tiesa, autoriui ne visuomet pavyko išlukštenti daugiasluoksnės realybės siužetus, kurie nebūtinai sutapo su skelbiamomis politinėmis nuostatomis ar partijų programomis. Tačiau tikslas sekti *minties* raidą, sukuria šiame tyrime svarbų kontekstą, padėsiantį ieškoti idėjų tęstinumo ir atpažinti netgi epochas sujungusių valstybės kūrimosi projektų bruožus. Nors nagrinėsime tik labai trumpą „didžiojo pasakojimo“ apie Lietuvą kaip valstybę dalį, tačiau šiame darbe aptariamai intelektualai neatsirado idėjų vakuume ir tokio po savęs nepaliko, todėl svarbu ne tik rasti jų vietą bendroje politinės minties ir sampratų raidoje, bet ir atpažinti jų savitumą konkretaus laiko ir erdvės sąlygose.

c. *Šveicarijos lietuvių istorija*. Visgi detalesnės apžvalgos reikėtų istoriografijai, kuri į Šveicarijos lietuvių veiklą Pirmojo pasaulinio karo metais žvelgia kaip į savo tyrimo objektą arba bent vieną iš jų. Nors ši istoriografinė tradicija pradėta dar tarpukario Lietuvoje, bandant rasti Šveicarijos lietuvių veiklos vietą Lietuvos valstybės kūrime(si), šios temos tyrimai gana fragmentiški ir netolygūs. Pirmieji tekstai, kurie gali būti traktuojami kaip istoriografinė pozicija, Juozo Purickio parašyti dar XX a. trečio dešimtmečio pabaigoje¹³. Jie svarbūs ne tik kaip vieni pirmųjų „mokslinių“ bandymų šią temą pristatyti viešumai, bet ir tuo, kad Purickio

¹² J. Dementavičius, *Valstybės samprata Lietuvoje: modernios lietuviškos politinės minties ištakos ir raida*, daktaro disertacija, politikos mokslai (02 S), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012; *Tarp ūkininko ir piliečio...*;

¹³ J. Purickis, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*;

pasakojimas daugiau negu pusę amžiaus nuo jo sukūrimo keliavo per sovietinių, išeivijos ir laisvos Lietuvos istorikų knygas beveik nepakitęs¹⁴, iš tiesų integruotas ne kaip subjektyvus šaltinis, reikalaujantis dekonstravimo, o kaip „nešališkai“ sukonstruotas didysis naratyvas¹⁵.

Kiti lietuvių politinio veikimo centrai Pirmojo pasaulinio karo metais taip pat yra susilaukę istorikų dėmesio – daugiausia aptarti JAV ir Rusijoje dirbę lietuviai¹⁶. Jungtinėse Amerikos valstijose XIX–XX a. pradžioje gyvenusios diasporos visuomeninės veiklos ir pagalbos besikuriančiai Lietuvai istorija iš tiesų yra išsamiausiai išnagrinėta, jos tyrimai vykdyti tiek išeivijos istorikų, tiek sovietmečiu gyvenusiųjų Lietuvoje¹⁷. Paskutinioji Broniaus Raguočio knyga paliečia ir kitą mums įdomią temą – periodinės spaudos leidybą 1879–1919 m. Amerikos lietuvių tarpe¹⁸.

Ja pasirėmė kiti du komunikacijos praktikų aptariamu laiku tyrinėtojai – tai Remigijus Misiūnas¹⁹ ir Gary Hartman²⁰. Misiūno knygoje *Informacinių kovų kryžkėlėse: JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pab.* –

¹⁴ R. Žepkaitė, *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922 m.)*, Vilnius, 1973; V. Liulevičius, *Išeivijos vaidmuo Nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe*, Chicago, 1981; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. II, Vilnius, 1992; A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, Vilnius, 1992.

¹⁵ Tačiau reikėtų iš karto pastebėti, kad pasakodamas apie ankstyvuosius veiklos metus Šveicarijoje, Purickis yra stebėtinai netikslus, nelogiškai praleidžiantis įvykius bei žmones ir į vieną suvedantis kelių organizacijų veiklą, nors pats joje aktyviai dalyvavo iki 1918 m. vasaros. Tai galbūt buvo daroma taktiniais sumetimais arba tiesiog galvojant, kad dešimtmečio Lietuvos istorijos sintezėje tikslumas nėra itin svarbus. Jo versijos gyvybingumas gali būti paaškinamas Purickio padėtimi – jis vienintelis iš šveicarietų po 1918 m. ilgesnį laiką užėmė aukštą valstybinį postą politikoje, o po to buvo garsus ir skaitomas žurnalistas, tad jo versija tarsi turėtų būti nešališkiausia, paprasčiausia ir be praeities nuoskaudų atsiteisimo su buvusiais bendradarbiais.

¹⁶ J. Skirius, Lietuvos ir JAV santykiai Paryžiaus taikos konferencijoje 1919 metais, *Istorija*, 1996, t. 34, p. 98–113; V. Pukienė, Voronežas – lietuvių švietimo židinys Rusijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, *Istorija*, 2008, t. 70, p. 17–27.

¹⁷ Pvz.: V. Liulevičius, *Išeivijos vaidmuo...*; B. Raguotis, *Jungtinių Amerikos Valstijų darbininkų periodika 1905–1917 m.*, Vilnius, 1978.

¹⁸ B. Raguotis, *Amerikos lietuvių periodinė spauda 1879–1919 metais*, Marijampolė, 2003.

¹⁹ R. Misiūnas, *Informacinių kovų kryžkėlėse: JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pabaigoje – 1922 m.*, Vilnius, 2004.

²⁰ G. Hartman, *The Immigrant as Diplomat: Ethnicity, Nationalism and the Shaping of Foreign Policy in the Lithuanian-American Community, 1870–1922*, Chicago, 2010.

1922 m. ne tik nagrinėjamos spaudos publikacijos, reklamos kampanijos ir su tuos susiję JAV lietuvių tarpusavio kovos, bet ir bandoma tyrimą konstruoti aplink tokias analitines kategorijas kaip „tautinė propaganda“ ir „informaciniai karai“, satyrą spaudoje traktuojant kaip politikos ir savimonės formavimo priemonę. Šioje monografijoje viena dalis²¹ skiriama Juozo Gabrio lėšų rinkimo akcijai JAV, kurios tikslas buvęs kurti Lietuvių informacijos biurus skirtingose Europos šalyse ir kilus Pirmajam pasauliniam karui populiarinti lietuvius ne tik kaip tautinę ir kultūrinę tapatybę turinčią grupę, bet ir kaip politinio savarankiškumo trokštantį objektą.

Stiprioji Misiūno analizės pusė yra ta, kad nagrinėjant Amerikos lietuvių santykius su *šveicariečiais* ar jų propagandines kampanijas Europoje remiamasi Amerikos Lietuvių Tautos Tarybos archyve išlikusiais dokumentais, kurie daugumai šią temą tyrusių istorikų buvo nepasiekiami. Nors istorikas teigia nagrinėjantis informacines kovas (t.y.: politinės komunikacijos viešąjį aspektą), jo tyrimui trūksta būtent *neviešojo* dėmens – politinio, karinio ir netgi ideologinio aptariamąs veiklos pagrindo, kuris buvo itin svarbus Europos išeivijos politiniuose centruose, balansavusiuose tarp kelių šalių žvalgybų, kontržvalgybų ir privačių įtakingų veikėjų interesų. Tad susitelkdamas tik į vienos komunikacijoje dalyvavusios grupės (JAV lietuvių) viešai ir privačiai išsakytas mintis apie politinę situaciją Europoje ir Lietuvos valstybingumo propagavimo klausimą, autorius aptaria tik vieną komunikacinių praktikų aspektą, mažai paliesdamas jo santykį su realiais įvykiais ir sprendimais. Todėl dauguma šio autoriaus interpretacijų iš tiesų yra kvestionuotinos, juolab kad knygoje nesiremiama E. Demmo ir A. E. Senno (žr. toliau) darbais, kurių stiprioji pusė yra būtent politinės konjunktūros analizė.

Po kelių metų pasirodžiusi amerikiečių istoriko Gary Hartman knyga *The Immigrant as Diplomat: Ethnicity, Nationalism and the Shaping of Foreign Policy in the Lithuanian-American Community, 1870–1922* siekė lietuvių bendruomenės JAV pastangas dėl Lietuvos valstybės kūrimo ir tarptautinio pripažinimo aptarti „lituanizmo“ ir „amerikanizmo“ koncepcijų rėmuose, kurios reprezentuoja pastangas integruotis į gyvenamosios šalies politinę erdvę, tačiau išlaikyti artimus ryšius su gimtąja šalimi ir tapatintis su jos tikslais tarptautiniuose santykiuose. Nors šie bendruomenės savivokos, įvaizdžio ir jų kaitos bei siekio įsitvirtinti diplomatinuose ryšiuose klausimai

²¹ R. Misiūnas, *Informacinių kovų kryžkelėse ...*, p. 67–124.

panašūs į problemas, su kuriomis susidūrė intelektualai Europoje, tad gali būti matomi greta mūsų tyrimo, tačiau lyginamoji analizė nėra pagrindinė šios disertacijos prieiga.

Grįždami prie lietuvių veiklos Šveicarijoje temos, turime paminėti, kad nemažai dėmesio yra susilaukusi Fribūro universiteto ir jame studijavusių lietuvių istorija²². Taip pat verta paminėti Irenos Štikonaitės tyrimus – nors juose gausu netikslumų, tai vienas iš bandymų aprėpti platų lietuvių studentijos Šveicarijoje veiklos lauką dar iki XX a.²³

Apie Pirmojo pasaulinio karo laikus ir Šveicarijos veikėjus taip pat yra rašiusi Vida Pukienė²⁴. Ši autorė vėliau dar kartą grįžo prie panašių klausimų rašydama Konstantino Olšausko biografiją²⁵. Ši, kaip ir Juozo Purickio-Vygando biografija²⁶, nėra itin nuoseklios savo pasakojimo struktūra, remiasi nelabai patikimais šaltiniais bei jų interpretacijomis, todėl laviruoja ties istorinės beletristikos riba. Itin ryškiai matomas autorių noras nepaisant realių faktų *reabilituoti* dar sovietinės istoriografijos skaudžiai užsipultus veikėjus – kunigystę metęs ir neaiškiomis aplinkybėmis miręs J. Purickis bei meiluzės nužudymu apkaltintas buvęs kandidatas į vyskopus K. Olšauskas tam buvo labai tinkami. Tačiau šiuo atveju, geri ketinimai tekste virsta nekritišku asmens ir jo aplinkos vertinimu, visiškai ignoruojant atsakomybės už savo veiksmus arba laisvo asmens apsisprendimo motyvus. Ar šie veikėjai tokių koncepcijų nuosekliai laikėsi vėlesniais gyvenimo metais, galima diskutuoti, tačiau tai puikiai tinka mūsų nagrinėjamam laikui, kuomet abu kunigai *sąmoningai* ir itin noriai rinkosi politiko vaidmenį, galiausiai nesutapusį su dvasininko pašaukimu. Noras kiek įmanoma

²² A. Katilius, Fribūro universiteto draugijos „Lituania“ šalpos fondas, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2012, t. 36, p. 91–117; Fribūro lietuvių studentų draugija „Rūta“, *Kintančios Lietuvos visuomenė: struktūros, veikėjai, idėjos*, sud. O. Mastianica... [et. al.], Vilnius, 2015, p. 497–508; M. Šipelytė, Fribūro universitetas ir lietuvių veiklos Šveicarijoje reikšmė XX amžiaus pradžioje, *Lietuvos istorijos studijos*, 2016, nr. 37, p. 154–176.

²³ I. Štikonaitė, Kultūriniai ryšiai su Šveicarija: Lozana – vienas lietuvių kovos dėl nepriklausomybės istorijos puslapis, *Gimtasis žodis*, 2002, nr. 9, p. 13–20; Lietuvos kultūriniai ir akademiniai ryšiai su Šveicarija XVI–XX amžiuje, *Archivum Lithuanicum*, 2004, t. 6, p. 223–236.

²⁴ V. Pukienė, Lietuvių organizacijos Šveicarijoje 1916–1918 metais, *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*, sud. J. Skirius... [et al.], Vilnius, 2004, p. 99–108.

²⁵ V. Pukienė, *Prelatas Konstantinas Olšauskas: visuomenės veikėjo tragedija*, Vilnius, 2013.

²⁶ A. Gaigalaitė, J. Žeimantienė, *Juozas Purickis-Vygandas*, Vilnius, 2004.

atsiriboti nuo tiesiogiai temos neliečiančių kontraversijų lemia, kad dviem aukščiau minėtomis biografijomis šiame tyrime nebus gausiai remiamasi.

Tokios asmenybės kaip prelatas Konstantinas Olšauskas ar baronas Friedrichas von der Roppas (taip pat svarbus asmuo Šveicarijos lietuvių istorijoje) galbūt iš tiesų būtų lengviau suvaldomos kaip grožinių kūrinių veikėjų prototipai, tačiau jie nusipelno ir mokslininko žvilgsnio – būtent dėl to, kad jų istorijose atsiskleidžia visas modernėjančio ir savo tapatybę drastiškai keičiančio žmogaus pasirinkimų spektras. Kaip pavyzdį galime nurodyti R. Lopatos bandymą rekonstruoti barono mini biografiją aktyviausiais jo veiklos metais, kurioje taikliai užčiuopiamos išorinės įtakos ir asmens ketinimų sankirtos²⁷. Manome, kad šį tyrimą kokybiškai papildys ir lietuvių bei užsienio istorikų darbai apie mažiau žinomus karo metų veikėjus, kurie buvo susiję su lietuvių veikla Šveicarijoje²⁸.

Prakalbę apie kontraversiškus veikėjus, istorijos ir kūrybos sandūras, negalime nepaminėti Alfonso Eidinto darbų²⁹. Šis istorikas ir diplomatas yra parašęs vienintelę Juozo Gabrio biografiją, kurią pats, tiesa, įvardija kaip *istorinį detektyvą*³⁰. Nesigilinsime, kiek ši kategorija gali būti naudinga moksliniame istorijos tyrime, tačiau turime paminėti, kad Eidinto įžvalgos yra svarbiausios ne ten, kur jis remiasi šaltiniais ir istoriografija, o ten, kur šie dalykai nepasiekia – neribodamas vaizduotės, istorikas sukūrė nemažai galimų Gabrio ir jo aplinkos veiklos scenarijų, kurie, atsiradus naujiems šaltiniams, pasirodo, yra labai tikėtini. Taigi, šio autoriaus, kurio

²⁷ R. Lopata. „Tipas apskritai labai dar įtariamasis, bet reikalingas“. Baronas Friedrichas von der Roppas ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai, *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos. Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, t. 8, sud. E. Motieka... [et al.], Vilnius, 1996, p. 321–350.

²⁸ S. Zetterberg, *Die Liga der Fremdvölker Russlands 1916–1918*, Helsinki, 1978; M. Farrokh, *La Pensée et l'action d'Edmond Privat (1889–1962). Contribution à l'histoire des idées politiques en Suisse*, Berne, 1991; L. Charrier, *À la recherche d'une paix de compromis: Kessler, Haguenin et la diplomatie officielle de l'hiver 1916–1917*, *Histoire@Politique*, [el. žurnalas], 2010, No. 11 (mai–août). Priega per internetą: http://www.histoire-politique.fr/index.php?numero=11&rub=autres-articles&item=54#haut_page [Žiūrėta 2019 01 16]; D. Mačiulis, Jonas Šliūpas ir lietuvių-latvių vienybės idėja, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2011, t. 12, p. 83–98.

²⁹ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas...*; Skandalingieji Juozo Gabrio-Paršaičio darbai, *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos. Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, t. 8, sud. E. Motieka... [et al.], Vilnius, 1996, p. 407–450; *Antanas Smetona ir jo aplinka...*;

³⁰ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas...*;

stilių galime pavadinti *Eidinto žanru*, darbas mums svarbus kaip viena kertinių pozicijų, kurios įtvirtintus mitus ir spėliones apie lietuvių veiklą Šveicarijoje bandysime patvirtinti arba paneigti. J. Gabrio biografija taip pat reikšminga kaip viso jo gyvenimo veiklos interpretacija, bandant sudėlioti akcentus ne tik itin skirtingų įvykių grandinėje, bet ir ieškant priešasčių, kodėl ir kaip buvo pasirenkami sąjungininkai, neretai vėliau tapdavę priešais, kaip laviruojama tarp įvairiausių tarnybų ir pareigūnų. Ši gyvenimo ir veiklos sintezė, nors fragmentiška ir su pertrūkiais, žadina ne tik detektyvinę, bet ir mokslinę vaizduotę. Būtent todėl manome, kad vertinga į vieną iš J. Gabrio gyvenimo etapų pažvelgti susitelkiant į mokslinę jo ir aplinkos politinės veiklos analizę, stengiantis atitrūkti nuo vėlesnių metų kontraversijos ir susitelkti į konkretaus laiko pažiūras, tikslus, darbus ir jų pasekmes – siekiant veikėją ne nuteisti ar reabilituoti, o pristatyti ir bandyti paaiškinti.

Amerikiečių istoriko Alfredo Ericho Senno darbai taip pat nagrinėja XX a. pirmos pusės Šveicarijos istoriją bei su Lietuva susijusias to meto politines aktualijas³¹. Kaip ir dauguma 6–7 XX a. dešimtmečiais JAV universitetuose išauklėtų tarptautinės Europos politikos tyrinėtojų, Sennas savo darbuose pasižymi daugiaplanio konteksto pastebėjimu ir įvardijimu, siekiu lietuvių veiklą istorijoje įterpti į platesnių procesų, pasaulio kaitos tendencijų tyrimus. Tai galima pastebėti autoriui kalbant tiek apie įvykių istoriją Pirmojo pasaulinio karo metais, tiek apie sudėtingą XX a. pabaigos Sovietų Sąjungos byrėjimą ir su juo susijusius reiškinius³². Taip pat svarbu tai, kad jis buvo pirmasis (ir daugeliu atveju – vienintelis) šią temą tyręs istorikas, galėjęs disponuoti JAV, Šveicarijoje ir Lietuvoje prieinamais archyviniais šaltiniais. Tiesa, mažiausiai prisilietęs prie pastarųjų. Dabar matome galimybę tikrinti ir plėtoti jo interpretacijas, pavyzdžiui, apie 1918 m. vokiečių-lietuvių, šveicarų-lietuvių organizacijų veiklą, bandymus siūlyti

³¹ A. E. Senn, *The Russian Revolution in Switzerland, 1914–1917*, London, 1971; The activity of Juozas Gabrys for Lithuania's Independence, 1914–1920, *Lituanus*, [el. žurnalas], 1977, Vol. 23, No. 1 – Spring. Prieiga per internetą: http://www.lituanus.org/1977/77_1_02.htm [Žiūrėta 2019 01 15]; The Entente and the Polish Question 1914–1916, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, 1977, Bd. 25, H. 1, p. 21–33; The Nationalities Factor in the Activities of Intelligence Agencies in Switzerland during The First World War, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Imperijos ir nacionalizmai Didžiajame kare: sąveikos Vidurio Rytų Europoje*, 2015, nr. XXXI, p. 99–119.

³² Pvz.: A. E. Senn, *Lithuania awakening*, Vilnius, 2002.

alternatyvius tautiškajam valstybės modelius³³ bei tokių kontraversišku veikėjų kaip Antanas Viskanta³⁴ ar baronas Roppas santykius su Šveicarijos lietuvių veikėjais³⁵. Galime kvestionuoti 1916 m. įvykių ir konjunkčūros analizę, kuriai šio istoriko darbuose trūksta *III Tautų kongreso* ir planuotų LIB bei LTT pertvarkų nuoseklesnio vertinimo.

Nors prancūzų istoriko Eberhardo Demmo išleistos knygos gali būti matomos kaip naujausia pozicija mūsų analizuojama tema, tyrimus, remdamasis tiek Sennu, tiek lietuvių istorikais, jis pradėjo jau prieš kelis dešimtmečius: jis prisidėjo prie Juozo Gabrio atsiminimų *Tautos sargyboje* vertimo į vokiečių kalbą ir publikacijos su komentarais³⁶, taip pat tyrė Pirmojo pasaulinio karo Vokietijos imperijos propagandą okupuotų teritorijų atžvilgiu ir santykius su lietuvių bei kitų Rytų Europos tautų išseivijos atstovais³⁷. Jo darbuose svarbi slaptųjų tarnybų ir jų agentų linija, todėl galime rasti nemažai informacijos apie Juozo Gabrio, Friedricho von der Roppo ir Gisberto von Rombergo³⁸ bedradarbiavimo istoriją. Tikrinsime, ar pagrįsta yra Demmo siūloma *protodiplomatijos* koncepcija, apibendrinanti pradinį užsienyje veikusių lietuvių organizacijų modelį. Taip pat bandysime įrodyti, kad istorikas, susitelkdamas į publikacijas užsienio spaudoje,

³³ R. E. Heath, A. E. Senn, Edmond Privat and The Commission of the East in 1918, *Journal of Baltic Studies*, 1975, Vol. VI, Nr. 1, p. 9–16.

³⁴ Antanas Viskanta (1875–1940) – lietuvių dvasininkas, studijavęs Liuvene (1907–1911), Romoje (1911–1915) ir Fribūre (1915). 1915 m. Rombergo buvo bandytas įdarbinti Vokietijos agentu, bet nesėkmingai. Propagavo lietuvių ir lenkų vienybės idėjas, pilietinės valstbės modelį. 1918 m. drauge su lenkų ir šveicarų intelektualais įkūrė Rytų Komisiją (*Commission de l'Est*), kuri pasisakė už Rytų Europos tautų federaciją, tačiau ši organizacija nesulaukė pasisekimo. Iki Antrojo pasaulinio karo dirbo Vilniuje, remdamas lietuvybę (E. Demm, Ch. Nikolajew, *Auf Wache für die Nation...*, p. 390).

³⁵ A. E. Senn, Garlanda: A Study in Émigré Intrigue, *The Slavonic and East European Review*, 1967, Vol. 45, No. 105, p. 411–424; Antanas Viskantas: a Lithuanian with Polish friends, *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos. Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, t. 8, red. E. Motieka... [et al.], Vilnius, 1996, p. 312–320.

³⁶ E. Demm, Ch. Nikolajew, *Auf Wache für die Nation. Erinnerungen. Der Weltkriegsagent Juozas Gabrys berichtet (1911–1918)*, Frankfurt am Main, 2013.

³⁷ E. Demm, *Ostpolitik und Propaganda im Ersten Weltkrieg*, Frankfurt am Main, 2002.

³⁸ Gisbert von Romberg (1866–1939) – vokiečių diplomatas ir atstovybės Berne (Šveicarija) vadovas 1912–1919 m. 1886 m. baigęs teisę Friedricho Wilhelmo Universitete Bonoje, nuo 1889 m. dirbo Užsienio reikalų ministerijos stažuotoju, 1901–1905 m. ambasados sekretoriumi Sankt Peterburge, 1905–1910 m. pasiuntiniu ir konsulu Bulgarijoje; 1919–1931 m. toje pačioje ministerijoje vadovavo Rytų Politikos skyriui.

nepakankamai įvertina Šveicarijoje lietuvių leistų leidinių reikšmę patiems veikėjams, jų tautos atstovavimo suvokimui ir pozicijoms kitų lietuvių politikų atžvilgiu. Tikslinsime ir versiją dėl J. Gabrio „neperėjimo“ į politinę veiklą Lietuvoje – ar tai buvo savo laisvės Šveicarijoje saugojimas, kaip teigia Demmas, ar kaip tik siekis 1918 m. čia įkurti Lietuvos Tarybai vadovausiančią organizaciją?

Be minėtų perspektyvų, susitelkdami į veiklos valstybingumo klausimu analizę, bandysime nustatyti Šveicarijos lietuvių mąstymo autentiškumą. Tai vienas sunkiausių klausimų šioje temoje – kaip pamatuoti, ar nagrinėjamos žmonių grupės tarpe buvo tik dalijamasi Vokietijos imperijos pareigūnų siūlomais Lietuvos atkūrimo projektais, ar buvo vystoma autentiška, kažkiek originali politinė mintis? Bent jau pradėti atsakinėti į šį klausimą gali pagelbėti jo išskaidymas ir neabsoliutinimas – bandysime išsiaiškinti, konkretaus įvykio ar projekto santykį su asmeninėmis pažiūromis, ambicijomis ir nuomonėmis bei greta buvusiu ir sąmoningai diegtu paklusnumu konjunktūrai. Taigi, stengsimės tautinių ir tarptautinių interesų raizgalynėje rasti ir paaškinti *kas tuo metu yra Lietuvos valstybingumas* ir *kaip* tai norima realizuoti.

Apibendrinant aptartą istoriografiją, galima konstatuoti, kad bandant aprėpti kuo platesnį politinei lietuvių valstybės raidai svarbių įvykių ir asmenų spektrą, kai kurie projektų kūrimo ar organizacijų veiklos atvejai pristatomi kaip pavyzdžiai, detaliau jų neanalizuojant. Tai suprantama siekiant parašyti valstybės kūrimosi sintezę, bet taip pat suteikia progą užpildyti šias spragas imantis vidinės tam tikrų politikų grupių veiklos, tekstų, tarpusavio ryšių ir savivokos analizės, kuriai pasirinkome Šveicarijos lietuvių atvejį. Tad prie teiginių *kaip* buvo kuriami valstybingumo projektai iševijoje siekiama pridėti papildymą *kodėl* būtent tokie projektai buvo pasirinkti, įsisažmoninti ir iškomunikuoti į aplinką.

Šis požiūris, kai politinė ir diplomatinė veikla valstybingumo klausimu analizuojama per Lietuvos atkūrimo projektus, jų sklaidą ir Šveicarijos lietuvių atvejo specifikos išskleidimą, sudaro **darbo naujumą**. Spaudos ir korespondencijos tyrimas, jį derinant su naujais, pirmą kartą naudojamais Šveicarijos lietuvių paliktais šaltiniais bei gausia užsienio diplomatų archyvine medžiaga, leidžia pamatyti tikslesnę ir pilnesnę šios lietuvių grupės valstybingumo sampratą, kurios pagrindinius bruožus siekiame išryškinti. Todėl šiame darbe itin svarbus siūlymų dėl Lietuvos ateities sklaidos (komunikacijos) privačiame ir viešame lygmenyse aspektas.

Šis darbas **aktualus**, nes prisideda pildant įvairiapusišką pasakojimą apie Lietuvos kūrimąsi už jos ribų – tai svarbi visos XX a.

Lietuvos politinės istorijos dalis, atskleidžianti valstybingumo idėjų įvairovę, kismą ir gyvybingumą net nesant nepriklausomos teritorinės valstybės.

ŠALTINIŲ APŽVALGA

Šiame darbe naudosimės keliomis šaltinių grupėmis: 1) archyviniai dokumentai; 2) atsiminimai ir autobiografijos; 3) spauda; 4) karo metų leidiniai.

Šaltinių išsibarstymas plačioje geografinėje erdvėje ir pasitaikantis fragmentiškumas lemia, kad norint parodyti kiek įmanoma pilnesnį lietuvių veikimo Šveicarijoje modelį, tenka panaudoti kuo daugiau skirtingų jų grupių. Mus dominanti tema, kaip jau minėta, skyla į dvi prieigas, kurių pagrindu skirstomi šaltiniai: tai 1) *išorinė* – kaip užsienyje dirbusieji lietuviai buvo matomi Vokietijos imperijos pareigūnų, kitų šalių intelektualų ir 2) *vidinė* – kaip jie matė save. Nors būsimos Lietuvos teritorijoje ar kitose emigrantų centruose veikusių politikos ir kultūros asmenų atsiliepimai apie *šveicariečius* gali būti matomi kaip išorinio stebėtojo refleksijos, tačiau mūsų darbe tai greičiau pildo pirmąją, *vidinę*, organizacijų veiklos perspektyvą. Pirmiausia dėl to, kad visos šios grupės reprezentuoja tą patį vienos tautos inteligentijos tarpe besiformuojantį būsimos valstybės valdymo branduolį, dar neturintį nei aiškios hierarchinės struktūros, nei pavaldumo ryšių vieni kitų atžvilgiu, nei tiesioginio atstovavimo būsimai savo valstybei. Šie požymiai geriausiai atsikleidžia lyginant su griežta Vokietijos imperijos Užsienio reikalų ministerijos ar Karinės vadovybės Rytuose komunikacijos schema su lietuvių veikėjais, kuri priskirtina *išorinei* perspektyvai. Aukščiau išvardintas keturias šaltinių grupes aptarsime pasiremdami būtent šia perskyra. Taigi, šaltiniuose ieškosime ne tik „savamokslų politikų“ organizavimosi priešasčių, elgesio modelių bei veiklos rezultatų, bet nagrinėsime ir valstybės ateities vizijas, Lietuvos (at)kūrimo idėjų spektrą.

1) ARCHYVINIAI DOKUMENTAI

a) Neskelbti šaltiniai

Išorinę lietuvių politinės veiklos Šveicarijoje perspektyvą geriausiai (ir gausiausiai) reprezentuoja Vokietijos imperijos pasiuntinybės Berne komunikacija su Užsienio reikalų ministerija (Auswärtiges Amt, AA) Berlyne. Ši šaltinių bloką sudaro atstovybės darbuotojų ataskaitos, raportai, telegramos, privačių pokalbių su įvairių šalių veikėjais santraukos, įsakymai tiek iš AA, tiek iš Vokietijos ginkluotųjų pajėgų vadovybės Rytuose (Oberbefehlshaber der gesamten Deutschen Streitkräfte im Osten, Ober Ost). Taip pat randame pasiuntinybės susirašinėjimą su lietuvių veikėjais dėl kelionių iš ir į Šveicariją bei dokumentų išdavimo, čia aptariamai pasauliniai

įvykiai ir jų įtaka lietuviams. Bylose taip pat gausu šioje šalyje leistos lietuvių spaudos, jos korektūrų, pranešimų spaudai, memorandumų, projektų ir jų komentarų, kurie dažniausiai pridedami kaip paaiškinimai siunčiant vadovybei į Berlyną. Svarbiausias asmuo šioje kelių krypčių komunikacijoje – baronas Gisbertas von Rombergas, vokiečių diplomatas, Berno atstovybei vadovavęs nuo 1912 m. iki 1919 m. sausio. Visi šie dokumentai yra saugomi Vokietijos Užsienio reikalų ministerijos archyve Berlyne (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, toliau – PA AA), nėra publikuoti ir tik fragmentiškai naudoti istoriografijoje.

Taip pat remsimės nors negausiais, bet labai informatyviais šaltiniais iš Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos archyvo (Centre des archives diplomatiques du Ministère des Affaires étrangères et européennes, toliau – AMAEF), kuriose daugiausiai duomenų randama iš 1918–1929 m. laiko, tad mūsų tyrimui aktualūs 1918–1919 m. dokumentai. Tiksliau – Prancūzų karinės misijos Lenkijoje ir Lietuvoje bei Užsienio reikalų ministerijos korespondencija įvairiais klausimais (Europe 1919–1940, Lituanie), kuri apima ir Prancūzijos pasiuntinio Berne ataskaitas bei pranešimus. Išsamiai dalį šių dokumentų tyrinėjusi Vilma Bukaitė pabrėžė jų fragmentiškumą ir oficialaus Prancūzijos vadovybės ryšio su užsienio lietuvių veikėjais nebuvimą iki pat 1918 m.³⁹

Vidinę šios rūšies šaltinių perspektyvą reprezentuoja Šveicarijos lietuvių organizacijų susirinkimų protokolai, projektai ir jų taisymai, tarpusavio korespondencija. Nors Lietuvių tautos tarybos (LTT) ir Lietuvių informacijos biuro (LIB) posėdžių protokolų nėra išlikę daug, tai labai informatyvus ir įdomus šaltinis. Į juos, kaip ir į Šveicarijoje vykusių konferencijų protokolus ir nutarimus, žvelgdami kritiškai galime aptikti ne tik faktinės, bet ir naratyvinės informacijos, atskleidžiančios Šveicarijos lietuvių tarpusavio santykius, pažiūras, valstybingumo idėjas. Žinoma, reikia atkreipti dėmesį, kad tai yra rizikingas ir atsargaus priėjimo reikalaujantis šaltinis, žodinę komunikaciją perteikiantis dažnai sutrumpinta ir supaprastinta forma. Šveicarijos lietuvių atveju matome, kad slaptos politinės organizacijos, rengdamos savo dokumentaciją, pirmiausia kreipė dėmesį ne tik į savalaikį panaudojimą ir propagandą, bet ir į „ateities kartas“, kurioms bus palikti jų veiklos įrodymai. Taigi, *įsivaizduojamas adresatas* čia

³⁹ V. Bukaitė, *Lietuvos Respublikos politiniai ir diplomatiniai santykiai su Prancūzija 1919–1940 m.*, Daktaro disertacija, Humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013, p. 7, 24, 29–30.

yra norimos sukurti valstybės visuomenė, laukiama jos teigiamos nuomonės apie nudirbtus darbus.

Taip turime galimybę lyginti pradinius, rankraštinius, susirinkimų ir konferencijų protokolus su vėlesniais spaudoje publikuotais ar privačiai Vokietijos pareigūnams siūstais variantais, išsiaiškinti vengtas ar sušvelnintas diskusijų temas. Tiesa, šią korektūros funkciją dažniausiai atliko Juozas Gabrys, kaip dvejų Šveicarijos lietuvių organizacijų (LIB ir LTT) vadovas, ne visada žinant ir pritariant kolegoms. Kaip išbraukymai, taisymai ar net falsifikacija būdavo panaudojami, konkrečiau matysime disertacijoje nagrinėjamuose pavyzdžiuose, kuomet analizuosime taikytas informacijos sklaidos praktikas⁴⁰. Tiesa, taip pat derėtų paminėti, kad mūsų tyrimo atveju protokuose savitai interpretuojami vidiniai konfliktai: esant nemažai nesutarimų, skirtingos nuomonės, pažiūros ir pasisakymai fiksuojami itin nuosekliai, su tikslu rinkti įrodymus apie kiekvieno veikėjo politinius polinkius ar simpatijas.

Tai buvo daroma tikintis, jog Šveicarijos lietuvių organizacijos vieną dieną turės atsiskaityti būsimai laisvos Lietuvos valdžiai bei visuomenei, todėl jau 1918 m. bandoma į vieną vietą surinkti visą su jomis susijusią medžiagą. Tačiau nuosekliausiai tai pavyko tik „*Lituania*” komiteto *nukentėjusiems nuo karo šelpti* atveju. Lietuvių informacijos biurą Juozas Gabrys laikė savo asmenine organizacija ir jo dokumentus saugojo pats, o Lietuvių tautos tarybos (ir Aukščiausiosios lietuvių tautos tarybos) veikla buvo suvokiama kaip slapta, todėl kai kurių nutarimų stengtasi neviešinti net XX a. 4 dešimtmetyje, kilus atsiminimų leidybos bumui. Taigi, oficialius Šveicarijoje veikusių lietuvių organizacijų dokumentus iš 1915–1919 metų šios temos tyrime sudaro dvi dalys: pirmoji, kurią patys įvykių dalyviai buvo nusprendę surinkti ir patikėti tarpukario Lietuvos įstaigų saugojimui, antra – asmeniniuose fonduose likę dokumentai. Deja, iš pirmosios turime tik nedidelę Lietuvos Užsienio reikalų ministerijos saugoto archyvo dalį, iki šiol saugomą Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA), šios ministerijos fonde⁴¹.

Antroji dalis – tai asmeniniai fondai, kurių išsamiausias ir didžiausias yra Juozo Gabrio. Su šiuo dokumentų rinkiniu susiję nemažai keblumų ir dramatiškų istorijų, prasidėjusių po Gabrio mirties, bandant

⁴⁰ Plačiau žiūrėti III skyriaus 1 dalyje.

⁴¹ LCVA, f. 383, ap. 4.

išsaugoti jo archyvą⁴². Šveicarijoje dirbusio diplomato dr. Alberto Geručio pastangomis išsaugota dokumentų dalis iki 2012 m. buvo saugoma Lampartheimo (Vokietija) Lietuvių kultūros institute (LKI), o šiuo metu perduota Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriui (toliau – VUB RS)⁴³. Kai kuriuos iš šių dokumentų savo darbuose yra naudoję A. E. Sennas ir E. Demmas⁴⁴.

Nors galima teigti, kad kalbant apie asmenį ir jo aplinką jo paties sukaupiti dokumentai gali būti rinkti tendencingai, tačiau šis (beveik netyrinėtas) archyvas, pilnas informatyvios medžiagos politikos, ekonomikos ir komunikacijos istorikams, atveria naujas galimybes kitaip pažvelgti į tokios spalvingos asmenybės kaip Juozas Gabrys-Paršaitis biografiją, suteikia inspiracijų Pirmojo pasaulinio karo veikėjų kolektyvinės biografijos ir mentalitetų istorijos tyrimams. Siekis „nulaužti“ konspiracinių idėjų pilnos aplinkos nuostatas ir tikruosius poelgių tikslus gali pasirodyti neįmanoma užduotis, tačiau nors į klausimą, *kodėl* buvo priimti konkretūs sprendimai, atsakyti beveik neįmanoma, galime bandyti maksimaliai priartėti prie atsakymo į klausimą, *kaip* viskas galėjo vykti. Būtent tokiam žingsniui padeda Gabrio surinkti įvairių Šveicarijos lietuvių organizacijų dokumentų juodraščiai, privati korespondencija, spaudos iškarpos, jo paties straipsnių taisymai ir pastabos kolegų tekstuose. Čia atsiskleidžia ne tik prisitaikymo ir pritaikymo strategijos, bet ir asmeninių bei valstybinių ambicijų sankirtos, pastangos surinkti kuo daugiau savo laikmečio liudijimų, tačiau neplanuojant jų viešinti. O svarbiausia, kad šis bandymas suvokti tikruosius asmens ketinimus, išanalizuoti jo ir kolegų valstybingumo projektus gali padėti ištrūkti iš *mitologizuoto pasakojimo*, kuris Gabrio atveju buvo ne tik kuriamas jo paties, bet ir ilgą laiką palaikomas tiek bendraminčių, tiek oponentų.

b) Skelbti šaltiniai

Archyvinių šaltinių bazę papildė trys publikuotų dokumentų rinkiniai, svarbūs Pirmojo pasaulinio karo laiko lietuvių valstybingumo gimimo istorijos tyrime. Pirma, tai *Lietuvos Valstybės tarybos protokolai*,

⁴² A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*. Vilnius, 1992, p. 325–326.

⁴³ VUB RS, f. 155, b. 963–1085.

⁴⁴ P.vz.: E. Demm, *Nationalistische Propaganda und Protodiplomatie als ethnisches Geschäft: Juozas Gabrys, die „Union des Nationalités“ und die Befreiung Litauens (1911–1919), Ostpolitik und Propaganda im Ersten Weltkrieg*, Frankfurt am Main, p. 141–143.

kuriais remsimės kalbėdami apie 1917–1919 metus. Pagrindines jų šaltiniotyrimines problemas ir esančias versijas Alfonsas Eidintas aptarė dar 1991 m. išleistos publikacijos įvade⁴⁵.

Papildytas dokumentų rinkinys *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose* pasirodė 2017 m.⁴⁶ Šis leidinys aprėpia platesnę chronologiją negu Tarybos veikimo laikas ir ne tik Lietuvos teritorijoje vykusius pasitarimus, kurių dokumentacija mums ypatingai svarbi. Kaip įvade teigia šio rinkinio sudarytojai, „atėjo metas chronologiškai, dedant dokumentą po dokumento, pasekti Lietuvos valstybės vizijas ir planus, puoselėtus lietuvių politikų rateliuose, grupėse, konferencijose“⁴⁷. Tokia knyga istorikai siekia nuosekliai išdėlioti šaltinius ne tik laike, bet ir erdvėje, susieti skirtinguose politiniuose centruose vystytus projektus ir idėjas. Šveicarijos lietuvių grupė čia apibūdinama kaip humanitarinės ir politinės pagalbos Lietuvai centras, bendrais bruožais paminimi vykę lietuvių pasitarimai⁴⁸. Nors knygos pradžioje pateikiama trumpa keturių dalių lietuvių kovos už politinį savarankiškumą istorija, visgi svarbiausia dalis yra patys dokumentai ir greta pateikiami komentarai. Mūsų temai aktualūs kai kurie konferencijų protokolai⁴⁹ ar kiti su Šveicarijos lietuvių veikla susiję dokumentai⁵⁰.

Trečioji dokumentų publikacija, reprezentuojanti politinį vyksmą per Pirmąjį pasaulinį karą – tai Edmundo Gimžausko sudarytas rinkinys *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918*⁵¹. Įvade sudarytojas pabrėžia, kad tai yra Petro Klimo 1919 m. vokiškai ir prancūziškai išleisto dokumentų rinkinio⁵² vertimas į lietuvių kalbą, pildant jį kitais to paties laiko šaltiniais ir jų vertimais. Tai, kas buvo pridėta prie

⁴⁵ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai, 1917–1918*, sud. A. Eidintas ir R. Lopata, Vilnius, 1991, p. 26–30.

⁴⁶ *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose*, sud. A. Eidintas ir R. Lopata, Vilnius, 2017.

⁴⁷ *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas...*, p. 28.

⁴⁸ *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas...*, p. 47–48.

⁴⁹ *Ibid*, p. 144–145, 149–151, 156–157, 281–302, 519–549.

⁵⁰ *Ibid*, p. 148, 246–254, 280, 421–422, 596.

⁵¹ *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918: Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė: dokumentų rinkinys*, sud. E. Gimžauskas, Vilnius, 2006.

⁵² P. Klimas, *Le développement de l'État Lituanien à partir de l'année 1915 jusqu'à la Formation de Gouvernement Provisoire au Mois de Novembre 1918. D'après des Documents Officiels*, Paris, 1919.

Klimo parengtų dokumentų, Gimžauskas įvardija kaip „alternatyvos etnografinėi Lietuvos valstybei klausimą“⁵³. Daugiausia šiam tyrimui svarbių dokumentų apie 1918 m. pabaigos–1919 m. pradžios Šveicarijos lietuvių veiksmus randame III-iojoje dalyje⁵⁴.

Galime apibendrinti, kad šiuose rinkiniuose didžiausią skelbtų dokumentų dalį, susijusią su Šveicarijos lietuvių veikla, sudaro šioje ir kitose šalyse vykusių lietuvių konferencijų protokolai, spaudai skirti nutarimai ir deklaracijos, šiek tiek diplomatinės ir asmeninės korespondencijos, oficialūs Tarybos dokumentai (1917 m. rugsėjis–1918 m.), susiję su Šveicarijos lietuviais. Taigi, šiuos publikuotus šaltinius pildo mūsų atlikta ne viešumai skirtų politinių dokumentų analizė bei egodokumentuose randama informacija.

2) ATSIMINIMAI IR AUTOBIOGRAFIJOS

Nemažai šiame tyrime naudojamos informacijos mums suteikia atsiminimai ir autobiografijos. Nors šie egodokumentai turi būti vertinami dar kritiškiau negu asmeninių archyvų dokumentai, jie yra vertingi, ypač jei tyrinėjame ne tik faktus, bet idėjas ir jų raišką. Politiniai veikėjai, ypač rašydami retrospektyvias autobiografijas ir atsiminimus, mėgsta papasakoti ir pasipasakoti, kartais netgi labai detalai, kaip dirbo savo aktyviausios veiklos metais, kaip rengė jiems reikšmingus projektus, memorandumus, žurnalus etc. Šios smulkmenos padeda tuomet, kai turime tą konkretų minimą tekstą – atsiminimai kartais būna vienintelis šaltinis, padedantis įtalpinti „sausus“ dokumentus ne tik į laiko kontekstą, bet ir į veiksmo atmosferą, kurioje asmenys reprezentuoja save. Mums taip pat svarbi (ir ypač pabrėžiama autobiografijose) asmens savivoka ir veiklos (auto)refleksija.

Deja, atsiminimų, kurie atitiktų išorinį lietuvių Šveicarijoje veiklos matymą turime vos keletą. Daugiausia tai aukščiausių Vokietijos pareigūnų autobiografijų fragmentai, naudingi bendros situacijos okupuotuose Rytų Europos teritorijose suvokimui⁵⁵. Taip pat tokiai pozicijai galėtume priskirti Matthias Erzbergerio atsiminimus, kurių fragmentai taip pat buvo išversti į

⁵³ *Lietuva vokiečių okupacijoje...*, p. 16.

⁵⁴ *Ibid*, p. 449–526.

⁵⁵ Pvz.: Iš Luidendorfo atsiminimų, *Karo Archyvas*, 1926, nr. 3, p. 143–155.

lietuvių kalbą ir paskelbti tarpukario spaudoje⁵⁶. Žinoma, karinės ir politinės Vokietijos valdžios atstovai prisimena savo žygius itin šlovingai, o lietuvius ir Lietuvą regi tiesiog kaip foną, pergalių įrodymą, visiškai nereikšmingus politinio lauko žaidėjus. Nors, pavyzdžiui, M. Erzbergeris Šveicarijos lietuvius ir bendradarbiavimą su jais mato kaip integralią savo paties sėkmingos politinės karjeros dalį ir atsiliepia itin teigiamai (daugiau žr.: III skyriaus 2 dalyje).

Taip pagrindiniame pasitelktų atsiminimų korpuse lieka daugiausiai pačių Šveicarijos lietuvių egodokumentai, įtraukiant ir kelis epizodinių veikėjų išleistus atsiminimus. Kadangi toliau dauguma šių veikėjų bus dažnai minimi, manome, kad tikslinga būtų trumpai charakterizuoti tiek juos, tiek jų paliktus tekstus.

Tarpukario Lietuvoje pirmasis savo atsiminimus ėmėsi publikuoti Juozas Purickis. Pirmasis jo tekstas, kurį, kaip minėta, galima laikyti ir istoriografinė pozicija, buvo publikuotas 1930 m., o parašytas knygai *Pirmas nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928*⁵⁷. Šios knygos pagrindą sudarė pačių aprašomų įvykių dalyvių tekstai, suskirstyti pagal jų veiklos pobūdį ar laikotarpius – taigi, Purickis aprašinėjo lietuvių veiklą Šveicarijoje. Po kelerių metų jis ėmė dalimis publikuoti atsiminimus *Lietuvos Šaulių sąjungos* leidinyje *Tritimas*⁵⁸. Nors čia daugiausiai susitelkiama į 1917 metais vykusį piniginių aukų rinkimą per *Lietuvių dieną pasaulio katalikų bažnyčiose*, galime rasti detalių ir apie mus dominančius įvykius ir žmones, ypač iš 1916 m. Dar derėtų pasakyti, kad tai labiausiai aptakus Šveicarijos lietuvių veiklos naratyvas, nesutelktas vien ties Purickio asmeniniais nuopelnais, galbūt todėl istoriografijoje mažai kvestionuotas ir beveik be išlygų priimtas kaip patikimas.

Kitas Šveicarijoje gyvenęs lietuvis kunigas, palikęs netgi dvi atsiminimų versijas – tai Antanas Steponaitis. Juose jis plačiai pasakoja nemažai su politine veikla nesusijusių siužetų (pvz.: apie kopimą į Alpes XX a. pradžioje), tačiau nepamiršta ir savo veiklos padedant karo belaisviams ir pabėgėliams, ypatingai daug dėmesio skirdamas nuosekliai „*Lituania*” nukentėjusiems nuo karo šelpti draugijos veiklos ataskaitai ir pasiekimams.

⁵⁶ Erzbergeris, Iš atsiminimų, *Karo Archyvas*, 1926, nr. 3, p. 156–163; M. Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg*, Stuttgart und Berlin, 1920, p. 183–196.

⁵⁷ J. Purickis, Lietuvių veikimas Šveicarijoje Didžiojo karo metu, *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928*, Kaunas, 1930, p. 44–58.

⁵⁸ Vygandas [J. Purickis], Atsiminimai iš darbų dėl Lietuvos nepriklausomybės, *Tritimas*, 1933 09 07–10 05, nr. 36–40.

Tai būdinga pirmajai atsiminimų laidai⁵⁹, tačiau, šiek tiek išblanksta antrojoje⁶⁰, kurioje autorius remiasi papildomais šaltiniais, rašo į istorinę apybraižą panašesnę tekstą, beveik nepateikia savo asmeninių impresijų dėl išgyventų įvykių. Būtent limituotas reakcijų buvimas skatina Steponaičio atsiminimus (ypač pirmuosius) laikyti neutraliausiais iš visų nagrinėjamų. Pasakojimas sukonstruotas taip, tarsi jį rašytų išorinis politinės veiklos stebėtojas, tačiau, kaip matysime toliau tyrime, Steponaitis asmeniškai dalyvavo beveik visuose svarbiausiuose Šveicarijos lietuvių projektuose ir žygiuose, todėl jo požiūris į save ir kitus yra itin svarbus.

Dar vienas kunigas, nuo 1916 m. vasaros aktyviai įsijungęs ne tik į pabėgėlių šalpos, bet ir į lietuviškosios politikos darbų lauką – tai dr. Vincas Bartuška, atvykęs iš Pensilvanijos, JAV. Jo atsiminimai *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais: kritiškas 1914–1919 metų įvykių ir asmenų įvertinimas* buvo išleisti 1937 m. Klaipėdoje⁶¹. Iš pavadinimo galima spręsti, kad tai nebus neutralus pasakojimas apie praeitį, o autoriaus pozicija ir pažiūros į tam tikrus įvykius bus pagrindinis objektas. Nors ši knyga nėra įvardijama kaip (auto)biografija, joje svarbus „kovotojo už laisvę” motyvas, konkretaus laiko ir asmens istorija: Bartuška save pristato plačiame pasaulinių įvykių ir kelionių kontekste, dvasininko ir politiko veiklos susidūrimo šviesoje. Tiesa, dėl itin detalėmis perkrauto pasakojimo ir vėliau pridėtų kunigo išvedžiojimų, kartais daugiau sužinome iš komentarų ar nutylėjimų, negu iš tendencingų įvykių aprašymų. Tačiau Bartuška vertina dokumentų svarbą: jais remiasi ir publikuoja, deja, kai kurių iš jų autentiškumą patikrinti sunku. Visgi šiuose atsiminimuose nerasime, kaip pvz.: Juozo Gabrio autobiografijose, privačios rašančiojo korespondencijos ar itin „slaptų” dalykų atskleidimo – tai dar kartą patvirtina Bartuškos siekį pristatyti savitą požiūrį į nesena istorijos tarpsnį, o ne detaliai rekonstruoti įvykius ar jų priežastis.

Prieš pereidami prie kontraversiškesniausiai vertinamų asmenų atsiminimų, turime paminėti kelis kitus lietuvių politikos veikėjus, kurie epizodiškai lankydami Šveicarijoje sukūrė „mažuosius pasakojimus” apie čia dirbančiųjų veiklą. Pirmiausia, tai Juliaus Jono Bielskio knygelė

⁵⁹ A. Steponaitis, *Atsiminimai 1914–1919. Lietuvių veikla Šveicarijoj Did. Karo metu*, Kaunas, 1940.

⁶⁰ A. Steponaitis, *Tėvynėje ir pasauly. Prisiminimai ir apybraižos*, New York, 1962.

⁶¹ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais: kritiškas 1914–1919 metų įvykių ir asmenų įvertinimas*. Klaipėda, 1937.

*Delegatų kelionė Lietuvon*⁶², išleista šiam drauge su Vincu Bartuška sugrįžus į JAV iš kelionės po Europą ir Lietuvą, pasakojanti apie 1916 m. pavasario–vasaros lietuvių konferencijas. Antra pozicija – tai kelių tomų Martyno Yčo atsiminimai, nuosekliai aprašantys jo, kaip Lietuvos kūrėjo kelią (daugiausia keliones), į tai įtraukiant ir susitikimus su Šveicarijos lietuviais 1915–1916 m.⁶³ Šiuose atsiminimuose itin ryškūs XX a. 4 dešimtmečio kontekstai, iš kurių kyla savo paties vaidmens sureikšminimas ir kritika, siekiant įrodyti oponentų klaidingumą. Paskutinis epizodinis veikėjo pasakojimas – tai spaudoje publikuoti Justino Staugaičio atsiminimai apie *Vilniaus konferenciją*, po jos sekusią kelionę į Šveicariją ir lietuvių konferenciją ten 1917 pabaigoje⁶⁴, kurie padės rekonstruoti šiuos įvykius.

Vienas paslaptiniausių personažų, kurio biografija vis vilioja istorikus, tačiau iki šiol nėra parašyta – tai baronas Friedrichas von der Roppas. Šis veikėjas taip pat yra palikęs atsiminimus, parašytus vokiečių kalba⁶⁵. Nors tai labai vėlyvas šaltinis, jis atskleidžia skirtingą įvykių vertinimo versiją, lyginant su kitų veikėjų Šveicarijoje ir netgi Juozo Gabrio pasakojamomis istorijomis. Tiesa, tai itin sentimentalūs ir nuorodų į Antrąjį pasaulinį karą pilni atsiminimai, bandantys aprėpti visą autoriaus gyventą laiką ir plačią giminės bei bendradarbių istoriją. Iš tiesų, šis šaltinis įdomus savo atvirumu ir tiesmukumu, kalbant apie Pirmojo pasaulinio karo peripetijas, tačiau paties Roppo vaidmuo jo pasakojamuose įvykiuose ne itin aiškus ir nėra išsamiai reflektuojamas. Galbūt šie atsiminimai būtų naudingesni jo ir Juozo Gabrio santykių XX a. 3–5 dešimtmečiais (paskutinis jų laiškas, atrodo, yra iš 1948 metų) tyrinėjimams, todėl mes jais naudosisimės nebent egzistavusio nuomonių pliuralizmo iliustravimo tikslais.

Kaip jau minėjome archyvinių šaltinių aptarime, Juozo Gabrio memuarai ir jų atsiradimo istorija istoriografijoje vertinama skirtingai. Tačiau iš karto derėtų pasakyti, kad visi surinkti šaltiniai nepaneigia fakto, kad Juozas Gabrys – ryškiausias ir svarbiausias Šveicarijos lietuvių veikėjas ir vienas žinomiausių lietuvių politikų Europoje prieš ir per Pirmąjį pasaulinį karą. Tai tikriausiai lėmė, kad jau 1920 metais pasirodė dvi jo atsiminimais

⁶² J.J. Bielskis, *Delegatų kelionė Lietuvon 1916 m.*, Boston, 1916.

⁶³ M. Yčas, *Atsiminimai: Nepriklausomybės keliais*, Kaunas, 1991 (1936).

⁶⁴ J. Staugaitis, *Nepriklausomybės aušra, Naujoji Romuva*, 1937, nr. 9, p. 93–96; nr. 10, p. 225–226.

⁶⁵ F. von der Ropp, *Zwischen gestern und morgen: Erfahrungen und Erkenntnisse*, Stuttgart, 1961.

paremtos knygos: pirma tai – biografija *Vers l'Indépendance Lituanienne*⁶⁶, kita – brošiūra, atspindinti leidimo metų aktualijas ir bandanti antremiti jam mestus kaltinimus tėvynės išdavimu – *Kodėl aš nerėmiau laikinosios Lietuvos valdžios?*⁶⁷ Antroji knygelė, žinoma, parašyta propagandiniais tikslais ir faktinės informacijos patikimumu nepasižymi, o pirmoji, prancūziška, taip pat gana selektyvi ir plačiai nupasakojanti ne visus svarbiausius 1915–1919 metų įvykius, tačiau daug dėmesio skirianči ikikarinei Gabrio veiklai ir jos aplinkybėms.

Atrodo būtų galima rašyti lietuvių veiklos Šveicarijoje istoriją apeinant Juozą Gabrį ir bandant į istoriko dėmesio lauką ištraukti mažiau žinomus ir kartais tikrai daugiau dėmesio nusipelnčius veikėjus, tačiau taip būtų visiškai iškraipytas pasakojimo daugialypiškumas. Juolab kad šis žmogus tiek lietuviškoje, tiek Vakarų istoriografijoje vis dar iškyla labiau kaip mitinis herojus, negu realus politinis veikėjas. Pavyzdžiui, Eidinto reziumė apie Gabrį iš knygos apie Antaną Smetoną, *Asmenų sąrašė* jį priskiriant prie „buvusių sąjungininkų, vėliau priešininkų“, pateikiama tokia: „pirmasis lietuvis žinomas Vakaruose, aktyvus I pasaulinio karo metais, paskendo savo paties politinėse kombinacijose“⁶⁸. Tuo tarpu šio veikėjo pasakojimas apie save ir aplinką XX a. pirmojoje pusėje pats išsamiausias iš mus pasiekusių, todėl kritiškai nagrinėjamas ir gretinamas su kitais šaltiniais gali pateikti daug įdomios ir naudingos informacijos.

Taigi, antroji Juozo Gabrio biografija, rašyta XX a. 4–5 dešimtmečiais egzistuoja keliais pavidalais. Yra įrodymų, kad bent jau pirmąją dalį Juozas Gabrys leidyklai JAV buvo išsiuntęs dar 1948 m., nes jo archyve randamos brošiūros su antrosios dalies turiniu ir siūlymais skaitytojams ją užsisakyti iš anksto⁶⁹. Šio leidinio/leidinių kol kas gauti nepavyko, tad neturime įrodymų, kad jie iš tiesų pasirodė. Lietuvoje, gavus šių atsiminimų kopiją iš Eberhardo Demmo, jie buvo išleisti tik 2007 m.⁷⁰ Tiesa, iš karto po to pasirodžiusios recenzijos taikliai apibūdina šios publikacijos trūkumus – transkripcijos klaidas, netikslų asmenų ir vietų

⁶⁶ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne: faits, impressions, souvenirs 1907–1920*, Lausanne, 1920.

⁶⁷ J. Gabrys, *Kodėl aš nerėmiau laikinosios Lietuvos valdžios?* [S.l.], 1920.

⁶⁸ A. Eidintas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius, 2012, p. 7.

⁶⁹ VUB RS, f. 155, b. 983, [l.n.]; J. Gabrys, *Auf Wache für die Nation. Erinnerungen. Der Weltkriegsagent Juozas Gabrys berichtet (1911–1918)*, sud. E. Demm, Ch. Nikolajew, Frankfurt am Main, 2013, p. 17.

⁷⁰ J. Gabrys, *Tautos sargyboj*, sud. L. Saldukas, Vilnius, 2007.

įvardijimą, paviršutiniškus komentarus⁷¹. Tai ištaisyti buvo suplanavęs prancūzų istorikas E. Demmas, norėjęs parengti lygiaverčius leidinius lietuvių ir vokiečių kalbomis⁷². Deja, darbui užtrukus, atsiminimai išėjo tik vokiečių kalba. Šis leidimas taip pat yra sulaukęs keleto recenzijų, tačiau iš tiesų yra profesionalnesnis ir išsamesnis nei lietuviškasis⁷³.

Mūsų darbe bus remiamasi būtent vokiškojoje publikacijoje istorikų pateiktais teksto komentarais, paaiškinimais, datų ir asmenų sąrašu, tačiau citatos bus patekiamos iš 2007 m. lietuviškojo leidimo. Tai buvo nuspręsta ne tik dėl to, kad atsiminimai buvo parašyti lietuviškai, ir kelis kartus verčiant kalbą, ji iš tiesų gali išsikraipyti, bet ir dėl to, kad kai kurių atsiminimų dalių Demmo ir Nikolajew knygoje buvo sąmoningai atsisakyta (pvz.: kur minimi priedai), o mūsų tyrime jie itin svarbūs. Taip šiek tiek selektyviai elgtis leidžia tai, kad turime ir Juozo Gabrio atsiminimų rankraštį, kurį galime sugretinti su abiem leidimais, bei priedus, kurių ankstesni leidėjai neturėjo. Šis dokumentų blokas šiuo metu yra saugomas Lietuvos centriname valstybės archyve, Stasio Lozoraičio fondo papildyme (LCVA, f. 668, ap. 2, b. 2–10). Atsiminimus sudaro penki tomai: I ir III tomai yra mašinarščiai su autoriaus taisymais, kiti trys – rankraščiai taip pat su vėlesniais taisymais rausvu tušinuku (šis autoriaus pastabų braižas aptinkamas ir kituose dokumentų juodraščiuose bei taisymuose, atsiradusiuose po Antrojo pasaulinio karo). Tad atsižvelgdami į visus šiuos istoriniame tyrime kylančius keblumus, stengsimės vieno šaltinio versijų gausą išnaudoti kaip teigiamą dalyką, ir tai daryti ne tik Gabrio atsiminimų atveju.

Paskutinis publikuotas egodokumentas, kurį manome tikslinga aptarti detaliau – tai Petro Klimo dienoraštis⁷⁴. Tiesa, šis šaltinis yra susilaukęs tiek Nepriklausomybės atkūrimo tyrinėtojų dėmesio, kad, atrodo,

⁷¹ E. Demm, A. Hermann, 2007, *Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung*, 2007, nr. 56, 4, p. 625–626.

⁷² J. Gabrys, *Auf Wache für die Nation...*, p. 16–17.

⁷³ V.G. Liulevičius, *Auf Wache für die Nation: Erinnerungen*, *Journal of Baltic Studies*, 2014, Volume 45, Issue 4, p. 547–550; V. Safronovas, *The First World War agent Juozas Gabrys, newly speaking to an international audience after a hundred years*, *Paramilitarizmas Rytų Baltijos regione 1918–1940: atvejo studijos ir lyginimai*, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2014, nr. XXVIII, p. 298–300; K. Richter, *Auf Wache für die Nation*. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, Bd. 64, Nr. 4, p. 605–606.

⁷⁴ P. Klimas, *Dienoraštis, 1915.XII.I. – 1919.I.19: pradedamas P. Bugailiško užrašais, 1915.VII.23(10) – X. 13*, Chicago, 1988.

nebegalįs pasiūlyti naujos informacijos, tačiau tai vis tik bene vienintelis toks išsamus ir savalaikis XX a. pradžios lietuvių politikos kasdienių patirčių rinkinys. Manome, kad būtent kasdienybės sociokultūrinis matmuo vis dar nėra pakankamai įvertintas ir išanalizuotas. Tačiau mums šiame darbe svarbiausias yra ne jis, o pasakojimas, kurį Petras Klimas pateikia apie Šveicarijos lietuvių veiklą ir ryšius su jais, kaip aprašo delegatų keliones iš Vilniaus ir, galiausiai, kaip pats atkeliauja į šią šalį 1919 m. pradžioje. Taigi, šie siužetai yra ne tik gyvos veiksmo iliustracijos, bet ir puikus mūsų tiriamos grupės darbo vertinimo šaltinis.

3) SPAUDA

Kadangi spaudos publikacijos buvo svarbi Šveicarijoje veikusių lietuvių politinės propagandos dalis, tai ir šiame tyrime naudojamos įvairių Europos laikraščių ir žurnalų straipsniais. Šveicarijoje Pirmojo pasaulinio karo metais leistų spaudinių analizė atskleidžia *išorinių* ir *vidinių* perspektyvų susidūrimą: tuose pačiuose leidiniuose buvo spausdinami tiek pačių lietuvių parašyti ar užsakyti tekstai, tiek kritika jiems ir visos veiklos Šveicarijoje vertinimai. Iš prancūziškųjų leidinių verta paminėti *Journal de Genève* – Šveicarijos dienraštį, leistą 1826–1998 metais, kuris nuo pat pradžių skatino humanistines liberaliąsias vertybes. Kitas mūsų naudojamas ledinys – *Gazette de Lausanne* – pagrindinis prancūziškas Lozanos dienraštis, ėjęs 1798–1991 m. Šių dviejų laikraščių informaciją papildė *Feuille d’Avis de Lausanne* – pradėtas leisti 1762 m. kaip pirmasis regiono laikraštis, 1872 m. tapo dienraščiu, o Pirmojo pasaulinio karo laiku buvo radikalų-demokratų (dešniosios) partijos, iki 1919 m. dominavusios Šveicarijos politikoje, leidinys. Iš vokiškai kalbančios Šveicarijos dalies svarbiausias leidinys – *Der Bund*, liberalios pakraipos dienraštis, nuo 1850 m. leidžiamas Berne.

Taip pat informatyvių straipsnių randame didžiausiame to meto Berlyno dienraštyje *Berliner Tageblatt* (1872–1939) – tai buvo vienas svarbiausių ir įtakingiausių Vokietijos liberaliųjų laikraščių. Negalime praleisti ir oficialiąją Vokietijos imperijos poziciją skleidusio laikraščio – *Norddeutsche Allgemeine Zeitung (DAZ)* – ėjusio nuo 1861 iki 1945 metų. Nors įkurtas kaip socialdemokratų laikraštis, Pirmojo pasaulinio karo metais buvo pagrindinis konservatyviosios pakraipos dienraštis Vokietijoje, o karo pabaigoje pervadintas *Deutsche Allgemeine Zeitung*, norint suteikti demokratiškesnę pobūdį. Mūsų tyrime taip pat svarbus prancūziškasis *Le Temps* – Paryžiaus dienraštis, gyvavęs 1861–1942 m. Šis laikraštis atstovavo

konservatyviąją politinę kryptį ir buvo tapatinamas su Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos pozicija.

Iš arčiau vidinę lietuvių veiklos perspektyvą užsienyje galime pamatyti ne tik iš *šveicaričių* darbų, bet ir iš JAV lietuvių spaudos – pavyzdžiui, *Draugo* laikraščio, kuris be pertraukos leidžiamas nuo 1909 m., o nuo 1916 m. tapo dienraščiu ir didžiausiu lietuvių katalikų leidiniu. Taip pat tyrime naudojame straipsnius iš Peterburgo *Lietuvių balso*, irgi katalikiškos orientacijos savaitraščio, ėjusio 1915–1918 m. (iki 1917 m. – Voroneže). Svarbūs mums ir tarpukario Lietuvoje leisti žurnalai. Pavyzdžiui, oficialiąją Lietuvos Valstybės Tarybos poziciją atspindėjęs *Lietuvos aidas*, nuo 1917 m. rugsėjo redaguotas A. Smetonos. Taip pat reikšmingi leidiniai, tarpukariu spausdinę Pirmojo pasaulinio karo veikėjų atsiminimus, jų vertimus ir tų pačių veikėjų diskusijas, kilusias po 4 dešimtmetyje vienai po kitos pasirodžius Šveicarijos lietuvių atsiminimų knygoms – pavyzdžiui, *Naujoji Romuva*, Juozo Keliuočio redaguotas kultūros, literatūros ir meno žurnalas, leistas 1931–1940 metais Kaune.

Kadangi pačių Šveicarijos lietuvių spaudos atsiradimo aplinkybes ir turinį nagrinėsime atskirame skyrelyje, verta paminėti tiek, kad šiame darbe bus naudojamos *Pro Lit(h)uania*, *Litauen*, *Les Annales des Nationalités* žurnalų publikacijomis iš 1912–1919 metų.

4) KARO METŲ LEIDINIAI

Ketvirtąją šaltinių grupę sudaro tekstai, kuriuos yra šiek tiek sudėtingiau priskirti kuriai nors iš mūsų pasirinktų dvejų šaltinių analizės perspektyvų. *Karo metų leidiniais* šie tekstai pavadinti todėl, kad tai daugiausiai knygos apie Lietuvą ir jos kaimynus, išleistos 1914–1920 metais. Tiesiogiai apie Šveicarijos lietuvius jose kalbama tik iš dalies – arba jų autoriai yra priskiriami šiai bendruomenei, arba jų idėjos yra artimos (perimtos) iš analizuojamų leidinių. Tačiau ši grupė itin svarbi siekiant atskleisti valstybingumo projektų raidą, o kai kurios pozicijos padeda sužinoti apie Šveicarijos lietuvių vietą bendrame modernaus valstybingumo kūrimo siužete. Tiesa, šias knygas galime skirstyti tematiškai, nes analizuojant konkretų klausimą jos bus pasitelkiamos siekiant atskleisti asmens ar grupės poziciją.

Taigi šios šaltinių grupės pagrindinės temos tai: etnografija⁷⁵, statistika ir geografija⁷⁶, religija⁷⁷, istorija⁷⁸, valstybingumas⁷⁹ ir kitos. Matome, kad karo metai buvo vaisingas intelektualinės produkcijos laikas tiek pagrindiniams, tiek „epizodiniams“ veikėjams. Į mūsų dėmesio lauką taip pat patenka tiek Lozanoje, tiek Vilniuje sudaryti dokumentų rinkiniai, apimantys būtent analizuojamus metus: tai, pvz., Petro Klimo 1919 m. Paryžiuje išėjęs leidinys *Le développement de l'État Lituanien à partir de l'année 1915 jusqu'à la Formation de Gouvernement Provisoire au Mois de Novembre 1918. D'après des Documents Officiels*⁸⁰ ar Juozo Gabrio ir kolegų 1917 m. pabaigoje pradėtas rengti *Lituanie et le Guerre 1918–1919*. Į atskirą Atgimimo biografikos pogrupį būtų galima išskirti ilgamečio Gabrio draugo ir kolegos Jeano Pélissier darbus *J. Gabrys. Son rôle dans la Renaissance national lituanienne et son activité politique*⁸¹ ir *Les principaux*

⁷⁵ Vygandas [J. Purickis], *L'État Lituanien et le Gouvernement de Gardinas (Grodno)*, Lausanne, 1918; V. Bartuška, V. Purickis, *Litauen und seine Provinzen Suvalkai und Gardinas*, Lausanne, 1918; V. Bartuška, *Les Lituanien d'Amérique*, Lausanne, 1918; J.J. Bielskis, *Lithuania: facts supporting her claim for reestablishment as an independent nation*, Washington, [1918]; M. Gudaitis, *Lietuva 1917 metais: kelionės po Lietuvą vokiečių okupacijos metu*, Klaipėda, 1917.

⁷⁶ P. Klimas, *Russisch-Litauen. Statistisch-ethnographische Betrachtungen*. Stuttgart, 1916; *La Lituanie Russe. Considérations statistiques et ethnographiques*, Genève, [1918].

⁷⁷ A. Viscont, *La Lituanie et la guerre*, Genève, 1917; *La Lituanie Religieuse*, Paris, 1918.

⁷⁸J. Ehret, *La Lituanie. Passé. Présent. Avenir*, Genève, 1919; A. Voldemar, *Les relations russo-polono-lithuaniennes*, Paris, 1920.

⁷⁹J. Gabrys, *Mémoire sur la nation lithuanienne*, Paris, 1911; *Kokia autonomija Lietuvai reikalinga?: (autonomija ar savivalda?)*, Paris, 1914; *Lietuva ir Lenkijos autonomija: ar gali but Lietuva priskirta prie autonominės Lenkijos?*, Bellshill, 1915; *La vérité polonaise sur les Lithuaniens*, Lausanne, 1917; *Le problème des nationalités et la paix durable*, Lausanne, 1917; W. Gaigalat, *Die litauisch-baltische Frage*. Berlin, 1915; *La Lituanie. Le territoire occupé, la population et l'orientation de ses idées*, Genève, 1918; A. Smetona, *Die litauische Frage: Vortrag gehalten vor einer Versammlung deutscher Politiker im Hotel Adlon zu Berlin am 13. November 1917*, Berlin, 1917; J.J. Bielskis, *Lithuania: facts supporting her claim for reestablishment as an independent nation*, Washington, [1918]; J. Šliūpas, *Lietuvių-latvių respublika ir šiaurės tautų sąjunga: rinkinys straipsnių ir paskaitų*, Stockholm, 1918; Vaižgantas, *Tiesiant kelią Lietuvos nepriklausomybei, 1916–1917 m.*, Vilnius, 1919.

⁸⁰ P. Klimas, *Le développement de l'État Lituanien...*;

⁸¹ J. Pélissier, *J. Gabrys. Son rôle dans la Renaissance national lituanienne et son activité politique*, Lausanne, 1918.

*artisans de la Renaissance National Lituanien. Hommes et choses de Lituanie*⁸².

Nors sunku visus šiuos tekstus suskirstyti į vidinę ir išorinę perspektyvas, matome, kad tai dauguma pačių lietuvių leidiniai, kuriose idėjos persipynę, o autorystės klausimas ne visada aiškus. Nagrinėjamosiomis temomis parašyti kitų šalių intelektualų veikalai, žinoma, yra svarbūs gilesniam šio tyrimo kontekstui, tačiau toks tekstų masyvas nėra aprėpiamas viename darbe, todėl naudosimės tik konkrečiai su lietuviais bendravusių ar apie juos kalbėjusių politikų ir visuomenininkų pozicijomis⁸³. Taigi, visos šios knygos daug kur disertacijoje pasirodo kaip kontekstiniai veikalai, tačiau, pavyzdžiui, nagrinėjant tautinę propagandą, Lietuvos informacinio biuro leidiniai tampa pagrindiniu analizės šaltiniu⁸⁴. Šios publikacijos yra svarbios siekiant „prakalbinti“ prieš šimtmetį veikusius asmenis, išsiaiškinti jų pažiūras, planus, tekstų kūrimo priežastis, pobūdį ir turinį – visa tai padės geriau atskleisti jų propaguotų valstybės idėjų lauką.

TYRIMO METODAI

Šiame tyrime bus naudojami įvairūs kokybinės analizės metodai – chronologinis nagrinėjimas derinamas su probleminiu. Tai padės geriau atskleisti Šveicarijos lietuvių veiklos raidą, nes šioje temoje gausu vienalaikių procesų ir persidengiančių įvykių, kurių reikšmė, priežasčių ir pasekmių ryšiai, geriau matomi iš tam tikros laiko perspektyvos, vėlesnių sprendimų ir jų interpretacijų – tai ne taip gerai atsispindėtų vien probleminėje analizėje. Sintetinis metodas pasirinktas siekiant patikslinti ir

⁸² J. Péliissier, *Les principaux artisans de la Renaissance National Lituanien. Hommes et choses de Lituanie*, Lausanne, 1918.

⁸³ V. Stepankowsky, *The Russian Plot to Seize Galicia (Austrian Ruthenia)*, London, 1914; *The Ruthenian Question. An exposé*, London, 1914; E. Privat, *L'Europe et l'odyssée de la Pologne au XIXe siècle*, Paris, 1918; S. du Moriez, *La question polonaise vue d'Allemagne. L'organisation de l'est de l'Europe*, Paris, 1919; M. Erzberger, *The League of Nations*, New York, 1919.

⁸⁴ Inorodetz, *La Russie et les peuples allogènes*, Berne, 1918; C. Rivas, *Visées annexionistes allemandes sur la Lituanie*, Lausanne, 1917; *La vie publique en Lituanie occupée pas les Allemands*, Genève, 1917; *Ober-Ost: le plan annexionniste allemand en Lituanie*, Lausanne, 1917; «Justice» allemande en Lituanie occupée. Genève, 1917; 1919. *La Lituanie sous le joug allemand 1915–1918: le plan annexionniste allemand en Lituanie*, Lausanne, 1919.

papildyti jau žinomą ir istoriografijoje aptartą informaciją naujų šaltinių medžiaga bei pateikti naują jos vertinimą.

Žinoma, naujas interpretacijas bus siekiama užpildyti klasikinio istorinio pasakojimo turiniu, svarbiausių įvykių ir asmenybių aprašymais – taigi naudojamas aprašomasis metodas. Kiti metodai, pavyzdžiui, turinio analizės, naudojami epizodiškai, siekiant išsiaiškinti tam tikrą klausimą – šiuo atveju, pagrindinius lietuvių Šveicarijoje leistoje spaudoje nagrinėtus klausimus. Visą disertaciją taip pat galima matyti kaip atvejo studiją – nuoseklų konkrečioje vietoje ir laike veikusios žmonių grupės idėjų formavimosi ir veiklos valstybingumo klausimu tyrimą. Be kritinės surinktų duomenų analizės, taikomas ir lyginamasis metodas, siekiant ne tik pabrėžti *šveicariečių* veiklos panašumą ar skirtumus nuo kitų išeivijos centrų, bet ir bandant suprasti bendrą išeivijos valstybingumo idėjų lauką, pozicijas jame Lietuvos kūrimosi klausimais.

Šiame tyrime *komunikaciją* suprantame kaip valstybės kūrimo vizijų, paremtų to meto sociokultūrine žmonių patirtimi, ir siekiančių nubrėžti gaires konkreto politinio subjekto įsikūrimui, sklaidą. Šis veiksmo tyrimas svarbus tam, kad galėtume apčiuopti sąryšį tarp bendruomenės ar individo idėjų, kaip kūrybinio potencialo ir veiksmų – tos idėjos raiškos būdų. Paprasčiau tariant, ryšį tarp menamo kolektyvinio „mes“ vidinio pasaulio⁸⁵, Lietuvos klausimo jame ir tikrojo pasaulio – to meto fizinės Lietuvos, kurioje tikimasi įsteigti politinę realybę. Komunikacija visuomet bus nukreipta į dialogą, būdų jam ieškojimą, kylantį iš reikalo skleisti pasirinktą idėją ar projektą. Šis laukas taip pat yra kintantis ir keičiantis jame dalyvaujančius per atsako, kritikos, recepcijos, cenzūros, politinės konjunktūros mechanizmus, todėl jų analizė leidžia šaltiniuose užfiksuoti žmonių praktikas neeilinėse situacijose. Kadangi Šveicarijos lietuvių veikla paliko itin daug tiek asmeninio, tiek kolektyvinio bendravimo įrodymų, o komunikacijai visuomet būtinas adresatas (tikras ar bent jau menamas), valstybingumo projektų analizė negalima be jų sklaidos nagrinėjimo. Todėl manome, kad minėtų metodų derinimas padės įgyvendinti išsikeltą darbo

⁸⁵ Kultūrinės atminties tyrinėtojas J. Assmann teigia, kad „kolektyvinė“ reprezentacija, sutarimas, mentalitetas, atmintis – iš tiesų tėra socialinė vaizduotė (mes įsivaizduojame, kad kolektyvinis „mes“ tai patiria). Taigi, kolektyviniai identitetai priklauso kategorijai, žinomai kaip socialinė ir politinė vaizduotė (J. Assmann, *Cultural Memory and Early Civilization – Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge, 2011, p. 115).

tikslą – atskleisti Šveicarijos lietuvių valstybingumo projektų raidą ir jų reprezentuojamos valstybės sampratos pagrindinius bruožus.

Dar turime paminėti dalykus, kurių netyrinėsime, nors jie galbūt galėtų patekti į šią analizę, šiek tiek kitaip apibrėžus tyrimo objektą. Pirmiausia, tai tautinių judėjimų tarpusavio sąveikos – mūsų tikslas nėra lyginamoji analizė ir nagrinėjama žmonių grupė buvo tik viena iš lietuviškojo tautinio judėjimo reprezentuotojų. Pavyzdžiui, analizuojant bendros lietuvių-latvių valstybės idėją, nesinaudojama lietuvių ir latvių tautinių judėjimų palyginimu, bet bandomos rasti tam tikrų interesų ar politinių grupių siūlytos „Lietuvos projekto“ alternatyvos, panašios į *šveicariečių* (pvz.: Baltijos vokiečių dvarininkų). Nors nagrinėsime įsivaizduotus Lietuvos santykių su ateities Latvija, Rusija ir Lenkija modelius Šveicarijos lietuvių tekstuose, šių tautų intelektualų idėjos ar jų lyginimas su lietuviškosiomis būtų per plati tema šiai disertacijai.

Skirtingų lietuvių išeivijos politinių centrų Pirmojo pasaulinio karo metais (ir netgi po jo) veiklos lyginimas, kaip ir juose kurtų valstybingumo projektų sugretinimas, galėtų būti įdomi ir vaisinga tema. Tačiau kol kas „kitų“ (ne Šveicarijoje veikusių) lietuvių pažiūros darbe bus analizuojamos tiek, kiek jos siejosi su konkrečiais lietuvių konferencijose ar projektuose svarstytais klausimais ar kilusiais konfliktais. Taip pat vertėtų pabrėžti, kad teritorinis priklausomumas politiniam centrui nėra vienintelis priskyrimo tam tikrai grupei kriterijus, bet sąmoningai tyrėjo pasirinktas – juo galima pasirinkti, pavyzdžiui, politines pažiūras ar kitą sociokultūrinių santykių veiksnį. Mūsų aptariama „vieta“ turi būti suprantama ir kaip tam tikrais tarpusavio ryšiais ir bendra veikla susaistyta bendruomenė, kurios raidą ir mąstymą tiriamo. Tai siekiama daryti vengiant siauro priklausomybės konkrečiai politinei srovei priskyrimo, kuris kartais supaprastina asmens minčių ir veiksmų sąveikas, itin spalvingai pasireiškusias išeivijoje.

DARBO STRUKTŪRA

Disertaciją sudaro penki skyriai, suskirstyti chronologiškai. Skyrių viduje analizė padalinta į probleminius klausimus, stengiantis išryškinti svarbiausius nagrinėjamų metų įvykius ar reiškinius: pirmajame skyriuje jų yra keturi, kituose – po tris. Nors įvadiniame ir baigiamajame skyriuose svarbiausi klausimai aptariami trumpiau, kiekvieno iš jų analizėje laikomasi to paties principo kaip ir „didžiuosiuose“ skyriuose: 1) problemą nagrinėti atsižvelgiant į lietuviams svarbiausius to laiko tarptautinius įvykius, kaip

prielaidas tam tikriems Šveicarijos lietuvių veiksmams ar veiklos strategijoms; 2) analizuoti šios bendruomenės viduje gimusias idėjas, kurios reiškesi susitikimų, konferencijų organizavimu, projektų bei memorandumų rengimu, spaudos leidyba; 3) bandyti atskleisti, kokios realios įtakos Šveicarijos lietuvių siūlymai turėjo jų pačių politiniam veikimui, modernios Lietuvos klausimo svarstymui ir įgyvendinimui, santykių su Vokietijos valdžios konjunktūra pokyčiams. Taigi, darbe jungiamas prielaidų konkrečiai Lietuvos valstybingumo vizijai atsirasti, bandymų (viešai ar privačiai) iškomunikuoti su ja susijusius praktinius pasiūlymus (projektus) ir jų realaus funkcionavimo galimybių aptarimas. Tikimės, kad tokia struktūra padės aiškiai išdėstyti surinktą informaciją ir įvardinti pagrindinius Šveicarijos lietuvių veiklos per Pirmąjį pasaulinį karą bruožus.

I. 1915 M. LIETUVIŲ ORGANIZACIJŲ ŠVEICARIJOJE KŪRIMOSI PRADŽIA

1. Lietuvių informacijos biuro įkūrimas ir veikla Paryžiuje iki Pirmojo pasaulinio karo

Pirmoji oficiali lietuvių organizacija Paryžiuje buvo įsteigta 1911 m. vasario 19 d. Jai ėmėsi vadovauti Juozas Gabrys, kuris čia gyveno ir mokėsi nuo 1907 m. Ši organizacija pavadinta Lietuvių informacijos biuru (LIB) ir viešai paskelbtas toks jos tikslas: „Priminti pasauliui Lietuvą, parodyti kitoms tautoms garbingą Lietuvos praeitį ir vargingą dabartį, išrodyti kitų tautų Lietuviams padarytas ir tebedaromas skriaudas, – žodžiu, sutverti Vakarų Europoje prielankią Lietuvai visuomenės nuomonę“⁸⁶. Štai kaip Juozas Gabrys apibūdina šį savo sumanymą laiške Jonui Basanavičiui:

„Aš, kaip turbūt jau patemijot iš liet. laikraščių, visokiai budais pradėjau reklamuoti Lietuvą Vakarų Europoj – Prancūzijoje; turėdamas gan plačias pažintis su rašytojais, mokslininkais ir žurnalistais galiu atsiekti tai lengviau negu kas kitas, nuolatos gyvendamas Paryžiuje. Ką iki šiol dariau taip sakant privatiškai, ypatingai, tą dabar norėčiau pradėti varyti plačiau, idant tuomi padaryti rimtą įspūdį ant Prancūzijos ir viso pasaulio opinijos Lietuvos link“⁸⁷.

1912 m. susirašinėjimuose su kitais lietuvių veikėjais randame, kad Gabrys prašo tekstais paremti leidinius apie Lietuvą, kurių rengimas buvo viena iš LIB veiklos sričių. Taip pat tikimasi ir finansinės pagalbos leidybai, kurios didžiąją dalį iki tol buvo skyrę JAV lietuviai ir šiek tiek rėmė lietuviai iš Didžiosios Britanijos⁸⁸.

Štai viename laiške Aleksandrui Dambrauskui (Adomui Jakštui) užsimenama, jog laukiama ne tik jo tekstų ir kitur leidžiamos lietuviškos spaudos, bet ir honorarų už Gabrielio parašytas knygas, kad galėtų tuos pinigus skirti tolimesnei lietuviškos propagandos sklaidai⁸⁹. Kartu su laiškais prelatui Dambrauskui buvo siunčiamos ir jau išleistos LIB brošiūros bei pasakojama, kas planuojama ateityje. Penkias Gabrielio būsimos veiklos kryptis trumpai

⁸⁶ *Lietuvių informacijos biuras*, Paris, 1911, p. 2.

⁸⁷ J. Gabrielio 1912 10 20 laiškas J. Basanavičiui (Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštynas (toliau LLTI BR), f. 2, b. 855, [l. n.]).

⁸⁸ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 21–48; A. E. Senn, The activity of Juozas Gabrys...; R. Misiūnas, *Informacinių kovų kryžkelėse...*, p. 69–70.

⁸⁹ J. Gabrielio laiškas A. Dambrauskui, 1912 11 09, VUB RS, f. 1, b. 179, l. 10.

galėtume apibūdinti taip: 1) knygų ir straipsnių įvairiomis kalbomis apie Lietuvą leidyba; 2) dalyvavimas tarptautiniuose kongresuose; 3) paskaitos apie Lietuvą ir lietuvius dideliuose Europos centruose; 4) Lietuvos meno bei etnografijos parodų rengimas užsienyje; 5) Vakarų Europos mokslininkų skatinimas domėtis Lietuva ir į ją vykti⁹⁰. Toliau turėsime progos pamatyti, kaip sekėsi šiuos uždavinius įgyvendinti.

Po kelių metų, 1915 m. rudenį, vykstant lietuvių konferencijai Stokholme, Petrogrado lietuvių spaudoje randame tokį LIB aprašymą, kuriame minimas ne tik persikėlimas iš Paryžiaus, bet ir nuoseklus darbas iki tol: „O greta Centralinio Komiteto diena iš dienos giliau plečia savo veikimą Informacijos Biuras Paryžiuje, persikėlęs liuosesniam ir našesniam darbui neutralėn dirvon – Lozanon. Jis supažindino Europos nuomonę su Lietuva, užkerta kelią lenkų skleidžiamoms Lenkijos ir Lietuvos Unijos monams, kelia nuo Didžiojo Vytauto paveldėtus mūsų Tėvynės reikalavimus, ruošia anglų, prancūzų ir kitų tautų visuomenes prie teisingo Lietuvos klausimo išrišimo Tautų Taikos Kongreso valandoje“⁹¹. Iš tiesų, per šiuos kelerius metus nuo įkūrimo iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios LIB veikla išsiplėtė, sustiprėjo ir įgijo pagalbininkų. Prie to nemažai prisidėjo Juozo Gabrio 1914-ųjų metų kelionė po JAV lietuvių kolonijas ir lėšų propagandai Europoje rinkimas.

Jo viešnagės metu, spalio 21–23 d., jau prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, buvo surengtas lietuvių kongresas Čikagoje⁹². Šio renginio metu, nors nedalyvaujant tautininkų ir socialdemokratų atstovams, buvo priimtos kelios Amerikos lietuviams svarbios rezoliucijos, o taip pat ir Juozo Gabrio darbą Europoje reglamentuojantys nutarimai: 1) Reikalauti iš Rusijos autonomijos etnografinėi Lietuvai; 2) Suvalkų guberniją prijungti prie Lietuvos; 3) reikalauti plačios autonomijos Latvijai ir federatyvinių ryšių su Lietuva; 4) palaikymas lenkams ir baltarusiams, kad ir jie gautų autonomiją; 5) LIB užduotis – informuoti Europą apie lietuvių politinius reikalavimus ir įkurti biuro šaką JAV; 6) siųsti delegaciją pas JAV vadovus dėl užtarimo lietuviams; 7) reikalauti Rusijos valdžios amestijos politiniais

⁹⁰ *Lietuvių informacijos biuras*, 1911, p. 3.

⁹¹ *Lietuvių Balsas*, 1915 10 25, nr. 13.

⁹² J. Skirius, *Lietuvos ir Jungtinių Amerikos valstijų ryšiai...*, p. 18–20; J. J. Bielskis, *Delegatų kelionė...*, p. 20–31; J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 48–54.

nusikaltėliams; 8) protestuoti prieš vokiečių žiaurumus⁹³. Gabrys renginį irgi apibūdina kaip itin sėkmingą:

„Kongresas taip pat ir man buvo didelė sėkmė. Jis patvirtino mano veiklos ir politikos teisėtumą ir davė šiam patvirtinimui materialinę išraišką, mano Lietuvių informacijos biurą remiant kaip tautinę organizaciją ir man patikint plačius įgaliojimus reprezentuoti lietuvių interesus Europoje karo metu ir iki jo pabaigos imtis visų priemonių, kurios atrodys tam tinkamos“⁹⁴.

Tačiau turime pažvelgti, kokius *lietuvių interesus* Gabrys tuo metu įsivaizdavo ir koks buvo pagrindinis tokios organizacijos tikslas būsimos Lietuvos kūrime. Vincas Bartuška, tuo metu darbavęsis JAV lietuvių organizacijose, ironizavo, kad vietos lietuviams reikalaujant nepriklausomybės, Gabrys, kaip vienas *Kongreso* organizatorių, sutiko reikalauti tik autonomijos: „<...> mat, jis senas revoliucionierius nuo 1905 metų ir Vilniaus Seimo generalinis sekretorius, gyveno praeities atsiminimais ir tradicija. Gabrio argumentavimai paėmė seime viršų ir tame istoriškame visuomenės susibūrimo Chicagoj, nutarta reikalauti Lietuvai tik autonomijos, pasiliekančios Rusų Imperijos suverenumą“⁹⁵. Tokias pažiūras patvirtina ir Gabrio knygelėje „Kokia mums reikalinga autonomija“ išreikštos mintys⁹⁶. Taigi, daugiausia įtakos ateityje turėjusiu šio lietuvių *Kongreso* veiksmu derėtų įvardinti Tautos Fondo ir Tautos tarybos įkūrimą. Būtent šis *Fondas* gausiausiai finansavo lietuviškų organizacijų veiklą Šveicarijoje, o *Taryba*, turėjusi susidėti iš visų politinių Amerikos lietuvių grupių atstovų, tapo pagrindu bandyti kurti panašų darinį Europoje⁹⁷.

Šioje kelionėje Juozas Gabrys taip pat ėmėsi ieškoti kontaktų, kurie jam būtų pravartūs tolimesniame darbe: jis teigia dalyvavęs susitikimuose su JAV reziduojančiu Vokietijos imperijos ambasadoriumi, prašydamas rekomendacijų susisiekimui su Europos sostinėse esančiais vokiečių

⁹³ *Pro Lithuania*, 1915, nr. 1, p. 29; V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais...*, p. 20–21.

⁹⁴ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 53.

⁹⁵ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais...*, p. 20.

⁹⁶ „Pirmais savo gyvavimo metais Tautos Fondas surinko 30 000 dol. ir išleido J. Gabrio brošiūrą „Kokia mums reikalinga autonomija“, kuri išplatinta dešimtimis tūkstančių egzempliorių“ (J. Gabrys, *Kokia autonomija Lietuvai reikalinga?: (autonomija ar savivalda?)*, Paris, 1914); V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais...*, p. 23).

⁹⁷ V. Bartuška, *Les Litaniens d'Amérique*, 1918, p. 23–24; J. Pélissier, *J. Gabrys. Son rôle...*, p. 72–73; R. Misiūnas, *Informacinių kovų kryžkelėse...*, p. 88–89.

pareigūnais, ir vėliau tai esą pravertę mezgant pažintis Berne⁹⁸. Eberhardas Demmas teigia, kad Berno atstovybė buvo pasirinkta po to, kai nepavyko užmegzti santykių su Romoje reziduojančiais Vokietijos diplomatais⁹⁹. Bet kokių atveju, turėdamas pinigų, ryžto ir idėjų, Juozas Gabrys Europon grįžo pasiryžęs imtis aktyvios ir visapusiškos propagandos. Pirmiausia, buvo svarbu gerai orientuotis vis kintančioje Europos politinėje situacijoje. Taip pat buvo būtina apsispręsti, kuria linkme kreipti lietuvių pastangas dėl norimo susigrąžinti valstybingumo ir su kuriomis kariaujančiomis jėgomis tapatintis.

2. Lietuvių tautos tarybos įkūrimas Šveicarijoje

Norėdami išsaiškinti, kodėl Juozo Gabrio vadovaujamai lietuvių informacinei organizacijai nebebuvo paranku savo veiklą tęsti Paryžiuje ir kaip plėtėsi lietuvių emigrantų centras Šveicarijoje, turime nagrinėti, kokių jėgų ir idėjų veikiamas kūrėsi naujas politinis darinys – Lietuvių tautos taryba (LTT).

Istoriografijoje užsimenama apie Juozo Gabrio persikėlimą į Šveicariją, tačiau įvykio datos nesutampa: Vida Pukienė Lietuvių informacijos biuro perkėlimą į Lozaną datuoja 1915 m. pabaiga¹⁰⁰, tačiau Raimondas Lopata teigia, kad tai įvyko keliais mėnesiais anksčiau¹⁰¹. Pranas Čepėnas šį veiksmą įvardija „dar prieš vokiečių galutinę okupaciją 1915 m. rudenio“¹⁰², o Alfredas Erichas Sennas bei jo straipsniu remdamasis Alfonsas Eidintas, tokios organizacijos išvis nemini ir aptaria panašiu laiku vykusius pirmuosius Gabrio susitikimus su Vokietijos atstovybės Berne pareigūnais¹⁰³. Tam, kad geriau suprastume intencijas, su kuriomis buvo pradėtas prolietuviškas darbas neutralioje šalyje, manome, kad verta panagrinėti ar emigrantų centro plėtimasis ir LTT kūrimasis yra susiję tarpusavyje.

⁹⁸ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 86–88.

⁹⁹ E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 169.

¹⁰⁰ V. Pukienė, *Lietuvių organizacijos Šveicarijoje...*, p. 100.

¹⁰¹ R. Lopata, *Lietuvių politinės grupuotės...*, p. 82–83; *Valstybingumo raida...*, p. 86–87.

¹⁰² P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 421.

¹⁰³ A. E. Senn, *Garlawa: A Study...*, p. 412–413; A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas...*, p. 53–56.

J. Gabrio leisto žurnalo *Pro Lithuania* paskutiniojo 1915 m. numerio viršelyje išspausdintame „Redakcijos žodyje“ persikėlimo situacija apibūdinama taip:

„Tenka apgailestauti, kad šis žurnalas turėjo palikti svetingą Prancūzijos žemę ir jos sostinę, bet dėl žiaurių cenzūros apribojimų, Paryžiuje „Pro Lithuania“ leidybos tęsti neįmanoma. Perkeldami savo žurnalą į Šveicariją, Lozaną, tikimės rasti dar daugiau svetingumo ir savo labai pelnyti kilnių Šveicarijos žmonių simpatijas, kurie patys mums yra meilės laisvei ir nepriklausomybei pavyzdys“¹⁰⁴.

Ne panegirika šveicarams yra svarbiausias šios minties dėmuo, bet viešai paskelbta pozicija, kad karo cenzūra neleidžianti agituoti prieš Prancūzijos sąjungininkę Rusijos imperiją, prieš kurią buvo nukreipta nemažai karo pradžioje *Pro Lithuania* pasirodžiusių tekstų. Tuomet ties fronto linija atsidūrusios lietuvių apgyvendintos teritorijos Prancūzijos spaudos cenzorių buvo matomos kaip integrali sąjungininkų imperijos dalis, o lietuvių pareiškimai – priešiška informacija.

Nors toks paaiškinimas atrodo logiškas, negalime atmesti galimybės, kad neutrali Šveicarija tiesiog traukė įvairių šalių intelektualus kaip fiziškai ir idėjiškai laisvesnė aplinka. Juolab, kad Vokietijos atstovybės raportai apie pirmuosius kontaktus su Juozu Gabriu leidžia svarstyti ir trečiąjį variantą: Šveicarija buvo sąmoningai pasirinkta kaip *viena iš kelių* valstybių, per kurią būtų galima komunikuoti su Vokietijos imperijos pareigūnais, nes šie, kariuomenei skinant pergales, tapo faktiniais lietuvių teritorijų valdytojais. Ši versija sutampa ir su minėta E. Demmo mintimi, kad Bernas buvo pasirinktas nepavykus užmegzti tiesioginių kontaktų su Vokietijos ambasadoriumi Romoje¹⁰⁵.

Taigi, jau 1915 m. spalį į Stokholme vykusią pirmąją lietuvių konferenciją, apie kurią kalbėsime kitame skyrelyje, J. Gabrij lydėjo Vokietijos imperijos patikėtiniai, susiję su atstovybe Šveicarijoje. Pirmasis susitikimas su Vokietijai dirbusiu ukrainiečiu Volodimiru Stepankowskiu¹⁰⁶

¹⁰⁴ *Pro Lithuania*, 1915, nr. 8–9.

¹⁰⁵ E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, 168–169.

¹⁰⁶ Volodimir Stepanowski (Vladimir Stepanowsky arba Володимир Степанківський (1885-1957(1960?))) – ukrainiečių žurnalistas ir politikas. Gyvendamas emigracijoje Londone (1911–1914) rėmė Ukrainos nacionalinį judėjimą, išleido knygas *The Russian Plot to Seize Galicia (Austrian Ruthenia)* ir *The Ruthenian Question. An exposé* (Stepankowski 1914 a, 1914 b). Dirbo Vokietijos agentu (1915–1917), Ukrainiečių informacijos biuro Lozanoje steigėjas ir žurnalo *L'Ukraine* leidėjas (1915–1920). 1917–1918 m. nesėkmingai bandė išgauti

užfiksuotas dar 1915 metų rugpjūčio 8 d. Paryžiuje, po kurio šis pasakojo apie Gabrio prancūziškuosius leidinius ir ateities planus plėsti veiklą¹⁰⁷. Po mėnesio jo ataskaitoje aptinkamas istoriografijoje dažnai cituojamas pasakymas, kad Gabrys „sudaro inteligentiško žmogaus įspūdį“¹⁰⁸, o spalio pabaigoje (jau po lietuvių susitikimų Stokholme) pripažįstama, jog reikia skatinti Gabrio veiklą būtent Šveicarijoje – „padėti“ organizuoti *Tauty konferenciją* Berne, kuri planuota 1915 m. gruodžio mėnesį.

Bene iškalbingiausia frazė, surišanti „laisvą“ keliavimą po Europą ir tolimesnius Gabrio darbus Šveicarijoje, aptinkama lapkričio 16 d. vokiečių atstovybės raporte Reichskancleriui: „Garlava [J. Gabrys] Stokholme buvo įgalintas atstovauti lietuvių reikalams užsienyje karo laikui. Jis laikinai apsistos Šveicarijoje. Jis nori tęsti ryšius su manim. Ponas Stepankowski taip pat bus artimuose santykiuose su juo, man paaiškindamas savo darbą „po priedanga“¹⁰⁹.

Taigi, rugpjūčio–spalio mėnesiai buvo skirti Juozo Gabrio, kaip vieno iš kūrėjų tik Vokietijos imperijos okupuotų teritorijų atstovo patikimumo patikrai, žinių apie jo veiklą rinkimui ir galiausiai – kelionės į Stokholmą su naujųjų draugų pagalba įvertinimui. Šiai pavykus, buvo nuspręsta bendradarbiavimą tęsti, o toks pažadas galėjo lemti Gabrio sprendimą Šveicarijoje įkurdinti ne tik savo leidybos įmonę, bet ir likti pačiam kaip lietuvių reikalų atstovui, ketinusiui plėsti ryšius tiek su tėvyneje, tiek su kitur emigracijoje buvusiais lietuviais, paraleliai keičiantis informacija tiek su Vokietijos, tiek su Prancūzijos pareigūnais¹¹⁰.

Didžiosios Britanijos vyriausybės pripažinimą Ukrainos Liaudies Respublikai, 1929 m. emigravo į JAV (E. Demm, Ch.Nikolajew, *Auf Wache für die Nation...*, p. 388; *Ukrainians in the United Kingdom*, prieiga per internetą: <http://www.ukrainiansintheuk.info/eng/02/stepankowsky-e.htm> [žiūrėta 2018 03 21]).

¹⁰⁷ G. Rombergo laiškas Auswärtiges Amt, 1915 08 09, PA AA, RAV Bern 794, l. K489062.

¹⁰⁸ G. Rombergo laiškas von Bergenui, 1915 09 08, *Ibid*, l. K489463.

¹⁰⁹ PA AA, RAV Bern 795, l. K489359.

¹¹⁰ G. Rombergo ataskaita Th. Bethmannui-Hollwegui, 1915 11 29, *Ibid*, l. K489422–27.

¹¹⁰ G. Rombergo laiškas Auswärtiges Amt, 1915 08 09, PA AA, RAV Bern 794, l. K489062.

¹¹⁰ G. Rombergo laiškas von Bergenui, 1915 09 08, *Ibid*, l. K489463.

¹¹⁰ PA AA, RAV Bern 795, l. K489359.

¹¹⁰ G. Rombergo ataskaita Th. Bethmannui-Hollwegui, 1915 11 29, *Ibid*, l. K489422–27.

O kaipgi šiuos įvykius apibūdino pats Juozas Gabrys ir jo kolegos Juozas Purickis ir Antanas Steponaitis, būtent Lietuvių tautos tarybos kūrimosi laiku įtraukti į politinį darbą? Gabrys neslėpė asmeninės iniciatyvos naujos organizacijos formavime ir tai įvardijo kaip pirmosios lietuvių konferencijos spendimą:

„Ši konferencija, atsižvelgiant į Ober-Osto reikalavimą, turėjo būti slapta. Jos nemini nei M. Yčas, nei kun. Steponaitis jų „Atsiminimus“, aš negaliu tačiau jos nutylėti, atsižvelgiant į svarbumą joj aptartų klausimų. <...> Visi sutiko su mano nuomone, kad greta L.I.B. turėjo būti įkurta Lietuvių taryba Šveicarijoje, kuri galėtų kalbėti, tartis su kitų valstybių atstovais visos lietuvių tautos vardu. Nutarta buvo, kad į šią tarybą įeis atstovai iš lietuvių tarybų, įsikūrusių Lietuvoje, Amerikoje ir Rusijoje išsidanginusių lietuvių. Ši Šveicarijos Lietuvių taryba, susidedanti iš visų lietuvių tautos dalių, bus aukščiausia ir galės atstovauti Lietuvai kol ten, pakitėjus sąlygom, neįsikurs teisėta vyriausybė. Šią tarybą buvo pavesta sukurti Liet. Inform. biurui, tikriau sakant man. O kol ši taryba neįsikurs, jos funkcijas pavesti Liet. Inform. biurui”¹¹¹.

Derėtų atkreipti dėmesį į tai, kad minima Ober-Osto (Vokietijos imperijos karinės valdžios okupuotoje Rusijos dalyje administracinio vieneto) inspiracija lietuvių atstovybės įkūrimui neutralioje Šveicarijoje. Nors tiesioginis Gabrio ryšys su šia struktūra abejotinas, Vokietijos imperijos atstovybės Berne dokumentuose randame informacijos apie 1915 metų rugpjūtį vykusius pasikalbėjimus:

„Tam, kad vienodai traktuoti visų lietuvių interesus, aš pabrėžiau ponui G., jog reikia iš Amerikos, ar bent jau iš Rusijos į Šveicariją pasikviesti atstovų, ir organizuoti Lietuvių tautinį komitetą, kuris turėtų reikiamą legitimumą. Tik tuomet, kai šis komitetas bus įkurtas ir jo darbą parems Vokietijos vyriausybė, bus galima paskelbti anksčiau siūlytą deklaraciją. Su Tautiniu komitetu bus galima spręsti lietuvių belaisvių klausimą per Karo ministeriją Berlyne”¹¹².

Projektą Lietuvai, kurį siūlė Gabrys, dar turėsime progos aptarti, tačiau svarbu paminėti, kad jo noras priėti prie Lietuvos teritoriją ką tik okupavusių pajėgų vadovybės atskleidžia norą atkreipti dėmesį į save kaip į svarbų lietuvių politikos veikėją ir siekius su šios valstybės pareigūnų pagalba plėsti savo veiklą. Šią mintį patvirtina ir tai, kad tuo metu Vokietijos

¹¹¹ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 155.

¹¹² W. Stepanowskio ataskaita G. Rombergui *Lietuvos klausimu*, PA AA, RAV Bern 794, l. K489094.

valdžios sluoksnuose ėmė rasti idėjos stiprinti savo sąsajas su lietuvių intelektualais¹¹³.

Taigi, Juozo Gabrio atsiminimuose minimas siekis surasti būdą kaip pasirašinėti Šveicarijoje norimus paviešinti lietuvių memorandumus¹¹⁴, neprieštaravo Vokietijos atstovybės pasiūlytam veiklos modeliui. Tiesiog čia pradžios tašku laikoma vidinė konsolidacija greičiausiai yra Gabrio sugalvotas konstruktas, dirbtinai iškeliant savo vaidmenį. Pavyzdžiui, Juozas Purickis tarybos Šveicarijoje sukūrimą vertina kaip „inscenicaziją“, tačiau pripažįsta savo indėlį ir bendro darbo su Juozu Gabriu ir Vladu Daumantu pradžia taip pat datuoja 1915 m.

„Politinį veikimą plėtėm vis daugiau. Šveicarija pasidarė lietuvių politinio veikimo užsieny centras. Mes inscenizavom „Lietuvių Tautos Tarybą“, neva visų lietuvių politinę atstovybę, kuri pradėjo kalbėti visų lietuvių vardu. Vokiečiai ir kiti šitą „tarybą“ palaikė rimtu dalyku ir užmezgė su mumis santykius. Vokiečių pagalba mes susisiekėm su okupuota Lietuva ir radę čia visišką pritarimą mūsų darbui, jį stiprinom ir plėtėm“¹¹⁵.

A. Steponaitis atsiminimuose šios „konferencijos“ nemini ir tarybos įkūrimą nukelia į 1916 metus¹¹⁶. Visgi, Gabrio ir Purickio versijas sujungia spaudoje jau 1916 m. pavasarį pasirodžiusios Šveicarijoje dirbančios LTT atstovų publikacijos ir po susitikimų Stokholme paskirstyti minėtų memorandumų rengimo darbai¹¹⁷. Vokietijos atstovybės dokumentai tai pat patvirtina, kad LTT organizavimo darbas vyko 1915 m. rugpjūtį–lapkritį.

Taigi, matome, jog pro-lietuviškos spaudos leidybos iškėlimas iš Paryžiaus buvo sąlygotas karo cenzūros. Tačiau tolimesnės pastangos ir naudingų ryšių ieškojimas buvo vykdomi tendencingai: sutapus Vokietijos imperijos interesams su Gabrio ir jo aplinkos siekiais bei užsimezgas lietuvių bedradarbiavimui su diplomatinės atstovybės Berne nariais ir Užsienio reikalų ministerijos agentais, Lietuvių tautos taryba buvo įkurta būtent Šveicarijoje.

¹¹³ V. G. Liulevicius, *The German myth of the East...*, p. 136–145.

¹¹⁴ „1. apie nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymą, 2. apie bažnytinės Lietuvos provincijos įkūrimą ir Lietuvos vyskupijų atskyrimą nuo Lenkijos ir 3. apie Vilniaus universiteto atidarymą“ (J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 154).

¹¹⁵ *Trimitas*, 1933 02 16 nr. 7, p. 124–126.

¹¹⁶ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 240.

¹¹⁷ *Pro Lithuania*, 1916, nr. 2–3, p. 68–69.

3. Pirmoji lietuvių konferencija Stokholme

Greta mūsų aptartų įvykių, istoriografijoje nagrinėtas dar vienas susitikimas, turėjęs nemažai įtakos tolimesniam lietuvių politinių centrų veiklos pasiskirstymui už Lietuvos ribų – tai 1915 m. spalį vykęs Rusijos imperijos Dūmos deputato ir Centralinio Lietuvių Draugijos komiteto pirmininko Martyno Yčo, jo sekretoriaus ir pagalbininko belaisvių šelpimo reikaluose Stasio Šilingo bei Lietuvių informacijos biuro pirmininko Juozo Gabrio pasitarimas Stokholme, įvardintas kaip *Pirmoji lietuvių konferencija*. Kare neutralios Švedijos sostinėje tuomet buvo svarstomos tokios lietuviams aktualios problemos kaip karo pabėgelių šalpa, politinės veiklos koordinacijos klausimai ir ryšiai su švedų intelektualais¹¹⁸.

Nors ši konferencija buvo planuota kaip susitikimas su Lietuvos atstovais iš Vilniaus, jiems neatvykus, buvo priimti nutarimai, liečiantys belaisvių šelpimą užsienyje ir jais besirūpinančios draugijos nuostatus, Stokholme siekta sukurti panašų informacijos biurą kaip Lozanoje, nuspręsta kreiptis į neutralių šalių žmones dėl finansinės ir kitokios pagalbos Lietuvai. Štai tokį tolimesnės veiklos apibūdinimą randame Petrogrado lietuvių spaudoje: „Pastaruoju laiku Centralinis Komitetas ėmėsi svarbiausio savo organizacinės misijos etapo, būtent – organizuoti užimtosios Lietuvos šelpimą, neutralinėms Europos ir Amerikos tautoms padedant, o lygiai rimto Lietuvių Tautos reikalų atstovavimo Europoj ir Amerikoj“¹¹⁹. Taigi matome, kad nors vengta viešų politinių deklaracijų, ypač nukreiptų prieš Rusiją, tačiau šios išėivijos dalies atstovai išsikėlė tikslus neapsiriboti vien tik belaisvių šelpimu. Viešai neskelbtoje antrojoje konferencijos nutarimų dalyje, kurios turinys istoriografijoje nėra detaliau aptartas, randame, kad būtina: „1) vispusiai apšviesti Lietuvių tautos kultūrinę pajiegą ir politikinius reikalavimus; 2) sudaryti prielankią sau opinią visur kur tik šiuo karo momentu prieiti galima; 3) žut but surasti tam tikslui reikalingų lėšų“¹²⁰. Būtent šias funkcijas turėjo atlikti informacijos biurai, o vėliau – tautos tarybos, siekiant nuo informacijos sklaidos pereiti prie politinės pozicijos kūrimo.

¹¹⁸ R. Lopata, Lietuvių politinių centrų sąveika..., p. 253–254; S. Pivoras, Juozas Gabrys, Karlas Lindhagenas ir lietuvių-švedų ryšiai XX a. pradžioje, *Istorija*, 2009, nr. 74, p. 28–29.

¹¹⁹ *Lietuvių Balsas*, 1915 10 25, nr. 13.

¹²⁰ Neskelbtoji Kopenhagos konferencijos dalis, 1915 m. spalio m., LCVA, f. 668, ap. 2, b. 8, p.3.

Dar viena numatyta Lietuvos atstovų veikimo kryptis buvo ryšių su švedų intelektualais plėtojimas. Nors Juozas Gabrys ir kairiosios pacifistinės pakraipos politikas Carlas Lindhagenas¹²¹ buvo pažįstami iš ankstesnio bendradarbiavimo¹²², jų santykiai toliau vystėsi kuriant bendrą lietuvių-švedų pagalbos komitetą. Minėtame laikraštyje randame ir detalesnį šių susitikimų aprašymą:

„Šiomis dienomis iš Stokholmo pargrįžo Lietuvių Centralinio Komiteto pirmininkas M. Yčas ir sekretorius St. Šilingas. Kaip jau rašėme, jie važiavo svarbiais Lietuvos reikalais.<...> Švedai sudarė iš žymiausių savo veikėjų, parlamento atstovų komitetą tarpininkauti tarp mūsų ir mūsų tautiečių po vokiečiu pasilikusių ir rinkti aukoms lietuviams pačioje Švedijoje.<...> Drauge su tuo žygiu, jie nutarė pasiųsti Lietuvon delegatą, kuris susižinojės su mūsų veikėjais, ištirtų Lietuvos padėjimą ir mums praneštų. Visa tai ketinama padaryti švedų vyriausybei padedant“¹²³.

Panašiai įvykius prisimena ir Juozas Gabrys: „Šioj mūsų konferencijoj daugiausia vietos užėmė šelpimo darbo organizavimas okupuotoj Lietuvoj.<...> Sukūrus Švedų-lietuvių komitetą, kilo sumanymas ieškoti okupuotajai Lietuvai pagalbos JAV Rockefeller'io komitete, kuris skyrė tuomet dideles sumas karo aukoms“¹²⁴. S. Pivoras pabrėžia svarbų Gabrio vaidmenį plėtojant šiuos ryšius, kurie vėliau padėjo Stokholme įsitvirtinti nedideliame lietuvių emigrantų centrai, savo veiklą vykdžiusiam vėlesniais Pirmojo pasaulinio karo metais¹²⁵. Tais pačiais 1915-aisiais į Stokholmą atvyko ir čia sukurtų organizacijų vadovu tapo rašytojas Ignas Jurkūnas-Šeinius, Švedijoje pasilikęs iki pat 1932 m.

¹²¹ Carl Lindhagen (1860–1946) – švedų socialistas ir pacifistas, Stokholmo meras (1903–1930), Parlamento narys (1897–1940) (E. Demm, Ch. Nikolajew, *Auf Wache für die Nation...*, p. 374).

¹²² Gabrys teigia, kad jie susirašinėję dar iki susitikimo Stokholme ir „turėję ypač glaudžius ryšius“ (J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 81). Saulius Pivoras savo straipsnyje apie šių politikų bendradarbiavimą mini, jog pirmasis jų susirašinėjimo įrodymas, rastas Stokholmo miesto archyve, yra 1912 m. birželio 4 dienos laiškas iš Paryžiaus, kuriame Gabrys kviečia Lindhageną prisijungti prie *Centrinio Tautų Biuro* veiklos ir siųsti straipsnius į jo redaguojamą *Les Annales des Nationalités* (S. Pivoras, Juozas Gabrys, Karlas Lindhagenas..., p. 25).

¹²³ *Lietuvių Balsas* 1915 10 25, nr. 13.

¹²⁴ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 138–139.

¹²⁵ S. Pivoras, Juozas Gabrys, Karlas Lindhagenas..., p. 30; R. Misiūnas, *Informacinių kovų kryžkelėse...*, p. 89.

Dar vienas svarbus šį susitikimą lydėjęs klausimas – Juozo Gabrio keliai iki Stokholmo. Jis pats neneigia ir jį sutikę kolegos patvirtina, kad į Švediją jis atkeliavo su vokišku pasu, *Peter G. de Garlava* pavarde¹²⁶. Nagrinėjant Vokietijos atstovybės Berne dokumentus, nekyla abejonių, kad būtent čia toks pasas buvo išduotas: išlikęs ir jo originalas su antspaudais iš kelionės keltu per Vokietijos uosto Sassnitz pasienio punktą¹²⁷. Taip pat patvirtinama Martyno Yčo iškelta mintis, kad Gabrys Stokholme susitikinėjo ne tik su lietuvių veikėjais, bet ir su „Vokietijos šnipais“, kuriems perdavinėjo naujienas¹²⁸. Be šių pranešimų apie Gabriį, randame ir Vokietijos pareigūno susitikimo su pačiu Martynu Yču aprašymą: Yčas nemažai papasakojęs apie tuometinę Rusijos situaciją, palikęs galimybių tolimesniam bendradarbiavimui – jam netgi buvo suteiktas slapyvardis *Marta*¹²⁹. Tiesa, tolimesnės komunikacijos su Yču įrodymų neturime, tačiau Juozo Gabrio situacija buvusi šiek tiek kitokia – dokumentus grįžimui atgal į Šveicariją jis tegalėjęs gauti tik iš Stokholme esančios Vokietijos ambasados, žinoma, prieš tai jai pranešęs apie lietuvių nutarimus ir ateities planus¹³⁰.

Derėtų pasvarstyti, ar šis leidimas Juozui Gabriui į užsienį vykti „su priežiūra“ buvo naudingas lietuviams ar Vokietijos užsienio reikalų ministerijai? Tai buvo jo ištikimybės Vokietijos atžvilgiu patikrinimas, ar tiesiog tuo metu keliauti po Europą ir netapti vienos iš kariaujančių šalių „įkaitu“ nebuvo įmanoma? O kodėl gi Vokietijos atstovams buvo įdomūs lietuviai? Vienas jų atsako į šį klausimą, atskleisdamas, kad lietuvių interesai didžiųjų valstybių žaidime tikrai nebuvo svarbiausi: „Išmaniai panaudojus šį komitetą [lietuvių-švedų – M.Š.], galima prisidėti prie mūsų švediškųjų užduočių vykdymo; bet koku atveju, privalote į jį įnešti išorinės iniciatyvos“¹³¹. Nors nederėtų nuvertinti šio susitikimo reikšmės patiems lietuviams ir jų organizavimuisi, tačiau reikėtų turėti omenyje paraleliai

¹²⁶ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 80–81; *Tautos sargyboj...*, p. 133–134; M. Yčas, *Atsiminimai...*, 166–168.

¹²⁷ „Gabrys keliaus su Peter G. de Garlava pasu, pasirašykite dokumentus ir praneškite pasieniui“ (Rombergo telegrama AA, 1915 09 30, PA AA, RAV Bern 794, l. 489245–46; RAV Bern 795, [l.n.]).

¹²⁸ M. Yčas, *Atsiminimai...*, p. 172–173; W. Stepankowskio laiškas G. Rombergui, 1915 09 29, PA AA, RAV Bern 794, l. K489237.

¹²⁹ A. Steino pranešimas G. Rombergui, 1915 09 30, PA AA, RAV Bern 795, l. K489324.

¹³⁰ G. Rombergo ataskaita AA, 1915 10 03, *Ibid*, l. K489260–61.

¹³¹ A. Steino pranešimas G. Rombergui, 1915 09 30, *Ibid*, l. K489324.

vykusį Vokietijos politinį žaidimą, kuriame asmeninio veikimo laisvė tebuvo suteikiama mainais už informaciją.

Taigi, trumpai apibendrinami, kuo buvo svarbūs pasitarimai Stokholme, galime teigti, kad tai pirmas bandymas pasiskirstyti įtakos zonomis tarp kelių lietuvių emigrantų centrų ir tikslingos prolietuviškos propagandos stiprinimo pradžia. Taip pat ši konferencija padėjo pamatus vėliau būsiančiųjų struktūrai, kurios pagrindiniai bruožai: 1) susirenka delegatai iš kelių politinio veikimo centrų; 2) vyksta slapti jų posėdžiai; 3) vieši nutarimai skelbiami lietuviškoje ir tarptautinėje spaudoje; 4) slapti nutarimai reglamentuoja tolimesnių susitikimų eigą.

4. Pirmieji Lietuvos atkūrimo projektai ir bendros lietuvių-latvių karalystės idėja

Juozo Gabrio politinę ambiciją ir asmeninį veikimą kaip *lietuvių atstovo* gerai atskleidžia faktas, kad jau 1915 m. rugpjūtį, kuomet dar sunkiai buvo galima numatyti kur link pasisuks lietuvių likimas, šis veikėjas Vokietijos diplomatinei atstovybei Berne perdavė projektą, pavadintą *Nepriklausoma Lietuva (Lithuanie Indépenante)*. Jame buvo teigiama, kad lietuvių ir latvių žemėms kartu derėtų patikėti savarankišką tvarkymąsi ir suteikti teisę į Vokietijos imperijos sudėtį su savu valdovu, kaip, pavyzdžiui, Saksonijai¹³².

Nors Gabrys tai pateikia kaip bendros latvių-lietuvių konferencijos nutarimus, kokio pobūdžio susitikimas iš tiesų vyko Berne 1915 m. rugpjūčio 4–5 dienomis, sunku pasakyti. Atsiminimuose jis pats teigia, kad pavyko rasti vos porą norinčių bendradarbiauti latvių kilmės žmonių, o ir tie neturėjo aiškios tautinės savivokos¹³³. Vėlesnėje autobiografijoje Gabrys pasakoja, kad latvių išėvijios lyderis Janis Rainis susitikime nedalyvavo dėl sveikatos problemų, nors vėliau aprobavo konferencijos nutarimus¹³⁴. Pagrindinė priežastis, lėmusi, kodėl pagrindiniai latvių tautinio judėjimo Šveicarijoje lyderiai atsisakė dalyvauti šiame ir kituose vėlesniuose Gabrio inicijuotuose projektuose buvo itin antivokiškas šio judėjimo nusistatymas, nesuderinamas su dalinio politinio savarankiškumo Vokietijos imperijoje

¹³² Lithuanie Indépenante, PA AA, RAV Bern 794, 12 p., K489083–94.

¹³³ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 68–69.

¹³⁴ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 116–119.

idėjomis. Nors originalių konferencijos nutarimų neturime, spaudoje buvo skelbiama, kad šis latvių-lietuvių susirinkimas nutarė: 1) išreikšti solidarumą su Alijantais, kovojančiais už tautų laisvę, ir protestuoti prieš karo žiaurumus; 2) po karo reikalauti plačios kultūrinės autonomijos pripažinimo lietuvių ir latvių tautoms, pasiremiant etnografiniais, istoriniais ir apsisprendimo motyvais; 3) išėivijoje suformuoti bendrą tarybą, fondą ir informacijos biurą¹³⁵. Plačiau konkretus būsimos valstybės projektas neaptariamas, o greta skelbiamame proteste prieš Rusijos kariuomenės žiaurumus patys konferencijos dalyviai apibūdinami kaip „grupė latvių ir lietuvių“¹³⁶.

Tad nors didelės reikšmės tolimesniems latvių ir lietuvių santykiams šis susitikimas neturėjo, jis gali būti matomas kaip besiformuojančio Šveicarijos lietuvių centro, o ypačingai Juozo Gabrio, iniciatyvų tautos vardu skelbti įvairius valstybės atkūrimo projektus pradžia. Latvių-lietuvių „konferencija“ taip pat žymėjo tautinių ir tarptautinių konferencijų, kurios buvo matomos kaip būdas atkreipti Europos dėmesį į lietuvių problemas, sekos pradžia Šveicarijoje. O Gabrys, įteikdamas projektą Vokietijos pasiuntinybei, taip pradėjo bendradarbiavimą su jos vadovu baronu Gisbertu von Rombergu, trukusį net iki 1919 m. Dėl šių priežasčių, manome, kad yra tikslinga plačiau aptarti Gabrio tuomet siūlytas idėjas apie bendrą Latvijos-Lietuvos valstybę.

Šio kelių dalių projekto preambulėje pateikiama tuometinė ties karo frontu atsidūrusių lietuvių ir latvių tautų situacija. Autorius išreiškia mintį, kad nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas įmanomas kaip karo pasekmė, remdamasis anglų politikų kalbomis apie „mažųjų tautų teises“ ir pateikdamas „lietuvių požiūrį, kuris palengvins valstybės vyrų, reorganizuosiančių Europą naujais pagrindais, visuotinį žinojimą“. Kaip atsakinga už tokios programos vykdymą įvardijama Vokietijos imperija, o toliau pateikiami nacionalinių judėjimų pavyzdžiai, kurie XIX a. formavo tautiškas valstybes (Vokietija ir Italija) arba skaldė senąsias imperijas (Turkija ir Austrija-Vengrija). Artėdamas prie Lietuvos klausimo, autorius primena karo pradžioje caro Nikolajaus II Lenkijai duotą autonomijos pažadą, sukėlusį pavydą kitų Rusijos imperijos tautų tarpe. Kaip būdas nepalikti Europos perdalijimo nuošalyje šių „pavydžiųjų tautų“, pasiūlomas buferinių valstybių sukūrimas. Štai kaip jis paaiškinamas: „Visa neutralių

¹³⁵ *Pro Lithuania*, 1915, nr. 8–9, p. 160.

¹³⁶ *Ibid*, p. 160–161.

buferinių valstybių juosta turi būti sukurta tarp Vokietijos, Austrijos-Vengrijos iš vienos pusės, ir ateityje Europos performuotos Rusijos, kurioje: Suomija (jos sudėtyje Estija ir estiškoji Livonijos dalis), Lietuva (jos sudėtyje Kuršas ir latviškoji Livonijos dalis), Lenkija, Ukraina¹³⁷. Kaip tokio valstybių išsidėstymo privalumai Centrinėms imperijoms įvardijamas saugumas nuo Rusijos prie Rytinių sienų ir dėl to atsirandančios galimybės „sutelkti visas savo jėgas į jų kolonijinių imperijų atstatymą“. Žadama, kad sukurtos buferinės valstybės bus savo išvaduotojų sąjungininkės prieš dabartinius ir ateities priešus¹³⁷.

Įsivaizduojamai Lietuvai skirta antroji projekto dalis: „Nepriklausomos Lietuvos kūrimas“. Ji pradeda nuo pasakojimo apie istorinį lietuvių valstybingumą, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didybę, Prūsijos kultūrinį tęstinumą ir galiausiai carinę Didžiosios Lietuvos priespaudą. Kaip vienas iš niūrios dabartinės kultūrinės ir politinės lietuvių tautos situacijos priežasčių matoma atskirtis nuo Prūsijos lietuvių, kurią, trukusią septynerius amžius, siūloma panaikinti, „abi Lietuvos“ sujungiant į vieną valstybę. Tolimesnis tekstas, apibrėžiantis būsimos valstybės ribas pateikiams jau kaip latvių-lietuvių konferencijos nutarimas:

„Lietuvos teritoriją turėtų sudaryti Rusijos provincijų teritorijos, šiandien žinomos kaip: Vilniaus, Kauno, Gardino gubernijos, Naugardo sritis, Minsko gubernija, Suvalkų gubernija ir šiaurinė Lomžos gubernijos dalis, iki Lyko upės. Šios provincijos buvo senosios lietuvių valstybės branduolys, istorijoje žinomos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vardu. Prie šių, aukščiau paminėtų taip vadinamų lietuviškų provincijų reikėtų prijungti latviškas provincijas: Kuršą, Livonijos pietinę dalį ir Vitebsko guberniją. Tam, kad suteikti daugiau jėgos ir atsparumo naujai valstybei, prie jos taip pat reikėtų prijungti jeigu ne visą Rytų Prūsiją, tai bent jau Gumbinės sritį“¹³⁸.

Nors nenurodoma nei šios „konferencijos“ data, nei dalyviai, ši projekto dalis sutampa su publikacija šveicariškoje spaudoje, kur įvykis apibūdinamas štai kaip: „Berne 1915 m. rugpjūčio 3–5 d dienomis vykusioje konferencijoje, kuri surengta latvių-lietuvių kilmės delegatų, susirinkusių iš skirtingų Europos dalių, buvo priimta tokia rezoliucija“, ir pateikiami trys pagrindiniai argumentai, kodėl šios tautos turi teisę į „didelę autonomiją“. Glaustai juos galima apibūdinti taip: 1) latvių ir lietuvių bendra arijiška kilmė ir didelė apgyvendinta teritorija; 2) tautinis susipratimas ir

¹³⁷ Lithuanie Indépenante..., p. 8.

¹³⁸ Lithuanie Indépenante..., p. 8.

intelektualinis pirmavimas Rusijos tautų tarpe; 3) XIII–XVI a. valstybės nuopelnai, apgynus Vakarų Europą nuo totorių ir pristabdžius pačių vokiečių *Drang nach Osten*. Tautinės konsolidacijos kriterijai persipina su istorinio valstybingumo atkūrimo siekiais, bet abu šie motyvai kol kas nėra konkretūs ar aplikuojuantys į politiškumą. Pranešimas spaudoje baigiamas planu dėl tolimesnių veiksmų: sukurti bendrą Tautos Tarybos fondą, politinės informacijos biurą ir išleisti periodikos latvių, lietuvių ir užsienio kalbomis¹³⁹.

Tačiau Vokietijos pasiuntinybei įteiktas projektas šia rezoliucija nesibaigia: po jos seka svarbūs priedai, kuriuose apibrėžiama būsimos Latvijos-Lietuvos valstybės forma, nurodomas gyventojų skaičius ir priemonės, kurių nedelsiant derėtų imtis Vokietijos administracijai, norint palankiai nuteikti minėtų teritorijų gyventojus. Konstitucinės monarchijos, kaip vienintelės tinkamos formos sudėtinei valstybei, reikalavimas atrodo gana nuoseklus – norima įsiteigti tokiu būdu valdomai imperijai,– tačiau stebina itin originalus monarcho titulo semantinis sprendimas. Derėtų pacituoti projekto autoriaus minčių seką:

„Čia labai svarbu aptarti, koks kunigaikštis ir iš kokios giminės galėtų užimti Lietuvos sostą. Bet yra pageidautina, kad jis pasivadintų dvigubu Gedimino-Alberto vardu, nes Gediminas lietuvių tautos yra laikomas senosios Lietuvos valstybės didybės ir galios simboliu ir tai yra pats populiariausias vardas Lietuvoje; tai, kas liečia antrąjį, žmonių atmintis yra prisirišusi prie modernios civilizacijos laimėjimų, kuriuos Albertas, Prūsijos karalius, atnešė į Lietuvą <...> Gedimino-Alberto vardas lietuviams būtų Didybės, Jėgos ir modernios Civilizacijos simbolis“¹⁴⁰.

Nors ši schema, siekianti civilizaciškai sujungti kelių tautų ir kelių šimtmečių istorinę atmintį į vieną valstybę, santvarką ir netgi tai simbolizuojantį konkretų valdovą, gali pasirodyti itin ambicinga, toks modelis to meto politinėje situacijoje buvo istoriškai racionalus ir perspektyvus¹⁴¹. Todėl toliau pateikiamas labai konkretus šio projekto

¹³⁹ *Gazette de Lausanne*, 1915 08 09, nr. 217, p. 3.

¹⁴⁰ *Lithuanie Indépenante...*, p. 10.

¹⁴¹ V. Safronovo teigimu, „Mažosios“ ir „Didžiosios“ Lietuvos terminų atsiradimas lietuvių nacionalinėje kultūroje sietinas būtent su Prūsijos lietuvių dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą propaguota koncepcija, teigiančia, kad egzistuoja viena istorinė Lietuva, tik suskilusi į dvi dalis. Tiesa, kaip to priežastis buvo matoma neigiama Vokietijos kultūros įtaka, kurią reikia įveikti (V. Safronovas, *Lietuva vokiečių ir Prūsijos lietuvių erdvinėse sampratos*..., p. 292–293).

įgyvendinimo scenarijus: „Privalomos sąlygos projekto realizacijai yra: 1) Rusijos sumušimas; 2) efektyvi minėtų teritorijų okupacija; 3) kitų jėgų sutikimas“; „kitomis jėgomis“ įvardijant Prancūziją ir Angliją, kurios turėtų sutikti su teisėtu mažųjų tautų laisvės reikalavimu¹⁴². Toliau pateikiamuose „Praktiniuose patarimuose“ nurodoma, kad būtina kreiptis manifestais į lietuvių ir latvių tautas, surengti spaudos kampaniją Europoje populiarinant minėtas idėjas, vokiečiams vos okupavus Vilnių jame šaukti Steigiamąjį Lietuvių Susirinkimą, surinkti šių tautų belaisvius ir iš jų suformuoti lietuviškosios armijos branduolį bei su civiliais gyventojais okupuotose Lietuvos ir Baltijos provincijų žemėse elgtis maloniai ir teisingai.

Galėtume abejoti dėl priemonių įgyvendinimo realumo aptariamuoju momentu, tačiau šiame pasiūlyme svarbu ne tik tai. Pirmiausia, atkreiptinas dėmesys, kad po siūlomo kreipimosi į lietuvius tekstu randame parašą ranka *Litvas*, kuris leidžia jį identifikuoti kaip vieną iš Juozo Gabrio slapyvardžių ir jam priskirti projekto autorystę¹⁴³. Antra, kreipimosi pradžioje užsimenama apie „Kauno tvirtovės kritimą“ ir „neišvengiamą Vilniaus užėmimą“, o tai leidžia visą dokumentą datuoti po 1915 rugpjūčio 18 dienos, bet anksčiau nei rugsėjo 18 d.¹⁴⁴

Siūlomų proklamacijų gyventojams tekstuose taip pat derėtų atkreipti dėmesį į kelias pavartotas sąvokas. Pirma, kad tikimasi, jog viešai bus kalbama apie „jūsų kultūrinę autonomiją mūsų Imperijoje“, o ne apie „nepriklausomybę“, kuri skambiai įvardinta projekto pradžioje, tačiau toliau tekstuose nebekartojama ir tikriausiai niekaip negalėjusi būti aktuali Vokietijos tikslų įgyvendinimui. Antra, įvardijamas „autonomijos“ statusas: „Jūsų šalis bus suformuota į autonomišką karalystę, federaciniais ryšiais prijungtą prie mūsų karalystės. Vienas iš imperijos elektorių turės aukštesniąją valdžią Lietuvos karalystėje, sutartinai su SEIMU (Parlamentu), sudarytu iš jūsų laisvai išrinktų atstovų“¹⁴⁵. Reikėtų gilesnio tyrimo norint pagrįsti, ar tikrai tokiomis sąlygomis Lietuva būtų galėjusi

J. Gabrys aptariamame 1915 m. projekte tarsi duoda suprasti, kad „necivilizuota“ liko būtent kita dalis – Romanovų Imperijai atitekusioji Lietuva.

¹⁴² Lithuanie Indépendante..., p. 12.

¹⁴³ Visus savo Pirmojo pasaulinio karo metais vartotus slapyvardžius ir jais pasirašytus leidinius Gabrys yra įvardijęs savo trumpos biografijos juodraštyje, kuri galime datuoti po 1920 m., nes čia minima jau išleista pirmoji jo autobiografija (J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*; VUB RS, f. 155, b. 963, l. 208–209).

¹⁴⁴ M. Pečiulis, Pirmojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvos teritorijoje 1915 m. rugpjūčio pabaigoje – rugsėjo mėnesį, *Karo archyvas*, 2010, t. 25, p. 29–97.

¹⁴⁵ Lithuanie Indépendante..., priedas, p. 3.

egzistuoti kaip anksčiau pavyzdžiu pasirinkta Saksonija, tačiau matome, kad Juozo Gabrio žodžiai norėti įdėti į vokiečių pareigūnų lūpas atliepė jo mąstymą apie lietuvių interesus ir bandymą juos *pritaikyti* Vokietijos karinių pergalių fone.

Žinoma, 1915 m. vasarą pateikdamas lietuvių–latvių bendrystės idėją, Gabrys nebuvo pirmasis ją apmąstęs. Pavyzdžiui, Jonas Šliūpas šį klausimą svarstė jau nuo 1883 m.¹⁴⁶ Tiesa, Dangiras Mačiulis, rašydamas apie Šliūpo lietuvių–latvių vienybės koncepciją teigė, kad ši buvo paremta bendros kilmės ir tautų giminytės ryšiais, o XIX a. atgimimas suteikė progą tai aktualizuoti ir siūlyti kurti bendrą valstybę¹⁴⁷. Nors istorikas teigia, kad teritorinė bendros valstybės samprata vienijo abu lietuvių veikėjus¹⁴⁸, to negalime pasakyti apie lietuvių–latvių ryšio prigimtį: Šliūpai tai buvo organiškas dviejų tautų bendradarbiavimas, o Gabrys, kaip matėme, Latviją dalijo tarp Lietuvos ir Suomijos buferinių valstybių, net neminėdamas latvių tautos apsisprendimo teisės kurti savąją. Taip jis nukrypo nuo paties 1914 m. siūlyto federaciniais ryšiais paremto dviejų šalių bendradarbiavimo kelio – *pan-lituanizmo*¹⁴⁹ į Vokietijos protekcijų ieškojimą. Todėl nagrinėjama vėlesnė Gabrio lietuvių–latvių brolybės versija yra artimesnė, pavyzdžiui, Wilhelmo Gaigalaičio 1915 m. vasarį išleistoje knygelėje *Lietuvių–baltų klausimas* išreikštoms idėjoms, kad Rusijos ir Mažosios Lietuvos lietuvių bei latvių teritorijas reikia sujungti į vieną Vokietijai palankų autonominių darinių¹⁵⁰.

Tiesa, kare ir politikoje laiminčiojo situacijoje esanti Vokietijos imperijos valdžia nenorėjo su niekuo *taikytis*, todėl maksimalus Gabrio siūlymų rezultatas tebuvo skatinimas kurti lietuvių atstovausiančią organizaciją Šveicarijoje ir, jos sėkmės atveju, galimybė derėtis toliau. Todėl šiame skyrelyje turėtume panagrinėti dar vieną dokumentą, lietuvių Šveicarijoje vardu išsiųstą Vokietijos atstovybei po kelių mėnesių – jau po

¹⁴⁶ Z. Butkus, Įvadas, *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais: dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2008, p. 46–47; J. Šliūpas, *Lietuvių–latvių respublika...*, p. 114, 124–126, 162.

¹⁴⁷ D. Mačiulis, Jonas Šliūpas ir lietuvių–latvių vienybės idėja, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2011, t. 12, p. 83–98.

¹⁴⁸ D. Mačiulis, Jonas Šliūpas ir..., p. 87–88.

¹⁴⁹ J. Gabrys, *Kokia autonomija Lietuvai reikalinga?...*, p. 17–18.

¹⁵⁰ W. Gaigalat, *Die litauisch-baltische Frage...*, p. 21–23; *La Lituanie. Le territoire...*, p. 246–250.

pasitarimų Stokholme – kad galėtume užčiuopti, kuria linkme juda Juozo Gabrio idėjų (savi)cenzūra ir kaip į šį procesą bandomi įjungti kiti veikėjai.

1915 m. lapkričio pabaigos dokumentuose yra išsami Vokietijos atstovybės Berne vadovo ataskaita reichskancleriui Bethmannui-Hollwegui, kurioje minima lietuvių situacija, o tiksliau – vokiečių pastangos sukurti reprezentatyvią organizaciją Šveicarijoje, kurią būtų galima kontroliuoti ir per ją formuoti provokišką lietuvių poziciją¹⁵¹. Svarbiausia figūra šiame darbe matomas Juozas Gabrys, ataskaitoje vadinamas „Garlava“, ir reichskancleriui pridedamas Gabrio siūlomas dviejų dalių Lietuvos atstatymo projektas. Iš ataskaitos aišku, kad Gabrys prašo jam į pagalbą iš Vilniaus atsiųsti tris lietuvių tautinio judėjimo veikėjus: Antaną Smetoną, Joną Basanavičių ir prelatą Aleksandrą Dambrauską. Pirmąjį kaip *Centralinio komiteto nukentėjusiems nuo karo šelpti* pirmininką, o kitus du – kaip komiteto narius ir nusipelnčius tautinius veikėjus. Nors pasiuntinybės vadovas abejoja, ar įmanoma minėtus veikėjus išleisti į užsienį, imperijos valdžios prašo: „aš norėčiau būti pasiruošęs patraukti atsakingų asmenų dėmesį link šių ponų, pasiliekant teisę po kurio laiko grįžti prie šio pasiūlymo“¹⁵².

J. Gabrio požiūris į Vokietijos pareigūnus ir bendradarbiavimo galimybes čia apibūdinamas kaip rezervuotas, o politinės nuostatos kaip „šiuo metu frankofiliškai maistančio žmogaus“, tačiau bendrapiliečių atvykimas galintis pakreipti tiek jį, tiek visą Lietuvių tautos tarybos Šveicarijoje veiklą vokiečiams naudinga linkme, todėl ir siūloma bent kaip nors atsižvelgti į Gabrio prašymus. Kitas svarbus motyvas, susijęs su frankofilišku Gabrio požiūriu ir svarstymu pasilikti Šveicarijoje, ar visgi grįžti į Paryžių, kur jo laukia „pažįstami prancūzai“, nes Vokietijos imperijos pareigūnai vis kartoja, kad reikia kuo labiau užlaikyti šią kelionę¹⁵³. Sutariama, o tiksliau prašoma, aukščiausios imperinės valdžios pritarimo tokiai strategijai: visais būdais bandyti atriboti Gabrį nuo prancūziškųjų bičiulių įtakos ir diegti provokiškas pažiūras, tačiau neprieštarauti jo kontaktams su prancūzais, siekiant ateityje pasinaudoti jo surinkta informacija. Provokiškam požiūriui stiprinti buvo siūloma daryti nuolaidas

¹⁵¹ G. Rombergo ataskaita Bethmannui-Hollwegui, 1915 11 27, PA AA, RAV Bern 795, l. K489423–36.

¹⁵² G. Rombergo ataskaita..., l. K489424–25.

¹⁵³ W. Stepankowskio pranešimas G. Rombergui, 1915 11 27, PA AA, RAV Bern 795, l. K489419; G. Rombergo ataskaita..., l. K489427.

lietuviams Lietuvoje bei sudaryti jiems galimybę ateityje susisiekti su užsienyje esančiais veikėjais.

Tad ko konkrečiai 1915 m. lapkritį reikalavo Gabrys, vis užsimindamas, kad bet kada gali grįžti į Prancūziją ir kad derėtis su tais, kurie leisis į derybas? Aptariamasis jo projektas nėra toks išsamus, kaip ankstesnysis – jį sudaro dvi dalys, pirmoje dėstomi argumentai, kodėl lietuviai negali jungtis į bendrą valstybę nei su Rusija, nei su Lenkija; antroji dalis skirta nepriklausomos Lietuvos reikiamybei¹⁵⁴. Vėlgi, pateikdamas šiuos siūlymus kaip lietuvių patriotų susirinkimo sprendimą, Gabrys plačiau nekommentuoja punkto apie „vergystę Rusijoje, į kurią nebenorima sugrįžti“, o kitame punkte atsiranda kovos su lenkų nacionalistais siužetas: lietuviai nenori kartu su lenkais kurti tokios valstybės, kokios jie pageidauja. Primindamas Lenkų informacijos biuro Paryžiuje veiklą ir jo leidžiamus žemėlapius, kuriuose *Le Grande Pologne* vaizduojama „nuo Berlyno iki Maskvos“, jis akcentuoja, kad su šiuo projektu nelinkusios sutikti nei Rusijos, nei Vokietijos imperijos – niekas nenori galingos Lenkijos, apimančios lietuvių ir ukrainiečių žemes bei turinčios priėjimą prie Baltijos jūros¹⁵⁵. Atpasakodamas pasikalbėjimus su rusų diplomatais, Gabrys pastebi, kad Rusija geriau susitakys su maža ir jai palankia *nepriklausoma* Lietuva, nei su „didele Lenkija“. Pažėręs kritikos Vokietijos karinės administracijos generolams, kad jie per Vilniaus užėmimą kreipėsi tik į lenkų tautą, žadėdami jai savivaldą, lietuvių veikėjas išdėsto ir savo nepriklausomybės sampratą.

Iš karto pabrėžiama, kad trečiojo projekto punkto dėl Lietuvos nepriklausomybės nebūtina svarstyti dabar, kol to neleidžia nei karinė, nei politinė situacija, tačiau Vokietijos valdžia „informuojama“, kad rusai ateinančiam pavasariui (1916 m.) rengia ne tik milijoninę armiją, bet ir „strateginį pasiūlymą Lietuvai – autonomiją rusiško patriotizmo dvasioje“. Duodamas suprasti, kad tiek lietuviai, tiek Vokietijos valdžia nenori, kad tai įvyktų, Gabrys siūlo jau minėtas lokalias administracijos ir autonomijos reformas, toliau pateikdamas aštuonis punktus, kaip jos turėtų būti įgyvendinamos¹⁵⁶.

¹⁵⁴ G. Rombergo ataskaita..., I. K489428–36.

¹⁵⁵ G. Rombergo ataskaita..., I. K489428.

¹⁵⁶ 1) Paskirti visai Lietuvos teritorijai vieną civilinį vadovą; 2) Lietuvos administracinę struktūrą turėtų sudaryti Vilniaus, Gardino, Kauno, Suvalkų gubernijos, Kuršas ir dalis Lomžos gub.; 3) lietuvių pripažinti valstybine kalba; 4) lietuvių kalba turėtų būti vartojama teismuose ir administracijoje; 5) šią kalbą vartoti

Iš šio teksto, galime matyti, kad Juozo Gabrio „idėjos Lietuvai“ nebetalpina savyje tiek patoso ir grandiozinių sumanymų, apsiriboja konkrečiomis laiko aktualijomis ir siūlymų įgyvendinimo galimybėmis. Tačiau taip pat pateikia tris pagrindines gaires, kurios bus svarbios Šveicarijos lietuvių veikime ateinančius kelis metus – tai nenoras sugrįžti į Rusijos imperiją, atsiribojimas nuo bendro su Lenkija valstybingumo ir nepriklausmos Lietuvos klausimo svarstymas.

mokyklose bei atkurti Vilniaus universitetą su dėstomąja lietuvių kalba; 6) rusų valdžios konfiskuotas bažnyčias gražinti katalikams; 7) Lietuvos bažnytinę administraciją atskirti nuo Lenkijos; 8) tuojau pat gražinti namo karo pradžioje paimtus belaisvius (G.Rombergo ataskaita..., l. K489433–36).

II. 1916 m. PIRMOSIOS LIETUVIŲ KONFERENCIJOS IR VALSTYBINGUMO PROJEKTAI

1. Lietuvių konferencijos Šveicarijoje kaip atstovavimo Lietuvai forma

Pirmojo pasaulinio karo metais Šveicarijos miestai neatsitiktinai buvo tapę vietomis, kuriose rinkdavosi ne tik oficialūs valstybių politikai, ambasadoriai, pasiuntiniai, slaptųjų tarnybų agentai, bet ir privatūs turtingi bei įtakingi asmenys. Čia buvo galima sužinoti karščiausias karinių ir politinių frontų naujienas bei prisivilioti to meto politikai naudingų asmenų iš trečiųjų šalių. Taip pat buvo gausu tautinių ir tarptautinių organizacijų, kurios buvo įkurtos dar iki karo ir vykdė įvairiausias veiklas, susijusias su Europos ir pasaulio politika. Į Vakarų Europą emigravę lietuvių intelektualai ėmėsi veikti žinodami šias aplinkybes ir bandydami jomis pasinaudoti. Būtent tautinė ar tarptautinė konferencija buvo vienas iš informacijos skleidimo būdų apie kurios nors tautos aspiracijas ir ateities planus. Nors šis kelias kaip tautinių judėjimų pasekmė išpopuliarėjo dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, karo metais, vienoje nedidelėje šalyje reziduojant ypač plačiam valstybinių aktyvistų ratui, matome naują šio reiškimo „bumą“¹⁵⁷. Todėl, nagrinėjant lietuvių emigrantų veiklą Šveicarijoje, verta pasidomėti, kaip lietuviai įsijungė į šią konferencijų *madą* ir ar tai buvo naudinga jų intelektualiam ir politiniam švietimui(si), gilinimuisi į tautinius ir tarptautinius reikalus? O gal šis fenomenas tebuvo priedanga didžiųjų valstybių atstovų rankose, slepianti manipuliacijas mažaisiais? Kokia tokių susitikimų ir po jų gimusių leidinių reikšmė lietuvių valstybingumo projektų raidai?

¹⁵⁷ R. E. Heath, A. E. Senn, Edmond Privat and The Commission..., p. 9–16; R. Lopata, „Tipas apskritai labai dar įtariamasis...“, p. 321–350; A. E. Senn, Antanas Viskanta..., p. 312–320; J. Esculles, V. Petronis, Self-proclaimed Diplomats: Catalan-Lithuanian cooperation during WWI, *Nationalities Papers*, 2016, 44:2, p. 340–356.

1.1. *Berno konferencija* ir atsiribojimas nuo Lenkijos

1916 metai Šveicarijos lietuviams prasidėjo toliau plečiant veiklos lauką, leidžiant publikacijas ir diskutuojant spaudoje dėl būsimosios Lietuvos ir jos kaimynių padėties. Pirmasis svarbus tų metų įvykis, kuriame dalyvavo aktyviausieji Šveicarijos lietuviai, buvo *Berno konferencija*. Joje buvo svarstomi lietuvių ir lenkų tarpusavio santykiai bei bendros istorinės patirties dalybos, o konferencijos nutarimuose viešai paskelbtas atsisakymas kurti modernią valstybę unijoje su būsima Lenkija. Nors E. Demmas teigia, kad pirmoji *tikra* lietuvių konferencija buvusi ta, kuri vyko Lozanoje 1916 m. gegužės pabaigoje¹⁵⁸, manome tikslinga paanalizuoti ir ankstesnę laiką, juolab kad mums svarbu ne tik rekonstruoti įvykius ar jų seką, bet ir išryškinti svarbiausius Šveicarijos lietuvių veiklos bruožus ir jų politines idėjas, kurios formavosi ir buvo formuojamos dar iki Loanos konferencijų.

Taigi, apie *Berno konferenciją* Šveicarijoje savo atsiminimuose yra rašę jo dalyviai, pavyzdžiui, Antanas Steponaitis, nuo 1915 m. vasaros vadovavęs „*Lituania*“ komitetui *nukentėjusiems nuo karo šelpti*:

„POLITINĖJE konferencijoje **Berne** [paryškinta A. S.], Šveicarijoje, 1916 vasario 12–14 dalyvavo Vl.Daumantas, J.Gabrys, J.Purickis, A.Viskanta, J.Tumėnas, ir aš [A.Steponaitis]. Konferencijoje pagrindiniu dalyku buvo lietuvių ir lenkų klausimas. Lenkam vis bekeliant istorinės unijos palikimą ir pasiūliau šiant kalbėti lietuvių tautos vardu, buvo nuspręsta atkreipti mūsų propagandoje dėmesį, kad unija yra baigusi savo dienas su paskutiniu Lietuvos ir Lenkijos padalinimu (1795). Lenkam linkėta kloties siekiant nepriklausomybės, bet tik savo etnografinėse žemėse. Lietuvių tautos vardu neturi teisės kalbėti, nes ji pati sprendžia savo ateitį savo žemėse¹⁵⁹.

Martynas Yčas savo *Atsiminimuose* pažymi, jog ši konferencija įvyko kovo 1–5 d.¹⁶⁰, tokia data taip pat minima viešai publikuotuose nutarimuose ir Gabrio memuaruose¹⁶¹. Yčas, pats tuo metu nebuvo Šveicarijoje, šią datą perima iš Purickio atsiminimų, o tiksliau *Pirmajame*

¹⁵⁸ E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 187.

¹⁵⁹ A. Steponaitis, *Tėvynėje ir pasauly...*, p. 96.

¹⁶⁰ M. Yčas, *Atsiminimai...*, p. 16–17.

¹⁶¹ *Pro Lithuania*, 1916, nr. 2–3, p. 68–69; J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 164–165.

Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetyje pateiktos versijos¹⁶². Šiuose dviejuose pasakojimuose sutampa ne tik data, bet ir paties įvykio vertinimas, su kuriuo Yčas nepolemizuoja, o tiesiog nurodo jo autorių¹⁶³. Tačiau vienoje spaudos publikacijoje galime aptikti ir trečiąją konferencijos laiko variantą – vasario 28–kovo 1 dienos¹⁶⁴. Iš Juozo Gabrio pasakojimų sužinome, kad jis teigia reagavęs į naujausius spaudoje pasirodžius politinius pareiškimus – sausį paskelbtus lenkų memorandumus¹⁶⁵, nulėmusius ir nutarimų laiką, ir pobūdį.

Norint tai išsiaiškinti, sąmoningai ar ne buvo painiojamos tokių susitikimų datos, reikia analizuoti jo pasakojimą:

„Žinodamas, kad negausūs Vilniaus lietuviai: pp. Smetona, Šaulys ir Kairys ir tūli kiti vokiečių prispausti negalės tinkamai reaguoti į šį klastingą lenkų memorandumą, nutariau reaguoti vardu A.L.T.T. [Aukščiausia Lietuvių Tautos Taryba – M.Š.]¹⁶⁶. Bet kad duoti daugiau svorio šiam demaršui, sumaniau tai padaryti formoj rezoliucijos lietuvių konferencijos, sušauktos Berne 1916 m. kovo 1–5 d. Faktinai aš pasikviečiau Lausanne’n 3 friburgiečius: kunigus Steponaitį, Purickį ir Daumantą, jiems pateikiau projektą rezoliucijos, kurią „priėmėm vienbalsiai“. Kad duoti jai daugiau svorio ir sumėtyt šnipų pėdas, pakrikštijom ją „Rezoliucija konferencijos Lietuvos patriotų, susirinkusių Berne 1916 m. kovo 1–5 d.“¹⁶⁷.

Tiesa, apie tai, kad galėjo sąmoningai suklastoti datą, Gabrys neužsimena ir greitai nukrypsta į kitus siužetus, bet vietos versija atrodo įtikinama – nuo 1916 m. pradžios dauguma Šveicarijos lietuvių didesnių

¹⁶² „Apskritai reikia pasakyti, kad konferencijos balsas, nežiūrint to, kad konferencija buvo inscenizuota kelių nieko neatstovaujančių asmenų, vis dėlto neliko nepastebėtas. Atvirkščiai – sukėlė gana daug triukšmo. Ypač šita konferencija susirūpino rusų atstovybė Berne, kuri per savo gausingus šnipus stengėsi susžinoti, kurie iš tikro buvo konferencijos dalyviai“ (J. Purickis, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*, p. 46).

¹⁶³ M. Yčas, *Atsiminimai...*, p. 16.

¹⁶⁴ *Le Mouvement Pacifiste*, 1916, nr. 1–4, p. 18.

¹⁶⁵ *Mémoire relatif à l’annexion de la Lithuanie à la Pologne ir Mémoire polonais concernant la reconstitution de l’Université de Vilna (Pro Lithuania, 1916, Nr. 2–3, p. 50–56).*

¹⁶⁶ Kaip matysime iš tolimesnių įvykių, įkurti Aukščiausiąją Lietuvių Tautos Tarybą Šveicarijos lietuviai siūlys tik Lozanos konferencijų metu, 1916 m. vasarą, taigi, šis paminėjimas – vienas iš daugelio retrospektyvių pagražinimų, Juozo Gabrio įdėtų autobiografijoje. Aptariamojo laiko dokumentuose veikia Lietuvių tautos taryba (LTT).

¹⁶⁷ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 164–165.

susirinkimų vykdavo Gabrio viloje *Messidor* arba Fribūro kunigų bendrabutyje *Albertinum* vienuolyne. Fribūro varianto atmesti negalime, tačiau Gabrys savo nuomojamoje viloje Lozanoje oficialiai yra įregistruojamas vasario 10 d.¹⁶⁸, tad „susikvietimas pas save“ atrodo visai realus. Atsižvelgiant į tai, kad Šveicarijos dienraščiuose žinia apie šią konferenciją pasirodo kovo pirmoje pusėje¹⁶⁹, kur minima ją vykus vasario 28–kovo 3 dienomis, ir atmetus Steponaičio memuaruose paminėtą datą, kitų veikėjų pasakojimai persidengia būtent šiuo laiku.

Istoriografijoje, be minėto E. Demmo požiūrio, vyrauja dar keletas versijų, tačiau ne visi istorikai, rašę apie lietuvių veikimą Šveicarijoje, mini *Berno konferenciją*. Raimundas Lopata konferenciją datuoja vasario 12–14 d., tačiau veiksmo vieta nurodo Fribūrą¹⁷⁰. Data, akivaizdžiai paimta iš Steponaičio atsiminimų, o susitikimo vieta – iš Prano Čepėno knygos, kuri yra viena iš pirmųjų šiuolaikinės lietuvių istoriografijos naujųjų laikų istorijos sintezių. Tačiau kai kur Lopata ja remiasi itin nekritiškai, neatsižvelgia į tai, kad P. Čepėnas nekvestionuoja galimo Šveicarijos lietuvių spaudoje skelbtų pranešimų tendencingumo ar minėto sąmoningo įvykių datų ir vietų slėpimo ar klastojimo¹⁷¹. Taip dar labiau supainiojama ir taip paini situacija bei veikėjų idėjinė priklausomybė, kuri yra svarbi nagrinėjant *Berno konferencijoje* priimtus nutarimus.

Iki šiol išsamiausią Juozo Gabrio biografiją parašęs Alfonsas Eidintas šios konferencijos nemini, tačiau aptaria tuo metu vykusį Juozo Gabrio ir jo bendradarbio Antano Viskantos konfliktą dėl įtakos kuriamose šalpos organizacijose¹⁷². Norint geriau suprasti įtemptus Šveicarijos lietuvių santykius su lenkų atstovais šioje šalyje, reikėtų pastebėti, kad ne visi Fribūre ir Lozanoje dirbę lietuviai laikėsi antilenkiškos pozicijos. Būtent Viskanta (kolegų vadintas „prolenkišku“¹⁷³) nepritarė Gabrio pozicijai aršiai pulti lenkiškąjį nacionalizmą ir su juo sutapatinti visus Lenkijos politinius

¹⁶⁸ „Gabrys Joseph, Lietuva (Rusija), rašytojas-advokatas, gimęs 1880 01 11, adresas – villa Messidor, Av. Mon Loisir, Lozana, 1916 02 10” (Gyventojų registracijos knyga, Archive de la ville de Lausanne, CH_020_26510, [l.n.]).

¹⁶⁹ *Gazette de Lausanne*, 1916 03 09, nr. 48; *Der Bund*, 1916 03 14, nr. 125.

¹⁷⁰ R. Lopata, *Valstybingumo raida...*, p. 90–91.

¹⁷¹ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 424–426.

¹⁷² A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas...*, p. 60–70.

¹⁷³ E. A. Senn, Antanas Viskantas..., p. 312–320; A. Viscont, *La Lituanie et la guerre...*, p. 126, 131–133; J. Gabrys, Kritika A. Viskanto knygai «*Les éléments politiques en Lithuanie*», VUB RS, f. 155, b. 979, l. 346–349.

veikėjus, bandė kurti alternatyvias organizacijas ir skleisti kitokį požiūrį, o tai pirmiausia lėmė Eidinto minimą kovą dėl įtakos.

Taigi, R. Lopata pateikė ilgiausią Berno konferencijos dalyvių sąrašą: Daumantas, Gabrys, Purickis, Steponaitis, Šalkauskis, Tumėnas, Viskantas, Žilius¹⁷⁴. Gabrys teigia, kad dalyvavo tik jis pats ir trys Fribūro kunigai – Steponaitis, Daumantas, Puricikis¹⁷⁵. Būtent dėl šių trijų asmenų pozicijos tiek šaltiniuose¹⁷⁶, tiek istoriografijoje¹⁷⁷ yra daugiausiai ginčijamasi: kokiai organizacijai ir politinei linijai jie priklausė – Gabrio antilenkiškajai ar Viskantos palankiai lenkakalbiam Lietuvos dvarininkams. Juozas Purickis ir Martynas Yčas nemini konferencijos dalyvių pavardžių, todėl tenka pasiremti galima susirinkimo sušaukimo intencija – noru atsakyti į nepalankius Lietuvai Lenkijos atstovų pareiškimus – ir faktu, kad JAV lietuvių atstovui Jonui Žiliui atvykus į Šveicariją, siekiama su juo susitikti bei aptarti tiek Lietuvos, tiek tarpusavio problemas. Kunigo iš Ženevos Justino Tumėno ir Stasio Šalkauskio, 1915 m. gruodžio pradžioje atvykusio į Fribūrą, vaidmuo tuo metu buvęs tikrai nepagrindinis, jų dalyvavimas diskusijose įmanomas, bet neturėjęs didelės reikšmės, juolab, kad Šalkauskis teigia sąmoningai stengęsis atsiriboti nuo *šveicaričių* intrigų¹⁷⁸.

Tuo tarpu Jonas Žilius-Žilinskas¹⁷⁹, kaip Amerikos lietuvių tarybos įgaliotinis, iš tiesų keliavo pro Berlyną į Lietuvą patikrinti, kiek realūs yra gaunami pranešimai apie sunkią kare atsidūrusios šalies būklę, o iš ten – atgal į Šveicariją. Taip pat jo užduotis buvo pasidomėti, kaip Šveicarijos lietuviams sekasi įgyvendinti Juozo Gabrio Čikagos seime duotus pažadus

¹⁷⁴ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 91.

¹⁷⁵ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 154.

¹⁷⁶ S. Šalkauskio laiškas A. Viskantui, 1916 09 20, Fribourg; S. Šalkauskio laiškas V. Bartuškai, 1936 06 18, Kaunas; A. Viskantos *Paaiškinimas link Generalinio Komiteto nukentėjusiems dėl karo Lietuvoje šelpiti* (iš: A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas...*, p. 62–70, 310–317).

¹⁷⁷ R. Lopata, *Lietuvių politinių centrų...*, p. 245–255; *Lietuvių politinės grupuotės...*, p. 82–87.

¹⁷⁸ S. Šalkauskio laiškas A. Viskantui, 1916 09 20, iš: A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas...*, p. 63–64.

¹⁷⁹ Jonas Žilius-Žilinskas-Jonila (1870–1932) – rašytojas, kunigas, publicistas; gyveno JAV 1893–1908 bei 1916–1921 m., redagavo žurnalus *Tėvynė* (pirmasis redaktorius) ir *Motinėlė*, 1893–1898 m. vadovavo Susivienijimui Lietuvių Amerikoje (SLA); 1910–1914 m. mokėsi Ciuriche ir Berlyne, 1917–1919 m. JAV Lietuvių Tarybos narys ir delegatas Paryžiaus taikos konferencijoje, 1925–1926 m. Klaipėdos gubernatorius.

plėtoti lietuviškumo stiprinimo darbus¹⁸⁰. R. Lopata šį JAV lietuvių išėivijos veikėją apibūdina kaip buvusį vokiečių slaptųjų tarnybų įtakoje, todėl galėjusį laisvai važinėti po kariaujančias ir neutralias šalis¹⁸¹. Tačiau taip pat svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad ir okupacinės vokiečių valdžios struktūros, ir Europos išėivijų organizacijos buvo suinteresuotos palaikyti su juo ryšius. Vokiečiams rūpėjo rasti patikimų žmonių lietuvių politinių veikėjų tarpe, įsileidžiant tuo metu dar neutralios kare JAV atstovą, o išėiviams reikėjo parodyti, jog tikslingai naudoja Amerikos lietuvių skiriamus pinigus. Taigi, svarbesnis argumentas yra tai, kad Žilius turėjęs intencijų pagerinti Šveicarijos lietuvių veiklos efektyvumą¹⁸² ir prisidėjęs prie bendros deklaracijos, atitikusios JAV lietuvių katalikų poziciją – atsiriboti nuo lenkiškosios įtakos ir bendros valstybės atkūrimo idėjų. Todėl galima teigti, kad be Jono Žiliaus-Žilinsko, aptariamoje konferencijoje dalyvavo Juozas Gabrys bei jo poziciją rėmę kolegos – Daumantas, Purickis ir Steponaitis. Toliau reikėtų pažvelgti, kokius nutarimus priėmė šis lietuvių susirinkimas.

Dokumentas, pavadintas *Lietuvių patriotų susirinkimo Berne nutarimai*, pirmą kartą pasirodė spaudoje prancūzų kalba, jį teigia paskelbęs Juozas Gabrys¹⁸³. Vėliau Juozas Purickis ir Martynas Yčas savo atsiminimuose naudojami šiek tiek trumpesniu lietuvišku nutarimų variantu¹⁸⁴. Tekstą, kuriame aptariama nepalanki tarptautinė situacija, lėmusi lietuvių atstovų susitikimą emigracijoje ir jų susirūpinimą okupuotos Lietuvos likimu, sudaro trys dalys. Pirmoje skelbiama lietuvių istorinė teisė į

¹⁸⁰ J. Pélissier, *Les principaux artisans...*, p. 71–74.

¹⁸¹ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 90.

¹⁸² Netgi tuo metu konfliktų sukūryje gyvenęs Antanas Viskanta prisimena, kaip siūlęs kolegoms rasti išėitį: „Atvažiuoja Šveicarijon kun. Jonas Žilius. Kalbėjau draugams, kad mums reikia pasirodyti kaip reikiant tam amerikiečiui ir todėl reikėtų pasiskubinti išpildyti Amerikos lietuvių prašymą išrinkti į p. Gabrio biurą išdininką ir sekretorių“ (Viskanta, *Paaiškinimas link Generalinio Komiteto nukentėjusiems dėl karo Lietuvoje šėlpti*, 1916 m. spalio, cit. iš: A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių dipomatas...*, p. 313). Tiesa, šis prašymas buvo įgyvendintas tik po 1916 m. birželio–liepos Lozanos konferencijų.

¹⁸³ „Šių rezoliucijų tekstą duodu in extenso priede, originale prancūzų kalba, kurioj aš jas išsyk redagavau, jos buvo skiriamos propagandai; p. Yčas citavo jas liet. kalbos vertime savo „Atsiminimų“ 3 T., bet jos nepilnos ir netiksliai išverstos“ (J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 166). Kaip žinoma, šios autobiografijos priedai kol kas nėra pilni ir ne visus Gabrio minimus tekstus įmanoma atkurti, todėl daugiausiai žinomi jau spaudoje paskelbti memorandumai ir notos (pvz.: Résolutins des patriotes lithuaniens, *Le Mouvement Pacifiste*, 1916, nr. 1–4, p. 18).

¹⁸⁴ J. Purickis, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*, p. 45–46; M. Yčas, *Atsiminimai...*, p. 16–17.

atskirą valstybingumą, antroje atsiskyrimas nuo lenkų tautos ir jų pretenzijų į Lietuvą, trečioje – lietuviško Vilniaus universiteto atkūrimas. Nepriklausomybės siekis grindžiamas keliais argumentais: istorinės valstybės turėjimu bei buvusia galia, valstybingumo pradžios nepripažinimu, civilizaciniu ir etniniu tautos atskirumu, poreikiu atsistatyti po karo nuniokojimų, Lietuvos atkūrimu kaip europinės taikos garantu, Alijantų skelbiamu tautų išsivadavimo iš imperijų principu ir Vokietijos kanclerio Bethmanno-Hollwego Reichstage paskelbta deklaracija apie lietuvių išlaisvinimą¹⁸⁵. Nors tekste vartojamos prancūziško *nepriklausomybės* termino (*indépendant/indépendance*) formos, negalima teigti, kad kalbama apie nepriklausomos valstybės kūrimą – tai greičiau teisės to reikalauti pagrindimas, o ne pats reikalavimas. Todėl šią „nepriklausomybę“ reikėtų suprasti kaip tautos išskirtinumo siekį, norą pradėti ilgą kelią į tikrąjį nepriklausomybės atkūrimą.

Paskelbtų nutarimų antroje dalyje pateikti trys argumentai, kodėl lietuviai ir lenkai nebegali ir nebenori bendros valstybės atkūrimo: Lenkija siekia Lietuvą padaryti savo provincija, lenkai uzurpuoja lietuvių teises, lenkų veikėjai priskiria sau teisę kalbėti ir lietuvių vardu¹⁸⁶. Šie lakoniški argumentai, atrodo, gali reprezentuoti bet kurią iš daugelio lenkų-lietuvių tautinio konflikto situacijų – juos vienodai galima pritaikyti tiek Šveicarijos veikėjų ginčiuose dėl įtakos išeivių bendruomenėse, tiek kovose už lietuviškas arba lenkiškas pridėtines pamaldas Vilniaus bažnyčiose. Tačiau tai taip pat pratęsia idėjinę viso lietuvių nacionalistinio sąjūdžio opoziciją lenkiškoms arba „bendralenkiškoms“ idėjoms, Abiejų Tautų Respublikos atkūrimo planams, siekiui netapti kuriamos lenkijos provincija nei idėjiškai, nei teritoriškai¹⁸⁷.

Taigi, šios dalies išvada yra svarbiausia: „mes, Lietuvos atstovai, privalome pareikšti, kad lietuvių ir lenkų valstybių unija buvo panaikinta kaimyninių galybių XVIII a. pabaigoje įvykdytais padalijimais, todėl ši unija

¹⁸⁵ *Pro Lithuania*, 1916, nr. 2–3, p. 68.

¹⁸⁶ *Ibid.*

¹⁸⁷ O. Mastianica ir D. Staliūnas savo straipsnyje išskiria kelis lenkiškame diskurse vyravusius Lietuvos priskyrimo Lenkijai kriterijus: istorinį, civilizacinį, galios ir geografinį („Lietuva – tai Lenkijos tęsinys: teritorinis Lietuvos vaizdinys lenkiškajame diskurse“, *Lietuvos erdvinės sampratos...*, p. 180–183). Taigi, bendra buvusios ATR teritorija tebuvo vienas iš argumentų, kodėl Lietuva turėtų įeiti į atkuriamos Lenkijos sudėtį.

ipso facto nustoję egzistuoti ir realiai, ir teisiškai¹⁸⁸. Toliau linkima sėkmės lenkų nacionalistams kuriant Lenkiją *etnografinėse* ribose ir dar kartą primenama, kad šie neturi uzurpuoti lietuvių teisių į savos Lietuvos kūrimą. Ši Šveicarijos lietuvių pareiškimą galime laikyti pirmu jų viešu unijos su Lenkija atsižadėjimu arba, kitaip tariant, teiginiu, kad moderni Lietuva *niekada nebus* kuriama Abiejų Tautų Respublikos valstybingumo pagrindu.

Trečioji dalis, kuri, beje, nebebuvo įtraukta į lietuviškąjį nutarimų vertimą, skelbė, kad lenkai neturi teisės vieni reikalauti Vilniaus universiteto atkūrimo – tai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės universitetas, kuris turi būti atkuriamas visiems Lietuvos gyventojams, ne tik lenkų mažumai¹⁸⁹. Galbūt dėl kitų klausimų aktualumo arba dėl šio punkto nedetalizavimo, vėlesni pateikėjai nematė reikalo jo minėti, nors Gabrys kalba apie ruošiamus ir siunčiamus memorandumus šia tema¹⁹⁰. Kaip bebūtų, toks deklaratyvus pasakymas tikriausiai buvo skirtas tiek pasikumščiuoti su Šveicarijoje esančiais lenkų atstovais dėl jų prisiimtų teisių į ATR palikimą ir paveldą, tiek įspėti, kad ateityje bus keliamas VU atkūrimo klausimas, nors kol kas jis nėra esminės svarbos.

Šis teiginys pagrindžia mintį, kad kalbėdami apie *šveicariečių* veiklą Pirmojo pasaulinio karo metais, matome mažos bet pastovios bendruomenės komunikuojamas valstybingumo idėjų variacijas, ateinančias su tautinio atgimimo puoselėtų vertybių pagrindu, bet lygiagrečiai taikomas prie tautinės ir tarptautinės politikos aplinkybių. *Berno konferencija*, iš tiesų vykusį Lozanoje 1916 m. vasario–kovo sandūroje, viešai paskelbė Juozo Gabrio vadovaujamos intelektualų grupės antilenkiškas nuotaikas ir pratęsė jo anksčiau asmeniškai išsakytą poziciją dėl santykių su lenkų politikos veikėjais ir jų idėjomis.

1.2. *Hagos konferencija* ir antirusiškos propagandos plėtimas

1916 metų pavasarį vyko ir kitai lietuviams svarbiai to meto problemai – santykiams su Rusijos imperija – aptarti skirtas renginys,

¹⁸⁸ « <...> nous représentants de la Lithuanie, croyons devoir déclarer que l'union entre les Etats lithuanien et polonais étant dissoute par le partage de ces Etats entre les puissances voisines à la fin du XVIIIe siècle, cette union *ipso facto* a cessé d'exister réellement et juridiquement » (*Pro Lithuania*, 1916, nr. 2–3, p. 68–69).

¹⁸⁹ *Pro Lithuania*, 1916, nr. 2–3, p. 69.

¹⁹⁰ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 166–167.

istoriografijoje vadinamas *Hagos konferencija*. Iškart reikėtų pasakyti, kad *Hagos konferencijos* nutarimų rengimo principas buvo panašus į *Berno konferencijos* – apsibrėžti, su kuo nepakeliui modernios Lietuvos kūrėjams. Taigi, ši kartą svarstymai buvo nukreipti prieš Rusijos imperiją ir skriaudas, padarytas lietuvių tautai nuo XVIII a. pabaigos.

Šį susitikimą dramatiškai apibūdina Raimundas Lopata: „Konspiracija buvo tų dienų Šveicarijos kasdienybė, tad suprantama, kad ir balandžio 25–30 d. įvykusios konferencijos vieta nurodyta Haga. Ir po lygos kreipimusi J. Gabrys ne pats pasirašė, o užrašė anoniminių Lietuvių komiteto Šveicarijoje pavadinimą. Tačiau, galimas daiktas, anoniminius pareiškimais buvo siekta suintriguoti, priversti įvairius politinius sluoksnius skirti daugiau dėmesio“¹⁹¹. Kitame tekste Lopata teigia, kad lietuvius galėjo inspiruoti pasikeitusi Vokietijos imperijos politika, siekis savo tikslams panaudoti iš Rusijos imperijos „išvaduotas“ tautas ir kad tai galėjęs būti svarus indėlis Vokietijos pokario derybose dėl Baltijos kraštų priskyrimo Vokietijos įtakos erdvei¹⁹². Teigdamas, kad prorusiškomis valstybės vizijomis nė viena politinė Vilniaus inteligentų grupė nepasižymėjo, o 1916 m. pavasaris tiesiog buvo puiki proga pradėti kelti Lietuvos atskirumo idėjas, istorikas siūlo tai interpretuoti kaip tarpinį variantą tarp prisitaikymo prie pasikeitusios okupantų nuotaikos ir tarp progų ieškojimo seniems tikslams įgyvendinti¹⁹³. Taigi, turime progą patikrinti kiek Šveicarijos lietuvių proklamacijos buvo sąlygotos reakcijų į to meto politinius įvykius, ir kiek jau įgytų vaizdinių ir vertybių tąsa.

A. E. Sennas laikosi šiek tiek kitokios pozicijos: jis siūlo versiją, kad būtent Juozo Gabrio bendradarbiavimas su Vokietijos Užsienio reikalų ministerijos siūstais žmonėmis ir Baltijos barono Friedriecho von der Roppo veikla keitė šios įstaigos požiūrį į lietuvių savarankiškumo siekius, skatino priešintis tiesioginio prijungimo prie imperijos ir kolonijinio eksploatavimo idėjoms, kuriomis vadovavosi Ober Ost administracija¹⁹⁴. Susiedamas veiklą Šveicarijoje ir Berlyne su tuo metu Vilniuje pradėtu inteligentų dialogu su valdžia bei jų reikalavimais pateikti Lietuvos „etnografinę“ programą, istorikas tai vertina kaip abipuses pastangas išnaudoti vieni kitus, žinoma, visiškai nelygiose derybose, kur lietuviams teko silpną vaidmuo. Galima

¹⁹¹ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 97–98.

¹⁹² R. Lopata, *Lietuvių politinių centrų sąveika...*, p. 256–257.

¹⁹³ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 93–94.

¹⁹⁴ A. E. Senn, *Garlawa: A Study...*, p. 414–417.

pridurti, kad bet kuriuo atveju tai buvo derybos, kurias iš vilniečių perspektyvos yra smulkiai aprašęs Petras Klimas savo dienoraštyje¹⁹⁵. Prancūzų istorikas E. Demmas pritaria Senno versijai, kad Gabrio pažintis su Roppu ir jų bendri projektai turėjo nemažai įtakos tam, kas vyko 1916 m. pavasarį ir vasarą¹⁹⁶. Taigi, tokia interpretacija, neredukuojant visko iki didžiausios galios žaidėjų (imperijų vadovų) politikos, atrodo įtikinamesnė. Surinkti duomenys rodo, kad asmeniniai ryšiai ir perimtos iniciatyvos veikė *šveicariečių* elgesį ir tekstus, jie bandė kuo geriau išnaudoti Vokietijos valdžios ir Lietuvos interesų susikirtimo taškus, kartais drastiškai keisdami pozicijas ir priešininkus.

Būtent todėl turime atidžiau pažvelgti į to meto įvykius jų liudininkų akimis, rekonstruoti jų pažiūras bei bandyti priartėti prie veiklos motyvų. Juozas Purickis *Hagos konferenciją*, kaip ir daugumą 1916 m. įvykių vadina „inscenizacija“, mėginimu apsibrėžti projektuojamos Lietuvos santykį su Rusija, todėl nemini nei šiame renginyje dalyvavusių pavardžių, nei visų nutarimų – pabrėžia tik lietuvių norą atsiskirti nuo imperijos¹⁹⁷. Tiesa, spaudoje 1933 m. paskelbtame atsiminimų variante, Purickis supainioja „Bernu“ ir „Hagos“ konferencijų nutarimus, nes jo aptariamas pokalbis su Rusijos imperijos ambasadoriumi Šveicarijoje įvyko būtent po memorandumų prieš Rusiją, o ne prieš Lenkiją¹⁹⁸. Tačiau ši versija tik patvirtina, kad norėtas sukelti ažiotažas diplomatiniuose sluoksniuose ir paskatinimas domėtis Lietuvos problemomis pavyko. Aprašydamas savo susitikimą su ambasadoriumi (kurio nuasmenintą versiją perpasakoja Martynas Yčas ir Antanas Steponaitis), Purickis pokalbio metu esą išdidžiai atrėmęs jo grasinimus tremtimi ir kaltinimus tėvynės (Rusijos) išdavyste, nes pilnai tikėjęs grįšiantis jau tik į laisvą Lietuvą¹⁹⁹. Šį puikų siužetą pasakodamas iš tarpukario Lietuvos visuomenės veikėjo perspektyvos, Purickis stengiasi vis papildyti savo, kaip nenuilstančio kovotojo už Lietuvos laisvę paveikslą, ko nevengia ir kiti aptariamų įvykių dalyviai. Pavyzdžiui, Martyno Yčo pasakojimas vėlgi beveik žodis žodin nukopijuotas nuo ankstyvesnio Purickio teksto, nors jis pats apskritai nedalyvavo *Hagos*

¹⁹⁵ P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 112–114.

¹⁹⁶ E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 168–172; E. Demm, Ch. Nikolajew, *Auf Wache für die Nation...*, p. 396.

¹⁹⁷ J. Purickis, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*, p. 46–47.

¹⁹⁸ *Trinitas*, 1933 02 16, nr. 7, p. 125.

¹⁹⁹ *Ibid*, p. 125–126.

*konferencijoje*²⁰⁰. Antanas Steponaitis, 1940 m. ir 1962 m. atsiminimuose²⁰¹ neutraliai ir be didelių impresijų pamini šį įvykį, o pirmojoje knygoje pateikia ir lietuviškai išverstus konferencijos nutarimus, kaip pats teigia, paimtus iš *Pro Lithuania*²⁰².

Tai kas gi dalyvavo šioje konferencijoje? Atrodo, teisus yra Juozas Purickis – tiek konferencijos sprendimai, tiek teksto publikacijos buvo paruoštos Gabrio ir jo artimos aplinkos žmonių (trejeto kunigų), kuriai nebeprisitaikė Antanas Viskanta. Dėl anksčiau minėtų aplinkybių, jo ir Gabrio santykiai buvo itin įtempti, todėl siekdamas įgyti kuo daugiau įtakos lietuvių tarpe, jis ne tik vengė bendradarbiauti su Viskanta, bet ir visai bandė griauti jo santykius su kitais lietuvių intelektualais, ko nė neslėpia savo autobiografijoje²⁰³. Tačiau pirmojoje autobiografijos versijoje Gabrys *Hagos konferencijos* išvis nemini. Dar vienas Šveicarijoje dirbęs lietuvis – Vincas Bartuška – tuo metu atvykęs iš JAV, keliavo po Lietuvą bei aprašė ten patirtus išpūdžius, taigi, šioje konferencijoje nedalyvavo ir atsiminimuose pasakojimo apie ją nepaliko. Taigi, be Juozo Gabrio, kiti dalyviai tebuvo Steponaitis, Purickis ir Daumantas.

Yra žinomi keli *Hagos konferencijoje* priimtų nutarimų variantai: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas vokiškas mašinėle spausdintas tekstas²⁰⁴, *Pro Lithuania* publikuotas tekstas prancūzų kalba²⁰⁵ ir Steponaičio vertimas į lietuvių kalbą, pateiktas jo atsiminimuose²⁰⁶. Visuose variantuose tekstas pradedamas nuoroda į Vokietijos imperijos kanclerio kalbą, pasakytą Reichstage 1916 m. balandžio 5 d., kurioje buvo teigiama, kad Lietuva ir jos kaimynės nebus gražintos Rusijai. Remiantis tokiomis nuostatomis, civilizuo tam pasauliui norėta pranešti, kodėl Lietuva nebenori grįžti po „Rusijos jungu“²⁰⁷. Toliau

²⁰⁰ M. Yčas, *Atsiminimai...*, p. 18–19.

²⁰¹ „Antroji Šveicarijos lietuvių konferencija buvo sušaukta 1916 balandžio 25–30, bet ji buvo pavadinta „Hagos“ konferencija ir nukreipta prieš rusus. Olandijos sostinės vardu prisidengus, norėta sumėtyti pėdas, kad nesektų nei rusai, nei šveicarai, atkreipę dėmesį, kad po jų stogu susimetė labai jau „veiklūs“ lietuviai politikai. Tai buvo, rodos, J. Gabrio mintis“ (A. Steponaitis, *Tėvynėje ir pasauly...*, p. 97).

²⁰² A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 51–52.

²⁰³ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 67–69.

²⁰⁴ VUB RS, f. 155, b. 996, [l.n.].

²⁰⁵ *Pro Lithuania*, 1916, nr. 4–7, p. 106–107.

²⁰⁶ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 50–52; *Tėvynėje ir pasauly...*, p. 97–98.

²⁰⁷ *Pro Lithuania*, 1916, nr. 4–7, p. 106.

pateikiami devyni istorinio, religinio ir kultūrinio susipriešinimo su Rusija pavyzdžiai, kurių prasminiai akcentai sutampa visuose trijuose teksto variantuose, besiskirdami tik kalbiniais niuansais. Steponaičio atsiminimuose pateiktame sutrumpintame variante irgi stengiamasi išlaikyti pagrindines nutarimų mintis, tad galime teigti, kad vokiškas ir prancūziškas rezoliucijų variantai buvo vienalaikiai ir rengti tam pačiam informacijos sklaidos tikslui. Šveicarų spaudoje taip pat randame trumpą žinutę apie lietuvių veikėjų susitikimą balandžio 25–30 dienomis „Hagoje“ ir ten priimtus devynis nutarimus²⁰⁸.

Trumpai apžvelkime argumentus, kurie buvo juose pateikti, kaip lietuvių engimo Rusijos imperijoje įrodymai: 1) Rusija nuo pat 1796 m. stengiasi panaikinti Lietuvos vardą, vadindama ją „Šiaurės Vakarų kraštu“; 2) lietuviški įstatymai ir administracija buvo pakeisti svetimais rusiškais; 3) buvo uždarytas Vilniaus universitetas ir uždarinėjamos lietuviškos mokyklos; 4) rusų valdžia varžė katalikų ir unitų teises; 5) žiaurus šalies valdymas sutrikdė jos kultūrinį vystymąsi 50 metų; 6) 40 metų trukęs lietuviškos spaudos draudimas trukdė švietimui, bet nesumažino lietuvių raštingumo procento; 7) rusų kolonizatoriai vijo lietuvius nuo protėvių krauju ir prakaitu aplaistyto žemės; 8) lietuviai ženkliai padeda carinei kariuomenei Pirmajame pasauliniame kare, tačiau imperija Lietuvai nežada autonomijos kaip Lenkijai; 9) besitraukdama carinė kariuomenė nuniokojo teritoriją²⁰⁹. Toks XIX a. lietuvių vargų sujungimas su tuometine – karo ir vokiečių okupacijos realybe – rodo, kad deklaraciją kūrę veikėjai ne tik turėjo stiprią istorinę sąmonę, bet ir puikiai suprato, kaip amžiaus senumo kovas už kultūrinę ir religinę laisvę galima panaudoti siekiant politinių tikslų.

Tačiau skirtingomis kalbomis parašytų nutarimų adresatai tikriausiai buvo skirtingi. Nors prancūziškojo nutarimų varianto adresatas lieka neįvardintas, galime jį numanyti remiantis viso *Pro Lithuania* žurnalo publikacijų tiksline auditorija – tai Antantės ir neutralių šalių diplomatai, kitų Rytų ir Vidurio Europos tautų atstovai Šveicarijoje, keletas prancūzų, šveicarų, belgų intelektualų, su kuriais buvo bendrauta tiesiogiai. Tačiau vokiškasis variantas kelia dar daugiau klausimų. Kadangi lygiagrečiai *Pro Lithuania* žurnalui leistame *Litauen* nagrinėjamos konferencijos nutarimų

²⁰⁸ *Gazette de Lausanne*, 1916 05 09, nr. 127.

²⁰⁹ VUB RS, f. 155, b. 996, [l.n.].

nerandame²¹⁰, galima daryti prielaidą, kad vokiškas tekstas buvo skirtas oficialiai informuoti Vokietijos imperijos diplomatus ir pareigūnus, juolab kad Juozas Gabrys vis užsimena apie savo neštus memorandumus tiek į Vokietijos atstovybę Berne, tiek siųstus tiesiai į Berlyną²¹¹. Nors oficialiame Vokietijos užsienio reikalų ministerijos ir atstovybės Berne susirašinėjime jokio konferencijos nutarimų teksto nerandame, tik iškarpa iš šveicariškų laikraščių su pranešimais apie šį įvykį, beveik tomis pačiomis dienomis šioje aplinkoje rengiamas kitas dokumentas – *Pavergtųjų Rusijos tautų kreipimasis į JAV prezidentą W. Wilson*²¹². Kaip buvo sukurta tokia *Lyga* ir koks buvo šio kreipimosi tikslas bus aiškinamasi kitame skyrelyje, tačiau dabar vertėtų paminėti, kad šiame tekste vyravo panašus požiūris į Rusijos imperiją ir jos engiamas tautas, kaip pateikta *Hagos konferencijos* nutarimuose. Tai skatina svarstyti du galimus variantus: arba Juozas Gabrys, prisidengdamas greta ruošiamu dideliu leidiniu ir jo norėtu sukelti šurmuliui, stengėsi iššokti atskirai su Lietuvos klausimu, arba tai tebuvo viena iš didesniojo plano dalių – surengti *antirusišką* lietuvių konferenciją tuomet, kai „visos tautos“ skelbė nebenorinčios turėti nieko bendro su Rusijos imperija. Juolab, kad Gabrys nemažai prisidėjo ir ruošdamas minėtąjį *Kreipimąsi*.

Antrojo varianto tezę stiprina ir baigiamoji *Hagos konferencijos* deklaracijos (nutarimų) formulė, kuri skiriasi prancūziškajame ir vokiškajame variante. Iš prancūzų kalbos išvertus tai skamba taip: „Atsižvelgiant į aukščiau išdėstytas priežastis, lietuvių tauta, atsikračiusi rusų jungo, jokia kaina nenori iš naujo po juo pakliūti, todėl *ji tiki savo teise ir deklaruoja, kad netrokšta vieno jungo pakeisti kitu*. Ji reikalauja nepriklausomybės atstatymo“²¹³. Nors šis nepriklausomybės reikalavimas turėtų būti vertinamas kaip apeliacija į neteisėtai atimtą tautos laisvę, o ne orientacija į naujo valstybingumo kūrimą praktiškai, tačiau dėmesį vertėtų atkreipti ne tik į tai. Vokiškojo deklaracijos varianto pabaigoje yra dar vienas sakinytis, neįtrauktas į prancūziškąjį ir necituotas nė vienuose atsiminimuose: „ir tiems, kurie padės tai pasiekti, jaus pareigą atsidėkoti ir būti prigimtine

²¹⁰ *Litauen* pirmasis numeris išėjo 1916 m. gegužės mėnesį ir jame iš tuo metu lietuvių išleistų dokumentų randame tik *Pavergtųjų Rusijos tautų lygos* kreipimąsi į JAV prezidentą W. Wilson (*Litauen*, 1916 nr. 1, p. 27–29; apie PRTL plačiau žiūrėti 2 skyrelyje).

²¹¹ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 167.

²¹² PA AA, RAV Bern 797, l. K48911–13.

²¹³ *Pro Lithuania*, 1916 nr. 4–7, p. 107.

sąjungininke”²¹⁴. Būtent toks apeliavimas į kitos valstybės, ne Rusijos imperijos, paramą ir pagalbą kuriant naują valstybę aiškiai nurodo į Vokietiją. Antantės šalims skirta informacija nebūtų pateikta vokiečių kalba, o ir deklaracijos turinys prieš vieną jų sąjungininkę – Rusiją – yra visiškai priešingas norui pelnyti šių šalių palankumą. Taigi, galime teigti, kad pirminis, svarbesnis adresatas – tai Vokietijos pareigūnai, kuriems buvo bandoma *įsiteigti*, vykdant prisiimtus įsipareigojimus stiprinti Šveicarijos lietuvių tarpe antirusiškas nuotaikas. Todėl prancūziškos spaudos publikacijos, skirtos informuoti platesnę auditoriją, stokojo pasisakymo *už ką* arba tiksliau *greta ko* kovoja lietuviai, siekdami savo tikslų. Tiriant idėjų atspindžius kasdienėje lietuvių organizacijų veikloje, tai yra iškalbingas pavyzdys apie diplomatinį žaidimą dokumentų rengimo, „tinkamo apdorojimo“ ir (ne)publikavimo erdvėje.

Šis dokumentas, kaip ir *Berno konferencijos nutarimai*, sietinas su noru deklaruoti teisę į nepriklausomą kultūrinę, religinę bei politinę tradiciją ir su siekiu palaiapsniui kurti sąlygas faktinei nepriklausomybei. Tiek nagrinėti teksto variantai, tiek pats konferencijos faktas tęsia *atsiskyrimo* politikos liniją, šį kartą norint atsiriboti nuo rusiškojo carinio palikimo ir lietuviams primestų imperinio administravimo bei kultūrinio gyvenimo formų, vietoj to siejant save su tais, kas *galbūt laimės* karą. Aptartame susitikime buvo dar kartą pabrėžta antirusiško veikimo svarba – jo gaires aptikome nagrinėdami Juozo Gabrio pažiūras, ir kurios, skirtingais intensyvumo lygiais buvo būdingos visam lietuvių tautiniam-politiniam judėjimui dar iki Pirmojo pasaulinio karo. Tačiau Šveicarijos lietuviai rėmėsi ne tik senaisiais lietuviškumo įvaizdžiais, bet ir emigrantų politinio lauko aktualijomis, kurių viešinimas buvo derinamas su Vokietijos atstovais ir buvo paspartintas permainų tarptautinėje politikoje.

1.3. Lozanos konferencijos ir bandymas susieti politinius centrus emigracijoje

Nepaisant to, kad nuo 1915 m. pabaigos Lietuvių tautos tarybos vardu buvo viešai skelbiami dokumentai ir pasirašomi svarbiausieji Šveicarijos lietuvių parengti memorandumai, kas turėtų sudaryti šią tarybą ir

²¹⁴ „<...> und es wird denjenigen, welche ihm helfen werden, diese wieder zu erlangen, zu Dank verpflichtet und ihr natürlicher Verbündeter sein.“ (VUB RS, f. 155, b. 996, [l.n.]).

kokios turėtų būti jos funkcijos buvo nutarta tik 1916 m. gegužės mėnesį Lozanoje vykusių susitikimų metu. Šveicarijos lietuviai planavo sutelkti atstovavimą Lietuvos reikalams vienoje institucijoje, kurią sudarytų visų lietuvių kolonijų atstovai (JAV, Rusijos) ir intelektualai, atvykę iš okupuotos Lietuvos. Pagrindinis šio sumanymo siekis buvo noras sujungti Šveicarijoje ir JAV vykdytą propagandą Lietuvos laisvės klausimu su realiais sprendimais ir veiksmais būsimos valstybės teritorijoje. Palankios sąlygos išgryninti ir paskelbti aiškesnius veiklos kriterijus, o ir pretekstas susitikti ne tik su Šveicarijoje veikiančiais lietuvių inteligentais, Juozui Gabriui ir jo kolegoms atsirado 1916 m. gegužės mėnesį. Tuomet per Šveicariją su Rusijos imperijos Dūmos delegacija vyko Martynas Yčas, o Amerikos lietuvių organizacijos į Europą buvo pasiuntę du katalikiškos krypties atstovus – Julijų Joną Bielskį²¹⁵ ir Vincą Bartušką bei tautininkų atstovą Romaną Karužą²¹⁶.

Atsiminimai rodo, kad išeivijos politiniams veikėjams *delegavimo* ir *delegatų* reikšmės buvo ypatingai svarbios. Pirmiausia todėl, kad bandymas laikytis atstovaujamosios demokratijos principų – reprezentuoti skirtingas politines sroves – tarsi įgalino delegatus visos tautos vardu viešai skelbti nepriklausomybės siekius. Antra, tai buvo argumentas, galėjęs paneigti teiginį, kad lietuviai yra nesavarankiška tauta, neturinti savo politinio elito ir idėjinio kapitalo, kurios nuomonės svarbiais tarptautiniais klausimais nereikia klausytis. Ir trečia, reprezentatyvios organizacijos egzistavimas buvo puikus asmeninių ar grupinių „žygių vardan Lietuvos“ pateisinimas. Kebliausias šioje situacijoje yra atskaitingumo momentas: nors delegatai jautėsi atstovaujantys „Lietuvos interesus“, nesant jokiam kontrolės mechanizmui ar demokratiniu būdu išrinktai platesnei atstovų

²¹⁵ Jonas Julius Bielskis (1891–1976) – Lietuvos diplomatas ir teisininkas, nuo 1908 m. gyveno JAV, 1917 m. Vašingtone įsteigė Lietuvių informacijos biurą, jam vadovavo iki 1919 m.; *Lietuvos Vyčių*, Lietuvių tautos tarybos JAV (1918) ir JAV karinės misijos Lietuvoje narys (1919–1920); Lietuvos finansų įgaliotinis, 1923 m. įsteigė pirmąjį Lietuvos konsulatą JAV, konsulas (1924–1927); nuo 1939 m. Lietuvos garbės konsulas, o nuo 1956 m. – generalinis konsulas JAV (E. Demm, Ch. Nikolajew, *Auf Wache für die Nation...*, p. 361).

²¹⁶ Romanas Karuža (~1883–1943(?)) – JAV lietuvis iš Filadelfijos, publicistas, *Amerikos lietuvių tautinės sandaros* pirmininkas (1915) ir *Autonomijos fondo* valdybos narys; *Lietuvos atstatymo bendrovės* steigėjas (1916), jos reikalais rūpinosi ir Lietuvoje po Pirmojo pasaulinio karo; vienas pagrindinių Lietuvos kredito banko steigėjų (1926), dalyvavo Lietuvos verslininkų sąjungos valdyme (1933) (V. Liulevičius, *Išeivijos vaidmuo Nepriklausomos Lietuvos...*).

institucijai, buvo vykdoma asmeninės iniciatyvos politika. Bandydami suprasti, kaip veikė ir keitėsi šis iki-valstybinis interesų atstovavimo būdas, galime priartėti ir prie atsakymų, kodėl kai kuriems to meto veikėjams tolimesnė valstybininko karjera susiklostė itin nesėkmingai. E. Demmas, nagrinėdamas Juozo Gabrio atstovavimo lietuvių organizacijoms teisėtumo problemą, tokį veikimo būdą vadina „protodiplomatija“ – veikimu kelių žmonių sukurtoje organizacijoje, skelbiantis visos tautos nuomonės reiškėjais²¹⁷.

Kad galėtume atsakyti į klausimus apie atstovavimą ir jo svarbą, turime aptarti pirmuosius bandymus spręsti Lietuvos reikalus visų lietuvių kolonijų vardu, pradėtus įgyvendinti 1916 m. gegužės pabaigoje. Pirmas toks įvykis – tai *Lozanos I konferencija*. Kalbant apie šį susitikimą, istoriografijoje vyrauja keli motyvai, kodėl ji laikoma viena svarbiausių konferencijų užsienyje Pirmojo pasaulinio karo metais. Dar P. Čepėnas rašė, kad ši konferencija svarbi dėl bandymo vienyti lietuvių jėgas išėivijoje ir dėl pasisakymo prieš vokiečių valdžios žiaurumus Lietuvos teritorijoje²¹⁸. R. Lopata teigia, kad šiame susitikime paaiškėjo ne tik lietuvių pastangos koordinuoti politinę veiklą, bet ir trintis tarp provokiškosios ir prorusiškosios politinių orientacijų²¹⁹. Vėlesnėje šio įvykio interpretacijoje istorikas teigia, kad M. Yčo kelionė į Šveicariją buvo tikslingai organizuota siekiant užkirsti kelią *šveicariečių* separatizmui nuo Rusijos imperijos, t.y., propaguoti prorusišką idėjinę kryptį išėivijos veikėjų tarpe²²⁰.

Nors teiginys, kad „konferencija nepriima aiškios politinės deklaracijos“ gana taiklus, tačiau teiginiai apie dvi idėjines kryptis ir „prorusiškų“ politikų bandymą perimti vadovavimą Šveicarijoje veikiančioms organizacijoms nėra pilnai pagrįsti. Martyno Yčo buvimas delegatų tarpe, žinoma, sąlygojo gana švelnų toną Rusijos atžvilgiu, palyginus su anksčiau aptartais *Hagos konferencijos* nutarimais, tačiau to negalima vadinti prorusiška kryptimi. Nors tiek Yčas, tiek, pavyzdžiui, Stasys Šalkauskis, mąstė teigiamai apie Lietuvos galimybę visiškai neatsiriboti nuo Rusijos imperijos, tai nebuvo svarbiausia 1916 m. Lozanos konferencijų aktualija.

²¹⁷ E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 172–173.

²¹⁸ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 427–428.

²¹⁹ R. Lopata, *Lietuvių politinių centrų sąveika...*, p. 261.

²²⁰ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 98–100.

Pasakojimuose apie Loanos I konferenciją randame istoriografijoje dar neaptartą poziciją – tai Juliaus Jono Bielskio atsiminimai apie kelionę į Europą ir dalyvavimą 1916 m. gegužės–liepos įvykiuose Šveicarijoje. Jis rašo:

„Birželio pirmoj dienoj visi suvažiavom Lausannon, čia jau ir p. Yčas radome. Apart augščiaus pamintų asmenų (Viskanta, Karuža, Steponaitis, Daumantas, Purickis, Šalkauskis, Gabrys – M.Š.) dar atvažiavo konferencijon p. J. Tumėnas, filosofijos daktaras. Buvo pasiūsta telegrama ir kanauninkui Prapuoleniui Ryman, kad ir jisai atvažiuotų konferencijon. Kun. Bartuška liko Berlyne, nors jau praslinko keletas dienų, bet nieko apie jį nebuvo girdėt. Konferencija tęsėsi penkias dienas, buvo svarstomi svarbiausieji lietuvių reikalai“²²¹.

Kita šio susitikimo versija priklauso Martynui Yčui. Keliaudamas su Rusijos Dūmos parlamentine delegacija iš Prancūzijos į Italiją, jis susitiko su lietuvių veikėjais aptarti tuo metu aktualių klausimų ir sužinoti, kaip sekasi Šveicarijos organizacijoms. Jo atsiminimuose susitikimo data nurodoma gegužės 30–birželio 4 d., o vieta – Lozanoje esanti *Villa Magnolia*, tuo metu nuomota LIB reikmėms²²². Kaip pagrindinį uždavinį, netgi savo paties misiją šioje konferencijoje, Yčas mato Šveicarijos lietuvių tarpe kilusio konflikto likvidavimą – jau minėto prolenkiško šalpos komiteto peripetijose buvo nuslopinta bet kokia pozityvi veikla²²³. Taigi, pirmininkavęs susirinkimui Yčas, teigė stengęsis tarpininkauti ir skatino priimti galutinai šį komitetą diskredituojančias rezoliucijas vien tam, kad sėkmingiau vyktų tolimesnis darbas²²⁴. Rašydamas atsiminimus jau po Purickio knygos pasirodymo, Yčas ir šiuo atveju ne tik pateikia tą patį konferencijos nutarimų tekstą, bet ir perrašo įvykio vertinimą, pridėdamas savo impresijas. Todėl įvykio vietos ir datos pateikimas abiejuose šaltiniuose nesiskiria, tik Purickis mini amerikiečių delegatą Vincą Bartušką kaip

²²¹ J. J. Bielskis, *Delegatų kelionė...*, p. 77–78.

²²² M. Yčas, *Atsiminimai...*, p. 11.

²²³ Į šį pasakojimą atsiminimuose Yčas netgi įdeda komiteto nuostatus, siekdamas pabrėžti pozicijų skirtumus: Asociacijos *Comité général de secours pour les victimes de la guerre en Lithuanie* statutas, M. Yčas, *Atsiminimai...*, p. 13.

²²⁴ „Aš nusileidau ir toliau pirmininkavau. Na ir buvo posėdis! Kiek karčių žodžių vieni kitiems pasakė, kiek prisibarė! Bet kai visa man reikėjo suglausti krūvon, suformuluoti, kas pasakyta apkaltinimui ir apsigynimui, tai pasirodė, kad iš esmės didelio skirtumo tarp jų nebuvo. Viskas sukosi tik aplink bendros veikimo linijos nustatymą. Ir vieni ir kiti buvo geri lietuviai-patriotai, rūpinosi pakelti Lietuvos vardą, painformuoti Europą apie mūsų tautos siekimus, išmokyti skirti Lietuvą nuo Lenkijos“ (*Ibid*, p. 20–21).

konferencijos dalyvį, tačiau iš tiesų, šis pasiekė Šveicariją maždaug po mėnesio, nes buvo sulaukytas Ober Ost pareigūnų²²⁵.

Dar vienas konferencijos dalyvis, Antanats Steponaitis, patvirtina Yčo pateiktą veiksmo datą ir vietą, nors teigia, kad konferencija prasidėjo diena anksčiau²²⁶. Tačiau tai neturi didesnės reikšmės, nes pasitarimai vykdavo kai tik susirinkdavo atstovai, o protokoluose atsirasdavo dažniausiai ta data, kuomet buvo svarstomi ir pateikiami konkretūs dokumentai. Steponaitis taip pat pateikia ir dalyvavusių asmenų sąrašą, tai: Bielskis, Daumantas, Gabrys, Yčas, Karuža, Purickis, Šalkauskis, Tumėnas, Viskanta, ir jis pats. Toliau šiuose atsiminimuose pateikti sutrumpinti konferencijos nutarimai. Kaip ir kitų įvykių aprašymuose, Steponaitis kokio nors savo (i)vertinimo nepateikia. Vėlesniuose atsiminimuose pasakojimas papildomas paaiškinimu, kodėl nebuvo tęsiama *Hagos konferencijos* antirusiška linija: „Šios konferencijos nutarimuose sąmoningai išvengta klausimų, susijusių su Rusijos ir Lietuvos santykiais, kad nebūtų tai panaudota prieš M.Yčą, kuris turėjo grįžti ir rūpintis toliau lietuvių bėglių šalpa Rusijoje“²²⁷.

Tuo tarpu Vokietijos atstovybės Berne gegužės 29 d. telegramoje Užsienio reikalų ministerijai Berlyne randame štai tokį tekstą: „Dūmos deputatas Yčas atvažiuoja ryte į Lozaną ir bus mieste tris dienas. Prie jo prisijungė Garlava su vietiniais lietuviais ir kartu dr. Bielskis atvyko iš Berlyno. Šiame politiniame susitikime ketinama diskutuoti apie dabartinę Lietuvos, ypač Rusijos, politiką“²²⁸. Po kelių dienų apie susitikimą paskelbiama ir Šveicarijos laikraščiuose, kur minima šiuo metu vykstanti lietuvių patriotų konferencija Lozanoje, „kurios darbotvarkėje yra humanistiniai ir politiniai klausimai“²²⁹. Taigi, ši informacija patvirtina tiek konferencijos veiksmo vietą, tiek datą.

Juozas Gabrys, tęsdamas pasakojimą apie tai, kaip jis pats subūrė ir suorganizavo visas lietuvių konferencijas Šveicarijoje, savo pirmuose atsiminimuose mini, kad ši vyko jo bute *Villa Messidor*, tačiau nekonkretizuoja datos²³⁰. Panašiu laiku išleistoje kitoje knygelėje jis nurodo

²²⁵ J. Purickis, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*, p. 47; V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 57–59.

²²⁶ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 52–53.

²²⁷ A. Steponaitis, *Tėvynėje ir pasauly...*, p. 100.

²²⁸ PA AA, RAV Bern 797, l. K489962–63.

²²⁹ *La Suisse libérale*, 1916 06 02; *Freiburger Nachschritten*, 1916 06 03, nr. 130.

²³⁰ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 106.

gegužės 11–20 dienas²³¹, bet XX a. 4 dešimtmečio atsiminimuose jau mini nusistovėjusią 1916 m. gegužės 31–birželio 4 dienos datą²³². Šis neatitikimas gali būti paaiškinamas nebent 1920 m. išleisto veikalo tendencingumu – Gabrys tuomet spaudoje skelbė savo veiklos pasakojimą norėdamas apsiginti nuo Lietuvos valdžios jam pareikštų kaltinimų organizavus valstybės perversmą 1919 m., todėl ankstesni įvykiai galėjo būti ne itin sureikšminti, arba dėliojami jam pačiam tuo metu palankiomis schemomis, kurios dabartiniam tyrėjui gali būti nesuprantamos.

Kaip pagrindinius *Lozanos I konferencijos* siekius ir nutarimus Gabrys įvardija: 1) *Generealinio komiteto nukentėjusiems nuo karo* šelpti likvidavimą; 2) rezoliuciją prieš vokiečių žiaurumus Lietuvoje; 3) LIB perorganizavimą; 4) Lietuvos bažnytinės provincijos atskyrimą nuo Lenkijos; 5) Vilniaus universiteto atkūrimą²³³. Keli klausimai jau buvo svarstyti „Bern“ ir „Hagos“ konferencijose, bet šiuo atveju svarbiausia rezoliucija dėl vokiečių elgesio, nors Gabrys ją vertina skeptiškai:

„Daug laiko buvo pašvęsta aptarimui okupuotosios Lietuvos būklės. Padėtis Lietuvoj, vokiečių užimtoj, buvo sunki, žmonės labai skriaudžiami, šiuo klausimu buvo išnešta protesto rezoliucija ir buvo patariama apeliuoti į civilizuotą pasaulį prieš vokiečių žiaurumus. Aš, pritardamas šiai rezoliucijai, pasilikau skirtingos nuomonės kas dėl apeliavimo į civilizuotą pasaulį dėl vokiečių žiaurumų. Apeliuoti lengva, bet kaip paskui palaikyti santykius su vokiečiais ir su okupuotąja Lietuva; prie šio apeliavimo ypač spyrė pp. Yčas ir Karuža <...>“²³⁴.

Juozas Gabrys nuo 1915 m. rudens Lietuvos interesus lygiagrečiai derinęs su Vokietijos politinėmis ambicijomis, bandė laviruoti tarp jų ir tuo metu Šveicarijos lietuviams reikalingų sprendimų. Labiau praktinį ir finansinį negu idėjinį šio veikėjo interesą būti „provokišku“ matome permainingą ir nevienaplanį²³⁵. Greta to, verta pastebėti, kad Gabrys viešai skelbė daugybę tekstų, nenaudingų niekam, išskyrus lietuvius, taip dar labiau glumindamas tiek savo „darbdavius“, tiek kolegas lietuvių veikėjus.

²³¹ J. Gabrys, *Kodėl aš nerėmiau...*, p. 16.

²³² J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 168.

²³³ *Ibid*, p. 169–171.

²³⁴ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 170.

²³⁵ A. E. Senn, *Garlawa: A Study...*, p. 414–417.

Pilni *Lozanos I konferencijos* nutarimai išliko tik atsiminimuose: tą patį tekstą pateikia Juozas Purickis ir Martynas Yčas²³⁶. Sutrumpintas variantas yra pirmuosiuose Antano Steponaičio atsiminimuose. *Pro Lithuania* ir *Litauen* leidiniuose šios konferencijos rezoliucijų nėra, o Juozo Gabrio archyve yra išlikę tik keli vėlesni sutrumpinti prancūziški variantai, minintys ir po mėnesio vykusią *Lozanos II konferenciją*²³⁷.

Lietuviškame nutarimų teksto variante yra dešimt punktų, kurie išdėstyti svarbos tvarka: konferencija: 1) protestuoja prieš žiaurų vokiečių elgimąsi su Lietuvos gyventojais; 2) išklausiusi Amerikos lietuvių delegatų, skatina JAV organizacijas vienytis; 3) išklausiusi Gabrio pranešimo apie aukų rinkimą, skatina tai tęsti; 4) siūlo likviduoti *Generalinį Komitetą*; 5) išklausiusi A. Steponaičio pranešimo apie *Lituania* komiteto veiklą, skatina ją tęsti ir tapti *Centralinio komiteto* sekcija; 6) pritaria Amerikos Prekybos bei Pramonės bendrovės kūrimui, kuri padėtų Lietuvos ekonominiam atstatymui; 7) pritaria M. Yčo pasiūlytam rusų valdžios sumanymui iš Amerikos į Prancūziją siųsti lietuvius darbininkus; 8) nutaria reorganizuoti L.I.B. ir L.T.T. veiklą; 9) reikalauja įkurti lietuvišką arkivyskupiją Vilniuje ir vyskupiją Amerikoje; 10) paveda L.I.B. parengti memorandumą dėl lietuviško Vilniaus universiteto įkūrimo.

Prancūziškame tekste nurodyta kita konferencijos data (gegužės 28–birželio 3 d.), skiriasi ir turinys, kuris sąmoningai išdėstytas atsižvelgiant į įvykius po konferencijos. Į tai atkreiptas dėmesys, kai XX a. 4 dešimtmetyje Šveicarijoje dirbusiems lietuvių veikejams ėmus publikuoti savo memuarus, tarpukario Lietuvos spaudoje užvirė polemika dėl senų valstybės kūrimo įvykių ir jų traktavimo. Vincas Bartuška, atsakydamas į Juozo Gabrio kritiką savo knygai *Nepriklausomybės erškėčių keliais*²³⁸, ši kaltino specialiai slėpus *Lozanos I konferencijos* nutarimus, neskelbus viešai apie vokiečių Lietuvoje daromus nusikaltimus, nors konferencijos buvo nuspręsta tai padaryti. Iš tiesų, galbūt todėl Šveicarijos lietuvių spaudoje

²³⁶ J. Purickis, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*, p. 48–49; M. Yčas, *Atsiminimai...*, p. 23–26.

²³⁷ Les résolutions de la Conférence lithuanienne réunie à Lausanne du 28 Mai au 3 Juin 1916 (VUB RS, f. 155, b. 996, [l.n.]) ; LCVA, f. 668, ap. 2, b. 9, l. 18–19.

²³⁸ V. Bartuška „Sužeisto Lietuvos Achilo vaituliojimai. Atsakymas į P. Gabrio straipsnį, įdėtą Naujosios Romuvos n. 41, vardu „Mūsų nepriklausomybės ir erškėčių keliais“ (*Naujoji Romuva*, 1937, nr. 46, p. 860).

nerandame nieko apie šią konferenciją, išskyrus mažą žinutę *Litauen* apie Šveicarijos Lietuvių Tarybos įkūrimą²³⁹.

Taigi, prancūziškame nutarimų variante liko šeši punktai, atitinkantys atstovų veiklos ataskaitas ir po jų priimtas rezoliucijas bei įrašyti du papildomi „sprendimai“ – dėl universiteto ir arkivyskupijos. Pirmuose šešiuose punktuose nėra nutarimo dėl darbininkų siuntimo, amerikiečių fondo ir Gabrio laiškų, prašant aukų Lietuvai. Užtat įterptas punktas apie visiškos Lietuvos nepriklausomybės („l'indépendance complète“) reikalavimą ir pakeista kitų punktų išdėstymo tvarka. Pirmoje vietoje atsiduria *Generalinio komiteto* likvidavimas, paskutinėje – vokiečių represijos Lietuvoje. Galima daryti prielaidą, kad šis dokumento variantas buvo skirtas ne viešumai, kaip ir anksčiau aptarta *Hagos konferencijos* nutarimų kopija, o konkrečiam adresatui, galbūt Vokietijos atstovybei Berne. Juolab, kad po tekstu yra priedas, jog visi punktai buvo patvirtinti vėliau vykusioje *Lozanos II konferencijoje*, išskyrus 6-tąjį, kuris yra taktiniais sumetimais kenksmingas ir nuspręsta viešai jo neskelbti²⁴⁰. Šis faktas vėl skatina mąstyti apie Juozo Gabrio veiklos kontroversijas bei diplomatinio žaidimo priemones, kurios buvo taikomos nuosekliai, bet nuolat keičiant pozicijas, nesudarant vientisos provokiškos idėjinės linijos, o tik prie jos prisišliejant, kuomet tai yra paranku asmeniniams ar tautiniams interesams bei tenkina ambicijas. Turbūt 1916 m. pavasaris buvęs itin tinkamas laikas tai realizuoti.

Pats Gabrys 1916 m. pradžią įvardija kaip intensyviausią Šveicarijos lietuvių darbo laiką, besitęsusių iki 1918 m. pabaigos, o Lozanos konferencijas – kaip konstitucines, t.y. apsprendusias lietuvių politinį veikimą užsienyje bei įgalinusias čia esančius atstovus prisidėti prie naujos valstybės *teisėto* kūrimo²⁴¹. Šią teisėtumo sampratą, žinoma, galime taikyti tik bandydami išsiaiškinti lietuvių veikėjų savivoką ir priimtų sprendimų argumentaciją, o ne kaip objektyvią kategoriją, apibrėžiančią konkrečios valstybės priklausomybę jos piliečiams.

²³⁹ Der Ausschuss des litauischen Nationalrates in der Schweiz, *Litauen*, 1916 nr. 5, p. 139.

²⁴⁰ « Les décisions de cette Conférence ont été examinées à nouveau par la 2e Conférence de Lausanne du 1–3 Juillet. Tous les points ont été approuvés à l'exception du par.6 qui a été considéré comme nuisible au point de vue de la tactique » (VUB RS, f. 155, b. 996, [l.n.]).

²⁴¹ J. Gabrys, *Kodėl aš nerėmiau...*, p. 20–21.

Kalbėdami apie antrąją konferenciją, Lozanoje vykusią 1916 m. vasarą, turime paminėti, kad lietuvių veikėjams tai buvo vienas svarbiausių susitikimų, nustačiusių veikimo gaires užsienyje atstovaujant Lietuvai ir tikslus, kurių reikia siekti kovojant dėl nepriklausomybės. Šis renginys – tai tęstinio vyksmo, kuris apėmė ir *Lozanos I konferenciją*, ir *III Tautų kongresą*, sudėtinė dalis. Joje dalyvavę žmonės ir priimti nutarimai vėliau nekartą minėti kaip padėję pagrindą Lietuvos valstybingumui, juose pradėtas kelti Lietuvos tarybos Lietuvos teritorijoje klausimas, kuris buvo įgyvendintas tik 1917 m. pabaigoje. Šveicarijos lietuviai visais vėlesnės veiklos metais taip pat apeliavo į šios konferencijos nutarimus ir įgaliojimus, kaip jų teisėtos veiklos pagrindą.

Atrodytų, kad istoriografijoje ši konferencija turėtų būti aptariama kaip reikšmingas Šveicarijos lietuvių veiklos momentas, tačiau naujausioje istorijos sintezėje šis įvykis apskritai nepaminėtas²⁴². Dalyje biografijų, tyrinėjančių šiame susitikime dalyvavusių lietuvių gyvenimus, rašoma apie 1916 m., tačiau *Lozanos II konferencija* taip pat pranyksta tarp kitų siužetų. Pavyzdžiui, Juozo Purickio biografės tiesiog perrašo konferencijoje nedalyvavusio Martyno Yčo pasakojimo versiją²⁴³, o knygoje apie Konstantiną Olšauską akcentuojamas *III Tautų kongresas*, bet ne lietuvių pasitarimai. Taip pat šioje knygoje dažnai iškraipomos konferencijoje dalyvavusių žmonių pavardės ir įkurtų organizacijų pavadinimai²⁴⁴. Tiesa, Juozas Skirius, pasakodamas apie J.J. Bielskio veiklą, pamini šio JAV lietuvių delegato dalyvavimą ir to svarbą kuriamų organizacijų legitimumui bei pagrįstai pastebi, kad neturint išsamios konferencijų metu vykusių diskusijų medžiagos, sunku rekonstruoti dalyvių interesus ir požiūrius²⁴⁵.

Kiti istorikai visgi ryžosi rekonstruoti *Lozanos II konferencijos* aplinką. Pavyzdžiui, R. Lopata tai vertina kaip susitikimą dėl „tolimesnės politinės veiklos ir jos koordinavimo“²⁴⁶. Kitame straipsnyje jis rašo, kad tai buvo „Generolų komitetą“ likviduojanti konferencija, nusprendusi nebepalaikyti jokių ryšių su lenkų intelektualais Šveicarijoje²⁴⁷. 1996 m. išleistoje knygoje istorikas pateikia identišką konferencijos aprašymą, tik prideda, jog visi nutarimai buvo reakcija į Vokietijos politikos vingius ir

²⁴² *Lietuvos istorija...*, p. 67–73.

²⁴³ A. Gaigalaitė, J. Žeimantienė, *Juozas Purickis-Vygandas...*, p. 27–28.

²⁴⁴ V. Pukienė, *Prelatas Konstantinas Olšauskas...*, p. 98–101.

²⁴⁵ J. Skirius, *Julius J. Bielskis...*, p. 30.

²⁴⁶ R. Lopata, *Lietuvių politinių centrų sąveika...*, p. 263.

²⁴⁷ R. Lopata, *Lietuvių politinės grupuotės...*, p. 86.

lietuviams buvo naudinga pradėti veikti palankiai šios šalies interesams, laikinai suspenduojant antivokiškas nuotaikas ir pasisakymus²⁴⁸. Jau Pranas Čepėnas pabrėžė ypatingą konferencijos slaptumą ir delegatų iš kelių lietuvių emigracijos centrų bei pačios Lietuvos dalyvavimą²⁴⁹, tačiau šis įvykis istoriografijoje vis dar nepakankamai analizuotas ir įvertintas, išsamiai neaptarti po jo parengti projektai.

Kaip ir kitų konferencijų atveju, *Lozanos II konferencijos* data istoriografijoje ir atsiminimuose šiek tiek varijuoja, tačiau didžiausias nurodomas dienų intervalas – 1916 m. birželio 30–liepos 4 d.²⁵⁰ Tad tikėtina, kad būtent per tą savaitę buvo priimti svarbiausieji nutarimai ir pradėti rengti memorandumai, nes vieni veikėjai privalėjo grįžti į Lietuvą ir ten tęsti darbus²⁵¹, kiti buvo atskaitingi JAV lietuvių organizacijoms, todėl taip pat išvyko iš Šveicarijos²⁵². Tiesa, Antanas Steponaitis savo pirmuosiuose atsiminimuose mini konferenciją vykusį liepos 2–4 dienomis²⁵³. Kadangi panašią datą (liepos 2–3 d.) nurodo ir oficialūs dokumentai²⁵⁴, dar kartą grįžtame prie minties, kad kelias dienas vykusios diskusijos viešumai buvo pateikiamos dažniausiai joms pasibaigus – tiek dėl delegatų saugumo, tiek dėl to, kad balsavimai už nutarimus iš tiesų vykdavo po ilgų diskusijų ir dokumentų svarstymo, susitikimų pabaigoje.

Kalbant apie konferencijoje dalyvavusius asmenis, Lopata mini platesnįjį sąrašą, galime sakyti, potencialiai galėjusių dalyvauti arba kviestų į renginius Šveicarijoje 1916 m. vasarą: tai A. Smetona, S. Kairys, J. Šaulys (delegatai iš Lietuvos), J. Gabrys, J. Purickis, V. Daumantas, A. Steponaitis (Šveicarijos organizacijų veikėjai), J. J. Bielskis ir V. Bartuška (Amerikos

²⁴⁸ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 102–103.

²⁴⁹ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 428.

²⁵⁰ R. Lopata, *Lietuvių politinių centrų sąveika...*, p. 263; J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 194–197; J. Purickis, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*, p. 51; A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 100–101.

²⁵¹ Tiesa, Petras Klimas savo dienoraštyje mini, kad lietuvių delegacija užtruko grįžti į Vilnių ir kelias savaites keliavo po Vokietiją, lydimi Reichstago nario, Prūsų lietuvių Vilhelmo Stepulaičio (P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 118–123).

²⁵² V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 101, 132; J. J. Bielskis, *Delegatų kelionė...*, p. 82–83.

²⁵³ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 55.

²⁵⁴ Les résolutions de la Conférence lithuanienne réunie à Lausanne du 28 Mai au 3 Juin 1916 (VUB RS, f. 155, b. 996, [l.n.]).

lietuvių atstovai), taip pat J. Tumėnas, S. Šalkauskis²⁵⁵ ir K. Prapuolenis²⁵⁶. Paskutiniai trys asmenys iš tikrųjų galėjo lankytis kai kuriuose posėdžiuose, apie K. Prapuolenio atvykimą ir dalyvavimą yra šiek tiek žinių²⁵⁷, tačiau abejotina, kad jie aktyviai dalyvavo priimant sprendimus ir formuojant tolimesnę organizacijų veiklą²⁵⁸.

Atsiminimuose konferencijos nutarimus išsamiai aptaria J. Purickis, nors, J. Gabrys taip pat pateikia detalių, susijusių su susirinkimų organizavimu ir konkrečių asmenų pažūromis. Tuo tarpu Purickis išvardina *Lozanos II konferencijos* nutarimus. Juos pacituosime:

„Birželio 30–liepos 4 d. buvo atlikta antroji Lozanos konferencija, kuriai pirmininkavo p. A. Smetona, sekretoriavo J. Purickis. Šita konferencija buvo slapta ir jos tikslas – vidaus reikalų, lygiai užsieniuose, lygiai pačioj Lietuvoj sutvarkymas. Pirmiausia buvo peržiūrėti ir ratifikuoti ankstybesnių konferencijų nutarimai ir priimtos šitokios rezoliucijos:

- I. Ratifikuoti Lozana I konferencijos nutarimai (išskyrus I apie vokiečių elgimąsi LT ir VII apie darbininkų gabenimą iš Amerikos į Prancūziją);
- II. L.I.B. ir Taryba: a) greičiau siųsti narius į ALTT; b) Taryba – slapta, Biuras – viešas, tik nariai slepiami; c) visi nariai gauna pilną išlaikymą; d) Tarybos narius išlaiko srovės, o Biurą bendrai, plius skiriamas atstovas Berlyne;
- III. Pinigų rinkimas: a) skiria srovės iš savo fondų; b) reikia nustatyti, kad kiekvienas lietuvis skirtų kokį nors nuošimtį politikos reikalams;
- IV. Visas politikos veikimas ir Tarybos fondas – Šveicarijoje;
- V. Lietuvoje stinga: a) mokytojų – gabenti mergaites iš Rusijos; b) gydytojai pabėgo arba kariauja; c) reikia steigti bankus, bet nera buhalterių; d) galima perimti pramonę iš pabėgusių žydų, bet nėra kam; e) nėra inteligentų ir amatininkų; reikia visus gabenti š Rusijos ir JAV.
- VI. Politinio takto klausime konferencija nutaria laikytis deklaracijos, paskelbtos tautų konferencijoje (27–29 d. birželio mėn. 1916 m. Lozanoj), būtent: siekti politinės nepriklausomybės atgavimo.

²⁵⁵ Pvz.: Gabrys nepamena, ar Šalkauskis dalyvavo visuose posėdžiuose, ar tik svarsčiusiuose *Generalinio komiteto* klausimą (J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 197).

²⁵⁶ R. Lopata, *Lietuvių politinių centrų ...*, p. 263.

²⁵⁷ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 197.

²⁵⁸ M. Yčas (nebuves tuo metu Šveicarijoje), tvirtina konferencijoje dalyvavus Maironį ir Olšauską, kaip delegatus iš Lietuvos, bet šį jo netikslumą ištaiso tiek J. Gabrys, tiek A. Steponaitis (M. Yčas, *Atsiminimai...*, p. 26–27; J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 195–197; A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 55).

Tačiau statant nepriklausomybės obslą kaip aukščiausią idealą, konferencija mato ir kitokių politinio Lietuvos egzistavimo galimumų, dėl to ragina tuos galimumus svarstyti ir prie jų ruošti, kad taip virtus, jog karas atneštų ir negeistas politinės buitės sąlygas, Lietuva ir medžiagiškai ir dvasiškai būtų stipri ir pasiruošusi visada saugoti ir kovoti už savo individualinę tautybę ir kultūrą.

VII. Patvirtinta, kad reikia kuo greičiau nakinti „*Generolų*“ komitetą²⁵⁹.

Iš šių nutarimų matome, kad nors buvo susitelkta į darbo išėivijoje organizavimą, koordinavimą ir finansavimo užtikrinimą, aptarta ir padėtis Lietuvoje bei pagrindinė problema – inteligentų visose srityse trūkumas. Kaip ir prieš tai nagrinėtame susitikime, buvo bandoma apeliuoti tiek į tarptautinių organizacijų pagalbą, tiek į vidinį žmogiškųjų išteklių paskirstymą, kiek tai įsivaizduota kaip įmanoma karo sąlygomis. Taip pat šioje konferencijoje pabrėžtas politinės nepriklausomybės susigrąžinimo reikalavimas nors neapibrėžta, kaip įsivaizduojama ta „nepriklausomybė“. Minimi „kitokie politinio Lietuvos egzistavimo galimumai“ nurodo į tai, kad suvokta, jog pilnai nepriklausoma valstybė tėra ateities idealas, geistinas, bet sunkiai pasiekiamas tikslas, dėl kurio įgyvendinamumo, kaip matysime vėliau, veikėjų nuomonės išsiskyrė. Galbūt todėl pabaigoje nepamiršamas tautybės ir kultūros stiprinimo motyvas, kaip pasyvesnis ir tolygesnis kovos už savarankiškumą būdas, išbandytas ligtolinėje lietuvių tautinio sąjūdžio veikloje.

Šiuo atveju svarbus ne tik nutarimų tekstas, bet ir retrospektyviai pateiktos veikėjų interpretacijos. Nors tiek Yčas, tiek Steponaitis savo atsiminimuose atkartoja Purickio į istoriografiją įvestas formuluotes, kiekvienas prideda keletą įdomių pastabų. Yčas teigia, kad *Aukščiausios lietuvių tarybos* reorganizacija ir *Informacijos biuro* išplėtimas buvo kaip „*sui generis*“ konstitucija, kurios laikėsi užsienyje susikūrusios lietuvių organizacijos. Kaip matysime iš žemiau paduotų II-sios Lausannos konferencijos rezoliucijų, ji nieko naujo, esminio, kas lietė organizuotą lietuvių veikimą užsienyje, nepriėmė, tik tai papildė ir kai kurias detales išvystė. Bet mes čia jau randame nutarimus, reikalaujančius Lietuvai pilnos nepriklausomybės²⁶⁰. Jis daro išvadą, kad nedalyvaujant Rusijos lietuvių delegatui buvo galima elgtis laisviau ir priimti visiškos nepriklausomybės deklaraciją, lyginant su aptakia *Lozanos I konferencijos* formuluote. Tiesa,

²⁵⁹ J. Purickis, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*, p. 51.

²⁶⁰ M. Yčas, *Atsiminimai...*, p. 26–27.

tokia mintis tikriausiai išsakyta norint sureikšminti savo vaidmenį, kaip jau rašėme, ir pirmosios Loanos konferencijos nutarimuose minima „nepriklausomybė“.

Tuo tarpu Antanas Steponaitis savo vėlesniame pasakojime nuosekliai rašo apie tai, kaip sekėsi vykdyti konferencijų nutarimus ir siekti proporcingo lietuvių tautos atstovavimo:

„Pritarta kolegijinei tarybai ir jos būstine numatyta Šveicarija. <...> Tokios tarybos, kokia buvo numatyta abejose konferencijose Lausanne nepavyko sudaryti, nes ne visos grupės ėmėsi pastangų patelkti lėšų savo atstovui atsiųsti ir išlaikyti. Iš Lietuvos vokiečiai nieko ilgesniam laikui į Šveicariją neišleido. Atvyko tiktai iš Rusijos nukentėjusiems nuo karo remti komiteto atstovas kun. K. Olšauskis. Amerikiečiam lietuviui katalikam atstovavo kun. dr. V. Bartuška, po konferencijos Lausanne grįžęs į JAV ir vėl atvykęs. Jis buvo išlaikomas Amerikos lietuvių katalikų sutelkto tautos fondo lėšom. Tasai fondas parėmė ir Informacijos biurą ir kitus kovos už Lietuvos laisvę darbus. Sumanytoji taryba vis dėlto buvo sudaryta, bet ne sroviniu pagrindu, o asmeniniu: iš žmonių, kurie tom sąlygom galėjo dirbti. Ją sudarė: V. Bartuška, Vl. Daumantas, J. Gabrys, K. Olšauskis ir J. Purickis. Ji veikė kaip lietuvių tautos tarybos delegacija. Tuo vardu buvo pasirašomi įvairūs memorandumai. Praktiškai dirbo minėtas Informacijos biuras, kuriam ir man teko talkinti“²⁶¹.

O Gabrio pasakojime, žinoma, ryškiausias yra jo paties vaidmuo Lietuvos kūrimo įvykiuose, kurį jis vis primena skaitytojui: „Užsibaigus Rusijos pavergtųjų tautų konferencijai, aš sumaniau pasinaudoti buvimu Lausanne‘j Lietuvos delegatų A. Smetonos, J. Šaulio, S. Kairio ir amerikiečių Dr. Bielskio ir Dr. Bartuškos, idant aptarus Lietuvos reikalus. Tad suvaidinau trečiąją Lausannes lietuvių konferenciją“²⁶². Jis išsamiai atpasakoja Šveicarijoje veikusių organizacijų pertvarkos intencijas, kurių svarbiausios buvo jo vadovaujamo LIB papildymas dviejais nariais ir *Aukščiausios Lietuvių tautos tarybos* įtvirtinimas, kurios dalimi tampa Gabrio įkurta LTT, pavadinta būsimos Tarybos *Nuolatine Delegacija*²⁶³.

Kitas įdomus momentas – tai Lietuvos nepriklausomybės viešo paskelbimo *III Tautų kongrese*, kurį aptarsime kitame skyrelyje, apibūdinimas. Tačiau verta paminėti per *Kongresą* ir po jo vykusią *Loanos*

²⁶¹ A. Steponaitis, *Tėvynėje ir pasauly...*, p. 101–102.

²⁶² J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 194.

²⁶³ J. Gabrys, *Kodėl aš nerėmiau...*, p. 20–21; *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 170–172.

II konferenciją išryškėjusius nepriklausomybės siekio vertinimus. J. Gabrys teigia:

„Šioj konferencijoje daug ginčų sukėlė politinė mūsų orientacija. Lietuvos delegatai J. Šaulys, S. Kairys ir ypač p. A. Smetona labai skeptiškai žiūrėjo į mūsų nepriklausomybės iškilmingą paskelbimą tautų kongrese <...> jų nuomone, daugiausiai į ką mes galėjome pretenduoti, tai į kultūrinę autonomiją Vokietijos ribose. <...> Pilnai įtikinti juos man vis tiek nepavyko, jie matė skaudžią Lietuvos realybę ir nenorėjo pasiduoti „svajonei“²⁶⁴.

J. Gabrio prieštaravimą A. Smetonos ir jo kolegų nuomonei, kad 1916 m. vasarą reikalauti Lietuvos nepriklausomybės buvo per daug, galime interpretuoti kaip vėliau įsiplieskusio jų konflikto užuomazgą. Tačiau čia taip pat galima pastebėti skirtingus Lietuvos lietuvių ir Šveicarijos lietuvių požiūrius į valstybės kūrimo perspektyvas: Gabrys, svarstęs teoriškai ir tik iš pasakojimų žinojęs apie materialinę ir socialinę tėvynės padėtį, yra daug optimistiškesnis. Vilniečiai, patyrę daugiau sunkumų politiniame darbe, nemato taip greit pasikeisiant nei Vokietijos politikos, juolab, karo sąlygomis, nei lietuvių sugebėjant iš karto imtis valdyti ir vadovauti savarankiškai valstybei. Kita vertus, Gabrio požiūris platesnis, labiau sąlygotas tarptautinės politikos niuansų stebėjimo per ryšių su Vokietijos Užsienio reikalų ministerijos pareigūnais tinklus bei veiklą *Office des Nationalités*, o Smetonos ir jo kolegų – lokalesnis, konservatyvesnis, siūlantis eiti lėtuju laisvės atgavimo keliu. Vėlesni įvykiai parodys, kur nuvedė ši idėjinė perskyra, tačiau svarbiausias momentas 1916 m. kontekste – nepriklausomybė buvo matoma kaip būtina sąlyga ir ateities projektas, tačiau ne visų vienodai suvoktas laike, nevienodais tempais turėjęs būti įgyvendinamas.

2. *IIIe Conférence des Nationalités (III Tautų kongresas)* – Lietuvos valstybės projektavimas tarptautinėje erdvėje

Prieš pradėdant kalbėti apie *III Tautų kongresą*, vykusį 1916 m. vasarą Lozanoje, turime grįžti kelis metus atgal ir išsiaiškinti, kas buvo suinteresuotas tokių renginių organizavimu ir Šveicarijoje gyvenusių lietuvių įtraukimu į juos. Taigi turime trumpai aptarti vieną organizaciją, veikusią

²⁶⁴ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 194–195.

Paryžiuje nuo 1912 m. Kaip jau minėta, svarbiausio to meto lietuvių veikėjo Juozo Gabrio darbas į Šveicariją persikėlė 1915 m. vasarą–rudenį. O kuo jis užsiėmė tarp 1911 ir 1915 m. ir kas padėjo pagrindus tokių veikimo būdų, kuriuos matome po kelerių metų, susiformavimui?

2.1. *Centrinio tautų biuro* veikla iki Pirmojo pasaulinio karo

Į Vakarų Europos domėjimąsi „tautybių reikalais“ Juozas Gabrys, 1907–1915 m. gyvenęs Paryžiuje, įsijungė 1911 metais. Šie metai žymi reikšmingą pokytį šio teisininko ir žurnalisto karjeroje – jis įkūrė *Lietuvių informacijos biurą* bei rengėsi leisti žurnalą *Pro Lithuania* anglų ir prancūzų kalbomis, taip pat tapo Paryžiuje kuriamo *Centrinio Tautų Biuro*²⁶⁵ generaliniu sekretoriumi²⁶⁶. Štai taip jis tų pačių metų rudenį rašo Aleksandrui Dambrauskui (Adomui Jakštui), su kurio vadovaujama *Šv. Kazimiero knygų leidimo draugija* bendradarbiavo: „Aš mielai pasišvęsčiau vien mokslo, literatūros ir tautiškai-diplomatiškiems darbams, jei mano literatūriškas darbas galėtų tiek atnešti, kad aš galėčiau iš to pragyventi, nes advokatūra užima be galo daug laiko ir tik vogčia žmogus tegali veikti tą, kas miela yra širdžiai“²⁶⁷. Ir iš tiesų, palapsniui Gabrys Paryžiuje linksta likti tik prie tautiškai-diplomatiško darbo.

Kadangi jau anksčiau aptarėme LIB kūrimąsi, dabar derėtų pakalbėti apie *Union des Nationalités* veiklos pradžią. Dalyvaujant „pirmajame LIB žygyje“, kaip pats Gabrys įvardina 1911 m. liepos 26–29 d. Londone vykusį *Rasių kongresą*²⁶⁸, kilo idėja lietuvių tautos atgimimo reikalus susieti su kitų „pavergtųjų tautų“ problemomis ir Paryžiuje kurti jų

²⁶⁵ Prancūziškai istoriografijoje ir atsiminimuose naudojami keli organizacijos pavadinimo variantai: *Union des Nationalités*, *Office Central des Nationalités*, *Office Central de l'Union des Nationalités*, ir trumpinys – UdN (J. Esculies, V. Petronis, *Self-proclaimed Diplomats...*, p. 343). Lietuviškas vertimas – *Centralinis tautų ofisas* – aptinkamas Juozo Gabrio atsiminimuose (J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 32), atrodo taip pat tinkamas, tačiau išverčiant « ofisą ». Taigi, toliau šiame darbe bus vartojamas *Centrinis tautų biuras* ir santrumpa CTB.

²⁶⁶ *Lietuvių informacijos biuras...*, p. 2.

²⁶⁷ J. Gabrio laiškas A. Dambrauskui, VUB RS, f. 1, b. 179, p. 6.

²⁶⁸ J. Gabrys, *Mémoire sur la nation...*; E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 144–146.

interesus vienijančią organizaciją²⁶⁹. Jam padėti ėmėsi Jean Pélissier²⁷⁰, prancūzų žurnalistas, kartu dalyvavęs minėtame kongrese kaip didžiausio to meto Prancūzijos dienraščio *Le Matin* korespondentas. Naujos organizacijos tikslai buvo įvardinti tokie: 1) rinkti etnografinius, istorinius, literatūros, meno ir t.t. dokumentus, galinčius atvaizduoti tautos sielą, jos praeitį ir ateities potencialą; 2) leisti mėnesinį organą, skiriamą plačiai visuomenei, kur bus skelbiami moksliški ir objektyvūs straipsniai, liečiantys tautas, prisidėjusias prie Centr. tautų ofiso; 3) pranešti pasaulinei spaudai žinias, liečiančias tautas (pavergtąsias); 4) duoti galimybės pavergtom tautom susipažinti vienom su kitom; 5) tam tikslui organizuoti tautų konferencijas ir kongresus²⁷¹.

Greitai į šį projektą pavyko įtraukti kelis Prancūzijoje žinomus mokslo ir politikos žmones: 1912 metų birželio 16–20 d. vykusioje steigimo konferencijoje *École des Hautes Études Sociales* Paryžiuje²⁷² buvo nuspręsta, kad *Centrinio tautų biuro* prezidentu taps matematikas ir politikas Paul Painlevé²⁷³, viceprezidentais – Émile Arnaud²⁷⁴, Charles Seignobos²⁷⁵ ir

²⁶⁹ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 28–32; J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 31–32; J. Escullies, V. Petronis, *Self-proclaimed Diplomats...*, p. 343.

²⁷⁰ Jean Pélissier (1883–1939) – prancūzų žurnalistas, pacifistas, Pirmojo pasaulinio karo metais rėmęs ukrainiečių nacionalinį judėjimą ir bendradarbiavęs su Juozu Gabriu ne tik *Centrinio Tautų Biuro* reikaluose, bet ir kontaktuose su Vokietijos Užsienio reikalų ministerija bei jų atstovybe Berne.

²⁷¹ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 32–33; J. Gabrio laiškas J. Basanavičiui, 1912 02 02, LLTI BR, f. 2, b. 855, [l.n.].

²⁷² „Tikrasis didysis kongresas atidėtas ant 1913 m. liepos mėn. Dabar 16–20 mes darysime *conventiosns office's* namų ir įvairių tautų įgaliotinių. Susirinkimai bus kieme „*École des Hautes Études Sociales*“ (J. Gabrio laiškas A. Dambrauskui, 1912 05 24, VUB RS, f., b. 179, l. 13).

²⁷³ Paul Painlevé (1863–1933) – 1886–1906 m. matematikos profesorius Sorbonoje, respublikonas socialistas, Prancūzijos Deputatų rūmų narys nuo 1910 m., Švietimo ministras (1915 spalį–1916 gruodis), Karo ministras (1917 ir 1925–1929) ir Mnistras Pirmininkas (1917 rugsėjo 12–lapkričio 11 d. ir 1925 kovo 17–lapkričio 28 d.).

²⁷⁴ Emile Arnaud (1870–1921) – prancūzų advokatas, pacifistas, *Tarptautinės lygos už taiką ir laisvę* pirmininkas, kartu su Jean Pélissier 1912 m. parašęs knygą *Morale internationale*.

²⁷⁵ Charles Seignobos (1854–1942) – prancūzų istorikas ir Sorbonos profesorius, šaltinių kritika grįstos metodikos istorijos moksle taikymo kūrėjas ir propaguotojas, išleidęs *Histoire politique de l'Europe contemporaine [1814–1896]* (1907).

Paul Meunier²⁷⁶, generaliniu sekretoriumi Pélissier, o pats Gabrys bus „įždininku ir administratoriumi“²⁷⁷. Iki tol buvo spėta išleisti kelis naujosios organizacijos leidinio *Les Annales des Nationalités* numerius, kurių trečiajame randame išdėstytą būsimojo steigiamojo susirinkimo darbotvarkę ir pačios organizacijos sandarą, korespondentų ir delegatų užsienio šalyse sąrašą²⁷⁸. Šią struktūrą turėjęs sudaryti vykdomasis komitetas Paryžiuje, jo padalinys JAV ir atstovų tinklas Europoje²⁷⁹. Lietuvių veikėjai taip pat buvo kviesti būti šios organizacijos Garbės nariais ir rėmėjais, tačiau A. Dambrauskas sutiko tik su korespondento Kaune pareigomis, o Jonas Basanavičius taip ir neįstojo į CTB²⁸⁰. Taigi, pradiniam *Narių Rėmėjų* sąraše randame tik Konstantiną Olšauską iš Kauno²⁸¹.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, Juozui Gabriui keliaujant po Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių kolonijas ir renkant lėšas LIB plėtrai, Jeanas Pélissier mobilizuojamas į Vakarų frontą²⁸². Tačiau veikla CTB nesustoja: kas mėnesį leidžiamas žurnalas ir jame nagrinėjamos skirtingų tautų problemos, nors karo cenzūra Paryžiuje griežtai prižiūri leidinį. Antroji *Pavergtųjų tautų konferencija* surengiama 1915 m. vasarą, bet, kaip Pélissier rašo savo knygoje apie Lietuvių tautinį atgimimą, „atsižvelgiant į karo situaciją ir diskusijose keliamų klausimų svarbą, šis susirinkimas buvęs griežtai privatus ir slapto pobūdžio“²⁸³. Istoriografijoje minima B. Colliander pozicija, kuriai pritaria ir S. Zetterberg, jog šio

²⁷⁶ Paul Meunier (1871–1922) – prancūzų advokatas ir žurnalistas, radikalaus socializmo atstovas, Parlamento narys 1914–1919 m., gynęs kareivių teises Apeliaciniame teisme. 1919 m. suimtas už šnipinėjimą, bet nuteistas. Galbūt todėl abejose savo autobiografijose (J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 29–30; J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 32–33) Gabrys šio veikėjo nemini nei tarp rėmėjų, nei tarp biuro narių, nors dar prieš pirmąjį Kongresą išleistame žurnale jis įrašytas kaip organizatorius (*Les Annales*, 1912, nr. 3, p. 27).

²⁷⁷ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 29–32; J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 33; E. Demm, Ch. Nikolajew, *Auf Wache für die Nation...*, p. 359–393; D. R. Watson, Jean Pélissier and the Office Central des Nationalités, 1912–1919, *The English Historical Review*, Vol. 110, No. 439, 1995, p. 1194.

²⁷⁸ *Les Annales des Nationalités*, 1912, nr. 3, p. 26–27.

²⁷⁹ D. R. Watson, Jean Pélissier and the..., p. 1194; E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 149–150.

²⁸⁰ J. Gabrio laiškas A. Dambrauskui, 1912 10 01, VUB RS, f. 1, b. 179, l. 14; J. Gabrio laiškas J. Basanavičiui, 1912 02 02, LLTI BR, f. 2, b. 855, [l.n.].

²⁸¹ *Les Annales des Nationalités*, 1912, nr. 3, l. 1.

²⁸² J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 62–86; D. R. Watson, Jean Pélissier and the...).

²⁸³ J. Pélissier, *Les principaux artisans...*, p. 216; W. Sukiennicki, *East Central Europe...*, p. 219–221.

susitikimo metu vyravo nesusikalbėjimas, nebūta vieningos nuomonės nė vienos tautos klausimais, todėl jokių konkrečių deklaracijų ar memorandumų nepriimta²⁸⁴.

Jau aptarėme prielaidas ir priežastis, galėjusias lemti Juozo Gabrio ir jo administruojamų įstaigų persikėlimą į Šveicariją 1915 metais, o tuo tarpu jo kolega Pélissier tęsė savo žurnalistinę misiją keliaudamas po Europą, ir kai kurių autorių nuomone iš vis nedalyvavo *III (Pavergtųjų) Tautų kongrese* 1916 m. birželį²⁸⁵, kuris savo masiškumu ir sulauktu dėmesiu stipriai pranoko iki tol CTB organizuotus renginius.

2.2. Vokietijos imperijos įtaka rengiant *III Tautų kongresą*

III Tautų konferencija (IIIe Conférence des Nationalités) atsiminimuose dar vadinama *III Pavergtųjų tautų kongresu*²⁸⁶, vyko 1916 m. birželio 26–28 dienomis Lozanoje, joje dalyvavo apie 400 žmonių iš 23 šalių. Lietuviškoje istoriografijoje užsimenama, kad šio renginio organizatorius buvo *Pavergtųjų (Rusijos) tautų lyga* ir jos vyriausiasis sekretorius baronas Friedrichas von der Roppas, o Juozas Gabrys jam talkino kaip *Centrinio tautų biuro* sekretorius²⁸⁷. Tačiau nesiaiškinta, kodėl toks renginys galėjo būti ir ar buvo naudingas lietuviams, norintiems kuo plačiau paskleisti savo tautines ir politines aspiracijas, kaip skyrėsi jame išsakytos idėjos nuo kitų vienalaikių ir ankstesnių panašaus pobūdžio pareiškimų. Kiti klausimai, į kuriuos norima atsakyti, tai 1) Kokią įtaką lietuvių tolimesniam veikimui turėjo dalyvavimas provokiškame *Kongrese* – ar jis tikrai toks buvo? 2) Ar galima čia perskaitytą lietuvių deklaraciją laikyti pirmu viešu modernios Lietuvos valstybės nepriklausomybės paskelbimu Šveicarijoje? Į šiuos klausimus bandysime atsakyti nagrinėdami, kokias pasakojimo versijas siūlo išlikusi archyvinė šio renginio medžiaga ir kaip savo pasirinkimus argumentuoja patys dalyviai.

²⁸⁴ S. Zetterberg, *Die Liga Der Fremdvölker...*, p. 62.

²⁸⁵ D. R. Watson, Jean Pélissier and the..., p. 1196.

²⁸⁶ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 67–68; Nors teisingiau iš prancūzų kalbos būtų versti *III Tautų konferencija*, toliau bus vartojama ***III Tautų kongresas*** arba ***Kongresas***. Pirmiausia, kad pavadinimas nebūtų maišomas su panašiu laiku vykusiomis lietuvių konferencijomis Lozanoje, antra – taip renginys įvardijamas ir kai kurių dalyvių atsiminimuose, ir Vokietijos pareigūnų korespondencijoje.

²⁸⁷ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas...*, p. 71–72.

Juozo Gabrio prieškariniai ryšiai su įvairių šalių intelektualais ir tęstinė jo veikla CTB, žinoma, buvo svarbūs organizuojant trečiąjį, skaičiumi masiškiausią, kongresą iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos vykusį Lozanoje. Tačiau šio renginio užkulsuose stipriai veikė kita pusė – Vokietijos imperijai ištikimi asmenys ir jų įkurtos organizacijos, kurių veidu ir „priedanga“ turėjo būti Gabrys bei jo interesai kelti Europos tautų autonomijos ar nepriklausomybės klausimus. Taigi, prieš svarstydami lietuvių delegatų siekius ir jų *Kongrese* paskelbtų dokumentų svarbą, turime aptarti, kokiais argumentais remiantis ir ko tikintis Vokietijos agentai ėmėsi „pagelbėti“ organizuojant šį renginį ir kaip tai suteikė galimybes susitikti lietuviams iš skirtingų šalių.

Išsivijos istoriko Prano Čepėno versijoje tiek *Nerusiškų tautų lyga*, 1916 metais įkurta barono Roppo, tiek Gabrio vadovaujama *Union des Nationalités* minimos kaip viena organizacija, kongreso metu tiesiog pakeitusi pavadinimą. Taigi, abu veikėjai taip pat traktuojami kaip iniciatoriai, „kad sušauktasis kongresas, pakeitęs savo organizacijos vardą, pareikštų savo priešrusišką nusistatymą“²⁸⁸. Kaip argumentas, kodėl Šveicarijoje vykstančiame kongrese galėjo dalyvauti lietuvių atstovai iš Vilniaus (Smetona, Šaulys ir Kairys), istoriko pateikiamas išankstinis, užprogramuotas renginio antirusiškumas, nė kiek neužsimenant apie proantantišką CTB pobūdį ir Gabrio įdirbį siekiant šių šalių palaikymo klausimams apie Lietuvą. Šis autorius taip pat nėra teisus, teigdamas, kad barono ir lietuvių veikėjo keliai po kongreso išsiskyrė, pastarajam nesutikus dalyvauti vien tik provokiškos *Rusijos pavergtųjų tautų lygos* (toliau – RPTL arba *Lyga*) darbe²⁸⁹. Iš tiesų, būtent 1916 m. vasarą prasidėjo kelis dešimtmečius trukęs ir nenutrūkęs dviejų politikos konspiratorių – Roppo ir Gabrio – vieningas veikimas.

Raimundo Lopatos teigimu, *III Tautų kongresas* svarbus trimis aspektais. Pirma, kaip pavyzdys, jog lietuvių ir kitų nuo Rusijos imperijos norinčių atsiskirti tautų dalyvavimas ir perskaityti tekstai vokiečių valdžios buvo sėkmingai panaudoti propagandai, slepiant savo iniciatyvą ir afišuojant tai kaip spontaniškai vykstantį laisvėjimo reiškinį²⁹⁰. Antra, šią mąstymo liniją turėtų patvirtinti ir faktai, jog pirmą kartą į tarptautinę konferenciją Šveicarijoje Pirmojo pasaulinio karo metais buvo leista atvykti delegatams iš

²⁸⁸ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 424.

²⁸⁹ *Ibid*, p. 426.

²⁹⁰ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 102–103.

Vilniaus, o taip pat skubiai iš kalėjimo paleistas Amerikos lietuvių delegatas Vincas Bartuška, Ober Ostu sučiuptas su nelegaliais atsišaukimas. Trečiasis argumentas – tai lietuvių Lietuvos vizijos santykiai su Gudijos-Lietuvos vizija ir šių šalių delegacijų nuomonių išsiskyrimas: ankstesniame straipsnyje autorius teigia, kad diskusija su gudais dėl bendros valstybės nebuvo pasibaigusi ir LDK atkūrimas buvo svarstomas, vėlesniame – kad visgi dar posėdžiuose Vilniuje buvo nutarta svarstyti monoetninės valstybės galimybę, nors vengiant visiškos nepriklausomybės deklaratavimu²⁹¹. Taip pat minima, kad Šveicarijos ir Amerikos delegatai buvo už nepriklausomybę, o Roppas ir vilniečiai – už ribotą savarankiškumą.

Tuo tarpu E. Demmas pabrėžia, kad Gabrys, besitardamas dėl organizavimo su baronu Roppu ir Vokietijos atstovais, bandė išlaviruoti tarp Prancūzijai artimo renginio, tačiau jau nebeskelbainčio grynai pacifistinių idėjų, ir greta einančių *Lygos* interesų – atskirai susitikinėti su Rusijos imperijai priklausančių tautų atstovais, svarstyti jiems rūpimus klausimus ir taip slapta propaguoti priešišką šiai Antantės šaliai požiūrį²⁹². Istorikas taip pat pabrėžia, kad nepaisant kelių priešiškų publikacijų šveicarų spaudoje, *Kongresas* buvo sutiktas kaip neutralus renginys, kaip ir jo organizatoriai, todėl provokiško versija amžininkų nebuvo įrodyta²⁹³.

A. E. Sennas ir A. Eidintas yra aptarę Vokietijos imperinės ir karinės valdžios pastangas palenkti savo pusėn nuo Rusijos imperijos norinčias atsiskirti tautas. A. Eidintas knygoje apie Gabrį teigia, kad tiek konferenciją, tiek abi prie jos rengimo prisidėjusias organizacijas derėtų vertinti tik kaip provokiškus marionetinius darinius, tačiau deramai šios pozicijos nepagrindžia²⁹⁴. Panašius teiginius randame ir Senno tekste, bet čia interpretacija tikslesnė: jis taikliai ir subtiliai rekonstravo konferencijos aplinką, remdamasis *Auswärtiges Amt* slaptųjų susirašinėjimų medžiaga, bei įvardijo abiejų pusių (vokiečių valdžios ir lietuvių veikėjų) ketinimus²⁹⁵.

Taigi, panagrinėkime jo poziciją atidžiau. Pagrindinis Senn teiginys apie *III Tautų kongresą* ir ją rengusias organizacijas yra tai, kad RPTL įkūrimas turėjęs būti atsvara pro-antantiškai *Union des Nationalités* veiklai, tad *Lygos* vykdyti susitikimai ir nutarimai tarsi turėjo konkuruoti su

²⁹¹ *Ibid*, p. 103.

²⁹² E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 189.

²⁹³ *Ibid*, p. 190.

²⁹⁴ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas...*, p. 71–72.

²⁹⁵ A. E. Senn, *Garlawa : A study in...*, p. 415–416.

Gabrio organizuojamaisiais²⁹⁶. Panašiu principu bandoma atskirti ir tuometinę Roppo bei Gabrio veiklą, įvardijant tai lyg ir kooperaciją siekiant tų pačių tikslų, tik skirtingomis priemonėmis, lyg ir įtampą dėl skirtingo požiūrio į taikymąsi prie Vokietijos valdžios siūlomų veikimo krypčių. Tačiau, visoje aptariamoje organizacinėje veikloje dalyvaujant itin mažam skaičiui žmonių, interesai ir atstovavimo principai buvo taip persipynę, kad sunku patikėti, jog viename mieste ar netgi viename bute (sic!) vykusių renginių dalyviai lietuviai nežinojo vienas apie kito sprendimus, nuomones, o juolab, kaip ir kodėl priimamos tendencingos deklaracijos.

Norėdami papildyti istoriografijoje esantį pasakojimą, pirmiausia aptarsime kokią įvykių versiją siūlo Vokietijos imperijos Užsienio reikalų ministerijos bei atstovybės Berne korespondencija su lietuvių veikėjais. Antra, turėtume apžvelgti *vidinę*, atsiminimais ir lietuvių sukurtais dokumentais paremtą *Kongreso* interpretaciją.

Pirmąjį dokumentą šia tema galime rasti dar 1916 kovą, kuomet Juozas Gabrys Vokietijos atstovybės Berne vadovui Rombergui siūlo kurti *Rusijos prispaustųjų tautų lygą*, o Vokietijos užsienio reikalų ministerija pritaria, kad tokios propagandinės organizacijos rėmimas yra vertingas²⁹⁷. Atstovybei atsiųstame būsimosios *Lygos* projekte taip apibūdinamas organizacijos veikimo būdas: „Lyga veiks viešąją nuomonę per 1) spaudą, 2) specialias publikacijas, brošiūras knygas, žemėlapius ir pan., viešus renginius (konferencijas ir kongresai)“²⁹⁸. Toliau aptariami delegatų iš skirtingų šalių rinkimo būdai, veiklos organizavimo principai ir to meto situacija Šveicarijoje, nes čia galima rasti daugybę įtakingų įvairių tautų atstovų.

S. Zetterberg teigia, jog panašiu laiku Vokietijos užsienio reikalų ministerijai buvo pavesta kuruoti tokios organizacijos į kūrimą ir kreiptąsi į Berno atstovybę, kad ši ieškotų įvairių tautų atstovų, kurie nebūtų atvirai provokiški, bet palaikytų prieš Rusiją nukreiptą požiūrį²⁹⁹. Tad Gabrio atstovybei atsiųstas projekto variantas – tai siūlymas, jau žinant, ko iš jo tikimasi, pavestos užduoties atlikimas, pasiremiant savo organizacine patirtimi LIB ir CTB. Nors neturime tiesioginių įrodymų, kad minėtą projektą Gabrys būtų rengęs su Roppu ir abu kartu dalyvavę šiame *Lygos*

²⁹⁶ *Ibid*, p. 415.

²⁹⁷ AA pranešimas G. Rombergui, 1916 03 27, PA AA, RAV Bern 797, l. K489754.

²⁹⁸ G. Rombergo pranešimas AA, 1916 04 15, *Ibid*, l. K489779.

²⁹⁹ S. Zetterberg, *Die Liga Der Fremdvölker...*, p. 71.

kūrimosi etape. Atvirksčiai, atstovybės susirašinėjime teigiama, kad jis su baronu, kuris tuo metu dirbo Stokholme, bet rengėsi vykti į Šveicariją ir pagelbėti kuriant *Lygą*, supažindintas tik 1916 m. balandžio pabaigoje³⁰⁰. Tiesa, Gabrys atsiminimuose teigia, kad su baronu susipažinęs dar 1916 m. pradžioje ir nuo tada žinojęs, kad jis yra Vokietijos Užsienio reikalų ministerijai dirbantis žmogus³⁰¹. Pirmąjį tiesioginį jų susirašinėjimo įrodymą randame 1916 m. gegužės 28 d. draugiškame laiške, kuriame Roppas džiaugiasi galėdamas sekti Gabrio pėdomis pagalbos tėvynei darbe³⁰². Lieka ne itin aišku kaip jų veikla vystėsi iki tol, tačiau tikrai aišku, kad buvo bendradarbiavusi paraleliai ruošiant *Lygos* kreipimąsi į JAV prezidentą W. Wilsoną³⁰³ ir organizuojant *Kongresą*, o Juozas Gabrys abiem darbams gavo finansavimą iš Vokietijos atstovybės Berne³⁰⁴.

Galime sutikti su minėtu Senno požiūriu, kad tai buvo Vokietijos atstovybės tikslus Šveicarijoje atitinkanti schema – sukurti jiems pavaldžią organizaciją, kurioje dalyvautų iš Rusijos imperijos norinčių išsivaduoti tautų atstovai, šiuo laisvės siekiu motyvuodami artumą Vokietijos imperijai, „gelbėjančiai“ jų žemes nuo priespaudos. Tačiau negalime sutikti su istoriko mintimi, kad tai buvo konkuruojančios organizacijos. Remiantis informacija apie *III Tautų kongreso* organizavimo užkulsius ir korespondencija apie *Lygos* delegatų paieškas, realesnis variantas atrodo, kad provokiška Gabrio ir Roppo organizacija turėjo „įsipaišyti“ į tarptautinio, pro-antantiško renginio dvasią, tarsi nekompromituodama CTB (nes buvo pabrėžiama, kad Gabrio bendradarbiavimą su AA laikyti kuo didesnėje paslapyje³⁰⁵). Bet nemažiau svarbu buvo turėti *savus* delegatus, kuomet bus kalbama apie Rusijos imperijoje gyvenusias tautas. Toks modelis galiojo ne tik iš Vilniaus

³⁰⁰ G. Rombergo telegrama AA, 1916 04 27, *Ibid*, [l.n.].

³⁰¹ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 173.

³⁰² F. Roppo laiškas J. Gabriui, 1916 05 28, VUB RS, f. 155, b. 963, p. 24.

³⁰³ Šis atviras laiškas JAV prezidentui buvo planuotas išleisti gegužės 6 d. (M. Ulricho pranešimas Schubertui, 1916 05 02, PA AA, RAV Bern 797, l. K489847), tačiau spaudoje apie jo pasirodymą skelbiančius straipsnius aptinkame tik gegužės 12–13 d. (*Berner Tagblatt*, 1916 05 12; *Tribune de Genève*, 1916 05 13). Roppas savo atsiminimuose teigia, kad Wilsonui telegrama buvo pasiūsta gegužės 10 d. (F. Ropp, *Zwischen gestern und morgen...*, p. 106).

³⁰⁴ „Gavau 1000 fr. iš p. Schuberto sumokėti už „Nerusiškų tautų“ kreipimosi siuntimą, Bernas, 1916 05 03, P. Gabrys“, PA AA, RAV Bern 797, l. K489841.

³⁰⁵ „Mūsų ryšiai su G., ypač atsižvelgiant į būsimą Kongresą, turi būti laikomi griežtai paslapyje. Išaiškėjęs, šis ryšys gali G. sukompromituoti visam laikui ir padaryti tolimesnį darbą su mumis neįmanomą“ (G. Rombergo telegrama AA, PA AA, RAV Bern 798, l. K490049).

kviečiamiems atstovams (kurių pirmajame sąstate turėjo būti Jurgis Šaulys, Steponas Kairys ir Antanas Žmuidzinavičius), bet ir kitų šalių delegacijoms: buvo bandyta surinkti Berlyno politinei linijai palankius arba potencialiai galimus tokiais tapti asmenis, neafišuojančius savo radikalumo³⁰⁶. Taigi matome, kad lietuvių klausimas buvo tik viena dalelė didelio propagandinio žaidimo, kurio sureikšminimas tarptautinėje plotmėje vyko ne vien tik Juozo Gabrio pastangomis.

Norėdami geriau suprasti *Kongreso* atmosferą, kuri padės tiksliau išanalizuoti lietuvių elgesį ir tikslus jame, turime panagrinėti kelias čia dalyvavusių agentų ataskaitas, pateiktas Vokietijos atstovybei Berne. Tiesa, pirmojoje, parašytoje anglų kalba, visas renginio dienas yra stebimi Egipto atstovai, išgarsėję anti-britiška deklaracija, tačiau santykiyje su jais pasirodo ir barono Roppo figūra. Pirmiausia, antrąją kongreso dieną jis skaitė pranešimą apie lietuvių tautą³⁰⁷:

„Rytinė sesija prasidėjo 9.30. Lankymas buvo kur kas mažesnis nei dieną prieš tai. Tautos aptariamoms buvo abėcėlės tvarka. Todėl buvo sunku suprasti, kodėl vienas angliškai atrodantis žmogus, vadinantis save lietuviu, kalbėjo dar prieš kitus, prasidedančius raide „A“. Bet kokių atveju, jis sedėjo prie prezidento stalo, kas galėjo jam pridėti svarbos jo paties paskaičiavimu. Bloga prancūzų kalba jis paaiškino savo šalies negandas. Jis klabėjo, kad su lietuviais elgiamasi taip blogai, lygtais jie būtų kaliniai, atskirti nuo viso kito pasaulio. Dramatiška ir įžeidžiančia maniera jis kalbėjo apie vokiečių okupuotą teritoriją ir reziumavo savo galutinį pasisakymą terminais, kurie nebuvo suprantami auditorijai. Aišku, kad jam buvo skirtas kažkoks vaidmuo, ir jo požiūris turėjo tapti gerai matomas: jis užsipuolė nesenus įvykius Reichstage, dėl to buvo greitai ir tinkamai Prezidento lieptas nusiraminti“³⁰⁸.

Toks Roppo elgesys atrodo iš anksto surežisuotas, o vėliau stebėtojo užfiksuotas komentaras po egiptiečių pranešimo (jie pasisakė už laisvę nuo Britų imperijos), ginant Anglijos interesus, dar geriau atskleidžia Roppo vaidmenį: jis turėjo stiprinti įspūdį, kad *Kongresas* yra proantantiškas renginys, kuriame galima nežymiai kritikuoti Rusiją ir Vokietiją,

³⁰⁶ F. Ropp laiškas C. Schubertui, 1916 06 02; F. Ropp laiškas J. Gabriui, 1916 06 02, PA AA, RAV Bern 798, l. K489985–87; S. Zetterberger, *Die Liga Der Fremdvölker...*, p. 68–69.

³⁰⁷ Išlikę nemažai šios kalbos variantų, pvz.: VUB RS, f. 155, b. 963, [l.n.].

³⁰⁸ Nežinomo agento ataskaita Vokietijos atstovybei Berne, PA AA, RAV Bern 798, l. K490075.

bet tik ne Britaniją ar Prancūziją³⁰⁹. Tai buvo naudinga tiek kai kurių susirinkusiųjų įtikinimui, tiek tarptautinės žiniasklaidos dėmesio mažais skandalais ir tarpusavio nesutarimais pritraukimui.

Tačiau, nors atrodytų barono Roppo vaidmuo aptariamam metu santykiuose su lietuviais itin svarbus, iš antrosios ataskaitos apie *Kongresą* sužinome, kad kitas asmuo, atlydėjęs lietuvius iš Vilniaus į Lozaną, buvo daug svarbesnis, nors taip neafišavo savo veiklos ir nekėlė tiek daug ažiotažo. Kalbame apie Vokietijos imperijos karininką, Prūsijos lietuvių dvarininką Wilhelmą Steputaitį³¹⁰. Jo ataskaita, Rombergui atsiųsta 1916 m. rugpjūčio 30 d., plačiai pasakoja ne tik apie nagrinėjamą renginį, bet ir apie privačius lietuvių susitikimus, konferencijas, Vilniaus delegatų kelionę namo, ekskursijas po Vokietiją. Nemažai čia ir asmeniškų Steputaičio impresijų apie lietuvių ir vokiečių santykius bei Lietuvos ateitį. Ataskaitos pradžioje pareigūnas aiškiai apibrėžia savo misiją Šveicarijoje: „Aš turėjau užduotį, kad lietuvių ir baltarusių delegatai Loanos Tautų Kongrese balsuotų už *Los-von-Russland* taktiką, ir kad lietuviai per mūsų turą Vokietijoje sustiprintų savo norą prisijungti prie vokiškosios kultūros“³¹¹. Taigi, matome, kad nei vilniečių kelionė į Šveicariją, nei parašai po *Lygos* manifestais nebuvo atsitiktiniai, o Steputaitis išnaudojo kiekvieną progą, pereidamas nuo pažadų iki grasinimų, kad lietuviams būtina eiti išvien su Vokietija ir palaikyti jos politikos liniją.

Toliau sekant *Kongreso* provokiškumo pėdsakais, galima pastebėti, kad aiškus nuotaikos pasikeitimas pastebimas tuomet, kai Šveicarijos spauda šį renginį įvardija kaip tokį³¹². Net minėta egiptiečių delegacija išsigąsta ir nebenori kalbėtis su vokiečių agentais, tarsi prieš tai nežinoję, kad su tokiais bendrauja³¹³. Lietuvių tarpe, kaip matysime, kyla pasipiktinimas, kad Juozas

³⁰⁹ *Ibid*, l. K490077–78.

³¹⁰ Wilhelm Steputat/Vilius Steputaitis (1868–1941) – prūsų lietuvis, karininkas, rezervo kapitonas; Prūsijos vietinės valdžios pareigūnas ir dvarininkas iš Gumbinės, Prūsijos Antrųjų parlamento rūmų narys (1913–1918); Pirmojo pasaulinio karo metais Ober Ost Centrinės vadovybės politinio departamento pareigūnas, laikraščio *Dabartis* redaktorius Balstogėje (W. Sukiennicki, *East Central Europe...*, p. 1047; E. Demm, Ch. Nikolajew, *Auf Wache für die Nation...*, p. 388).

³¹¹ W. Steputaičio ataskaita G. Rombergui, 1916 08 30, PA AA, RAV Bern 802, l. L244983.

³¹² *Gazette de Lausanne*, 1916 05 28, nr. 176.

³¹³ Nežinomo agento ataskaita Vokietijos atstovybei Berne, PA AA, RAV Bern 798, l. K490081–82.

Gabrys irgi per daug komunikuoja ne tik su „savais“ delegatais³¹⁴. Tačiau intesyvios veiklos apsuptyje užtenka jo pasiaiškinimo, kad daroma tik tai, kas Genereliniam sekretoriui priklauso pagal pareigas. Tad galime suprasti, kad bent jau 1916 m. vasarą kiti lietuviai, dalyvavę *III Tautų kongrese*, pilnai nežinojo nei kokios buvo tikrosios šio renginio organizavimo priežastys, nei kokie finansavimo šaltiniai.

2.3. Lietuvių *III Tautų kongrese* priimti dokumentai

Taigi, pereidami prie trečiosios dalies apie lietuvių dalyvavimą *Kongrese* ir dokumentų jam rengimą, turime atsigręžti į *vidinę* perspektyvą: kaip to meto įvykių dalyviai matė savo užduotis ir kaip elgėsi susidūrę su išorės jėgomis? Kokių tikslų siekė būsimos Lietuvos valstybės naudai ir ar tokie tikslai tuo metu išvis galėjo būti įgyvendinami?

Reikia pažymėti, kad A. E. Sennas išsako pagrįstas abejones dėl pagrindinių veikėjų – Gabrio ir Roppo – atsiminimų, laikydamas juos nepatikimais. Jo nuomone, šie panašių pažiūrų žmonės visai stengėsi maskuoti savo bendradarbiavimą, ypač nagrinėjamu periodu, todėl išlikusi informacija yra labai prieštaringa³¹⁵. Nors Roppas savo atsiminimuose neslėpia pastangų palenkti Vokietijos pareigūnus savo idėjų naudai³¹⁶, galima sutikti su Sennu, kad savo vaidmenį visame propagandinių kampanijų lauke žymiai pervertina. Tuo tarpu savo santykius su Juozu Gabriu baronas apibūdina gana šalta, jį ir CTB įvardija tik kaip *Kongreso* organizatorius, bet nieko bendra neturinčius su *Lygos* įkūrimu ar jos vardu skelbtais atsišaukimais. Tai galima paaiškinti labai vėlyvu atsiminimų parašymo laiku (netgi po Gabrio mirties), taip pripažįstant, kad šis šaltinis labai nutolęs nuo realių to metų įvykių ar net jų vertinimų. Kalbėdamas apie patį *III Tautų kongresą* Roppas labiau akcentuoja pagiras, gautas iš Vokietijos atstovybės Berne už gerą darbą, nei ką, kodėl ir kaip jis tame renginyje veikė³¹⁷. Su nostalgija, bet be užuolankų parašytas Roppo pasakojimas apie neišsipildžiusius imperijų skaldymo ir tautų vienijimo su Vokietijos pagalba planus bei to meto bendradarbius kalba apie realiai veikusių žmonių ratą, kurį patvirtina kiti šaltiniai. Dar į šį dokumentą įdomu

³¹⁴ Pvz.: V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 67.

³¹⁵ A. E. Senn, *Garlawa : A Study...*, p. 415.

³¹⁶ F. Ropp, *Zwischen gestern und morgen...*, p. 101–107.

³¹⁷ *Ibid*, p. 108–109.

pažvelgti santykių su Juozo Gabrio autobiografijomis, stebint kaip skirtingai šie veikėjai išsiskiria iš kartu jiems nutikusių situacijų.

Nepaisant išsakytų abejonių, yra verta šioje daugiasluosknėje memuaristikoje bandyti atrasti bendrus vardiklius ir kažkiek priartėti prie vyravusių požiūrių rekonstrukcijos ar galimų mąstymo perspektyvų. Ir, žinoma, turėdami galimybę dalyvių prisiminimus gretinti su išlikusiais *III Tautų kongreso* dokumentais bei jų korektūromis, galime matyti kokių mastu skiriasi teiginiai apie konspiraciją, cenzūrą ar šališką įvykių interpretavimą nuo Vokietijos pareigūnų pateiktos versijos.

Tęsdami analizę su Juozo Gabrio pasakojimo apie renginį versija, 1920 m. išleistoje „besiteisinančiojo“ brošiūroje randame pateiktą tokį aprašymą:

„Aš sumanęs buvau, kaip generalinis sekretorius Pavergtųjų tautų sąjungos, įsteigtos Paryžiuje 1912 m. sukviesti Birželio 25–27 d. 1916 m. Pavergtųjų tautų kongresą Lausannėj. Vokiečiai, tikėdamiesi nukreipti tą kongresą prieš Rusiją, apsiėmė išleisti po kelis atstovus iš jų užimtų šalių, a.k.a.: Lietuvos, Lenkijos, Ukrainos ir t.t. Aš prašiau, kad iš Lietuvos išleistų Smetoną, Šaulį ir Kairį, atstovaujančius žymiausias mūsų politikines sroves. Aš čia neišguldinėsiu visų smulkmenų (norintieji ras jas „Vers l'Indépendance Lituanienne“ pp. 103–170) to didei svarbaus mūsų tautai kongreso, tik pasakysiu tiek, tai tame kongrese pirmą syk viešai, akyvaizdoj atstovų 23 pavergtų tautų, tapo paskelbtas pasauliui oblasis laisvos neprigilmingos Lietuvos“³¹⁸.

Toks požiūris vyrauja ir panašiu laiku parašytoje pirmojoje jo autobiografijoje *Vers l'Indépendance Lituanienne*, kurioje randame išsamų, ilgą ir keistų istorijų pilną kongreso aprašymą. Tačiau šis fragmentas reikšmingas keliais dalykais. Pirma, Gabriui tai buvo tikrai svarbus renginys, nes jam aprašyti jis skiria beveik 100 atsiminimų puslapių iš 300. Kaip pagrindinį *III Tautų kongreso* tikslą jis įvardija norą propaguoti taikų tarptautinių konfliktų sprendimą ir skatinti tautų sugyvenimą diplomatijos pagalba³¹⁹. Šią poziciją jis grindžia JAV prezidento Woodrow Wilsono nuostatomis, pagal kurias turėtų būti suformuluotas ir baigiamasis konferencijos dokumentas – „Tautų teisių deklaracija“. Tačiau matydami *Kongreso* dalyvių sąrašą ir jų atstovaujamus kraštus, galime daryti išvadą, kad planuota deklaracija negalėjusi apeliuoti į Centrinėse imperijose egzistuojančias pavergtas tautas, o pirmiausia buvo skirta pabrėžti Rusijos

³¹⁸ J. Gabrys, *Kodėl aš nerėmiau...*, p. 20.

³¹⁹ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 112–113.

„prispaustųjų“ problemas, ir išlaviruoti skaudžiai neįžeidžiant Didžiosios Britanijos bei Prancūzijos imperinių interesų. Tai atitiko tuomet vyravusį Vokietijos strateginį tikslą – remti antirusišką propagandą jos emigrantų spaudoje, destabilizuoti Rusiją iš vidaus per separatinius, revoliucinius judėjimus, ir tuomet bandyti ieškoti separatinės taikos galimybių³²⁰.

Įvardindamas Pirmąjį pasaulinį karą kaip tautas išlaisvinsiantį reiškinį, Gabrys save ir kolegas pozicionuoja kaip naujos tautų teisės Europoje kūrėjus³²¹, kurie turėtų prilygti XVIII a. filosofams, o jų skelbiami dokumentai – JAV ir Prancūzijoje tuomet priimtoms Žmogaus teisių deklaracijoms. Nepaisant autoriui būdingo patoso, aiškiai matomas noras atstovauti (liberalios?) demokratijos idėjinę liniją, būti pirmais, kurie siekė karo doktrinas pakeisti taikos ir susitarimo projektais. Tokie tikslai buvo priimtini daliai to meto Šveicarijos, Belgijos ir Prancūzijos kairiųjų ir pacifistinių pažiūrų intelektualų, todėl padėjo juos pritraukti į *Kongresą*. Taip pat tai maskavo iš dalies provokišką organizatorių poziciją bei faktą, kad bendromis laisvojo pasaulio vertybinėmis deklaracijomis labiausiai siekiama paveikti viešąją nuomonę apie Rusijos imperiją ir jos politiką tautų atžvilgiu. Šią mintį patvirtina ir Stepulaičio ataskaitoje išsakyta mintis, kad *Kongresas* gali būti laikomas sėkmingu vien dėl to, kad *Los-von-Russland* konceptas buvo propaguojamas tarp užsieniečių ir kreipė jų nuomonę Rusijai nepalankia linkme³²².

Antra, susitikimai ir ryšiai, užmegzti organizuojant kongresą, bei vėliau pasirodžius viešoms deklaracijoms, Gabriui taip pat buvo labai svarbūs. Pavyzdžiui, pasakodamas, kaip baronas Roppas ir jo vadovaujama *Rusijos pavergtųjų tautų lyga* atsidūrė tarp konferencijos rengėjų, Gabrys pateikia versiją, kad jis tiesiog išsiuntinėjo kvietimus atvykti į kongresą įvairioms už tautų laisvę ir žmogaus teises kovojančioms įstaigoms, o baronas atsiliepė su savo „organizacija iš Berlyno“. Nedetalizuodamas bendradarbiavimo priežasčių, apie savo kolegą jis atsiliepia itin palankiai, priskirdamas jį prie naudingų pažinčių, užmegztų per susitikimus Lozanoje³²³. Kaip matėme, ši pažintis iš tiesų buvo naudinga, tik šiek tiek kitokio bendradarbiavimo prasme, negu skaitytoją bando įtikinti Gabrys.

³²⁰ Z.A.B. Zeman, W.B. Scharlau, *The Merchant of Revolution: The Life of Alexander Israel Helphand (Parvus), 1867–1924*, London, 1965 p. 145–151.

³²¹ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 145–147.

³²² W. Stepulaičio ataskaita G. Rombergui..., l. L244955.

³²³ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 119.

Trečias, mūsų tiriamam savivokos aspektui turbūt svarbiausias momentas, yra tai, kad Gabrys šį įvairių tautų atstovų susirinkimą laiko vienu didžiausių laimėjimų ne tik savo neoficialaus diplomato karjeroje, bet ir modernios Lietuvos valstybės kūrimo istorijoje, lemiamu žingsniu paviešinant valstybingumo siekius. Štai kaip jis apibendrina *III Tautų kongreso* pasiekimus: „Tai buvo pirmasis kartas nuo valstybės padalijimų, kuomet lietuviai oficialiai patvirtinti kaip visiškai savarankiška tauta ir aš esu laimingas, kad galėjau užimti svarbią vietą tame didingame renginyje, kuris vainikavo daugiau negu dešimtmetį pastangų ir išbandymų, vedusių į svarbiausią mano troškimą³²⁴“. Taigi matome, kad asmeniniai laimėjimai diplomatijoje ir informacijos sklaidoje tapatinami su viso valstybingumo judėjimo laimėjimais. Tęsdami šių klausimų nagrinėjimą, bandysime išsiaiškinti, ar tai buvusi tik Gabrio pozicija, ar visiems lietuvių organizacijų atstovams Šveicarijoje būdingas veikimo modelis. Tai atskleisti gali padėti kitų dalyvių nuomonės bei išlikę dokumentai.

XX a. ketvirto dešimtmečio atsiminimuose nei Purickis, nei Yčas ar Steponaitis plačiau nepasakoja apie *Kongresą*: konstatuojama, kad toks Europos tautų delegatų susitikimas vyko 1916 m. birželio 27–30 dienomis Lozanoje ir kad dalyvavo Šveicarijos, JAV lietuviai bei trys minėti delegatai iš Vilniaus³²⁵. Tiesa, pirmuosiuose memuaruose Steponaitis ištaiso Yčo padarytą klaidą dėl konferencijoje dalyvavusių Konstatntino Olšausko ir Jono Mačiulio-Maironio bei pritaria Gabrio minčiai dėl įvykio reikšmingumo³²⁶. J. J. Bielskis konferencijai skiria šiek tiek daugiau dėmesio, aptardamas galimas lietuvių delegatų išleidimo į užsienį priežastis³²⁷ bei pabrėžia, kad „svarbiausias lietuvių atstovų padarytas darbas

³²⁴«C’était la première fois depuis les partages que la Lituanie s’affirmait officiellement comme nationalité complètement distincte et je suis heureux de la large part que je pus prendre à ce grand événement qui pour moi couronnait les aspirations de toute mon existence comme des efforts et des épreuves de plus de dix ans » (J. Gabrys, *Vers L’Indépendance Lituanienne...*, p. 165–166).

³²⁵ J. Purickis, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*, p. 51; M. Yčas, *Atsiminimai...*, p. 27; A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 55 ; *Tėvynėje ir pasauly...*, p. 100.

³²⁶ „M. Yčas Atsim. III, 26 klaidingai pažymi, jog čia dalyvavę taip pat prel. Maironis ir kan. K. Olšauskis. Jų nebuvo <...> Sunku buvo šioj konferencijoj išvengti ar vienos ar kitos kariaujančių valstybių interesų užgavimo, nes iš abiejų pusių pavergtųjų tautų atstovai buvo atvykę. Ši konferencija vis dėlto turėjo didelę reikšmę. Lietuviai čia pasisakė už pilną nepriklausomybę“ (A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 55).

³²⁷ „<...> bene tai pasėkmės mudviejų [su V. Bartuška – M.Š.] atsilankymo Lietuvoje; vokiečiai pamatė, kad kur ten už jūrų rūpinasi apie Lietuvą ir net

tame kongrese tai paskelbimas pasauliui deklaracijos, kurioje išdėstoma, kad lietuviai reikalauja nepri gulmybės Lietuvai³²⁸.

Panašaus ilgio pasakojimą, kokį paliko Juozas Gabrys, pateikia ir Vincas Bartuška, kuriam buvo paskirta skaityti lietuvių deklaraciją konferencijoje. Kadangi jo atsiminimuose gausu šalutinių atpasakojimų ir asmeninio pobūdžio detalių, mums svarbiausi du momentai: lietuvių deklaracijos teksto rengimas bei klausimas, kiek konferencija buvo provokiškas renginys.

Kaip matėme iš ankstesnių Gabrio ir Bartuškos pozicijų, jie gana skirtingai vertino įvykius ir žmones, bent jau taip patys teigė, teisindami savo poelgius ir kritikuodami bendradarbių veiksmus. Tačiau Bartuška buvo vienas artimiausių Gabrio idėjinių bendražygių, palaikęs jo demokratines aspiracijas 1917–1919 m., kai virė debatai tiek dėl lietuviškosios monarchijos kūrimo, tiek dėl Valstybės Tarybos kompetencijų. Taip nevienareikšmiškai pasakojama ir apie *III Tautų kongresą*: Bartuška didžiuojasi savo vaidmeniu ruošiant ir skelbiant deklaraciją³²⁹, tačiau nevengia pašiepti Gabrio ir kitų kolegų dėl intrigų su vokiečių pasiuntiniais bei agentais, o Gabrys kritikuojamas ir už tendencingą dalyvių parinkimą³³⁰. Taigi, norint argumentuotai įvertinti lietuvių deklaruotą poziciją ir požiūrį į Vokietijos ar kitų šalių įtaką tolesniame Lietuvos valstybės kūrime, turime pereiti prie konferencijoje skelbtų tekstų analizės ir konkretesnių juos rengusių žmonių komentarų.

Deklaracijos, kurią lietuvių delegacija perskaitė *Kongrese*, yra išlikę keli variantai. Iš jų trys buvo publikuoti³³¹, dar tris pavyko rasti

atsiunčiama delegacija, taigi mato, kad irgi reikia su lietuviais skaitytis, vat ir čia, pareikalavus vilniečiams, kad išleistų važiuoti į Šveicariją dėl aptarimo Lietuvos padėjimo, tai kaip matyt vokiečiai nesipriešino ir net ypatas išleido“ (J.J. Bielskis, *Delegatų kelionė...*, p. 82).

³²⁸ J.J. Bielskis, *Delegatų kelionė...*, p. 82.

³²⁹ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 68.

³³⁰ „Daugelis net Lietuvos vėlesnių politikų stengėsi Gabrį kompromituoti ir šmeižti už tą kongresą. Jie atvejų atvejais kartojo, kad net už jų pinigų rengė tą kongresą ir t.t. Ne be reikalo tvirtino jie, kad Gabrio prašomi vokiečiai sutiko išleisti iš užimtų teritorijų lietuvių, baltgudžių, lenkų, ukrainiečių, Georgijos atstovus kongresan. Ne be reikalo lietuvių delegatų tarpe kongreso metu atsirado Baronas von Ropp“ (Ibid, p. 67).

³³¹ *Déclaration des délégués Lithuaniens présentée à la troisième Conférence des Nationalités tenue à Lausanne en 1916*, (*Pro Lithuania*, 1916, nr. 4–7, p. 79–83); *Déclaration des délégués lituaniens, présentée à la troisième conférence de l'« Union des Nationalités » à Lausanne (1916)* (P. Klimas, *Le développement de*

archyve³³² ir vienas buvo publikuotas atskiru leidiniu dar tais pačiais 1916 m.³³³. Atidžiai palyginę dokumentus, galime nustatyti jų eiliškumą – pagal tai, kas buvo išbraukta ar ištaisyta ir vėliau iš naujo perspausdinta mašinėle, o publikacijų autorių atveju – iš kurio šaltinio tekstas buvo paimtas. Labiausiai išsiskiria variantas, publikuotas 1919 m. Petro Klimo knygoje, kurios daugiau nei pusę sudaro originalūs dokumentai, atspindintys 1915–1918 m. valstybės atkūrimo įvykius. Ši lietuvių deklaracija labiausiai nutolusi nuo Juozo Gabrio asmeniniame archyve esančių ir tikriausiai į Vilnių buvo parvežta vieno iš delegacijos dalyvių ir perduota Klimui. Taip galime teigti, nes labiausiai tekstuose skiriasi sakinių konstrukcijos ir žodžių išdėstymo tvarka, o ne konkrečios mintys ar norėtas suformuoti požiūris į tam tikrus dalykus. Be to, Klimas savo dienoraštyje išsamiai aprašo tiek rinkimus Vilniuje į *III Tautų kongresą*, tiek programinių nuostatų derinimus su baltarusių atstovais, tiek ilgai neparvykstančių delegatų keliones po Vokietiją su vietinės valdžios pareigūnais³³⁴. Taigi, tikėtina, kad viena iš teksto redakcijų jį pasiekė tiesiogiai. Kitas dvi publikuotas versijas randame *Pro Lithuania* žurnale ir Bartuškos atsiminimų prieduose ir jos nežymiai skiriasi nuo archyve rastų juodraščių. Bartuška prisipažįsta, kad tekstą ėmė iš *Pro Lithuania* leidinio. Tuomet trys „rankraštiniai“ variantai gali būti laikomi Gabrio rengtos publikacijos juodraščiais arba tekstais, naudotais rengiantis viešam deklaracijos paskelbimui konferencijoje.

J. Gabrys šį procesą apibūdina štai kaip: „Lietuvių deklaracija buvo suredaguota lietuvių kalba mūsų bendram posėdy, man atsiėjo versti ją į prancūzų kalbą, nepaisant daugybės darbo, gulinčio ant manęs, kaip kongreso organizatoriaus (turėjau pašvęsti pusnaktį iš 27 į 28 birželio d.)“³³⁵. Nors Gabrys beveik visą to meto lietuvių veiklą Šveicarijoje vertino kaip savo asmeninį nuopelną, reikėtų pripažinti, kad pastabos prancūziškuose tekstuose (o visos išlikę kopijos yra prancūziškos) įrašytos būtent jo ranka. Taip pat sutampa Gabrio ir Bartuškos versijos dėl viešo paskelbimo –

l'État..., p. 42–48); *Déclaration des délégués Lithuaniens présentée à la troisième Conférence des Nationalités, tenue à Lausanne, 27 Juin–2 Juillet 1916* (V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 331–335).

³³² *Déclaration des délégués Lithuaniens présentée à la troisième Conférence des Nationalités tenue à Lausanne en 1916* (VUB RS, f. 155, b. 965, [l.n.]).

³³³ *La Question Lithuanienne. Mémoire présenté par la Délégation Lithuanienne a la IIIme Conférence des Nationalités*, Lausanne, 1916.

³³⁴ P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 117–122.

³³⁵ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 181.

delegatams iš Lietuvos sutikus su visiškos nepriklausomybės punktu, amerikiečių atstovai sutiko viešai perskaityti deklaraciją, kad sulauktų mažesnio galimo Vokietijos valdžios pasipriešinimo. Šiai misijai pasirinktas Bartuška, nes tiesiog geriau kalbėjo prancūziškai nei jo kolega J. J. Bielskis³³⁶.

Deklaracijos teksto pradžioje kalbama apie lietuvių ir kaimyninių tautų santykius istoriniame kontekste, po to seka XIX–XX a. sandūros tautinio atgimimo siužetas, toliau – tuometinio karo nuostolių aprašymas, o pabaigoje – deklaruojamas Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo siekis. Pirmiausia, deklaracija išlaiko lenkams palankų toną, o tai, kaip jau matėme, nebuvo būdinga lietuvių intelektualams Šveicarijoje, ypač Gabriui. Viena pastraipa istoriniame pasakojime, kur aptariamos Liublino unijos sudarymo aplinkybės, yra išbraukta, tiesa, tik viename juodraštiname variante – apie tai, kad uniją lietuviai priėmė prievarta, nepaisant didikų, tokių kaip Radvilos ir Chodkevičiai, prieštaravimo³³⁷. Kitose redakcijose, kaip ir publikacijose, ši pastraipa vėl atsiranda. Tačiau toliau tęsiamas pasakojimas apie bendrą lietuvių ir lenkų kovą su carizmu, XIX a. literatūrinį sąjūdį ir lenkiškai kalbančią, bet lietuviškos dvasios bajoriją siūlo tikrai ne nacionalistinę būsimos valstybės interpretaciją ir nėra panašus į *Berno konferencijoje* priimtus atsiribojimo nuo lenkiškos įtakos nutarimus³³⁸.

Lygindami šį dokumentą su ankstesniame skyrelyje aptartomis deklaracijomis, randame teiginių, paimtų iš *Hagos konferencijos* tekstų – apie Rusijos imperijos taikytus draudimus lietuviams ir žiaurų su jais elgimąsi, nors neminimi Pirmojo pasaulinio karo pradžios ir Vokietijos okupacijos padaryti nuostoliai³³⁹. Šios detalės suteikia argumentų interpretacijai, jog norėta sudaryti įspūdį jog *III Tautų kongresą* iš dalies rėmė Antantė – joje dalyvavo nuosaikūs lenkų delegatai, todėl net Gabrys

³³⁶ „Lietuvių delegatai ilgai svarstė memorandumo tekstą prieš jį paskelbdami kongrese. Lietuvių delegatai buvo vienodos nuomonės dėl Lietuvos ateities. Tik skersai kelio stėjo Vokietijos kolonijų agentas Baronas von Ropp'as. Lietuviai jau tuo metu reikalavo savo tėvynei visiškos nepriklausomybės, gi Kamerūno agentas siūlė savo formulą – laisvės. Prasidėjo ilgi ginčai – argumentavimai. Bet visgi lietuviai nepasidavė Vokiečio-Balto sirenos balsui ir vienu balsu nutarė priimti sekančią teksto formą [...]“ (V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 67 ; J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 181.

³³⁷ *Déclaration des délégués...*, p. 2.

³³⁸ *Ibid*, p. 3–5.

³³⁹ *Ibid*, p. 6.

stengėsi vengti aštrių pasisakymų³⁴⁰. Tačiau akivaizdu, kad taip pat buvo laviruojama vengiant antivokiško tono, tiek dėl jau minėtų organizacinių aplinkybių, tiek dėl lietuvių delegacijos pozicijos, besistengiant išlaikyti draugiškus santykius su šios šalies diplomatais³⁴¹.

Kalbėdami apie Juozo Gabrio cenzūrą, kuria jį vėliau kaltino kartu kongrese dalyvavę bandradarbiai³⁴², aptariamuose tekstuose galime pastebėti niuansų, leidžiančių teigti, kad pirminės deklaracijos versijos buvo taisomos taip, kad nebūtų itin radikalios. Nors buvo siekiama pabrėžti būsimos Lietuvos valstybės atskirumą ir lietuvių tautos brandą (pvz.: 1905 m. Vilniaus seimo įvardijimas „congrès“ (kongresas) keičiamas į „Assemblée national lituanienne“ (Lietuvių nacionalinė asamblėja)), tačiau kai kur išbraukiamos tokios frazės kaip „Laisvę Lietuvai!“, keičiama valstybės struktūros elementus išvardijančių sakinių seka³⁴³. Kitaip negu anksčiau minėta išbraukta ir vėl atsiradusi pastraipa, viename iš pirmųjų juodraščių randame teksto dalį, kalbančią apie būsimosios Lietuvos teritorinius reikalavimus, kuri buvo išbraukta ir nebegražinta į tekstą³⁴⁴. Tuo metu teritorinė tam tikrų regionų priklausomybė buvo vienas iš opiausių derybų klausimų, juolab, kad Lietuvos atveju įtraukiantis ne tik kariaujančias imperijas, bet ir lenkų, baltarusių, ukrainiečių, latvių tautų pageidaujamas savų valstybių teritorijas, todėl buvo nuspėta kol kas į tokius ginčus nesivelti.

³⁴⁰ Jis taip pat atsiminimuose mini, kad pats peržiūrėjęs visų tautų deklaracijas, kad nebūtų per daug puolami neimperiniai „kaimynai“, o su Lenkijos delegacijos pasisakymais turėjęs nemažai problemų (J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 195–197.

³⁴¹ Tiesa, Vincas Bartuška vėliau atsiminimuose piktinosi, kad konferencija buvusi nesąžininga vokiečių engiamų tautų atžvilgiu: „Keisčiausia, kad kongrese nesimatė atstovų iš Prusų Lietuvos, Poznanės lenkų, nei Šlezvigo danų. Atrodė, kad vokiečiams rūpėjo sudrebinti anglų ir prancūzų kolonijas, sukiršinti pavergtas jų tatutas prieš metropolijas ir sumažinti jų pasaulinę hegemoniją, nes kongresą daugiausiai atstovavo pavergtos prancūzų, anglų ir rusų tautos“ (V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 67).

³⁴² V. Bartuška, „Sužeisto Lietuvos Achilo vaituliojimai. Atsakymas į P. Gabrio straipsnį, įdėtą Naujosios Romuvos n. 41, vardu „Mūsų nepriklausomybės ir erškėčių keliais“, *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 46, p. 860; 859–862; E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 191.

³⁴³ *Déclaration des délégués...*, p. 6 ; *Pro Lithuania*, 1916, nr. 4–7, p. 83.

³⁴⁴ „Teritorija, kuri suprantama kaip reikalinga lietuvių tautai atgimti ir vystytis, apima Nemuno ir Neries baseinus, taigi, visą Kauno guberniją, didžiąją Vilniaus gubernijos dalį, beveik visą Suvalkų guberniją, dalį Gardino ir dalį Kuršo gubernijos su Palanga prie Baltijos jūros, ir galiausiai visas kitas teritorijas, kurios apgyvendintos lietuvių (*Déclaration des délégués...*, p. 7).

Dar vienas svarbus šio dokumento momentas yra baigiamoji rezoliucija, paskutinė pastraipa apie Lietuvos nepriklausomybę. Derėtų šį sakinį pacituoti: „Lietuva, praeityje patyrusi tiek daug nusivylimų, negali būti užtikrinta dėl savo ateities ir laisvės garantijų kitaip negu pilnutinėje nepriklausomybėje“³⁴⁵. Visos deklaracijos ir netgi renginio kontekste šis teiginys neatrodo toks radikalus, kaip būtų galima tikėtis, skaitant atsiminimus ir nuomones, koks reikšmingas buvo toks viešas paskelbimas. Tačiau palyginti su prieš tai buvusių konferencijų nutarimais – tai jau žingsnis į priekį, kuomet atsisakoma *Lozanos I konferencijos* sprendimų siekti nepriklausomybės, tačiau paliekant laisvę kitoms savarankiškumo formoms ir deklaruojama, kad savas tautos suvereną visgi yra aukščiau už imperinių kaimynų ambicijas ir reikalavimus.

Vidinių motyvų skelbti būtent tokį nutarimą būta tikrai nemažai – tiek kelių lietuvių išseivijos centrų atstovavimas, tiek delegatų iš Lietuvos supratimas, kad renginys Šveicarijoje puiki, o gal net vienintelė proga tai padaryti, tiek, žinoma, Gabrio ir jo kolegų suorganizuota aplinka, kuri leido lietuviams neišsiskirti, o kaip tik įsipaišyti į daugelio mažųjų valstybių apeliaciją į laisvę būsime pokario Europos perdalijime. Tačiau, šiam optimistiškam lietuvių požiūriui ironišką atspalvį suteikia viena jau minėtoje Steputaičio ataskaitoje išsakyta mintis, kur jis, nepaisant to, kad *Kongresą* vertina kaip labai sėkmingą renginį provokiškosios propagandos požiūriu, teigia, kad „Kongreso svarba buvo ypatingai pervertinta Lietuvos delegatų, kaip ir kitų mažųjų tautų, netgi tuomet, kai dalis šveicarų spaudos kalbėjo apie nežymią Kongreso reikšmę“³⁴⁶. Čia pat jis pateikia pavyzdį iš vieno šveicariško dienraščio, kuriame šio renginio dalyviai apibūdinami kaip tie, kurie nuolat tuos pačius savo reikalavimus teskelbia kongresuose, nes kitur jų niekas nesiklauso³⁴⁷.

³⁴⁵ Nors originalo kalba juodraštinė ir P. Klimo versijos šiek tiek skiriasi, pagrindinė mintis ir nepriklausomybės reikalavimo argumentai išlieka tie patys: «La Lithuanie ayant éprouvé dans le passé tant de déceptions ne voit don avenir assuré et sa liberté suffisamment garantie que dans sa pleine et entière indépendance » (*Déclaration des délégués...*, p. 7); « La Lituanie qui, dans le passé, a éprouvé tant de désillusions, ne voit son avenir assuré et sa liberté suffisamment garantie que dans une indépendance pleine et illimitée » (P. Klimas, *Le développement de l'État...*, p. 48).

³⁴⁶ W. Steputaičio ataskaita G. Rombergui..., l. L244990.

³⁴⁷ *Tribune de Lausanne*, 1916 07 02.

Tiesa, grįžtant prie lietuvių deklaracijos teksto ir jo paskelbimo aplinkybių, tas pats Steputaitis šiek tiek pasipiktina lietuvių įžūlumu, paskelbus *nepriklausomybę*, nors taip nebuvo tartasi:

„Aš taip pat aiškiai pabrėžiau, kad jie ir jų tautiečiai nukentės, jeigu Kongrese reikalaus Lietuvos nepriklausomybės. Jie suprato mano argumentus, bet Kongrese balsavo už Lietuvos nepriklausomybę ir atsiprašinėjo, kad taip padarė jog išlaikytų savo tautiečių simpatijas ir neatrodytų vokiečių statytiniai. Šis atsiprašymas neatrodo visai nuoširdus“³⁴⁸.

Taigi, nors šią deklaraciją galime laikyti pirmu viešu modernios Lietuvos valstybės nepriklausomybės siekiu paskelbimu Šveicarijoje, tačiau tai daugiau apeliaciją į ateityje trokštamą nepriklausomybę, negu faktinę jos Deklaracija. Tad *paskelbimo* faktas nėra toks svarbus, kaip skelbtas turinys ir renginio aplinkybės. Žinoma, santykiyje su vėlesniais įvykiais ir savo vaidmeniu, kuris prasidėjo būtent nuo dalyvavimo tokio masto renginyje, dauguma lietuviškų organizacijų Šveicarijoje veikėjų ypatingai surekškina tiek aptartą dokumentą, tiek jo poveikį. Nors šio poveikio mums nepavyko aptikti kitur nei vidiniuose lietuvių diskusijose apie tolimesnę veiklą ir susirašinėjime su Vokietijos pareigūnais, lietuvių naratyve *Kongresas* ir jame priimti dokumentai išlieka svarbūs ir 1917–1918 metais, kuomet stiprinama politinio savarankiškumo pagrindimo retorika. Tačiau apie joki tarptautinio *nepriklausomybės* pripažinimo matmenį čia net negalime kalbėti, nebent pripažinimą laikytume kitų *Kongrese* dalyvausių tautų atstovų supratimą, kad egzistuoja tokia lietuvių politinė bendruomenė, kuri turi ambicijų į savarankišką valstybingumą. Bet ir tai nėra iki galo aišku, ar toks „pripažinimas“ buvo pilnai išpildytas.

Pats dalyvavimo *III Tautų kongrese* faktas, žinoma, buvo naudingas ne tik Vokietijos strateginiams tikslams, bet ir lietuvių politiniams siekiams. Svarbiausias momentas buvo ryšiai, užmegzti būtent su Vokietijos imperijos pareigūnais ir jų patikėtiniais, tiek derinant delegatų iš Vilniaus atvykimą, tiek jų kelionės atgal iš Šveicarijos pro Berlyną metu. Barono Roppo ir Wilhelmo Steputaičio tarpininkavimas santykiuose su imperijos vadovybe ir karine valdžia buvo pratęstas 1917 metų rudenį Valstybės Tarybos kūrimo užkulisiuose, o Antano Smetonos, Stepono Kairio ir Jurgio Šaulio vaidmenys kaip pagrindinių lietuvių politinių partijų atstovų buvo įtvirtinti būtent per keliones į užsienį ir tiesioginėse, nors ne visuomet

³⁴⁸ W. Steputaičio ataskaita G. Rombergui..., l. L244987.

sėkmingose, derybose. Tuo tarpu Juozas Gabrys šiame renginyje ir po jo turėjo puikią progą pasireikšti tiek kaip geras administratorius ir propagandistas, tiek kaip tautų reiklaų teoretikas ir plačių pažiūrų lietuvių atstovas, visgi sugebėjęs surišti savo organizacijoms palankių klausimų svarstymą su kelių šalių tarptautinės politikos interesais, ir, be abejo, įgyti nemažai politinio kapitalo Lietuvos valstybingumo atkūrimo projektų svarstyme. Į šį procesą, tokį, kokį įsivaizdavo Gabrys, nuo 1916 metų vasaros buvo įtraukti ne tik visi Šveicarijos lietuvių organizacijų nariai, bet ir kitose šalyse veikę lietuvių atstovai, siekta stiprinti ryšius tiek su jais, tiek su okupuota Lietuva – Gabrio ir Roppo su Vokietijos užsienio reikalų ministerijos pagalba kurta strategija pasiteisino.

3. Lietuvių informacijos biuro (LIB) pertvarka ir Lietuvos atkūrimo projektas

Kadangi kol kas turime labai mažai išlikusių tiesioginių *Lozanos II konferencijos* šaltinių, apie tuo metu vyravusias Lietuvos atkūrimo idėjas Šveicarijos lietuvių tarpe galime spręsti iš kelių dokumentų, parengtų vykdant šios konferencijos nutarimus. Kaip prielaidas įvykti lietuvių konferencijoms Šveicarijoje matydami Vokietijos imperijos užsienio reikalų ministerijos ir atstovybės Berne vykdytą sau palankių žmonių pasitelkimo operaciją lygiagrečiai su Juozo Gabrio pastangomis populiarinti Lietuvos klausimą tiek bendradarbiavime su vokiečių valdžia, tiek tarptautinėje arenoje, ir konferencijas bei *III Tautų kongresą* aptarę kaip šių idėjų ir konjunktūros raiškos erdvę, turime priėti prie rezultatų – kokie konkretūs projektai, liečiantys Šveicarijos lietuvių veiklą ir Lietuvos valstybės kūrimą buvo priimti 1916 m. antroje pusėje?

Pirmas dokumentas – tai dvi nuostatų versijos, kuriose aptariama Lietuvių informacijos biuro reorganizacija ir papildymas naujais nariais³⁴⁹. Antrasis – 19 puslapių memorandumas, pateikiantis Lietuvos valstybės atkūrimo projektą (*Mémoire relatif a la Reconstitution de la Lithuanie Indépendante*, toliau – *Memorandumas*)³⁵⁰.

³⁴⁹ LIB nuostatai, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 3a, l. 206–209; Lietuvių Informacijos Biuro Įstatai ir Reguliavimas..., l. 210–213.

³⁵⁰ *Mémoire relatif a la Reconstitution de la Lithuanie Indépendante*, VUB RS, f. 155, b. 992, 19 p.

3.1. Lietuvių informacijos biuro pertvarka – teisingesnio atstovavimo link?

Apie LIB reorganizaciją ir naujus šios organizacijos nuostatus istoriografijoje neužsimenama, o atsiminimuose šis klausimas pasirodo greta bendrų svarstymų apie Šveicarijos lietuvių veiklos pagerinimą. Tačiau ši vidinė pertvarka buvo svarbi tiek jiems, tiek atstovams kitose šalyse, kurie siūlė plėsti šios organizacijos veiklą, įtraukti daugiau žmonių ir šiek tiek apriboti Juozo Gabrio įtaką visam lietuvių veikimui Šveicarijoje.

Pirmoji dokumento, siekusio tai apibrėžti, versija (trumpesnė ir be įžangos³⁵¹) sudaryta iš dviejų dalių, kiekvienoje jų – po aštuonis paragrafus. Antrasis variantas jau iš trijų dalių: įvado, antrosios dalies, pavadintos „Nariai, jų priedermės ir išlaikymas“, kurią sudaro septyni paragrafai bei trečiosios dalies „Susirinkimai ir vidinė L.I.B. tvarka“, kuri susideda iš šešių paragrafų³⁵². Taigi, antrojo varianto preambulėje „Bendri pamatai, tikslas, priemonės“ aptinkame štai tokią nuorodą į šiame tekste aptartas konferencijas: „Pirmajai Lietuvių Loanos Konferencijai (31.V.–4.VI) nutarus ir antrajai to paties rango Konferencijai (30.VI–5.VII) patvirtinus, L.I.B. pradėjo savo veikimą ant kolegialių pamatų“³⁵³. Toliau aiškinama, kad LIB yra vykdomoji LTT institucija, tačiau šiai Tarybai nesusirinkus, Biuras pats nustato savo tikslą ir veikimo priemones. Įdomu, kad šiame ranka rašytame nuostatų variante išbrauktas sakinytis „nepradėjus veikti ar dėl kai kurių priežasčių“³⁵⁴, tačiau iš jo suprantame, kad nuostatai yra ruošiami praėjus šiek tiek laiko po 1916 m. vasaros konferencijų ir suprantant, kad ten priimti nutarimai kol kas nebus įgyvendinti arba gali būti įgyvendinti tik iš dalies. Todėl manome, kad ši dokumentą (abi versijas) galima datuoti 1917 m. vasario–kovo mėnesiu. Tokiam parengimo laikui yra dar vienas argumentas, susijęs ne tik su turiniu, bet ir su nuostatų autoriumi – antrojo varianto pabaigoje randame Konstantino Olšausko parašą (K. Olšauskis)³⁵⁵. Istoriografijoje ir atsiminimuose vyraujanti nuomonė yra tokia, kad prelatas

³⁵¹ LIB nuostatai..., l. 206–209.

³⁵² Lietuvių Informacijos Biuro Įstatai..., l. 210–213.

³⁵³ Lietuvių Informacijos Biuro Įstatai..., l. 210.

³⁵⁴ *Ibid.*

³⁵⁵ Lietuvių Informacijos Biuro Įstatai..., l. 213.

prie *šveicariečių* darbo prisijungė 1917 m. vasario mėnesį³⁵⁶ ir kol kas neradome duomenų šia versija abejoti.

Toliau trumpai aptarsime šių nuostatų turinį, tiksliau dalį punktų, kurie atskleidžia daugiau detalių, kaip ir kokia lietuvių veikla Šveicarijoje buvo planuojama. Pagrindinis dviejų variantų skirtumas – tai Juozui Gabriui į pagalbą siūlomų narių skaičius – pirmajame biurą turėtų sudaryti trys nariai (pirmininkas, išdininkas ir sekretorius), antrajame – dar papildomai du paprtastieji nariai³⁵⁷. Tačiau, nors atrodytų antrasis nuostatų variantas labiau išbaigtas ir geriau parengtas, realybėje LIB išdinininku buvo paskirtas Vladas Daumantas, o sekretoriumi – Juozas Purickis, ir iki pat biuro likvidavimo 1920 m. jį sudarė trys nariai. Tai susiję ne tik su Gabrio noru atriboti „svetimus“ žmones nuo šios organizacijos veiklos, bet ir su kitomis 1917 metais pratęstomis diskusijomis dėl LIB santykių su LTT ir kitomis išėivijos organizacijomis.

Vertėtų atkreipti dėmesį į aštuntąjį ir paskutinįjį punktą abejuose nuostatų variantuose: „Biuro darbai ir sumanymai turi būti slepiami nuo visų pašalinių prie biuro nepriklausančių asmenų. Jeigu kas iš biuro narių neužlaikytų paslapties, ypač tokios, kurios paskelbimas gali pakenkti tautos reikalams, toksai baudžiama kaipo tautos išdavikas“³⁵⁸. Griežtai skambanti formuluoė, primenanti karo lauko teismo įsakymus, kažin ar vertintina teisinėmis kategorijomis, bet puikiai atskleidžianti *šveicariečių* savęs ir savo darbo vertinimą, konspiracijos reikšmingumą netgi kasdieniuose dalykuose. Tai vėlgi nuoroda į atmosferą, tvyrojusią ne tik lietuviškosios propagandos darbe, bet ir visų aptariamų veikėjų gyvenime.

Antrajame nuostatų variante po šio punkto dar seka „Bendra pastaba“: „(Turtas). Visas L.I.B.‘o turtas: kniginas, archyvas, etc. yra tautos nuosavybė, kuri, įstaigai nustojus gyvuoti, pareina L.T.T. paskirton vieton“³⁵⁹. Kaip jau aptarėme pradžioje, šis bendras visos organziacijos archyvas niekada nebuvo sukurtas: dalis palikimo buvo perduota jau susikūrusiai Lietuvos Užsienio reikalų ministerijai, dalis liko asmeniniuose Juozo Gabrio fonduose, dalis vis dar nerasta arba dingusi. Panašus likimas ištiko ir planuotą darnų dviejų institucijų modelį: Aukščiausioji Lietuvių Tautos Taryba neveikė taip, kaip buvo numatyta abejuose Lozanos

³⁵⁶ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 226; V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 106.

³⁵⁷ LIB nuostatai..., l. 206–210.

³⁵⁸ *Ibid*, l. 209.

³⁵⁹ Lietuvių Informacijos Biuro Įstatai..., l. 213.

konferencijose, o Lietuvių Informacijos Biuras veikė tik iš dalies. Tačiau 1916 metų šveicarų spaudoje randame vis dar optimistinės nuotaikos žinių apie lietuvių tautos atstovybę:

„Visos lietuvių partijos Europoje ir JAV yra susitarę įkurti Aukščiausiąją Lietuvių Tautos Tarybą, kurios tikslas yra pasiekti visiško Lietuvos išlaisvinimo iš priespaudos, kokia ji bebūtų. Nuolatinė šios Tarybos delegacija, susidedanti iš 10 narių, savo centru tikriausiai pasirinks Šveicariją. Ši delegacija yra akredituota visomis progomis reprezentuoti lietuvių tautą ir turi pilną galią derėtis dėl sutarčių su kariaujančiomis valstybėmis, dėl Lietuvos statuso ateityje“³⁶⁰.

Deja, realybė buvo šiek tiek kitokia. Pagrindus mintį, jog 1916 pabaigoje nesulaukus atstovų nei iš JAV, nei iš Lietuvos, ALTT neveikė kaip planuota, galime sutikti su R. Lopata, kad tuo tarpu ir Vokietija, užsiėmusi Lenkijos klausimu ir susirūpinusi dėl pralaimėjimų fronte, nebedalijo jokių pažadų dėl Lietuvos politinės ateities³⁶¹.

3.2. Lietuvos atkūrimo projektas ir Vokietijai palanki karalystė

Tačiau tolimesniems bandymams artėti link lietuvių savarankiškumo svarbūs ne tik vidiniai organizacijų pokyčiai ar *teisingo atstovavimo* siekis, bet ir projektai, kuriuose apibrėžiama kokia valstybė ateityje turėtų būti ir kokia politinė santvarka jai reikalinga. Norėdami aiškiau pamatyti 1916 metais Šveicarijos lietuvių tarpe vyravusias valstybės idėjas, turime pažvelgti ir į *išorei* skirtus dokumentus. Vienas jų – tai 19 puslapių *Memorandumas* apie buvusią ir būsimąją Lietuvos valstybę (žr.: Priedas nr. 1)³⁶².

Apie kelis memorandumus, rengtus Vokietijos valdžiai, istoriografijoje užsimenama ir remiamasi atsiminimuose minimais planais tokius dokumentus kurti³⁶³. Nurodoma, kad dar 1916 m. vasarą buvo išsiųstas vienas memorandumas³⁶⁴, kritikuojantis vokiečių valdžios

³⁶⁰ *Gazette de Lausanne*, 1916 09 21, nr. 261.

³⁶¹ R. Lopata, Lietuvių politinių centrų..., p. 264–265.

³⁶² *Mémoire relatif ...*, VUB RS, f. 155, b. 992, [l.n.].

³⁶³ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 428.

³⁶⁴ „Mano memorandumas buvo parašytas rugpjūčio pabaigoj, paskui perrašius mašinėle ir įvardinus „Memoire concernant la reconsitution de l’Etat Lithuanienne“, jo 2 egz. buvo per Vokios Berno ambasadorių Rombergą įteikti Lietuvių Tautos

žiaurumus Lietuvoje, o kitas – parengtas šiek tiek vėliau – išsamiau pasakojantis apie lietuvius ir Lietuvą³⁶⁵. Štai kaip jį 1920 m. apibūdina pats Juozas Gabrys, prisiimdamas ir šio dokumento autorystę: „Tas memuaras, išleistas ribotu sunumeruotų egzempliorių kiekiu, buvo išsiųstas su paaiškinamuoju laišku visų Berne akredituotų ambasadų vadovams, kad šie perduotų savo šalių vyriausybėms. Šių „siuntinių“ pasėkmės buvo gana skirtingos. Dauguma neutralių šalių ir Centrinųjų valstybių patvirtino gavę ir padėkojo“³⁶⁶. Asmeniniame Gabrio archyve rastas būtent vėlesnysis memorandumas: pradžioje nurodytas tiražas buvęs 250 egz., 50 egz. išspausdinti ant geresnio „olandiško“ popieriaus, o kiti – paprastesni. Knygutė parengta tikrai reprezentatyviai – su trimis žemėlapiais, perrišta lietuviškos vėliavos spalvų juostelėmis³⁶⁷. Kaip minėta, pirmiausia jis buvo rengtas kaip pasiūlymas vokiečių valdžiai dėl Lietuvos savarankiškumo kūrimo ir sujungimo su Kuršu perspektyvų:

„Argi ne puiki galimybė dabar ir visiems laikams sukurti būsimo režimo Lietuvoje ir Kurše projektą? Projektą, kuris visapusiškai atsižvelgtų tiek į teisėtas mūsų tautos siekiamybes, tiek į Vokietijos interesus, tiek ir kitų kaimyninių tautų siekius“³⁶⁸.

Dokumentas, siųstas kitų šalių diplomatams nuo šio skiriasi tik pateikimu, o ne turiniu, todėl atkreipsime dėmesį į pagrindinius dalykus, bendrus abiem versijoms.

Antano Steponaičio atsiminimai patvirtina išsikeltą hipotezę apie dokumento išleidimo laiką ir turinį:

„Memorialais siekta užbėgti lenkam už akių. 1916 metų pabaigoje buvo paruošti memorandumai ir įteikti Britanijos ministeriui pirmininkui David Lloyd George, Prancūzijos – Aristide Briand, Rusijos – Trepovui. Tie raštai, kuriuose buvo dėstomas Lietuvos nepriklausomybės reikalas ir atmetamos lenkų pretenzijos, buvo gana ilgi (apie 14 pusl.). Buvo nušviesta dabartinė situacija, praeitis, lenkų kėsiai.

Tarybos delegacijos vardu Vokios kancleriui ir užs. reik. ministeriui“ (J. Gabrys, Mūsų nepriklausomybės ir erškėčių kelias..., p. 205).

³⁶⁵ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 206–209.

³⁶⁶ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 171–172.

³⁶⁷ VUB RS, f. 155, b. 992, [l.n.].

³⁶⁸ Lietuvių Tautos Tarybos Nuolatinės Delegacijos lydraštis Vokietijos imperijos Reichkancleriui Theobaldui von Benthmannui-Hollwegui, 1916 09 25, PA AA, RAV Bern, 802, L244967)

Pridėti 3 žemėlapiai, kurie rodė istorinę Lietuvą XV, XVI–XVIII amž. ir naujų laikų³⁶⁹.

Tačiau J. Purickis savo knygoje pabrėžia, kad dokumentas buvo siųstas visų šalių ambasadoriams, išskyrus Rusijos:

„Memorialas buvo parašytas prancūzų kalba, gražiai atspausdintas ir išsiuntinėtas visų valstybių galvoms, ministeriams pirmininkams, užsienių reikalų ministeriams ir žymesniems politikams. Iš daugelio adresatų gauti atsakymai, kad memorialas gautas ir priimtas dėmesin. Tik į Rusiją memorialas nebuvo pasiųstas. Išeinant iš to, kad memorialas siunčiamas žmonėms, kurie maža turi laiko ir ilgesnio dalyko gal nė skaityti nenorės, jis buvo trumputis, užėmė apie 15 spaudos puslapių. Jame buvo trumpai apibrėžta Lietuvos praeitis, paduotos etnografinės Lietuvos sienos, įvairios statistinės žinios ir, pagaliau, konferencijų rezoliucijos, reikalaujančios Lietuvai nepriklausomybės³⁷⁰.

Nors atsiminimuose pateikiama medžiaga pasikliauti gailme tik iš dalies, atkreiptinas dėmesys į keliomis dienomis anksčiau spaudoje ALTT Nuolatinės delegacijos vardu pasirodžiusią, žinutę, paaiškinančią frazę „užbėgti lenkam už akių“. Pranešime teigiama, kad Suvalkų gubernija teisėtai atskirta nuo būsimos Lenkijos, nes tai – istorinės ir etnografinės lietuvių žemės. Tačiau taip pat pabrėžiama, kad šios teritorijos prijungimas prie Prūsijos būtų žalingas ne tik lietuvių tautos gyvybingumui, bet ir bendram tautų vientisumo principui³⁷¹. Tai ką gi tuomet daryti ir kaip siekti ginčytinų teritorijų priskyrimo lietuvių įtakos zonai, jeigu tokios zonos kol kas išvis nėra?³⁷² Todėl aptariamas dokumentas būtent buvo skirtas parodyti Šveicarijos lietuvių teisę į ateities Lietuvos vizijos kūrimą, kuriai buvo svarbūs tiek istoriniai, tiek teritoriniai valstybės projektavimo principai.

Šį memorialą sudaro trys dalys – įžanga, pasakanti, kad tai leidinys, apeliuojantis į nepriklausomos Lietuvos projektą, besiremiantis

³⁶⁹ V. Steponaitis, *Tėvynėje ir pasauly...*, p. 106.

³⁷⁰ J. Purickis, *Šveicarijos lietuvių veikimas...*, p. 51.

³⁷¹ *Gazette de Lausanne*, 1916 09 21, nr. 261.

³⁷² D. Staliūnas savo tyrimuose teigia, kad Suvalkų gubernijos priskyrimo lietuviškajai erdvėkūrai istorija buvo permaininga – šios teritorijos priklausomybė lietuviškajai erdvei buvo pabrėžta per 1905 m. revoliuciją, bet prieš tai vertinta skeptiškai, o po to, iki Pirmojo pasaulinio karo, skirtingos srovės šiuo klausimu pasisakiusios skirtingai; nuo 1914 m. vėl sustiprėję balsai už Suvalkų įtraukimą į projektuojamą Lietuvą (D. Staliūnas, *Lietuviškojo nacionalizmo erdvėkūra iki 1914 m., Lietuvos erdvinės sampratos...*, p. 159–160.) Šveicarijos lietuvių politiniame centre rengtuose dokumentuose ir išsakytuose požūriuose ši teritorija visuomet buvo priskiriama lietuviškajam veikimo ir erdvėkūros arealui.

karo metu įvairių šalių lyderių išreikšta pozicija, kad tai tautas išlaisvinsiantis karas; antroji dalis, pavadinta „Nepriklausomos Lietuvos atstatymas“, kurioje pasakojama istorinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raida, žlugimas, okupacijos ir pareiškiamas noras kurti naują valstybę neatsiribojant nuo istorinio pamato; ir trečioji – „Galimi prieštaravimai“ – siekia nušviesti tarptautinę situaciją ir lietuvių-lenkų konfliktą dėl buvusios bendros valstybės palikimo.

Antroje dalyje pateikiama istorinės Lietuvos gyvenimo interpretacija labai artima *Berno konferencijoje* išdėstytoms nuostatomis – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija pasakojama kaip lenkų skriaudų lietuviams istorija. Toks pats yra ir Liublino unijos, ir kaltųjų dėl valstybės žlugimo vertinimas. Toliau tekste iš tiesų aptinkame pacituotas abi *Berno* nutarimų dalis, kuriose pabrėžiamas istorinis Lietuvos valstybės savarankiškumas ir privalomas atskirumas nuo Lenkijos³⁷³. Taip pat įterpiami ir *Hagos konferencijos* nutarimai, turintys parodyti, kad lietuviai niekada nebuvo integrali Rusijos imperijos dalis, o šiuo metu yra pasiruošę visai atsiskirti bei nenori prisidėti prie jokių kitų valstybinių darinių³⁷⁴.

Tad kokia ateities valstybė projektuojama šiame dokumente? Pirmiausia aptariamas teritorinis kriterijus – būsimą Lietuvos valstybę turėtų sudaryti to meto Vokietijos okupuota teritorija, vadinama Ober Ost³⁷⁵, o tiksliau: „Lietuvos valstybė turėtų būti sudaryta iš Rusijos imperijos provincijų, kurios šiuo metu vadinamos Vilniaus, Kauno, Gardino gubernijomis, Naugarduko apskritimi Minsko gubernijoje, Suvalkų gubernija ir dalimi Lomžos gubernijos, iki Alnos ir Narevo upių“³⁷⁶. Toliau minima, kad tai buvusios LDK branduolys ir prie jo būtina prijungti Kuršą, nes latviai gimininga lietuviams tauta ir tai tuo metu irgi Vokietijos užimta

³⁷³ *Mémoire relatif ...*, p. 11–14; *Pro Lithuania*, 1916 nr. 23, p. 68–69.

³⁷⁴ *Pro Lithuania*, 1916 nr. 4–7, p. 106–107.

³⁷⁵ Darius Staliūnas yra pastebėjęs, kad lietuvių intelektualų Rusijos imperijos pareigūnams rengtų teritorijas apibrėžusių projektų terminologija taikyta prie jiems įprasto teritorijos skirstymo gubernijomis, „Šiaurės vakarų krašto“ vartojimo ir t.t. (D. Staliūnas, *Lietuviškojo nacionalizmo erdvėkūra...*, p. 149–150) Nors aptariamame Šveicarijos lietuvių memorandume teritorijos nusakomos per gubernijų ar tam tikrų jų dalių įvardijimą, greta pateikiama ir tuo metu Vokietijos pareigūnams suprantamą Ober Ost teritorinę sąvoką, kurios turinys karo eigoje taip pat kito ir prie to buvo prisitaikoma.

³⁷⁶ *Mémoire relatif ...*, p. 15.

teritorija³⁷⁷. Po šių argumentų, patekiama tikrovės neatitikusi statistika apie lietuvių skaičių minėtose žemėse: iš viso jų esą buvę 65%, o kai kuriuose Kauno, Suvalkų ir Vilniaus gubernijų dalyse net 95–99%. Atkreiptinas dėmesys, kad tai ypač pabrėžiama kalbant apie Suvalkų ir Vilniaus regionus – labiausiai ginčytinas teritorijas, iš tiesų, tuo metu mažiausiai lietuviškas³⁷⁸.

Šiame dokumente lietuviams tinkamiausia valdymo forma laikoma konstitucinė monarchija, turinti būti atsvara jau kartą valstybės žlugimu pasibaigusiam „lenkiškam anarchistiniam parlamentarizmui“. Nors dar nepasakoma, kokios dinastijos valdovą lietuviai turėtų pasikviesti, tačiau siūlomas princas iš užsienio, sekant kitų atsikūrusių monarchijų pavyzdžiu, nenorima į sostą sodinti „sulenkėjusio gedimainaičio“³⁷⁹. Toliau rašoma, kokios Rusijos imperijos panaikintos lietuviškos valdžios institucijos turėtų būti atkurtos – Seimas ir Tribunolas – ir nepamirštama akcentuoti Vilniaus, kaip „šventos kiekvienam lietuviui sostinės“.

Trečiojoje memorialo dalyje bandomi atremti du pagrindiniai argumentai, kodėl lietuviai neturėtų atkurti savo valstybės – tai nesubrendęs tautos politiškumas ir Lenkijos interesai atkurti Abiejų Tautų Respubliką. Reikėtų pabrėžti, kad pirmojo punkto išaiškinimui ir buvo skirta istorinė memorialo dalis, o antrajam – Lietuvių konferencijų nutarimai ir griežtas atsiribojimas nuo bendrų su Lenkija projektų. Pabaigoje pateikiama antra *Berno konferencijos* nutarimų dalis, kurioje tai dar kartą akcentuojama ir kreipiamasi į tarptautinę bendruomenę su prašymu sutrukdyti Lenkijai uzurpuoti lietuviškąjį valstybingumą³⁸⁰. Taigi, į šią sąvoką sutalpinama ne tik teritorinė nepriklausomybė nuo Lenkijos (kuri žymima kaip svarbiausia), bet ir kultūrinė-politinė, apeliuojant į tautinės, ne federacinės valstybės modelį³⁸¹.

³⁷⁷ Šį niuansą Juozas Gabrys komentuoja kaip buvusį parankų ir Vokietijos valdžiai: „Mat Kuršas prijungti prie Lietuvos valstybės buvo projektuojamas oportunistiniais ir politiniais sumetimais: tada frontas ėjo kairiuoju Dauguvos krantu ir tebuvo užkariautas tiktai Kuršas, likusioji Latvijos dalis dar buvo rusų, žinomas mums buvo ir vokiečių nusistatymas sujungti Lietuvą su Kuršu idant naujai sukurtasai administratyvinis ir politinis vienetas būtų jiems lengviau administruoti“ (J. Gabrys, *Mūsų nepriklausomybės ir erškėčių keliais...*, p. 205).

³⁷⁸ *Mémoire relatif ...*, p. 16.

³⁷⁹ *Ibid*, p. 17.

³⁸⁰ *Ibid*, p. 19.

³⁸¹ D. Staliūnas išskiria tris perspektyvas, kuriomis remiantis nacionaliniai veikėjai stengėsi apibrėžti siekiamos sukurti valstybės teritoriją – tai kultūriniai-politiniai, galios ir gegografiniai argumentai (Įvadas, *Lietuvos erdvinės sampratos...* p. 14).

Nors šis dokumentas nėra vienintelis pavyzdys, kaip užsienio lietuviai bandė pritaikyti savo idėjas prie besikeičiančios tarptautinės politikos konjunktūros, tačiau tai išsamiausias nepriklausomos Lietuvos atkūrimo planas, parengtas 1916 m., kurį svarstė ir patvirtino Lietuvių tautos taryba Šveicarijoje. Šis memorandumas taip pat svarbus kaip atskleidžiantis LTT interesus Mažosios Lietuvos klausimu ir gerai iliustruojantis, kad santykiai su Vokietija ir jos įtakos įsisąmoninimas yra svarbūs, tuo metu konkuruojantys su lietuviškąja pilietine laikysena ir pristabdantys norą siekti visiškos politinės nepriklausomybės. Projektas taip pat leidžia patvirtinti Juozo Gabrio ir jo kolegų pažiūrų ryšį su tuo metu Vokietijos valdančiųjų jėgų vystytu *Mitteleuropa* projektu, skelbusiu buvusių Rusijos imperijos vakarinių teritorijų satelitinį prijungimą prie Vokietijos imperijos ir susiejimą politinėmis, karinėmis bei ekonominėmis priemonėmis³⁸².

3.3. *Memorandumas dėl Nepriklausomos Lietuvos atkūrimo 1916 m.* pabaigos įvykių kontekste

Norint aptartą dokumentą įvertinti platesniame kontekste, reikėtų atkreipti dėmesį dar į keletą dalykų. Iki šiol šis dokumentas istoriografijoje buvo mažai nagrinėtas: R. Lopata užsimena apie jo įteikimą diplomatams ir trumpai nupasakodamas turinį, teigia, kad „lietuviai deklaravo savo restitucinę programą. <...> Jame [memorandume] išdėstyti teiginiai, nors ir negatyviai, vis dėl to priminė buvusios unijinės valstybės tradicijų gyvybingumą“³⁸³. Amerikiečių istorikas Wiktoras Sukienniecki taip pat trumpai aptaria teritorinius, valdymo formos ir savarankiškumo lygmens reikalavimus, lietuvių išsakytus dokumente, ir labiausiai pabrėžia jų antilenkiškumą, siejamą tiek su šios krypties Gabrio pozicija, tiek tokios retorikos palankumu Vokietijos valdžiai³⁸⁴. Matydami šį memorandumą kaip nuoseklios veiklos rezultatą, turėtume sutikti su antrąja nuomone, kad būtent *atsiskirti* tiek nuo ateities Lenkijos ir nebesitapatinti su praeities Rusija buvo svarbiau negu gaivinti unijines tradicijas, svarstant jas naujosios epochos įvykių sukuryje.

Būten šios tarptautinių interesų erdvės apibūdinimui Lopata, rašydamas politinių sprendimų istoriją, skiria daugiausiai dėmesio

³⁸² E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 170.

³⁸³ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 115.

³⁸⁴ W. Sukiennicki, *East Central Europe...*, p. 228–230.

kalbėdamas apie 1916 m. antrosios pusės veiklą tiek Šveicarijos lietuvių tarpe, tiek Vilniuje ir Kaune³⁸⁵. Jo nuomone, vasarą parodytas dėmesys galimam Lenkijos valstybės atkūrimui, kuriuo Vokietijos ir Rusijos vadovai manipuliavo kaip svirtu galimoms separatinės taikos deryboms, laikinai buvo užgožęs Lietuvos klausimą aukščiausiose politinės sferose³⁸⁶. Nors po Lozano konferencijų ir *III Tautų Kongreso* lietuvių tarpe buvo tikimasi tęstinio santykio tiek kuriant bendrą organizaciją Šveicarijoje, tiek komunikuojant su karine bei civiline Vokietijos valdžia, parodytos dėmesio užuominos greitai nukrypo būtent Lenkijos satuso svarstymams. Taigi Lopata kitame straipsnyje 1916 m. įvykius po konferencijų apibūdina kaip „nutrukstančią politinių centrų sąveiką“³⁸⁷.

Tokį įvykių scenarijų patvirtina ir J. Gabrio susirašinėjimas su G. Rombergu bei šio pokalbiai su kitais vokiečių pareigūnais apie lietuvius. Į Gabrio bandymus išsikviesti baroną Roppą ar karininką Stepulaitį į Šveicariją aptarti „labai svarbių reikalų“, atsakinėjama, kad šie neturi laiko ir yra užsiėmę daug svarbesniais klausimais, todėl siūloma viską aptarti raštu ir dar šiek tiek palaukti su veiksmais³⁸⁸. Tikriausiai suprantant, kad netgi asmeniniai laišakai yra daugelyje grandžių tikrinami ir kopijuojami, Gabrys taip ir neparašo savo bendradarbiams iš Berlyno ir Lietuvos, koku reikalu kviečiasi pagalbos, o tiesiog vieną dieną pristato aptartą *Memorandumą* į Vokietijos atstovybę Berne.

Yra išlikusi įdomi 1916 m. rugsėjo 27 d. ataskaita, kaip mūsų nagrinėtas dokumentas yra persiunčiamas imperijos kancleriui ir ką apie jį komentuoja Rombergas. Vokietijos pasiuntinys tiksliai perteikia memorandumo pagrindinę mintį, apibendrinančią esminius to meto lietuvių politinius siekius: „Lietuva privalo tapti nepriklausoma monarchinė, konstitucinė valstybė su monarchu viršuje ir sostine Vilniuje“³⁸⁹. Toliau,

³⁸⁵ Petro Klimo dienoraštyje, 1916 10 10 įrašė, taip pat randame nusivylimą, neįvykus jokiems 1916 m. vasarą žadėtiems teigiamiems pokyčiams: „Apskritai per tą mėn. ūpas baisiai bergždžias, sunykęs, kvailas ir piktas. Tarytum vis ko lauki“ (P. Kilmas, *Dienoraštis...*, p. 126–127).

³⁸⁶ „Dar liepos mėn. A. Zimmermannas žadėjo J. Šauliui paramą Berlyne steigiant lietuvių atstovybę, rugpjūčio 2 d. siūlė surengti Stokholme lietuvių konferenciją, o jau rugpjūčio viduryje kontaktai su Berlynu nutrūko“ (R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo...*, p. 105).

³⁸⁷ R. Lopata, *Lietuvių politinių centrų...*, p. 266.

³⁸⁸ G. Rombergo laišakai J. Gabriui, PA AA, RAV Bern 802, l. 244937–244956.

³⁸⁹ G. Rombergo atsakaita Vokietijos imperijos kancleriui Th. Bethmannui-Hollwegui, 1916 09 27, PA AA, RAV Bern 802, l. 244970.

trumpai aptariant kokios iki tol vykusių lietuvių konferencijų rezoliucijos kartojamos ir kodėl, vedama prie minties, kad toks maksimalistinis planas yra nerealus – tai aišku ir patiems projekto teikėjams. Tačiau vietoj to, siūloma dėtis dėl tuometinių sąlygų Lietuvoje palengvinimo ir okupacinės karinės valdžios atsižvelgimo į lietuvių atstovų prašymus. Vėliau galėsime įsitikinti, kokia linkme kryo šios „derybos“, tačiau viena Rombergo ataskaitos idėjų buvo ta, kad visgi verta kažką pasiūlyti lietuviams už tolimesnį provokiško Lietuvos projekto propagavimą ar bent jau žadėti susitarimus su Ober Ost administracija. Kadangi realybėje toks veiksmas buvo susijęs su galybe kitų karinių ir politinių procesų, mums svarbu pabrėžti, kad net sunkiai galėdami išmatuoti, kiek tokie pareiškimai keitė Vokietijos užsienio ir vidaus politikos kryptis, galime užčiuopti, kad būtent 1916 m. rudenį ėmė rasti pasiūlymai, kad galbūt verta lietuviams suteikti vilčių dalyvauti savojo krašto administravime. Mainais už tai buvo tikimasi, kad bus plečiama antirusiška propaganda jų Vakaruose leidžiamoje spaudoje ir neskleidžiama jokia informacija apie vokiečių nusikaltimus okupuotose teritorijose.

Tačiau derėtų grįžti prie R. Lopatos minties, kad *Memorandumas* buvo pristatytas būtent tuo metu, kai vyko netiesioginės derybos dėl Lenkijos ateities ir karinių mūšių fone tai buvo svarbiausias klausimas Vokietijos ir Rusijos tarpusavio santykiuose. Diplomatinės delegacijos Berne vadovas Rombergas, tikriausiai tai suprasdamas, lietuvių projekto komentaruose kancleriui nesiūlo imtis jokių sprendimų dėl šio dokumento, o tiesiog su juo susipažinti, tačiau siūlo pateikti kitą Gabrio norą – atsiųsti į Šveicariją kelis delegatus iš okupuotų lietuviškų teritorijų nuolatiniam darbui Šveicarijoje (kaip jau minėta, 1916 m. vasarą buvo tikima, kad toks jungtinis ALTT centras labiausiai įmanomas šioje šalyje), ne vien dėl to, kad būtų kam fiziškai vykdyti vokiečių prašomus darbus, bet kad ir, anot Gabrio, būtų sustiprinta provokiška organizacijos linija ir jam nereiktų kiekvieną kartą būtų mažumoje rusofiliškai nusiteikusių lietuvių atžvilgiu³⁹⁰. Perduodamas ir jo skundas dėl paties *Memorandumo* siuntimo, kurio „labai bijojo delegacijos nariai“, nes jeigu Lietuvoje būtų sužinota, kad kreipėsi į Vokietijos valdžią, tai galėtų juos sukompromituoti tautiečių akyse. Tarsi duodama suprasti, kad birželio pabaigoje Šveicarijoje apsilankę lietuviai buvo pagrindiniai projekto autoriai, o Gabrys tik papildė jį įvadu ir sušvelnino antivokišką toną. Nors Rombergas neišreiškia abejonės tokia

³⁹⁰ G. Rombergo ataskaita..., l. 244972–244973.

įvykių eiga, palyginę kelis projektus, Lozanos konferencijų nutarimus ir dalyvių atsiminimus matome, kad tai tikriausiai buvo tik vienas iš Gabrio manevrų, stengiantis įsiteigti Vokietijos pareigūnams, nepykdamt kolegų lietuvių. Juolab, kad nors pats *Memorandumas* nebuvo pasirašytas, jį lydintis kreipimasis (bent jau pakartotinai siunčiant 1917 m. balandį) pasirašytas Gabrio, kaip ALTT nario (ne pirmininko!)³⁹¹. Rombergo pasakojimas patvirtina, jog lietuvių projektas, turėjęs būti išsiųstas iš Berno paštu į Berlyną, Gabrio buvo atneštas tiesiai jam, žinoma, su prašymu imituoti siuntimą kancleriui³⁹².

Apibedrinant reikėtų pasakyti, kad 1916 m. rudenį šis *Memorandumas* neturėjo konkrečios įtakos Vokietijos valdžios veiksams lietuvių politinio savarankiškumo atžvilgiu, tačiau buvo svarbus žingsnis lietuvių organizacijų Šveicarijoje veikloje, apibrėžiant ko bus reikalaujama ir kokia kryptimi deramasi dėl Lietuvos ateities. Tai, kad šio dokumento siuntimas buvo vis kartojamas³⁹³, pagrindžia mintį apie Šveicarijos lietuvių propaguotų idėjų tęstinumą bei leidžia pamatyti, kai visgi buvo laukiama progos imtis jį vykdyti. Istoriografijoje teigiama, kad prie tokio pobūdžio (satelitinės lietuvių valstybės kūrimo) klausimo Vokietijos ir Rusijos valdantieji grįžo 1917 m. kovą³⁹⁴.

Tokie konceptai kaip visiškos nepriklausomybės reikalavimas ir konstitucinės monarchijos, kaip atkurtos valstybės santvarkos, siūlymas lietuvių intelektualų tarpe buvo dar labiau išplėtoti 1917–1918 m., tačiau jų pradmenis randame būtent nagrinėtame tekste. Taigi, Šveicarijos lietuviai, nepaisant visų konjunktūrinių aplinkybių, prisidėjo vystant ir vykdant Lietuvos atkūrimo idėjas. Tiesa, turėdami savąją perspektyvą, kuri buvo veikiamą tiek Juozo Gabrio susitarimų su Vokietijos tarnybomis, tiek skirtingo nuo okupuotų teritorijų informacinio lauko, šios koncepcijos nebūtinai sutapo su, pavyzdžiui, JAV lietuvių bendruomenei priimtinais

³⁹¹ *Mémoire relatif a la Reconstituion de la Lithuanie Indépendante*, PA AA, R21700, l. 000029–37.

³⁹² G. Rombergo atsakaita..., l. 244972.

³⁹³ 1917 m. sausio 11 d. dokumentas buvo įteiktas Antantės ir neutralių šalių diplomatams Berne bei pakartotinai siųstas skirtingiems adresatams 1917 m. balandį bei lapkritį ir netgi 1918 m. sausio–vasario mėnesiais (Siuntinys dr. E. Wolf, 1918 01 14, PA AA, RAV Bern, 477, [l. n.]; R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 114). Jis taip pat buvo išversas į anglų kalbą ir išsiųstas Amerikos lietuvių tautos tarybai (R. Misiūnas, *Informacinių kovų kryžkelėse...*, p. 96–97).

³⁹⁴ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 112.

modeliais³⁹⁵ ar Peterburge diskutuotais autonomijos Rusijos imperijoje variantais³⁹⁶. Kitas Šveicarijos lietuvių veikos aspektas 1916 m. pabaigoje – tai vidinė savo organizacijų (Lietuvių informacijos biuro ir (Aukščiausiosios) lietuvių tautos tarybos) pertvarka, siekiant išplėsti jų veiklą, įtraukiant aktyvistus iš kitų šalių, kuri irgi neišvengė kolizijų ir neskėmių. Tačiau šie bandymai galimi susieti su nelengvu keliu į politinių lyderių pripažinimą tiek savos visuomenės, tiek tarptautinių derybų lauke, kurį teko nueiti besikuriančiai moderniai Lietuvai. Tokie procesai dar labiau išryškėjo 1917 m., kuomet neįvyko taip laukta greita Pirmojo pasaulinio karo pabaiga, Rytų Europą supurtė bolševikų vasario revoliucija ir spalio perversmas Rusijoje, kiek kitaip išdėliojusi galios žaidėjus regione ir valstybių interesus pasaulyje, be to į karą įsitraukė Jungtinės Amerikos Valstijos.

³⁹⁵ Pvz.: JAV lietuvių deklaracija dėl nepriklausomybės ir Brooklyn, New York 1916 09 28–29 vykęs *Lietuvos atstatymo suvažiavimas* (*Darbininkas*, 1916 10 17, nr. 118).

³⁹⁶ Čia buvo paskelbtas *Lietuvos autonomijos projektas*, kurį parengė Petras Leonas, Juozas Tumas-Vaižgantas ir Martynas Yčas („Autonominio Lietuvos sutvarkymo pagrindinių dėsnių“ projektas, *Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia). Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 3, p. 381–390; *Lietuva* (Chicago), 1916 09 29, nr. 39; 1916 10 06, nr. 40; R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 107–108. Štai kaip apie jį atsiliepia Rombergas 1916 m. rugpjūčio 16 d. laiške Reichskancleriui: „Garlava girdėjo <...> kad progresistų blokas paruošė Lietuvos autonomijos projektą. Šis projektas, išplėtotas lietuvių advokato Leono, kurį vyriausybė paskelbs iškart po Lenkijos deklaracijos, pelnys valdžiai daug teigiamų dalykų lietuvių pareigūnų atžvilgiu. Lenkų deklaracijos paskelbimo jau laukiama labai greitai“ (G. Rombergo laiškas Vokietijos imperijos kancleriui Th. Bethmannui-Hollwegui, 1916 08 16, PA AA, RAV Bern 802, l. 244885).

III. 1917 m. SPAUDOS LEIDYBA, SAJUNGININKŲ PAIEŠKOS IR SANTYKIAI SU VOKIETIJA SIEKIANT NEPRIKLAUSOMYBĖS

1. Pro-lietuviška spauda Šveicarijoje – galingas propagandos įrankis ar lietuvių (iš)naudojimas?

Nuo pat Pirmojo pasaulinio karo pradžios, Vokietijos karinė ir politinė valdžia, remdamasi gynybinio karo doktrina ir kurdama vaizdinį apie imperiją apsupusius priešus, besitaikančius sunaikinti vokiškąją kultūrą ir valstybę, ieškojo būdų, kaip įsisavinti naujai užkariautas teritorijas Rytuose. Kovoiant su išorės priešais, visi vidiniai nesutarimai turėjo būti užmiršti, visi resursai skyriami karo reikmėms, o aukščiausių sprendžiamąją galią valstybėje turėjo kariuomenės vadai, pasitelkę „pilietinės taikos“ politiką (*Burgfriedenspolitik*) – visų partijų susitarimą dėl kariuomenės viršenybės³⁹⁷. Tokį visuotinį pasiryžimą atspindėjo ne tik kovos fronte, bet ir sunkus kultūrinis darbas (*Kulturarbeit*), kurį reikėjo atlikti, norint pateisinti ir įprasminti karinės valdžios veiksmus naujame administraciniame darinyje, sutrumpintai pavadintame Ober Ost. Šiose teritorijose vokiečių manymu gyveno tamsūs, beraščiai žmonės, nesusipažinę su moderniomis higienos, infrastruktūros, švietimo ir valdymo priemonėmis³⁹⁸. Taigi, buvo skelbiama, kad visos tautos, gyvenusios Rusijos imperijos sudėtyje yra išvaduojamos iš barbarybės jungo ir bus bandomos išauklėti pagal vokiškąjį paklusnumo modelį.

Tačiau greta paaiškinimų *kodėl* Vokietija ne tik ginasi, bet ir veržiasi į naujas teritorijas, valdančiuose sluoksniuose greitai kilo diskusijos, *ką daryti toliau* su okupuotais kraštais, kad iš jų gauti kuo daugiau naudų, tačiau neperkrauti imperijos jai nelojalių žemių bei jų gyventojų prijungimu. Kai kurių Pirmojo pasaulinio karo tyrinėtojų nuomone, atsakymo į klausimą *ką daryti*, o tiksliau, kaip veiksmus paaiškinti vokiečių tautai, taip ir nebuvo rasta iki pat 1918 m. pabaigos³⁹⁹. Tačiau mūsų analizėje karo propagandos

³⁹⁷ K. S. Pinson, *Modern Germany...*, p. 313–316.

³⁹⁸ V. G. Liulevicius, *The German Myth...*, p. 138–139.

³⁹⁹ H. Lasswell, *Propaganda Technique...*, p. xix–xxvi; D. Welch, *Germany, Propaganda and Total War...*, p. 1–2.

aspektas svarbus ne kaip santykio tarp vokiečių visuomenės nuomonės ir valdžios priimamų sprendimų ryšys, bet labiau valdančiųjų formuojama Rytų politikos schema ir jos atspindžiai Vidurio Rytų Europos tautų spaudoje. Lietuvių išeivių Šveicarijoje leidinių rėmimas čia turėtų būti matomas kaip *Los-von-Russland* (išsilaisvinimo nuo Rusijos) plano dalis, siekiant sukelti įspūdį, kad Rusijos imperijai priklausiusios tautos sveikina Vokietijos išvadavimą ir su ja sieja savo politinę bei kultūrinę ateitį. Taigi, turime puikią progą patikrinti, kiek Vokietijai buvo svarbus jos vykdomos politikos įvaizdis ir apie ją viešumoje kuriamas diskursas bei kaip jam formuoti buvo pasitelktos mažosios tautos ir jų atstovai užsienyje.

Norėdami analizuoti lietuvių Šveicarijoje leistą spaudą, 1917 metus pasirinkome kaip aktyviausią šios veiklos laiką. Tuo metu Lietuvių informacijos biuras pastoviai leido du žurnalus – *Litauen* vokiečių kalba ir *Pro Lithuania* prancūziškai, – kartais išeidavo ir angliškasis *Pro Lithuania* variantas. Juozas Gabrys taip pat buvo pagrindinis *Les Annales des Nationalités*, kuriame irgi nebuvo pamirštami lietuviai ir jų kaimynai, redaktorius. Lietuvių tautos tarybos nariai stengėsi kuo daugiau protestų ir pasisakymų neutralių šalių spaudoje sklbtį bendru organizacijos vardu (taigi, beveik anonimiškai). Taip pat Šveicarijos laikraščiuose gausu tiek palankų jiems žinių, tiek jų veiklą kritikuojančių straipsnių.

Todėl, nors pro-lietuvišką leidybą į Šveicariją Gabrys perkėlė dar 1915 metų rudenį, trumpai apžvelgus kelis svarbiausius momentus 1916-aisiais, manome yra vertinga susitelkti į metais vėliau spausdintų leidinių turinį ir leidimo aplinkybes. Šią svarbą lemia kelios priežastys. Pirma, vis besikeičianti tarptautinė situaciją leido pakartotinai grįžti prie Lietuvos ateities klausimo: Šveicarijos lietuvių tarpe informacijos sklaidai bandoma pasinaudoti kiekviena proga, kai tik Lietuva tampa kurios nors kariaujančios valstybės diskusijų objektu. Žiūrint iš *vidinės* lietuvių perspektyvos, tai pereinamasis laikas tarp 1916 m. vasarą siūlytų Lietuvos atkūrimo projektų, nesusilaukusių realaus svarstymo praktiniame lygmenyje, ir 1917 m. pabaigoje Vilniuje įkurtos Valstybės Tarybos, kuri buvo matoma kaip didelė savarankiškos politikos pergalė. Nors šios institucijos įkūrimą nagrinėsime paskutinėje III skyriaus dalyje, čia bandysime pažvelgti kaip ir kokios žinios buvo pateikiamos apie galimą tokio modelio lietuvių politinį savarankiškumą. Trečia, dėka išlikusių dokumentų bazės galime pažvelgti į tarpinį lygmenį tarp europinės propagandos strategijų ir lietuvių išeivių vidinių *su(s)galvojimų* – t.y. į korespondenciją su Vokietijos atstovybe Berne ir teiktas pastabas bei vykdytą cenzūrą Šveicarijoje leidžiamiems lietuvių žurnalams. Šių kelių klausimų sujungimas padės aiškiau pamatyti ne

tik kokiomis aktualijomis gyveno lietuvių spaudos bendradarbiai, bet ir kokio atgarsio susilaukė jų skleidžiama informacija.

1.1. Lietuvių informacijos biuro leidyba iki 1917 m.: *Litauen* įkūrimas ir propagandinės knygos rengimas

Pradėti turėtume nuo to, kaip buvo sugalvota Šveicarijoje leisti vokišką žurnalą apie lietuviams svarbius klausimus ir kodėl atsirado tokio leidinio reikmė greta nuo 1915 m. pavasario Juozo Gabrio Paryžiuje leisto *Pro Lithuania*. Pirmiausia, turime pabrėžti, kad lietuvių intelektualai emigracijoje dėjo daug pastangų į bandymus sparčiai orientuotis besikeičiančių tarptautinių sąlygų kontekste, stengėsi nepraleisti įvairiausių progų viešai ar privačiai derėtis dėl Lietuvos likimo. Tai galime pritaikyti projektams susijusiems tiek su valstybės kūrimu su Vokietijos pagalba, tiek su savo vietos ieškojimui Rusijos imperijos sudėtyje – šios galimybės jau buvo aptartos kalbant apie Lietuvių konferencijas 1916 m. Naujo leidinio atsiradimą tų pačių metų pavasarį galime matyti kaip lietuvių persiorientavimo į Centrinių valstybių auditoriją, kuri tapo atsakinga už projektuojamos Lietuvos teritoriją, ją užėmus vokiečių kariuomenei, ženklą. Tačiau iš pirmo žvilgsnio organiškai atrodantis procesas turi šiek tiek ilgesnę priešistorę.

Dar 1916 m. sausio 11 d. tarp Vokietijos Užsienio reikalų ministerijoje dirbančio karininko Wilhelmo Stepulaičio ir pagrindinio lietuvių žurnalų leidėjo Juozo Gabrio buvo pasirašyta bendradarbiavimo sutartis⁴⁰⁰, kurioje be kitų Vokietijai palankių sąlygų yra ir tokie punktai:

„1) Garlava niekada nerašys prieš Vokietiją ir prieš ją neagituos, neskelbs nieko prieš „Centrines jėgas“, prieš karo žiaurumus ar teisės pažeidimus, padarytus „Centrinių jėgų“, ir panašiai <...>

4) Jis išleis vokiškąjį *Pro Lithuania* variantą, sekantį aukščiau apibūdinta politika;

5) Jis spausdins *Lithuanijoj* straipsnius, kuriuos jam nusiųsiu⁴⁰¹.

⁴⁰⁰ Daugiau apie šios sutarties pasirašymo aplinkybes žr.: F. Fischer, *Germany's aims...*, p. 464; W. Sukiennicki, *East Central Europe...*, p. 223–224.

⁴⁰¹ AA laiškas G. Rombergui ir rezervinio karininko W. Stepulaičio ataskaitos kopija, 1916 03 04, PA AA, RAV Bern 797, l. K 489664.

Iš tiesų, pirmasis naujojo žurnalo numeris buvo išleistas 1916 m. gegužę (*Litauen*, 1916, nr. 1). Tiesa, šis leidinys, skirtingai nei *Pro Lithuania*, neturėjo įvadinio redaktoriaus žodžio ir nebuvo nurodyta, kas ir kur jį leidžia. Dar *Litauen* skyrėsi tuo, kad jame straipsniai buvo daugiau kultūrinio-etnografinio turinio, vengiant tiek lietuvių politinių tikslų aptarimo, tiek tokio pat pobūdžio naujienų iš kitų šalių. Taigi, pagrįsta atrodo E. Demmo mintis, kad Gabrys taip siekė nesusikompromituoti savo prancūzų draugų akyse, tačiau vykdyti pasižadėjimus vokiečių pareigūnams⁴⁰². Taip pat turime su istoriku sutikti, kad iki pat 1918 m. vasaros šiame žurnale nepasirodė nė vienas antivokiškas straipsnis. A.E. Sennas irgi teigia, kad klaidinga būtų matyti *Litauen* kaip tik provokišką, o *Pro Lithuania* – kaip pro-Antantišką leidinį ir visą Gabrio leidybos politiką 1916-aisiais metais apibūdina kaip „stipriai antirusišką ir švelniai provokišką, niekada atvirai nepuolančią Prancūzijos ar Anglijos“⁴⁰³.

Žurnalo, kurio 1916 m. pirmieji numeriai iš tiesų panašesni į 20–30 puslapių brošiūras, leidybos užkulsiai aptariami Gabrio susirašinėjime su Vokietijos atstovybe Berne ir Užsienio reikalų ministerijos pareigūnais Berlyne. Jų dialogas leidybos klausimu prasideda pasiūlius iš Gabrio ir jo pagalbininkų pirkti žurnalus platinimui Vokietijoje: „Gabrys Rittmeisterio Stepulaičio yra mums laimėtas, todėl jis turi būti pastoviai sudomintas mūsų klausimais ir priimdami tam tikrą skaičių jo laikraščio kopijų, jam leidžiame kas mėnesį išmokėti 1000 markių“ – laiške Rombergui teigia AA valstybės sekretoriaus pavaduotojas A. Zimmermannas⁴⁰⁴. Tuo pat metu vyksta susirašinėjimas su knygynu Berlyne, kuris, žinoma, siūlo *Pro Lithuania* išversti į vokiečių kalbą, nes tik tuomet galėtų užtikrinti sklandų ir pelningą platinimą⁴⁰⁵. Juozas Gabrys, siekdamas ne tik vykdyti minėtą susitarimą, bet ir skleisti norimą informaciją toliau negu siekia jo kontaktai Šveicarijoje, taip pat stengėsi kontroliuoti naujojo žurnalo platinimą ir jau po poros mėnesių rašė Rittmeisteriui Stepulaičiui:

⁴⁰² E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 183–184.

⁴⁰³ A. E. Senn, *Garlawa: A Study...*, p. 414–415.

⁴⁰⁴ A. Zimmermanno laiškas G. Rombergui, 1916 03 23, PA AA, RAV Bern 797, l. K489740.

⁴⁰⁵ E.S. Mittler & Son laiškas *Pro Lithuania* administracijai, 1916 03 21, Berlynas, *Ibid*, l. K489741.

„Vokiškas *Pro Lithuania* variantas pasirodys kelių dienų bėgyje. Tikiuosi, Mittler knygynui⁴⁰⁶ galėsiu atsiųsti daugiau egzempliorių, kurių nesitikėjau pradžioje. Svarbu kad jis būtų gerai platinamas, išsiųstas į visus universitetus ir politikų susirinkimų vietas, žurnalistams ir pan.<...> Taip pat būtina, kad jis pasiektų Lietuvą. Tikiuosi, kad iš savo pusės padarysite viską, kas įmanoma“⁴⁰⁷.

Ir ištikrųjų, už poros savaitių buvo išsiųstas pirmasis vokiškojo *Pro Lithuania* numeris, „kurį su mūsų draugais sutarėme pavadinti *Litauen*“, ir buvo prašoma 200 egzempliorių nugabenti į Lietuvą, žadant dar 600 išsiųsti į knygyną, o kitą numerį parengti netrukus⁴⁰⁸. Nors 1916 m. rudenį randame šiek tiek kritikos šiam leidiniui⁴⁰⁹, panašu, kad bent jau pirmaisiais metais *Litauen* ėjo kas mėnesį ir buvo nemažais tiražais platinamas tiek Vokietijoje, tiek Lietuvoje. Nenoras leisti naują žurnalą tiesiog išvertus turinį ir pavadinimą *Pro Lithuania* į vokiečių kalbą, dar kartą patvirtina mintį, kad viešumoje LIB ir LTT Šveicarijoje nenorėjo būti siejami nei su Vokietijos atstovybe, nei juolab su Berlyno administracija. Sunkiau yra pasakyti, kiek šis leidinys praktiškai pasiekė kokią nors auditoriją ir ar buvo sutapatintas su konkrečia lietuvių grupe. Tačiau tų laikų lietuvių ir laikraščio santykį gerai apibūdina 1916 m. vasarą Vokietijos atstovybei Berne pateiktos Steputaičio ataskaitos ištrauka:

„Būdami Šveicarijoje, lietuviai ir baltarusiai taip pat skaitė daug neutralios spaudos, kurioje abejojama užtikrinta Vokietijos pergale. Aš jaučiau pareigą juos įtikinti *Dabarties*⁴¹⁰ bei kitų palankių leidinių pozicijos teisingumu ir

⁴⁰⁶ E.S. Mittler & Son leidyklą ir knygyną S. Zetterberg įvardija kaip oficialią Vokietijos kaizerio „dvaro“ įstaigą, pagrindinį propagandinių leidinių gamintoją (S. Zetterberg, *Die Liga Der Fremdvölker...*, p. 68).

⁴⁰⁷ J. Gabrio laiškas W. Steputaičiui, 1916 05 21, PA AA, RAV Bern 797, l. K 489954.

⁴⁰⁸ J. Gabrio laiškas W. Steputaičiui, 1916 06 09, *Ibid*, l. K490019–20.

⁴⁰⁹ „Išreiškiu prašymą, <...> kad Garlava savo žurnale *Litauen* labiau rašytų mūsų dvasioje ir vengtų pabrėžti Rusijai draugiškas personas, tokias kaip Yčas“ (A. Zimmermanno laiškas G. Rombergui, 1916 09 30, PA AA, RAV Bern 800, l. K489999).

⁴¹⁰ Vokietijos karinės valdžios laikraštis, 1915–1918 m. leistas lietuvių kalba Tilžėje, vėliau Kaune ir Balstogėje. Iki 1917 m. rugsėjo jį redagavo dr. Wilhelmas Steputaitis. Daugiausiai skelbė karo lauko žinių santraukas, valdžios nutarimus ir kitus provokiškus tekstus. Nors pradžioje vengė politikos ir nacionalizmo klausimų, spausdino lietuvių autorių grožinius kūrinius, nuo 1917 m. ėmė propaguoti Lietuvos prijungimo prie Vokietijos idėjas ir polemizuoti su *Lietuvos aidu* straipsniais, todėl lietuvių buvo matomas tik kaip propagandinis leidinys (M. Urbšienė, Vokiečių karo meto spauda..., p. 148–164).

gavau įsitikinti, kaip stipriai mažai išsilavinusių žmonių nuomonė yra veikiamą spaudos“⁴¹¹.

Taigi, matome, kad spauda buvo svarbi ne tik susižinojimui tarpusavyje, bendro tautinio jausmo propagavimui, bet ir kaip intelektualinio lavinimosi įrankis, karo metais intensyviai naudotas propagandai. Norėdami labiau pagrįsti šią mintį, turime aptarti dar vieną projektą, kurį Gabrys su kolegomis vykdė lygiagrečiai rengdamasis *III Tautų Kongresui* ir jam pasibaigus ruošdamas šio renginio publikacijas.

Idėja parašyti grandiozinę knygą apie Rusiją, kuri „moksliškai“ atskleistų klaidingą jos imperinio režimo pobūdį, Vokietijos administracijos sluoksniuose, greičiausiai Užsienio reikalų ministerijoje, kilo 1916 m. pavasarį, kuomet visai buvo stengiamasi propaguoti *Los-von-Russland* paradigmą, siekiant kad ji atrodytų (arba netgi iš tiesų dalinai sutaptų) su norinčių iš Rusijos įtakos išsivaduoti tautų politiniais ketinimais. S. Zetterbergas šio „judėjimo“ užduotis apibūdina kaip: 1) kviesti jame dalyvauti pažįstamus ir geros reputacijos įvairių tautų intelektualus (labiausiai tinkami aukštesnieji dvasininkai ar mokslininkai); 2) nuolat spaudoje skelbti Rusijos blygybes; 3) populiarinti šį judėjimą tarp Rusijos tautų⁴¹². Nagrinėjant lietuvių organizacijų Šveicarijoje atvejį, galime ieškoti šių trijų bruožų susikirtimo vietos lietuvių veikloje bei konkrečių apraiškų jų leistoje spaudoje.

Pirmiausia, kaip matėme iš *III Tautų kongreso* ir *Rusijos pavergtųjų tautų lygos* įkūrimo užkulsų, turėdamas nemažai patirties tokiam darbe, Gabrys buvo greitai įtrauktas į europines Vokietijos pasiuntinio Rombergo schemas, liečiančias ne tik lietuvius. *Kongresui* turėjus neblogą atgarsį visų pusių viešojoje erdvėje, taip pat buvo tęsiamas bendradarbiavimas su Friederichu von der Roppu, kuris savo rezidavimo vietą Stokholme iškeitė į nuolatinės keliones tarp Šveicarijos, Berlyno ir Vilniaus. Antra, kadangi iš Vokietijos valdžios pusės antirusiški tekstai buvo remiami ir stengiamasi jų kuo daugiau paskleisti neutralių ar netgi Antantės šalių spaudoje, dar keli mėnesiai iki tol Roppas su kolegomis iš Užsienio reikalų ministerijos į Berno ambasadą atsiuntė propagandinės knygos, turėjusios sukelti kritikos bangą Rusijai, projektą. Tačiau knyga turėjusi būti tokia, kad išvengtų priskyrimo Vokietijos slaptųjų tarnybų ar provokiškų organizacijų Šveicarijoje autorystei.

⁴¹¹ W. Steputaičio ataskaita G. Rombergui..., l. L244984.

⁴¹² S. Zetterberg, *Die Liga Der Fremdvölker...*, p. 72.

Taigi, 1916 m. balandžio 25 d. laiške Rombergui buvo pasiūlytos štai tokios angliška (!!!) planuojamos išleisti knygos *Do you know Russia?* dalys, gerai atspindinčios tiek knygos turinį, tiek galimų išvadų tendencingumą: 1) Įrodyti, kad Rusijos politika visą laiką rėmėsi savo piliečių spauda; 2) „Pavergtųjų tautų“ gyvavimo ir kovos su Rusijos imperija istorija, po 1905 m. sustiprėjusi kultūrinė ir politinė veikla; vienintelis būdas joms išlikti ateityje – *Los von Russland*; 3) Rusija nėra lygiavertė kitoms Europos valstybėms dėl spaudos viduje, todėl reikia stengtis paneigti tokios valstybės egzistavimo galimybę⁴¹³. Nors savo atsiminimuose Roppas prisiskiria šios knygos, išleistos slapyvardžiu *Inorodetz*, autorystę sau⁴¹⁴, tai greičiausiai kolektyvinis projektas, redaguotas ne vieno asmens, o tekstai apie atskiras tautas taip pat surinkti iš skirtingų (nenorodytų) šaltinių. Tačiau Roppas nemini kada knyga pirmą kartą buvo išleista ir kada išversta į kitas kalbas.

J. Gabrio vaidmuo šiame projekte išryškėja iš kelių kryptų susirašinėjimo, kuomet jis Rombergo ir „draugų iš Berlyno“ vis raginamas atsiųsti savo žadėtą skyrių apie lietuvius, galiausiai birželio pradžioje jį pristato⁴¹⁵. Kodėl pirmasis knygos leidimas užtrunka iki 1917 m. sausio, tiksliai nežinome (tokia data nurodyta antrajame 1918 m. leidime), bet turime užuominų, kad būtent Gabrys ją išvertė į prancūzų kalbą ir *pritaikė* prancūziškajai auditorijai⁴¹⁶. Tiesa, planas vienu metu skirtingomis kalbomis leisti tą pačią knygą Švedijoje, Šveicarijoje ir kitur buvo šiek tiek pakeistas⁴¹⁷, tikriausiai dėl vidinių vokiečių politikos niuansų, o Rombergas

⁴¹³ AA laiškas G. Rombergui, 1916 04 25, PA AA, RAV Bern 797, l. K489790–92.

⁴¹⁴ F. Ropp, *Zwischen gestern und morgen...*, p. 108.

⁴¹⁵ „Būčiau labai dėkingas, jeigu galėtumėte Gabrį paraginti tuojau pat atsiųsti žadėtą straipsnį apie Lietuvą mūsų propagandinei brošiūrai. Jo reikia labai skubiai“ (M. Ulricho laiškas C. Schubertui, 1916 05 17, *Ibid*, l. K489938; 1916 06 07, *Ibid*, l. K490018); „Siunčiu jums skyrelio kopiją knygai apie Lietuvą. Jums palieku laisvę ištrinti mažiau svarbias pastraipas, jeigu galvosite, kad rankraštis per ilgas“ (J. Gabrio laiškas F. Roppui ir M. Ulrichui, 1916 06 07, PA AA, RAV Bern 798, l. K489993).

⁴¹⁶ G. Rombergo laiškas M. Ulrichui, 1916 06 16, PA AA, RAV Bern 801, [l.n.]

⁴¹⁷ „Mes esame labai susijaudinę, kad ji greitai pasirodys Šveicarijoje ir po to Švedijoje“ (M. Ulricho laiškas C. Schubertui, 1916 07 21, PA AA, RAV Bern 799, [l.n.]); „Siunčiu jums pilną mūsų propagandinės knygos rankraštį, kurio pirmi penki skyriai jau nusiųsti į Šveicariją. Knyga turi būti nedelsiant išversta ir išspausdinta prancūzų kalba. Prašau jūsų užtikrinti, kad mūsų mielieji draugai Lozanoje atliks darbą ir nevēluos. Vokiškasis leidimas pasirodo vienu metu kaip ir švediškasis 14

pabrėžė, kad svarbu, jog knyga pirmiausia pasirodytų angliškai, o tik po to būtų verčiama į kitas kalbas, kad nebūtų laikoma Vokietijos projektu⁴¹⁸.

Nors tiesiogiai susipažinti galime tik su antruoju prancūziškuoju knygos leidimu, kurio viršelyje pažymima, jog jis išėjo „papildytas, peržiūrėtas ir ištaisytas“, trumpai pažvelkime, kiek siejasi su ambicingu jos planu ir koks Lietuvos vaizdinys joje projektuojamas.

Vietoj projekte nurodytų trijų dalių matome dvi – „Rusija ir jos valdymas“ bei „Rusijos pavergtosios tautos“, taip pat pradžioje patektą pratarinę įvadą ir trumpas išvadas⁴¹⁹. Pirmąją dalį sudaro penki skyreliai: Rusijos gyventojai, Rusijos tautų charakteris, Rusijos valdžia, Rusijos užsienio politika ir Didžiausias Rusijos konfliktas, o antrajame trumpai aptariama devyniolika Rusijos imperijos tautų. Pagrindinė idėja, kurios laikosi knyga, paaiškėja jau įvade – Rusijos imperinis režimas Europai buvo vaizduojamas kaip geras ir teisingas, tačiau buvęs visai ne toks, nes viduje slopinęs nerusiškųjų tautų teises. Verčia nusistebėti, kad taip apie Rusijos carizmą dar kalbama 1918 m. vasarą, tačiau knygos sudarytojai išveda mintį, kad nors carizmą pakeitė „politikos maksimalistų teroras ir anarchija“, tai nepakeitė Rusijos esmės – kitoms tautoms primetamo *viršnacionalino* patriotizmo, už kurį jos nebenori kariauti. Žinoma, prisimenama ir prezidento W. Wilsono ciatata apie tautas išlaisvinančią karą, kuri tarsi turėtų priminti Vakarams, kad atėjo laikas atsilyginti padedant mažosioms tautoms, į kurių vargus demėsysis nebuvo kreipiamas visus Rusijos priespaudos amžius. Greta užsimenama apie kiekvienos iš tautų „dabartinę“ padėtį, kurioje Lietuva minima kaip norinti palaikyti bendrystę su latviais vienoje valstybėje, nes ekonominė ir kultūrinė situacija suponuoja tai kaip geriausią išeitį⁴²⁰.

Nesigilinant į smulkmenišką buvusios Rusijos imperijos režimo kritiką, galime pacituoti tris principus, kuriais, pasak autorių, laikėsi carizmas ir kurie yra visos Rusijos civilizacinės paradigmos ramsčiai – tai „autokratija, ortodoksija ir biurokratija, siekiančios išlaikyti Didžiųjų Rusų galią“⁴²¹. Galima būtų svarstyti, kiek šie principai taikytini Rusijai po

dienų bėgyje. Taigi svarbu, kad prancūziškasis irgi neužtruktų. Etnografinis Rusijos žemėlapis bus pridėtas prie knygos“ (*Ibid*, l. L244728).

⁴¹⁸ G. Rombergo laiškas M. Ulrichui, 1916 07 26, PA AA, RAV Bern 800, l. L244769.

⁴¹⁹ Inorodetz, *La Russie et les peuples...*, p. 1.

⁴²⁰ *Ibid*, p. VII.

⁴²¹ *Ibid*, p. 33.

bolševikinės revoliucijos, tačiau kaip ir kiti mūsų nagrinėti propagandiniai tekstai, šis nepasižymi faktų tikslumu ar interpretacijų gelme. Juolab tai, kad paskutinės aktualijos minimos iš 1916 m. gegužės, leidžia daryti prielaidą, kad naujas knygos leidimas buvo tiesiog papildytas įvadu, paaiškinančių pasikeitusią tarptautinę situaciją, tačiau pats knygos tekstas nebuvo koreguotas.

Tiesa, pasakojant lietuvių priespaudos Rusijos imperijoje istoriją, naratyvas kuriamas gana nuoseklus: stipri ir didinga istorinė Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo padalinta ir nuo tada rusai ėmėsi valstybinių įstaigų ir politinės lietuvių sąmonės naikinimo. Bažnyčios ir mokyklų rusinimas, draugijų ir spaudos lotyniškais rašmenimis uždraudimas, knygų kontrabanda, nepavykę sukilimai ir galiausiai Didysis Vilniaus Seimas pateikiami kaip pavyzdžiai, bandant kurti neužgniaužto lietuvių-kovotojo vaizdinį, pabrėžiant tautos kolizijas su imperine valdžia. Nuosekli lietuvių laisvėjimo istorija pateikiama kaip prasidėjusi nuo priverstinių atsitraukimų į Rusijos gilumą ir rūpesčio karo pabėgeliais, kuriuos sekė protestai Dūmoje ir Lietuvos atkūrimo planai, o toliau ir Lietuvių konferencijos Šveicarijoje 1916 m. pavasarį. Nors knygoje pateikiami šių susirinkimų nutarimai, niekur neminimos nei pavardės, nei dalyvavusios organizacijos, o Haga pateikiama kaip realus lietuvių išėivijos centras. Pabaigoje pabrėžiama, kad po *Hagos konferencijos* sekusios kitos, kuriose buvo patvirtintas pagrindinis lietuvių siekis – visiška nepriklausomybė⁴²². Taip nupasakota įvykių eiga visiškai sutampa su Gabrio kituose tekstuose išsakytu požiūriu tiek į lietuvių pilietinio atgimimo raidą, tiek į jo ateitį. Taigi, beveik neabejotina, kad šio teksto autorius yra Gabrys, tikėtina, kad knyga į prancūzų kalbą taip pat išversta jo ir/ar jo pagalbininkų.

Propagandinės knygos išvadose grįžtama prie pagrindinės minties, kuri buvo minėta dar knygos rengimo projekte: Rusija, kuri ilgą laiką engė Vakarų civilizacijai artimas savo pakraščių tautas ir nepasinaudojo jų teikiama aukštesnės kultūros perėmimo galimybe, nėra verta valstybės vardo ir negali priklausyti civilizuotai XX a. tautų bendrijai⁴²³. Visa knyga baigiama iškalbingu pareiškimu, kad „net jeigu šis pasaulinis karas neturės kito rezultato kaip senosios Rusijos suskaldymas, nepaisant milžiniškų visos Europos aukų, pralietas kraujas nebus veltui. *Pasaulinis karas turėtų būti*

⁴²² Inorodetz, *La Russie et les peuples...*, p. 123–124.

⁴²³ *Ibid*, p. 221.

*paskutinis teismas Rusijai!*⁴²⁴ Nors ir kaip ironiškai šiandienos istorikui atrodytų tokie šūkiei, to meto vokiečių administracijos propagandistams idėja demonizuoti savo karinį ir politinį priešą atrodė itin priimtina ir nereikalaujanti nei labai gilios išsakomų tiesinių argumentacijos, nei platesnio politikos teorijos išmanymo. Taip pat nederėtų pamiršti, kad lietuviams utopija apie visišką Rusijos imperijos išnykimą niekada nebuvo svetima, nesvarbu kokia forma tai nutiktų.

Taigi, bandydami paaikškinti Šveicarijos lietuvių pasirinkimą dalyvauti šiame ir panašiuose propagandiniuose projektuose, matome norą ne tik išreikšti palaikymą ar opoziciją tam tikroms pažiūroms, bet ir bandymą visais įmanomais būdais pasijusti *svarbiais, reikšmingais didelių procesų dalyviais*. Buvo manoma, kad tik tokiu atveju galima pelnyti pagarbą ir galimybę pasireikšti tiek mezgant asmenines pažintis, tiek siekiant prisidėti prie savos valstybės kūrimo. Juozo Gabrio atveju šie procesai niekada nebuvo per daug nutolę vienas nuo kito – tuo galime paaikškinti jo atkaklumą ir netgi entuziazmą įsijungiant į bendrus propagandos projektus su Vokietijos pareigūnais.

Tęsdami aktyviausio spaudos leidybos laiko analizę, turime paminėti, kad vėlesnės temų, bendradarbių ir raiškos būdų paieškos buvo glaudžiai susijusios tiek su vidiniais, tiek su išoriniais lietuvių konfliktais bei svarbiais 1917 m. pradžios pasauliniais įvykiais.

1.2. Beisikeičiančios lietuvių spaudos Šveicarijoje kryptys ir Vokietijos valdžios cenzūra

Nagrindami lietuvių veikėjų Šveicarijoje ir Vokietijos valdžios pareigūnų dialogą, greta politinės ir kultūrinės Lietuvos ateities svarstymų ir kasdienių reikalų aptarimo, galime aptikti ir požiūrio į spaudoje kuriamus vaizdinius siužetą. Nuo 1916 m. vidurio ėmė ryškėti Vokietijos susirūpinimas savo įvaizdžiu neutralių šalių informaciniame lauke – buvo pradėti suprasti, kad pergalės jame svarbios kaip ir kariniuose frontuose. Tai sutapo su jau aptartos propagandos prieš Rusiją ir kitas priešininkes kampanijos stiprėjimu, įtraukiant mažųjų tautų veikėjus emigracijoje. Šiame interesų „taikinyje“ buvo atsidurę ir Šveicarijos lietuvių leidiniai – pradėta

⁴²⁴ *Ibid*, p. 222.

atidžiau sekti jų leidžiama spauda, siekta daryti įtaką antivokiškų pasisakymų silpninimui bei prevencijai.

Nors pasižadėjimus tokios informacijos neskleisti matėme jau 1916 m. sausį Juozo Gabrio ir Užsienio reikalų ministerijos sudarytoje sutartyje, kaip reali grėsmė imperijos įvaizdžiui tai buvo įvardinta 1916–1917 metų sandūroje. Vis prastėjant materialinei ir negerėjant pilietinei situacijai okupuotuose Rytų Europos teritorijose, iš ten ėmė sklisti groteskiški pasakojimai, pasiekę tiek Šveicarijos, tiek JAV spaudą⁴²⁵. Nors prie to prisidėjo ne tik lietuviai, keliavę po okupuotas teritorijas ir iš ten parsivežę šviežių įspūdžių, tačiau mūsų nagrinėjamos bendruomenės atveju šis motyvas buvo itin reikšmingas: Vincas Bartuška į Lietuvą keliavo 1916 m. pavasarį, o Antanas Steponaitis, kaip *Lituania komiteto belaisviams šelpti* vadovas net du kartus – 1916 m. vasarą ir prasidedant 1917-iesiems metams⁴²⁶.

Po jų sugrįžimo į Šveicariją, o ypač Bartuškai grįžus iš Lietuvos ir vykstant atgal į JAV, buvo domimasi, koks Vokietijos karinės valdžios ir jos okupuotų teritorijų vaizdinys bus paskleistas šios šalies ir ją palaikančiųjų spaudoje. Iš tiesų, dr. Vincas Bartuška 1916 m. liepą Vokietijos imperinei valdžiai išsiuntė memorandumą⁴²⁷, kuriame ne tik aprašė vargingą Lietuvos karo metų situaciją, bet ir tiesiogiai kreipėsi į Ober Ost vadovus, kad būtina tai gerinti. Tai buvo padaryta nepaisant Wilhelmo Steputaičio dar keliaujant į *III Tautų kongresą* išsakytų pastabų, kaip derėtų viešai kalbėti apie Vokietijos reikalus:

„Bartuška po kalėjimo buvo įtikintas, kad jis gali pakenkti lietuvių veikėjams okupuotoje teritorijoje, jei Ober Ost ir jo administracija bus viešai atakuojami ir jeigu jis nedalyvaus *Los-von-Russland* judėjime, arba net tada, jeigu publikuos prieš Vokietiją tekstus (angliškai ir lietuviškai) JAV spaudoje. Atsižvelgiant į tai, ne taip kaip ankstesniuose lietuvių susirinkimuose, jis nesiskundė lietuvių padėtimi Rytuose, kalbėjo prieš Rusiją, ir dar daugiau – netgi man pažadėjo, kad susilaikys nuo atakų prieš Vokietiją ir Ober Ost administraciją Amerikos spaudoje. Bet koku atveju, manau, kad Amerikos lietuvių vizitas okupuotose

⁴²⁵ V. Safronovas, ... [et al.], *Didysis karas...*, p. 230–233.

⁴²⁶ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 53–58; A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 58–80; *Tėvynėje ir pasauly...*, p. 101–109.

⁴²⁷ *Mémoire adressé au Gouvernement Impérial allemand, par M. l'abbé Dr. Bartuska, à la suite d'une Enquête officielle faite par ce dernier en Lituanie et qui lui avait valu une arrestation aussi arbitraire que contraire au Droit des gens* (V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 336–342).

teritorijose bus nepalankus ir Amerikos lietuvių spaudoje nušviestas antivokiška dvasia⁴²⁸.

Tiesa, Bartuškos asmeniškai valdžios atstovams siųstas memorandumas skiriasi nuo to, kas iš tiesų buvo skelbiama JAV spaudoje. Pavyzdžiui, interviu *The New York Times* Bartuška ir Bielskis pasakojo apie sunkią lietuvių padėtį, tačiau teigė, kad tai karo ir blogo administravimo padarinys, o imperinė valdžia pažadėjo tuoj pat situaciją pagerinti, ir netgi Bartuškos įkalinimas minimas kaip nesusipratimas⁴²⁹. Reiškia, Steputaičio „patarimai“ turėjo įtakos kažkuriame lygmenyje ir aršios atakos prieš Vokietijos aneksijos planus Lietuvoje buvo atidėtos, tikintis situacijos pagerėjimo. Taigi, matome kad jau 1916 m. viduryje realios karo nuostolių situacijos slėpimas buvo svarbus Vokietijai kaip tarptautinio įvaizdžio suvaldymo būdas ir Šveicarijos bei JAV lietuvių galimybės tai afišuoti matomos kaip keliančios grėsmę.

Visgi Vokietijos propagandos strategijų tyrinėtojai teigia, kad tarptautiniu imperijos įvaizdžiu aukščiausiuose valdžios sluoksniuose rimtai buvo susirūpinta tik 1917 m., atkreipus dėmesį į savo pareigūnų gaunamus pranešimus iš Ober Ost teritorijų apie vis radikalėjančias gyventojų nuotaikas ir iš tiesų varganą jų būtį. Tai, pasak istoriko Welcho, galiausiai įtikino Aukščiausiąjį cenzūros biurą (*Oberzensurstelle* – OZS) 1917 m. lapkritį priimti pagrindines spaudai taikytinas taisykles, kuriomis turėjo vadovautis ir regionų cenzoriai: 1) palaikyti *Burgfrieden* (pilietinės taikos) pasakojimą ir nespausdinti sensacijų apie kylančias maisto kainas; 2) vengti pikty atakų prieš prekybininkus; 3) neskelbti žinių apie protestus; 4) nerengti reportažų iš masinių susirinkimų vietų greta prekybos taškų; 5) maisto trūkumas negali būti šaržuojamas arba išjuokiamas pamfletuose⁴³⁰. Nors tokio pobūdžio cenzūrą galime įsivaizduoti taikytą, pavyzdžiui, Berlyno ar kito didmiesčio dienraščiams, mažai susijusiems su neutralios Šveicarijos spauda, matysime, kad dirbtinio įvaizdžio gerinimo priemonės sutapo – siekta ne pagerinti situaciją, o stengtis kuo mažiau ją eskaluoti bei kontroliuoti informacinį srautą.

Taigi, remiantis šia prielaida, bandysime pažvelgti, kokius tekstus lietuviai publikavo Lozanoje leidžiamuose *Litauen* ir *Pro Lithuania*

⁴²⁸ W. Steputaičio ataskaita..., PA AA, RAV Bern 802, l. L244987.

⁴²⁹ *The New York Times*, 1916 08 13; V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 345–349.

⁴³⁰ D. Welch, *Germany, Propaganda and Total War...*, p. 178.

žurnaluose ir kokios temos juose nebuvo palankios Vokietijos interesams. Apie tai buvo pranešama iš Kaizeriškosios atstovybės Berne į Berlyną bei siunčiama po kelis kiekvieno numerio egzempliorius. Taip elegiamasi buvo ir su kitų šalių išeiviais, kurių spaudą pati Vokietijos administracija rėmė: pavyzdžiui, jau minėto Wladimiro Stepanowskio redaguotas žurnalas *L'Ukraine* ir *Pavergtųjų Rusijos tautų lygos* vardu bandytas leisti *Bulletin des Nationalités* gali būti matomi lygiagrečiai su Juozo Gabrio leistais *Pro Lithuania* ir *Analles des Nationalités*. 1915–16 metų sandūroje randame lenkų laikraščio *Wiadomości Polskie* puslapiuose išsakytą nuomonę apie *Pro Lithuania* pažiūras: teigiama, kad šis žurnalas nėra nei antivokiškas, nei antirusiškas, dažniausiai prisitaikantis prie aplinkybių, tačiau išlaikantis pastovią antilenkišką kryptį⁴³¹. Šis teiginys yra vertas patikrinti 1917 metų kontekste. Taip pat bandysime atsekti, kokios temos Vokiečių valdžiai atrodė *netinkamos* ir kaip šios dvi laikysenos koreliavo.

Apžvelgus remarkas, kurias atstovybės Berne vadovas ar jo pavaldiniai paliko lietuviškų leidinių paraštėse, ir atlikus turinio analizę, nesunku atsekti, kad įvestas dvikryptis žymėjimas – mėlynu pieštuku žymimos vietos, kurioms yra pritariama ir toks požiūris skatinamas, o raudonu – kur lietuviai peržengia ribą ir kritikuoja tai, ko nederėtų. Žinoma, dviguba raudona linija reiškia, kad pastraipa ar visas tekstas vertinami *labai blogai*. Tokio tipo pastabas turime išlikusias nuo paskutiniojo *Litauen* ir *Pro Lithuania* numerių 1916 m. iki 1917 m. nr. 12. Taip pat greta matome ir kelias *Les Analles des Nationalités* numerių analizes su žymėjimais⁴³². Tačiau vertėtų pabrėžti, kad bent jau 1917 m. pagrindinis Juozo Gabrio ir jo kolegų leidinys visgi buvo *Pro Lithuania*, kuris tiek savo turiniu, tiek apimtimi pranoko kitus: *Litauen* dažnai buvo perspausdinami kai kurie į vokiečių kalbą išversti šio žurnalo tekstai arba kalbama aptakiomis, ne politinėmis temomis, o *AdN* rašoma apie įvairių tautų reikalus, lietuviškąją dalį irgi imant iš *Pro Lithuania*.

Pagrindinės temos ir teiginiai, ties kuriais žymima raudona linija, *Pro Lithuania* ir *Litauen* leidiniuose 1917 m. buvo šie:

- draugijų Lietuvoje uždarymas;
- pablogėjusi ekonominė krašto situacija;
- visuomeninio gyvenimo nebuvimas;

⁴³¹ Cituota iš: W. Sukiennicki, *East Central Europe...*, p. 229.

⁴³² PA AA, RAV Bern 484, 1916 10 30–1917 03 30; RAV Bern 818, 1917 04 01–12 31.

- lietuviškos savivaldos trūkumas;
- Lenkijos teritorijos didėjimas Prūsijos sąskaita.

Tuo tarpu daugiau negu vieną kartą aptinkamos ir dvigubai pabrauktos tokios mintys :

- Lietuvos germanizacijos planai;
- *Dabarties* žurnalo įvardijimas vokiečių, o ne lietuvių leidiniu;
- badas tiek Vokietijoje, tiek okupuotose teritorijose;
- niekinantys epitetai vokiečiams ir jų valdymui;
- ALTT ND deklaracijos ir protestai⁴³³.

Taigi, matome kelias besikartojančias kryptis, kurios vokiečių pareigūnų buvo matomos kaip žalingos jų tėvynės įvaizdžiui: pirmiausia tai – bloga ekonominė situacija, nesvarbu ar karo užfrontėje, ar namuose, antra – Vokietijos įsiviešpatavimo planai regione, o trečia – lietuvių pastangos siekti kitokio, negu vokiečių primestasis, savarankiškumo.

Tai pastebėjus, verta pažvelgti į dalykus, kurie buvo matomi kaip leistinos lietuviškosios spaudos Šveicarijoje kryptys, žinoma, pirmiausia siekiant ne informavimo, o propagandos sklaidos tikslų. Štai pagrindiniai teiginiai:

- pasakojimai apie Rusijos imperijos persekiojimus;
- lietuvių evakuacija į Rytus;
- Rusijos priespaudoje buvusios lietuvių tautos sutrikdytas vystymasis;
- nelegaliai veikusios politinės partijos;
- belaisvių šalpos reikalai.

Žinoma, tiesioginių pagyrų Vokietijos valdymui nebuvo tikimasi (tuo rūpinosi paties Ober Ost propagandos padalinys), tačiau viskas, kas pasakyta prieš priešininkę kare Rusiją buvo užskaitoma kaip teigiamas dalykas. Tai ypač pabrėžta lietuvių karo meto veikloje – ieškota bet kokio motyvo, į kurį būtų galima pirštu rodyti sakant, kad štai, šitie žmonės tikrai nebenori grįžti į buvusią imperiją ir dėkoja juos išlaisvintiems vokiečių kariams. Nors tokia idėja niekada nebuvo išsakyta tiesiogiai, toliau matysime, kad visgi iš Gabrio ir jo bendradarbių buvo tikėtasi, kad tokios mintys bus skelbiamos.

⁴³³ *Aukščiausiosios Lietuvių Tautos Tarybos Nuolatinės Delegacijos Deklaracija ir protestai (Pro Lithuania, 1916, nr. 11–12, p. 165–166 ; PA AA, RAV Bern 484, 1916 10 30–1917 03 30, [l.n.]).*

Prieš tai vertėtų paminėti, kad žymos *AdN* numeriuose idėjiškai nenutolusios nuo jau aptartų: tegiamai vertinami pasisakymai prieš Rusiją (pvz. : *Lietuvių Hagos konferencijos* nutarimų pakartojimas), abejonės dėl postimperinės Rusijos partijų pažadų mažosioms tautoms, Suomijos ir Estijos ateities vizijos, kai jos visiškai atsiriboja nuo prorusiškų pažiūrų. Atitinkamai neigiamai vertinamas blogos okupuotų teritorijų materialinės padėties aprašymas, tuo metu sutrikdytas Lietuvos vystymosi siužetas, Rusijos revoliucionierių pažadai, pagyros Santarvei ar Rusijos kadetų partijai, Lietuvos, Bohemijos ar Jugoslavijos nepriklausomybės siekiai, jeigu jie nukreipti prieš Vokietiją ar jos sąjungininę Austrijos-Vengrijos imperiją.

Matome, kad šie klausimai buvo svarbūs ne tik lietuviams, kurie bandė juos gvildinti spaudoje, bet taip pat kilo iš strateginių Vokietijos interesų. Todėl atstovybės Berne ir tiesiogiai Rombergo užduotys buvo suvaldyti antivokiškos propagandos srautą ir skatinti Rusijai nepalankius tekstus. Išlikę jo pranešimai Reichskancleriui leidžia sukonkretinti pagrindinius lūkesčius, kurie buvo nukreipti į lietuvius, ir kaip jiems sekėsi tai pateisinti. Nors detaliau Stepankowskio leisto *Bulletin des Nationalités* nenagrinėsime, verta pacituoti apie šį žurnalą išlikusį emocingą vokiečių pareigūnų Berlyne ir Berne dialogą, atkreipiantį dėmesį į svarbiausius gero propagandinio leidinio niuansus:

„Pirmasis *Tautybių biuletenio* (*Bulletin des Nationalités*) numeris mane ir mano draugus čia labai nuvylė. Nepaisant fakto, kad išvaizda ir spauda (ypač viršelio) yra gana prasti, tai ir naujienos yra neįdomios, fragmentiškos, per daug draugiškos Rusijai. <...> Mūsų lenkai yra pikti dėl lenkškųjų naujienų kompiliacijos ir netgi reikalauja, kad *Lyga* oficialiai paneigtų sąsajas su *Biuleteniu*. Jie taip pat reikalauja, kad tolimesnis platinimas būtų kaip mat sustabdytas. Nors aš nepalaikau šio požiūrio, tikiu, kad nėra jokio tikslo įdėti tiek pinigų ir darbo į tokį leidinį. Mes turime pateikti naujienas, kurios yra šviežios ir įdomios bet kokiu atveju, o ne šališkai nuspalvintas santraukas iš kitų laikraščių“⁴³⁴.

Nors kritikos dėl prasto turinio ar kompiliacijos Gabrio žurnalai tiesiogiai beveik nesulaukė⁴³⁵, jam vis buvo primenama, *kaip derėtų* skelbti

⁴³⁴ M. Ulricho laiškas C. Schubertui, 1916 09 26, PA AA, RAV Bern 798, 1. K489001.

⁴³⁵ Tiesa, vienos recenzijos iškarpa, kurioje tekstas pasirašytas A. J. slapyvardžiu, randame išspausdintą lietuviškoje spaudoje (deja, neišku kokiam leidinyje). Šio straipsnio autorius teigia, jog nors *Pro Lithuania* 1917 metais neaprašinėja iš tiesų svarbių Lietuvos įvykių, tačiau reikia šį žurnalą pagirti, kad griežtai kritikuoja Vokietiją ir lenkų imperializmą bei priduria: „Musų dvarininkams, vis da

žinias apie Lietuvą bei jos santykius su Vokietija. Šis savo ruožtu įrodinėjo, kad ir taip besistengiąs kuo labiau sušventinti antivokiškų straipsnių toną, netgi atnešdavo į atstovybę parodyti juodraščius su savo pataisomis⁴³⁶. Tikrai buvo dėl ko teisintis, nes jau nuo pirmojo 1917 m. numerio *Pro Lithuania* tekstuose gausu tokių posakių kaip „teutonų vergija“, „žiaurūs ir šališki vokiečių metodai“, „išdavikiška vokiečių dvasia“ ir panašiai⁴³⁷. Gabrys motyvuodavo savo „nesėkmę“ tuo, kad jam nepavykdavo išcenzūruoti tokių pasisakymų, kitiems lietuvių veikėjams jį ir taip kaltinant provokiškumu, tad esą turėjęs kartais nutylėti savo pažiūras. Galime abejoti tokio atsakymo nuoširdumu – greičiau tai tebuvo vienas iš būdų laviruoti tarp dviejų tikslinių grupių, vieną kartą nusileidžiant vieniems, kita kartą – kitiems. Juolab, kad po mėnesio Rombergas pranešė į Berlyną, kad: „priešingai negu ankstesni numeriai, šis netalpina jokių pasisakymų prieš Vokietiją“, tačiau pridūrė, kad „šio numerio (*Pro Lithuania*, 1917, nr. 3) turinys liudija tas pačias Rusijos tautų tendencijas, kurios mano pastaruoju metu buvo pabrėžiamos – tai yra siekti savo politinės ateities tik visiškoje nepriklausomybėje nuo Rusijos“⁴³⁸.

Visgi, atrodo, kad antroji – nepriklausomybės siekio – tendencija Gabrio publikacijose vėlesniais mėnesiais ėmė vis labiau stiprėti, nes atsiliepiamas apie *Pro Lithuania* 1917 m. nr. 4 jau kardinaliai skiriasi :

„Priešingai negu prieš tai ėję numeriai, kuriems pastaruoju metu neturėjome jokių priekaištų, šis numeris labai aršiai kritikuoja Vokietiją straipsnyje 74 puslapyje. Prie tradicinių skundų dėl situacijos okupuotose teritorijose, pasirodo polemika su Vokietijai primetamu Lietuvos aneksijos planu. Deja, skausmingas tonas, kuriuo šie kaltinimai parašyti yra rūsčios vietos lietuvių nuotaikos simptomas, kurią pakartotinai miniu savo raportuose. Ponas Garlava didžiam savo liūdesiui ne

negalintiems lenkyste nuskratyti, labai butu neprošalį šis visas 1917 m. „Pro Lithuania“ kompletas atidžiai perskaičius. Nepasigailės perskaitę jį ir lietuviai veikėjai. Leidėjams to svarbaus mėnesinio laikraščio pridera nuo visos Lietuvos krašto padėka“ (VUB RS, f. 668, ap. 2, b. 9, l. 141, 145). Šis tekstas taip pat yra vienas iš nedaugelio tiesioginių įrodymų, kad Šveicarijos lietuvių spauda galėjo pasiekti Lietuvą ar kitus lietuvių politinius centrus emigracijoje, intelektualai ja keitėsi tarpusavyje.

⁴³⁶ G. Rombergo ataskaitos Vokietijos imperijos kancleriui Th. Bethmannui-Hollwegui, 1917 04 03; 1917 05 12; PA AA RAV Bern 818, [l.n.].

⁴³⁷ *Pro Lithuania*, 1917, nr. 1, p. 5, 12–13.

⁴³⁸ G. Rombergo laiškas Th. Bethmannui-Hollwegui, 1917 05 03, PA AA RAV Bern 818, l. L247365.

visada gali sulaukyti antivokiškus pasisakymus, nes tokia nuotaika plačiai pasklidusi⁴³⁹.

Tai rodo, kad bandymas kritikuoti Vokietijos veiksmus, nors ir nedrąsiai, bet perauga į mėginimus viešai siūlyti alternatyvas – valstybės atkūrimo projektus, kurie nesutapo su imperijos aneksiniais planais, bandoma tokį požiūrį propaguoti ir Šveicarijos lietuvių tarpe. Panašu, kad ir pats Gabrys niekada nebuvo tiesioginio Lietuvos prijungimo prie Vokietijos šalininkas, nors 1917 m. pabaigoje prancūziškai paskelbė straipsnį *Tautų problemas ir ilgalaikė taika*, kuris Rombergo ataskaitose įvardijamas kaip „mūsų inicijuotas“ ir buvo išspausdintas *Les Anales des Nationalités* 1917 m. nr. 11–12⁴⁴⁰. Tačiau pagrindinė šio teksto idėja – kad lietuviams belieka šlietis prie Centrinų valstybių, nes Antantė į juos nekreipia dėmesio – Gabrio ne kartą panašiu laiku buvo naudota tiek kreipiantis į Antantės šalių diplomatus, tiek į Rusijos politikus (žr. III skyriaus 2 skyrelyje). Taigi, palankumo Vokietijos planams Lietuvai turi daug mažiau, negu, pavyzdžiui, ne kartą minėtas *Memorandume dėl Lietuvos nepriklausomybės atstatymo*. Panaši Vokietijos atstovybės užuomina randama ir ties tekstu apie padėtį Lietuvos teritorijoje ir Vokietijos renkamus darbo batalionus: „straipsnis, parašytas remiantis mano nuosekliais užrašais“ – teigia Rombergas⁴⁴¹. Taigi matome, kad Vokietijos atstovas ne tik domėjosi, kaip lietuviams sekasi rūpimus klausimus pateikti Vokietijai palankioje šviesoje, bet ir pats prisidėjo prie informacijos rinkimo, galėdamas tai įgyvendinti per platų savo agentų ir korespondentų tinklą tiek Ober Oste, tiek visoje Europoje.

Tačiau, netgi sekdami tik vienos labai siauros linijos dialogu, galime matyti, kaip keičiasi lietuvių interesai, ir kad antivokiški pasisakymai persipynę su visai priešingomis mintimis: vis stengiamasi laviruoti tarp to, kas konkrečiu momentu svarbu patiems lietuviams, ir to, kokios krypties ir naujienų iš *Pro Lithuania* ir *Litauen* tikisi Vokietijos pareigūnai. Slapyvardžių kaitaliojimas ir ne itin konkrečiai apibrėžta teksto autorystės samprata Gabriui ir kitiems lietuvių veikėjams leido „kūrybiškai“ traktuoti cenzūros paliepinimus. Todėl galima teigti, kad iš dalies tai leido pro-vokišką

⁴³⁹ G. Rombergo laiškas Th. Bethmannui-Hollwegui, 1917 05 24, PA AA RAV Bern 818, I. L247382.

⁴⁴⁰ G. Rombergo laiškas Reichskancleriui, 1918 01 13, *Ibid*, I. L247519; *Pro Lithuania*, nr. 10, p. 231.

⁴⁴¹ G. Rombergo laiškas Reichskancleriui, 1917 12 12, ... , I. L247521.

propagandą turėjusiuose stiprinti leidiniuose formuoti lietuvių valstybingumui palankią kryptį, kuri į 1918 m. stiprėjo ir plėtėsi.

Pagrindinė lietuvių rengiamų tekstų kaitos priežastis karė įstrigusios Vokietijos imperijos atžvilgiu nėra nei išdrąsėję publicistai ar pasikeitusi Gabrio patriotiškumo samprata – tiesiog įvykiai Europoje ir Lietuvoje, o ypatingai *Vilniaus konferencija* 1917 m. rudenį šiek kitaip perstumdė interesų ribas ir kreipė jėgas į kitus dalykus, būtent – Lietuvos savarankiškos politikos stiprinimą. Nors apie šiuose procesus kalbėsime kitoje šio skyriaus dalyje, iki tol dar verta paminėti kelis „didžiojo paveikslo“ blykstelėjimus, pasirodančius Rombergo komunikacijoje su imperine valdžia lietuvių spaudos Šveicarijoje klausimu. 1918 m. sausio 13 dienos laiškuose, kuriuos Rombergas siuntė Kancleriui (juo nuo 1917 lapkričio 1 d. buvo Georgas von Hertlingas), kalbant apie *Les Analles des Nationalités* leidybą teigiama :

„Žurnalas pastaruosius pusę metų pasirodydavo nereguliariai, nes jo leidėjas buvo paskirtas išgauti kuo daugiau naudos iš nesenų įvykių Lietuvoje, ypatingai iš Lietuvių konferencijos lapkritį, todėl taupė laiką tiesioginiam savo publicistiniam darbui. Toliau žurnalas bus reguliariai leidžiamas du kartus į mėnesį, 1 ir 15 dienomis“⁴⁴².

Taigi, Juozas Gabrys ėmėsi stiprinti tarptautinę propagandą daugumos mažųjų šalių klausimais, tačiau nepamiršo ir lietuviškųjų reikalų. Tos pačios dienos kitame laiške užsimenama, kad ruošiamas naujas leidinys *La Lituanie et La Guerre Européene* „leidžiamas LIB, kuris turėtų pasirodyti dalimis pagal poreikį ir publikuoti svarbiausius lietuvių dokumentus (memorialus, kalbas, paaiškinimus, nutarimus). Šis numeris susideda iš kelių tokių dokumentų, datuojamų nuo karo pradžios iki praeitų metų [1917 – M.Š.] sausio“⁴⁴³. Nepasiant kelių šio naujojo leidinio numerių pasirodymo 1918 m., reikia pastebėti, kad apimtimi ir tiražu tuo laiku taip pat išaugo ir svarbiausias Šveicarijos lietuvių leidinys *Pro Lithuania*. Nors tolimesnės Berno atstovybės įtakos konkreitiems šio žurnalo tekstams atsekti negalime dėl neišlikusių dokumentų šiuo klausimu, pagrindines tendencijas galima rekonstruoti iš kitų šaltinių, kaip ir paties leidinio turinio analizės.

Istorikas E. Demm teigia, kad LIB leisti žurnalai buvo labai ribotą žmonių kiekį pasiekusi propagandinė literatūra ir neabejotinai svarbesnės yra

⁴⁴² G. Rombergo laiškas Vokietijos imperijos kancleriui Georgui Hertlingui, 1918 01 13, PA AA, RAV Bern 818, l. L247519.

⁴⁴³ G. Rombergo laiškas..., *Ibid*, l. L247520.

Gabrio ir kitų veikėjų inicijuotos publikacijos užsienio spaudoje, pasitelkiant tikras ar išgalvotas naujienas, užsakomieji straipsniai apie Lietuvą ar viešos paskaitos neutraliose šalyse⁴⁴⁴. Tačiau iš mūsų tyrimo matome, kad *Pro Lithuania* bei *Litauen* leidyba taip pat buvo svarbi informacinės kampanijos, siekusios propaguoti idėjas, susijusias su Lietuvos ateitimi, dalis. Iš vienos pusės leidybos užkulsiai skatino nemažai įtampų tarp lietuvių ir vokiškosios administracijos pareigūnų tiek Berne, tiek Berlyne ar Ober Oste. Iš kitos pusės, šie leidiniai kūrė lietuvių bendruomenės idėjinio pasiskirstymo ir polemikos lauką, kuriame buvo užimamos *pro-vokiškos-lenkiškos-rusiškos-latviškos* pozicijos, brėžiamos nesantaikos ar bendradarbiavimo gairės, kuriamos ir taikomos įvairios strategijos: ne tik kaip publikuoti tam tikrą žinią, bet ir kaip padaryti, kad ta žinia suveiktų, pasiektų tikslingą auditoriją, arba dar dažniau – kaip išsisukti nuo cenzūros mechanizmo ir įsipareigojimų kuriai nors „tiesai“. Tokia propagandistų praktika, nors ne visuomet pasiekdavusi savo tikslus, ugdė Šveicarijoje dirbusius lietuvius ir buvo svarbi ne tik Gabriui, bet ir su juo dirbusiems kunigams studentams. Svarbiausia, tai ugdė jų gebėjimą užimti poziciją Lietuvos klausimo svarstytmė ir jos laikytis, kartais su niuansais ir nuolaidomis, tačiau imant bendrai suvokti, kad Lietuvos kaip valstybės ateitis – jos piliečių, o tiksliau – intelektualinio elito – svarbiausias ir nuolatinis rūpestis.

1.3. *Didžioji Berta* ir (ne)sėkmingos derybos su vokiečiais

Greta aiškiai dokumentuose atsispindinčio ir atsiminimuose rutiniškai vaizduojamo kasdienio spaudos leidybos darbo, Lietuvių informacijos biuras kelis metus ruošė vieną projektą, kurį būtų galima pavadinti karo metų kronika, o patys lietuviai jį tarpusavyje buvo pakrikštiję „Didžiąja Berta“ – pagal vokiško pabūklo, naudoto Pirmajame pasauliniame kare, pavadinimą. J. Gabrys, šiek tiek pasigirdamas, štai taip apibūdina šio veikalo ruošimą spaudai ir pasirodymą:

„Buvo nutarta surinkti, kodifikuoti visas Ober-Ost'o „šunybes“ į vieną veikalą ir paskelbti civilizuotam pasauliui. Šio sunkaus ir ilgo darbo išdava buvo storokas (700 psl.) veikalas „La Lituanie sous le joung allemand (1915–1918)“. Tai buvo mūsų didžioji Berta. Šiame veikale buvo surinkti ir detalčiai išdėstyti visi vokiečių generalinio štabo įsakymai, liečiantieji Lietuvą, pasiremiant ... spauda....

⁴⁴⁴ E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 184–186.

Nors šiuos oficialius kariuomenės įsakymus buvo griežtai uždrausta išleisti į užsienį, tačiau pavyko mums juos gauti ir jais remiantis demaskuoti Izenburgo veiklą Lietuvoj ir parodyti pasauliui tikrus vokiečių planus. Šis veikalas, išleistas kelių tūkstančių egzempliorių skaičiuje, buvo išsiuntinėtas visiems Santarvės politikams, senatoriams, atstovams ir diplomatams⁴⁴⁵.

Kaip jau matėme šiame skyriuje, imant analizuoti daugumą Gabrio organizuotų publikacijų bei dokumentų rinkinių, jo pasakojimas apie atsiradimo aplinkybes ir priežastingumą gali drastiškai skirtis nuo kitų veikėjų atsiminimuose ir Vokiečių pasiuntinybės Berne dokumentuose randamų versijų. Galiausiai verta klausti, ar Gabrio ir jo aplinkos kuriamas naratyvas apie padėtį Lietuvoje iš tiesų buvo paremtas realiomis žiniomis apie tuometinę Lietuvą? Šių kelių perspektyvų sugretinimas turėtų mums padėti išsiaiškinti, ar *Didžioji Berta* iš tiesų buvo veiksmingas propagandinis ginklas, skirtas atsispirti vokiečių Lietuvai siūlomiems artimiems santykiams, ar Šveicarijos lietuvių projektas, turėjęs legitimuoti jų, kaip tėvynės karo nelaimių metraštininkų vaidmenį, besikreipiant į Vakarų pasaulio viešąją opinią. Norėdami atsakyti į šiuos klausimus, pirmiausia turime chronologiškai rekonstruoti šio sumanymo kilmę, vyksmą ir rezultatai bei santykius su dauguma mūsų analizės dalyvių.

Vincas Bartuška savo atsiminimuose pažymi, kad vykstant deryboms su Vokietijos pareigūnais ir jų patikėtiniais, Ober Ost karinės vadovybės režimo vykdomas Lietuvos teritorijos gyventojų teroras turėtų būti Šveicarijos lietuvių svarstymo objektas ir galimas to paviešinimas turi būti naudojamas kaip argumentas, derantis dėl sąlygų šalyje pagerinimo. Tačiau netoli fronto esančios Lietuvos sunkiai materialinei padėčiai negerėjant, o Vokietijos pareigūnams tik žadant ją gerinti, Bartuška prisimena aršiai kovojęs už „tikrosios“ situacijos paskelbimą Europos laikraščiuose ir už solidescnio leidinio su visa surinkta informacija publikavimą. Štai kaip jis apibūdina savo ir kitų LTT narių pozicijas 1918 m. pavasario diskusijose: „Mes tad privalėtume laikytis jau nuo seniai priimtų principų – griežtai elgtis su vokiečių daromomis šunybėmis Lietuvoj ir jas demaskuoti. Dr. Purickio nuomonė sutapo su Daumanto ir mano. Gabrys gi įrodinėjo, kad derybų pertraukti negalima, bet pasaulį informuoti apie jų nedorybes būtinai reikalinga. Po ilgų diskusijų nutarta, kad L.T.T. Delegacija pasilieka sau visišką veikimo laisvę⁴⁴⁶. Griežtą Bartuškos

⁴⁴⁵ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 222.

⁴⁴⁶ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 142.

poziciją galėjo nulemti ir tai, kad, kaip jau minėta, 1916 m. vasarą po kelionės po Lietuvos teritoriją ir bendravimo su vietiniais lietuvių aktyvistais, jis pats ieškojo kelių paviešinti surinktą informaciją – tiek rašydamas Vokietijos imperijos kancleriui, tiek siųsdamas savo ataskaitas į Lietuvių tautos tarybą JAV (Žr. daugiau šios skyrelio 3.2. dalyje).

Bartuškos įvardintos Lietuvos tarybos narių derybos su Vokietija apima 1918 metų sausio–kovo mėnesius, kuomet buvo deramasi dėl Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo, o vėliau – dėl jos pripažinimo iš Vokietijos imperijos pusės. Kol kas praleisdami Šveicarijos lietuvių santykį su 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės akto paskelbimu, turime pažymėti, kad pagrindinis derybų objektas buvo Lietuvos valstybės atstatymo pripažinimas būtent šio dokumento, o ne 1917 m. gruodžio 11 d. Deklaracijos pagrindu, kuri bandė išgauti Valstybės Tarybos nariai. Šios derybos iš Šveicarijos buvo stebimos pasitelkiant prelatą K. Olšausko, tuo metu vadovavusio neoficialiai Tarybos atstovybei Berlyne, pasakojimus ir Gabrio gaunamas žinias iš Roppo ir Rombergo, kartais tiesiogiai iš kitų Vokietijos pareigūnų ar jų patikėtinių. Lietuvių tautos tarybos posėdžiuose 1918 m. vienas iš svarbiausių klausimų buvo būtent svarstymai, kaip pagelbėti šioms deryboms, paskatinant Vokietijos pusę šiek tiek nusileisti lietuvių reikalavimams ir perduoti realų politikos administravimą į Tarybos rankas. Leidiniai apie vokiečių kariuomenės žalą Lietuvos gyventojams ir ūkiui turėjo paraginti Vokietijos pusę greičiau vykdyti savo pažadus dėl Lietuvos savarankiškumo, taip paneigiant lietuvių metamus kaltinimus dėl siekių aneksuoti ir kolonizuoti. 1918 m. kovo 16 d. LTT posėdyje *Didžiosios Bertos* klausimu buvo nutarta, kad reikia imtis veiksmų – išleisti atskirus leidinius iš šio dokumentų rinkinio⁴⁴⁷.

Tačiau iki šio sprendimo buvo nueitas ilgas kelias, bandant realizuoti tiek priimtus įsipareigojimus atstovauti besikuriančiai Lietuvai, tiek asmenines ambicijas ir sugalvotas iniciatyvas. Šveicarijos lietuviai, vykdydami tiek LIB, tiek LTT veiklas, aktyviai save pozicionavo kaip informacijos centrą, surenkantį žinias apie Lietuvą ir sklaidžiantį jas Vakarų pasaulio auditorijai. Norint geriau suprasti šį procesą, reikia grįžti į 1917 metus ir bandymus skelbti apie situaciją Lietuvoje, kurie negalėjo būti patalpinti Vokietijos atidžiai cenzūruojamoje Ober Ost spaudoje, o taip pat ir iš dalies jos finansuojamuose oficialiuose Šveicarijos lietuvių organizacijų leidiniuose.

⁴⁴⁷ LTT posėdžio protokolas, 1918 03 16, VUB RS, f. 155, b. 996, [l.n.].

E. Demmas, rašydamas apie 1917 m. pabaigos įvykius proletuviškos propagandos Šveicarijoje lauke, užsimena apie susirašinėjimą, vykusį tų metų pabaigoje: lapkričio 26 d. baronas Roppas informavo Užsienio reikalų ministeriją Berlyne apie lietuvių publikacijos, kurioje norima pasmerkti vokiečių žiaurumus Lietuvoje, projektą⁴⁴⁸. Duodamas ilgesnes ištraukas iš būsimo leidinio, jis įspėjo, kad Vokietijos represinė politika gali duoti labai neigiamų pasekmių tiek lietuvių nusistatymui Vokietijos imperijos atžvilgiu, tiek viešajai Europos opinijai, jeigu tokie tekstai bus išplatinti. Paminėdamas savo ir Gabrio pastangas, siekiant visais būdais užkirsti kelią tokios knygos pasirodymui, jis atskleidžia kolegos vaidmenį šioje scheme – nors pats ruošia ir pildo šią knygą, Gabrys autorystę priskiria „kitiems” Šveicarijos lietuviams, kurie nusiteikę antivokiškai ir visai stengiasi jam pakenkti. Roppas, palaikydamas šią iniciatyvą, taip pat stengiasi kuo daugiau sužinoti apie būsimos knygos turinį ir galimą poveikį. Tiesa, Demmas visą šį procesą vadina „afera” ir realias galimybes tokiomis priemonėmis daryti įtaką kokiems nors sprendimams vertina kritiškai, remdamasis Rombergo mintimis, kad diplomatai niekaip negali paveikti karinės valdžios, kad ir kiek besistengtų, nes Vokietija yra valdoma militaristų ir vos gali atlikti savo, kaip valstybės, funkcijas⁴⁴⁹. Taigi, ir knygos pasirodymas labiausiai įdomus buvo tiems, kuriems rūpėjo derybinio, ne tik stipresniojo galia paremto santykio su lietuvių politiniu judėjimu kūrimas, nors šie politikai ir diplomatai neturėjo itin daug įtakos svarbių sprendimų aukščiausiose valdžios sluoksniuose priėmimui ar pagreitinimui.

Taigi, šios propagandinės knygos istorija, kaip ir anksčiau aptarti panašūs Šveicarijos lietuvių *kūriniai*, įdomesnė kaip valstybingumo projektų atspindys – kas ir kaip buvo matoma, kaip galintys viešąją Europos opiniją paveikti siužetai, kaip jie buvo konstruojami ir kaip suvokiamas autorystės klausimas?

Paskutiniuoju aspektu pagrindinę knygą (*La Lituanie sous le joug allemand* (1915–1918)⁴⁵⁰ Demmas yra priskyres Yvonne Pouvreu⁴⁵¹

⁴⁴⁸ E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 204; Friedrich von der Ropp und die litauische Frage (1916–1919), *Ostpolitik und Propaganda...*, p. 272.

⁴⁴⁹ *Ibid*, p. 205.

⁴⁵⁰ C. Rivas, *La Lituanie sous le joug allemand 1915–1918: le plan annexioniste allemand en Lituanie*, Lausanne, 1919.

⁴⁵¹ Yvonne Pouvreau – prancūzė, *Centrinio tautų biuro ir Lietuvių informacijos biuro* sekretorė, 1916 m. Paryžiuje išleidusi knygą *Le peuple finlandais et la*

autorystei, remdamasis jos pačios laiškais ir jos ranka rašytomis dedikacijomis, knygoje, kurios vėliau įėjo į *Didžiosios Bertos* turinį⁴⁵². 1918 m. pasirodžiusi 700 psl. knyga Camille Marie Rivas slapyvardžiu tikriausiai reiškė bendrą Šveicarijos lietuvių indėlį ją kuriant, ir tik vienintelė Pouvreau atvirai prisiimė jos autorystę. Pirmuosiuose prancūziškuose savo memuaruose Gabrys neslėpė knygai taikęs principą „Vienas už visus, visų interpretacija“⁴⁵³, ir plačiai ja rėmėsi pasakodamas apie savo darbus lietuviškos propagandos srityje 1917–1918 metais. Tiesa, šis įterptinis skyrius atsiminimuose yra įdėtas tarp 1915–1916 m. įvykių pasakojimo ir jame randamos išnašos į Lüdendorffo, Pélissier knygas, kitus LIB šaltinių rinkinius, išleistus jau 1919 m. Tai rodo, kad Gabriui jo aplinkos bendras leidinys buvo tik vienas iš argumentų, patvirtinančių jų nuveiktą informacijos sklaidos darbą, ir pasakojimas apie jį sąmoningai įterptas siekiant paaiškinti vėlesnius įvykius, orientuojantis į atsiminimų rašymo laiko (1919 m.) aktualijas. Taigi, ši pasakojimo versija apie tikruosius 1917 m. sumanymus ir autorius atskleidžia ne itin daug. Tiesa, Demmas pabrėžia, kad puikia ekspertize pasižyminčios Pouvreau analizės vis tiek buvo darytos Gabrio paliepimu ir medžiaga apie Lietuvą rinkta bendromis pastangomis⁴⁵⁴. Vėliau jau Gabrio ir Roppo sumanymas buvo naudotis rankraščiu ir jo paviešinimu kaip šantažo priemone siekiant sušvelninti okupacinį režimą Lietuvoje ir palengvinti komunikaciją su ten esančiais lietuvių veikėjais.

Manome, kad būtų vertinga trumpai aptarti šių kelių minėtų leidinių (1917–1918 m. išleistų brošiūrų ir 1918 m. vasarą *Didžiosios Bertos*) turinį, tam kad galėtume atpažinti kitus du jų paskirties aspektus – kokios priemonės buvo naudojamos, siekiant atkreipti pasaulio dėmesį į Lietuvos situaciją ir kaip čia įsivaizduojama Lietuvos ateities valstybė, panaikinus karinio vokiečių režimo priespaudą ir savivalę.

Pradžioje derėtų paminėti *Ober-Ost. Le plan annexionniste allemand en Lithuanie (Ober Ostas. Vokiečių aneksijos planas Lietuvai)* knygelę, pasirašytą C. Rivas slapyvardžiu. Šis tekstas pirmiausia pasirodė kaip straipsnis pirmajame 1917 m. *Pro Lithuania* numeryje⁴⁵⁵ ir aršiai kritikavo Vokietijos spaudoje aptariamus planus ir strategijas kaip aneksuoti

question finlandaise, padėjusi lietuviams propagandos leidinių ir viešų paskaitų rengime (E. Demm, Ch. Nikoljew, *Auf Wache für die Nation...*, p. 356).

⁴⁵² E. Demm, Friedrich von der Ropp..., p. 271–272.

⁴⁵³ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 84.

⁴⁵⁴ E. Demm, Friedrich von der Ropp ..., p. 271.

⁴⁵⁵ *Pro Lithuania*, 1917, nr. 1, p. 1–14.

Lietuvą (plačiau žr. šio skyriaus 2 skyrelyje). Kadangi knygelėje stengtasi atsakyti į lietuviams primetamus trūkumus valstybingumui kurti, bandyta atremti kiekvieną teiginį pavyzdžiais iš praeities arba tuometinės situacijos, tačiau apie ateitį daug nekalbama – užsimenama tik tiek, kad lietuviai tęs dar viduramžiais pradėta kova prieš Vokietijos grobikišką *Drang nach Osten*⁴⁵⁶. Leidinyje nenurodoma, koku tiražu knygelė buvo išspausdinta, bet galime teigti, jog stipriai antivokiško turinio tekstas buvo paruoštas platinimui atskirai nuo kas mėnesį leidžiamos periodikos ir gerai atspindėjo 1916 m. pabaigoje „užstrigusią derybų“ tarp lietuvių ir Vokietijos pareigūnų situaciją. Taigi, nors jos chronologiškai negalime priskirti prie antivokiškos propagandos bumo 1918 m. pavasarį–vasarą, publikacijos forma yra panaši, tik šiek tiek aptakesnio turinio ir mažesnės apimties.

Kito leidinio, kurį Demmas datuoja 1917 m. rugpjūčio–gruodžio mėn.⁴⁵⁷, pavadinto *L'occupation allemande en Lituanie (Vokiečių okupacija Lietuvoje)*, neturime atskiros knygelės formate, tačiau matome, jog taip pat buvo pavadinta vėliau išleistos didžiosios knygos antroji dalis – VIII. ir IX. skyriai⁴⁵⁸. Tad iškart galime pereiti prie *Didžiosios Bertos* turinio ir publikavimo, kuris lietuvių politiniams tikslams buvo pasitelktas 1918 m. kovą, nagrinėjimo.

Jau tų pačių metų sausio 25 d. Rombergo raporte Užsienio reikalų ministerijai randame teiginį, kad išspausdintas vienas didžiosios lietuvių propagandinės knygos skyrius ir jį seks kiti, jeigu situacija Lietuvoje nesikeis⁴⁵⁹. Taip pat pridėdama, kad jis ir Gabrys visai stengėsi užkirsti kelią tokios knygos pasirodymui, tačiau nieko neišėjo padaryti, nes situacija labai bloga ir LTT nariai yra aršiai nusiteikę. Knyga, pavadinta *La vie publique en Lithuanie occupee par les allemands (Visuomeninis gyvenimas vokiečių okupuotoje Lietuvoje)* Ženevoje išėjo dar su 1917 m. data ir buvo pažymėta kaip XIV skyrius iš (numanomai) daug didesnio leidinio⁴⁶⁰. 1918 m. kovo 21 d. Lietuvių tautos tarybos protokole randame tokį punktą: „Delei protestų prieš Vokiečius. Leisti brošiūras prieš Vokiečius sulig to kaip reikalavo kun. Olš[auskas]. Paleisti kol kas per spaudą „Vie publique“, o į knygytus „L'occupation allemande“⁴⁶¹. Iš bendro šiame ir kituose

⁴⁵⁶ C. Rivas, *Ober-Ost: le plan annexionniste...*, p. 14–15.

⁴⁵⁷ E. Demm, *Friedrich von der Ropp...*, p. 271–272.

⁴⁵⁸ C. Rivas, *La Lituanie sous le joug allemand...*;

⁴⁵⁹ E. Demm, *Friedrich von der Ropp...*, p. 271–272.

⁴⁶⁰ C. Rivas, *La vie publique en Lituanie...* ;

⁴⁶¹ LTT protokolas, 1918 03 21, VUB RS, f. 155, b. 996, [l.n.].

protokoluose svarstomų problemų konteksto suprantame, kad buvo laukiama kuo tikslesnės informacijos iš Olšausko, aktyviai dalyvavusio Vokietijos valdžios pareigūnų ir Tarybos susitikimuose Berlyne, kad būtų galima nuspręsti, kaip elgtis su jau iš anksto paruoštomis „šantažo“ priemonėmis. Kitas svarbus dalykas, atsiskleidžiantis šioje citatoje, kad skirtingi tekstai buvo platinami skirtingais informacijos kanalais ir kaip spaudos publikacijos teikiami trumpesni, aštresni tekstai, o išsamesni, pasakojantys ir apie Lietuvos praeitį ir apie jos ateitį, leidžiami atskiromis knygomis ar knygų skyriais. Sunku pasakyti, kuris sklaidos būdas buvo veiksmingesnis ir geriau pasiekęs tikslinę auditoriją⁴⁶², todėl galime pažvelgti *kas* tokiomis knygomis buvo siekiama tai auditorijai įteigti.

Prie aptariamąs knygos išleisto „bandomojo skyriaus“ buvo pridėtas autoriaus žodis, pasirašytas 1917 rugsėjo data, kuriame nurodomas toks knygelės, o ir viso sumanymo tikslas:

„Mes pasiryžę tinkamai į vieną numerį surinkti visus dokumentus, susijusius su nuo likusio pasaulio dėl vokiečių okupacijos izoliuotos lietuvių tautos situacija. Pavergtų teritorijų gyventojai yra atsidūrę padėtyje, kuomet negali pasiekti viešosios nuomonės, nes yra pavergėjo aukos jo aršių nusikaltimų ir žiaurumo situacijoje. Mes tikimės, kad šis, kiek tik įmanoma dokumentais paremtas, teroro ir priešpaudos režimo paviešinimas padės tautai, daugiau negu dvejus metus stoviškai sutinkančiai savo kančias ir reikalaujančiai visų simpatijos, kovoje dėl laisvės ir legitimų teisių pripažinimo“⁴⁶³.

Pabrėžus, kad karo ir informacinės blokados iš Lietuvos teritorijos sąlygomis tai ypač sunku padaryti, pereinama prie pasakojimo apie lietuvių tautinio sąjūdžio suklestėjimą po 1905 m. Dvidešimt septynių puslapių knygelėje visuomeninis gyvenimas Lietuvoje aptiriamas per susikūrusių lietuviškų organizacijų svarbą ir jų veiklą, išskiriant poskyrius apie pramonės, prekybos, finansų, savišalpos draugijas ir išvardijant laikraščius bei žurnalus,ėjusius plačiai suprantamoje Lietuvos teritorijoje (į kurią įeina ir Ryga, kaip gausiai lietuvių gyvenamas centras) iki Pirmojo pasaulinio karo. Pasakojant kaip netgi spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo metais lietuviai sugebėjo aktyviai veikti, pereinama prie pagrindinės teksto minties apie vykdomą germanizaciją – ji išryškėja 18 puslapyje, kur teigiama, kad

⁴⁶² Nors, pavyzdžiui, po dešimties dienų nuo minėto sprendimo priėmimo, 1918 m. kovo 31 d. LTT protokole teigiama, kad „Internacionale Korespondens“ patalpino pilną numerį apie Lietuvą ir ten vokiečių šunybę“ (LTT protokolas, 1918 03 31, *Ibid*, [l.n.]).

⁴⁶³ C. Rivas, *La vie publique en Lituanie...* ;

visi išvardinti leidiniai buvo uždrausti Vokietijai okupavus aptariamus kraštus ir pakeisti vokiškais propagandiniais laikraščiais. Gana detali šiųjų leidybos analizė atskleidžia, kad pagrindinė problema yra ta, kad lietuviai neskaito vokiškai, o vienintelis lietuviškas žurnalas *Dabartis* spausdinamas Kaune (du kartus per savaitę, 18 tūkst. egzempliorių tiražu (!!!)) nieko nedomina dėl prasto turinio ir Vokietijos imperijos interesų propagavimo⁴⁶⁴.

Tiesa, iš istorijų apie redakcijų uždarinėjimą ir persekiojimą už pagrindinę lietuvišką veiklą, galima suprasti, kad jos paremtos iš Lietuvos gautomis žiniomis. Nors vertėtų abejoti dėl jų patikimumo, tačiau čia aprašomi smulkūs realistiniai vaizdeliai ryškiai skiriasi nuo aptakių formuluočių, kuriomis iki tol buvo kritikuojamas Vokietijos valdžios žiaurumas. Čia aršiai ir tiesiogiai puolama vokiečių karinė administracija: „Gera žinoma, kad lietuviai kiekvieną savaitę užpuola tris–penkis Vokietijos žandarus, tačiau vokiečių valdžios pareigūnai pasmerkia mirti nuo septynių iki dešimties lietuvių, kaltindami juos pasipriešinimu, agitacija, šnipinėjimu!“⁴⁶⁵. Jokių panašaus kaltinamojo pobūdžio tekstų nebuvome iki šio sutikę netgi ir antivokiškais įvardijamuose Šveicarijos lietuvių tekstuose. Ši pastaba skatina svarstyti ne tik apie turinio pasikeitimą, bet ir apie galimą kito žmogaus autorystę – tekstas parašytas kitokiu stiliumi nei Juozui Gabriui ar Vincui Bartuškai buvusi būdinga pompastika ir egzaltacija, didingai pasakojant apie praeitį, bet beveik nieko konkretaus nepasakant apie tų laikų dabartį Lietuvoje. Abejonę dėl autorystės klausimo sustiprina ir paskutiniame skyrelyje („Vietovardžių, gatvių ir teatrų pavadinimų germanizacija“) randama pastaba, kurioje minima kad *Kovna* pavadinimą siekiama pakeisti į *Memelburg*, kaip esą tai buvę karų su Vokiečių ordinu laikais⁴⁶⁶. Nors tai maža klaidelė, galėjusi atsirasti tekstą redaguojant, visgi, kažin ar ji būtų prasprūdusi pro akį lietuviui, juolab intensyviai besidominčiam Lietuvos istorija⁴⁶⁷.

Taigi, matome, kad ši knyga, nors išspausdinta 1917 m. pabaigoje, vėliau tapo 1918 m. pavasarį–vasarą suruošto propagandinio plano dalimi, kuriuo buvo siekiama ne tik dar kartą paskelbti apie Lietuvos nepriklausomybės siekius, bet ir diskredituoti Vokietijos imperijos veiksmus, kurie neleido realiai perimti šalies valdymo į lietuvių rankas, nors oficialiai

⁴⁶⁴ *Ibid*, p. 23.

⁴⁶⁵ *Ibid*, p. 25.

⁴⁶⁶ C. Rivas, *La vie publique en Lituanie...*, p. 27.

⁴⁶⁷ Klaida, kad Kovno siekiama pervadinti į Memelburg neištaisyta ir 1919 m. leidime (C. Rivas, *La Lituanie sous le joug allemand...*, p. 27).

tai turėjo būti palaiapsniui daroma po kovo 23 d. nepriklausomybės pripažinimo⁴⁶⁸. Lietuvių tautos tarybos protokole minima balandžio 23 d. data, kuomet „nutarta pradėti kampaniją dėl militarinės valdžios Lietuvoj pašalinimo Užsienio spaudoj <...> jei ji nebus prašalinta pirmu to“⁴⁶⁹. Taigi, be mūsų aptartų knygelių, išspausdintų kaip „bandomieji“ didžiosios knygos skyriai, lygiagrečiai ir neutralių šalių spaudoje turėjo pasirodyti pranešimai apie vokeičių lietuviams daromas skriaudas, ir galiausiai, nepagerėjus situacijai, turėjo būti išspausdinta *Didžioji Berta*.

Kaip jau minėjome, E. Demmas šios knygos pasirodymą datuoja 1918 m. vasara⁴⁷⁰. LTT 1918 m. gegužės 6 d. protokole aptinkame štai tokį publikavimo klausimo svarstymą⁴⁷¹:

„2. J. G[abrys] aiškina, jog dabartinis Lietuvos padėjimas reikalauja apsvarstymo ir revizijos santykių su Vok[ietija]. Kun. D[aumantas] pataria paleisti rezoliuciją prieš Vok[ietijos] pasielgimus Lietuvoj ir paleisti didžiąją knygą. Kun. Bart[uška] karštai pritaria kun. D[aumantui]. Nutarta: a) Parašyti tomą Pro Lituania; b) sutaisyti rezoliuciją; c) leisti knygą prieš Vok[ietiją]“⁴⁷².

Vokietijos kaizeriškosios pasiuntinybės Berne dokumentuose randame 1918 m. birželio 20 d. sąskaitą, kurioje prašoma apmokėti už penkias *Libraire Centrale des Nationalités* įsigytas Rivas knygas *Lituanie sous le joug allemand*, kainavusias 77,5 franko⁴⁷³. Taigi, matome, kad knyga iš tiesų buvo išleista 1918 m. gegužę–birželį. Labiau stebina galbūt tai, kad

⁴⁶⁸ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 132–133.

⁴⁶⁹ LTT protokolas, 1918 03 31, VUB RS, f. 155, b. 996, [l.n.].

⁴⁷⁰ E. Demm, Friedrich von der Ropp..., p. 204.

⁴⁷¹ Atsiminimuose šis pasakojimas šiek tiek varijuoja: „Sausio pab. Olšauskis praneša, kad reikia leisti Knygą viešumon, nes Lietuvos būklė nė kiek nepagerėjusi ir demaskuoti vokiečių žiaurumus (išnaša – Ši knyga pradėta rašyti nuo 1917 m. pradžios, kada aš grįžau iš Lietuvos ir apsakiau tenykštį vargą. Jos dydis 700 psl.) (A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 165); „Kadangi mūsų Informacijų Biuras nuo 1915 m. pradžios pradėjo rinkti žinias apie Lietuvą gana dažnai dedamas Vokietijos laikraščiuose, žurnaluose ir dešimtyse knygų išleistų mokslo vyrų, tai prasidėjus Nerono laikams Lietuvoj, buvo reikalinga tas visas iš laikraščių iškarpas, žurnalų ir mokslo vyrų nuomones apie Lietuvą sugrupuoti ir išleisti atskira knyga. Tas padaryta 1918 m. vidury. Tos knygos vardas: „La Lituanie sous le Joug Allemand“ – „Lietuva po vokiečių jungu“ 700 puslapių. Ta knyga irgi buvo apdovanoti žymesnių laikraščių redaktoriai ir valstybių politikai. Be to, 1918 m. Informacijos Biuras pagamino šešiomis kalbomis brošiūrą: „Lietuvių Tautos kančios“ (V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 202).

⁴⁷² LTT protokolas, 1918 05 06, VUB RS, f. 155, b. 996 [l.n.].

⁴⁷³ 1918 06 20 sąskaita, PA AA, RAV Bern 479, [l.n.].

patys Vokietijos pasiuntinybės darbuotojai ją pirkto Gabrio vadovaujamam knygyne, o ne gavo iš jo paties ar jį stebinčių agentų. Tai rodo, kad apie šį tekstą pilna informacija nebuvo žinoma, nors jo tikimasi. Ar derybos dėl išleidimo/sulaikymo buvo tęsiamos nežinome, nes tokie dokumentai neišliko. Bet kuriuo atveju, svarbu nors trumpai apžvelgti šios knygos turinį, norint pamatyti, ar iš tiesų tai buvo Vokietijos pareigūnams netikėta maža pergalė Šveicarijos lietuviams.

Knygoje pirmiausia įvardijami lietuvių priešai ir draugai – kritikos gauna visi Vokietijos kancleriai, kurie nuo pat 1916 m. žadėjo pagelbėti lietuviams, bet savo žodžio netesėjo. Čia apat pagiriam Reichstago nariai socialistai ir katalikas Erzbergeris, kurių geri norai Lietuvai, deja, taip pat nepasiteisino⁴⁷⁴. Tuometinė (tikriausiai 1917 m. pabaigos) Vokietijos politika knygoje traktuojama kaip „naujųjų laikų kolonizacija“ – Lietuva laikoma tarpine, nesavaranikiška teritorija, tiesiog fiziškai sujungiančia Kuršą su Prūsija, kurioje, žinoma, privalo būti įvesta vokiška tvarka ir administravimas⁴⁷⁵. Taigi, teigiama, kad lietuviai esą visiškai priešiški vokiečių „civilizaciniams“ šūkiams ir tikisi, kad Alijantai nugalės Prūsiškąjį militarizmą, todėl knyga ir kreipiasi į Prancūziją ir JAV⁴⁷⁶. Sunku pasakyti, su kuriuo leidimu parašytas šis įvadas, nes nenurodoma datos, tačiau aišku, kad tai buvę dar prieš Pirmojo pasaulinio karo pabaigą, kuomet Vokietijos militarinės valdžios pašalinimas buvęs aktualus, taigi, greičiausiai jis perspausdintas iš pirmojo leidimo.

Knygos turinys struktūriškai itin nesiskiria nuo prieš tai aptartų leidinių, tiesiog tokios apimties darbe viskas aptarta plačiau ir pateikta daugiau pavyzdžių. Knyga sudaro dalys tokiais pavadinimais: istorinė santrauka, Vokietijos okupacija, teisingumas ir mokesčiai, lietuviškos mokyklos, higiena ir moralė, visuomeninis gyvenimas okupuotoje Lietuvoje, ekonominė situacija, vokiečių aneksionistiniai planai Lietuvoje⁴⁷⁷. Matome, kad tai iš tiesų panašų į buvusių tekstų apie Vokietijos okupaciją rinktinę, kai kur papildytą unikaliais dokumentais, juolab, kad skyriai čia itin nevienodos apimties, o kai kuriuos iš jų sudaro tiesiog ilgi ir smulkūs pasakojimai apie konkrečios Lietuvos vietovės sąlygas ar situaciją.

⁴⁷⁴ C. Rivas, *La Lituanie sous le joug allemand...*, p. 10.

⁴⁷⁵ *Ibid*, p. 13.

⁴⁷⁶ *Ibid*, p. 16.

⁴⁷⁷ C. Rivas, *La Lituanie sous le joug allemand...*, p. 7–8.

Knygos išvadose taip pat kreipiamasi į visas „geros valios šalis“, kurios padės po karo atsitiesti ne tik Lietuvai, bet ir Baltarusijai bei Ukrainai. Antantės šalys (jau be Rusijos) čia matomos kaip Rytų Europos savarankiškumo garantas – remiamasi jau ne kartą išsakytomis frazėmis apie tautų apsisprendimo laisvę ir W.Wilsono programą. Taigi, dar kartą akcentuojamas kreipimasis į Prancūziją ir Didžiąją Britaniją, prašant pagalbos atlaikyti vokiečių spaudimą, kuris tesiasi jau nuo teutonų laikų, bet lietuviai gali jį įveikti⁴⁷⁸. Šis istorinio naratyvo suplakimas su to meto aktualijomis buvo itin dažnas Šveicarijos lietuvių tekstuose, ypač kai būdavo kalbama apie valstybės atkūrimo tiesę – istorinis valstybingumas buvo matomas kaip vienas svarbiausių ją patvirtinančių argumentų.

Apibendrinant lietuvių Šveicarijoje leidžiamos spaudos analizę, galime įvardinti pagrindinį jos bruožą – tai palaipsnis Lietuvai naudingos propagandos plėtimas, ją matant kaip kritiką Vokietijos valdžiai. Nors buvo stengiamasi laikytis išipareigojimų Vokietijos atstovybei Berne ir talpinti antirusiškus tekstus, bet jie irgi nesikirto su lietuvių savarankiškumo interesais. Prisidengiant skirtingais požiūriais LIB ir LTT, buvo kaupiama ir, siekiant paveikti derybas su Vokietija, skleidžiama jai nepalanki informacija – Gabrys tai aiškino kaip ne savo, bet „prorusiškai“ nusiteikusių kolegų iniciatyvą. Iš tiesų, tai buvo apgalvota strategija, skirtingoms (netgi visiškai priešingoms) auditorijoms skiriant skirtingas informavimo priemones. Vėliau antivokiška propaganda buvo siekiama išgauti Prancūzijos bei Didžiosios Britanijos pagalbą ir palaikymą, ankstesnius Vokietijai palankius tekstus pateikiant kaip spaudimo pasekmę, bet nutylint jų finansavimo šaltinį. Matome, kad leidybinis darbas Šveicarijoje nuo pat 1916 m. buvo aktyvus ir produktyvus, deja, sunkiai pamatuojamas auditorijos pasiekiamumo ir recepcijos aspektais.

2. Šveicarijos lietuvių bandymai įteisinti Lietuvos savarankiškumą ir keisti situaciją Lietuvoje: realus ar įsivaizduojamas atstovavimas?

Nesiteisinus lietuvių lūkesčiams, kad ateities Lietuvos klausimas bus išspręstas kartu su Lenkijos nepriklausomybės paskelbimu 1916 m. lapkričio 5 d., 1917 m. pradžioje buvo imtasi naujų propagandinio ir praktinio veikimo krypčių. Juolab, kad kariaujanti Europa nesiruošė

⁴⁷⁸ C. Rivas, *La vie publique en Lituanie...*, p. 680–685.

susitaikyti – prie mūsų prisijungė JAV pajėgos, o Vasario mėnesio revoliucija Rusijoje dar šiek tiek kitaip perdėliojo galios svetus lietuvių atžvilgiu. Šveicarijos lietuviai, atidžiai sekdami tarptautinės politikos įvykius (tam turėję geresnes sąlygas negu politikai okupuotoje Lietuvoje), stengėsi atnaujinti ir savo būsimos valstybės projekcijas. Kaip jau matėme iš tyrimo apie ankstesnius karo metus, o ypač iš 1917 m. pro-lietuviškos spaudos analizės, Juozas Gabrys ir jo kolegos savo įsivaizduotos ateities Lietuvos projektus bandė pritaikyti *čia ir dabar*, siekiant išgauti norimą (dažnai trumpalaikį) rezultatą. Tad toliau nagriėnsime, ar LTT iš tiesų veikė politinių sprendimų, turėjusių įtaką lietuviams, priėmimo lauką ar tik kūrė to iliuziją.

Nors viešumai skirtuose tekstuose, kiekvienas Šveicarijos lietuvių veiksmas buvo palydimas skambiais šūksniais apie valstybės atgimimą ir tautos laisvę, užčiuopti, kokias įtakas tai galėjo turėti konkreitiems sprendimams, susijusiems su Lietuva, nėra paprasta. Taigi, bandysime pažvelgti į kelis galimus tokio poveikio realizacijos laukus: tarptautinę būsimos valstybės situaciją ir „globėjų“ jai paiešką, realios lietuviškų teritorijų būklės gerinimo bandymus ir siekius suformuoti vietinę civilinę valdžią Vilniuje, kuri būtų sąryšyje ne tik su Vokietijos karine administracija, bet ir su Šveicarijos lietuvių ALTT. Kadangi Valstybės Tarybos formavimo procesą ir Šveicarijos lietuvių vaidmenį jame aptarsime kitame skyriuje, šiame norėtuši išanalizuoti kelią iki VT sukūrimo, matant ją kaip vieną iš būdų realizuoti lietuvių vadovavimą norimos sukurti valstybės politikai, kuris buvo pasirinktas palankiai susiklosčius aplinkybėms ir prisidėjus asmeninėms iniciatyvoms.

2.1. Bandymai susieti ateities Lietuvą su *Naujaja Rusija*

Pirmiausia, 1917 m. įvykiai Šveicarijos lietuvius privertė dar kartą susimąstyti, ar nevertėtu pergalvoti projektuojamos Lietuvos santykio su Rusija – turint omenyje porevoliucinę, naująją, deklaruojamą „demokratinę“ valstybę, ir grįžti į jos įtakos erdvę? Antra, atsiradus JAV dalyvavimo kare faktoriui, kaip palankiam lietuviams per šioje šalyje aktyviai veikiančius tautiečius, iš naujo buvo bandoma kreiptis į Santarvės valstybes, kad jos skirtų dėmesio Lietuvos problemoms, kaip atskiroms nuo Rusijos ir Vokietijos santykių bei skatintų visiškai nepriklausomos Lietuvos kūrimą. Trečia, puikiai suvokiant, kad užmegztas dialogas su Vokietijos pareigūnais (ir, žinoma, Juozo Gabrio įsipareigojimais jiems) kol kas davė daugiausiai rezultatų, nebuvo pamiršta ir ši kryptis – intensyviai ieškota kontaktų su

Vokietijos imperijos pareigūnais, kurie turėtų kitokią, neaneksionistinę, santykį su Lietuvos ateitimi, ir tokių buvo rasta.

Taigi pradėdant kalbėti apie Lietuvos tautos tarybos narių santykį su porevoliucine Rusija, derėtų prisiminti, kad antirusiškos nuostatos šiai lietuvių grupei nebuvo svetimos. Tai, kad ateities Lietuvai nėra pakeliui su pareities prispaudėja Rusija, buvo kartojama dar nuo 1911 m. J. Gabrio išleisto memorandumo, prisiminta 1915 m. pabaigoje ir ypatingai pabrėžta *Hagos konferencijos* nutarimuose⁴⁷⁹. Tačiau 1917 metų pavasario įvykiai sujungia ir sujaukia tarptautinę bendruomenę. Tai tapo svarbiu faktoriumi lietuvių santykiuose tiek su Antantės šalimis, susirūpinusiomis karo sąjungininkės išpareigojimais mūšio lauke, tiek tiesiogiai su Rusija, keitusia savo požiūrį į buvusios imperijos pakraščius tautas⁴⁸⁰.

Kaip jau matėme iki šiol, Juozo Gabrio aplinkoje kiekvienas visai Europai, o ypač jos Rytams, svarbus įvykis buvo atidžiai stebimas, ir pasinaudojant jo sukeltu susidomėjimu Lietuva, buvo bandoma tiek viešai, tiek privačiai siūlyti planus šios valstybės ir jos savarankiškumo kūrimui. Šiuo atveju, buvo ieškoma kelių kaip palaikyti galimus demokratėjimo procesus Rusijoje, visas praeities skriaudas nurašant būtent Rusijos imperijai ir klaidingai jos absoliutinės monarchijos santvarkai. J. Gabrys savo vėlesnėje autobiografijoje visiškai nesureikšmina fakto, kad požiūris į šią šalį pasikeitė („Kadangi mes tariamosios Hagos konferencijos rezoliucijom paskelbėm pasauliui atsimetą ir atsiskirį nuo cariškos Rusijos, tai, pasikeitus režimui Rusijoje reikėjo padaryti reviziją pirmykščio mūsų nusistatymo“), tačiau išlieka skeptiškas Lietuvos nepriklausomybės galimybėms su Rusijos pagalba („Aš buvau nuomonės, kad ir geriausiam atsitikime, nors ir Kerenskio vyriausybė būtų sutikusi duoti Lietuvai plačią autonomiją, nereikia Lietuvai pasitikėti rusais. Mums reikia laikytis mūsų nusistatymo nepriegulmingos Lietuvos valstybės atstatymo“⁴⁸¹).

Iš tiesų, Gabrys sutiko su kolegų raginimu viešai pasveikinti *Naująją Rusiją* ir ėmėsi versti tam skirtą tekstą į prancūzų kalbą, nors atsiminimuose vaizdingai aprašomas dialogas su Purickiu, apie tai kaip derėtų suprasti revoliucionierių skelbiamus „laisvė, lygybės ir brolybės“ šūkius ir kaip neverta jais pasitikėti. Šis siužetas gali atskleisti ir dar kelias

⁴⁷⁹ Žr. į II skyriaus 1 dalį.

⁴⁸⁰ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 60–62; W. Sukiennicki, *East Central Europe...*, p. 303–307; R. Lopata, *Lietuvos valstybės raida...*, p. 117.

⁴⁸¹ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 260–261.

mūsų nagrinėjamų veikėjų tuo metu skelbtas mintis, nes galime paanalizuoti visus pokalbyje minimus tekstus – Purickio ranka rašytą pasveikinimo originalą, Gabrio vertimą ir telegramos, išsiųstos Europos naujienų agentūroms, kopiją⁴⁸².

Reikšmingiausia Purickio teksto pastraipa skamba štai kaip:

„Tatai Lietuva, nors parblokšta ir sunaikinta Didžiojo Karo, džiaugiasi, kad rusų tauta pagaliaus nuvertę tironišką valdžią ir jos vieton pastatę liuosybę, ligybę, brolybę. Lietuviai tikisi, kad jų santykiai su rusų tauta atetityje bus pamatuoti ant liuosybės, ligybės ir brolybės“⁴⁸³.

Iš tiesų, čia nerandame Gabrio atsiminimuose akcentuoto angažavimosi su naująja Rusijos valdžia, tik priminimą, kad lietuviai priešinosi ne rusų tautai, o neteisingai jos santvarkai, bei kad šios nuvertimas yra svarbi pergalė abiems tautoms. Gabrio vertime šios mintys šiek tiek išplėtotos ir lietuviškai skamba taip: „<...> sveikiname naująją Rusiją, kuri vienu smūgiu nušlavusi senąjį tironiškąjį režimą ir sutraukiusi neteisingos vergovės pančius, pritaiko kilnius Didžiosios Prancūzijos Revoliucijos principus Laisvę, Lygybę, Brolybę. Lietuvių tauta tikisi, kad tie patys didingi principai nuo šiol dominuos jos santykiuose su Naująja Rusija“⁴⁸⁴. Tačiau ir čia apie kokį nors būsimos Lietuvos valstybinį priklausymo ar nepriklausymo santykį nekalbama.

Nors trumpame telegramos tekste iš tiesų atsiranda papildoma Gabrio pridėta pastraipa: „Lietuva, nors atskirta nuo naujosios demokartinės Rusijos geležies siena, linksta link jos visomis savo jėgomis, su viltimi išsilaisvinti iš priespaudos ir įgyti teisę lietuvių tautai laisvai spręsti savo likimą“⁴⁸⁵, kokį pasiūlymą LTT teikia naująjai Rusijos vyriausybei iš jos nesužinome. Lopata šį sveikinimą datuoja 1917 m. kovo pabaiga⁴⁸⁶, o

⁴⁸² LCVA, f. 668, ap. 2, b. 8, l. 166–169.

⁴⁸³ *Ibid*, l. 167–68.

⁴⁸⁴ « <...> salue la nouvelle Russie qui, après avoir supprimé d'un seul coup le joug tyrannique de l'ancien régime et brisé les chaînes d'un esclavage inique, adopte les nobles principes de la Grande Révolution français: Liberté, Egalité, Fraternité. Le peuple lithuanien espère que ces mêmes grands principes régiront désormais ses rapports avec la Nouvelle Russie » (*Ibid*, l. 166).

⁴⁸⁵ « La Lituanie, bien que séparée de la nouvelle Russie démocratique par une muraille de fer, tend vers elle de toutes ses forces, dans l'espoir d'être libérée de toute oppression, et d'obtenir pour le peuple lituanien le droit de disposer librement de son sort » (*Ibid*, l. 169)

⁴⁸⁶ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 120.

Gabrys – pirmosiomis balandžio dienomis⁴⁸⁷. Tačiau ši data nėra itin svarbi, nors derėtų atkreipti dėmesį, kad nuo valdžios pasikeitimo praėjusios vos kelios savaitės. Tačiau svarbesnis yra kitas netrukus pasiųstas dokumentas.

R. Lopata mini, kad „jau balandžio 10 d. naujasis *charge d'affaires* A. Onou atsiuntė konfidencialų delegacijos memorandumą, kuriame ankstesnes laisvės, lygybės, brolybės idėjas pakeitė pakankamai konkretūs pageidavimai“⁴⁸⁸. Gabrys savo atsiminimuose šio memorandumo turinį apibūdina taip pat gana abstrakčiai, dėdamas nuorodas į LIB leidinio publikaciją, kurioje perspausdinamas *Izvestia* laikraštyje skelbtų slaptų imperinės Užsienio reikalų ministerijos ir ambasados Berne telegramų turinys – taigi, nepasakoja daugiau, negu jau buvę paskelbta viešumoje⁴⁸⁹. Neturėdami paties memorandumo teksto, galime patikslinti tik tiek, kiek randame Rusijos pareigūnų susirašinėjime: Lietuva turėtų būti sudaryta iš Vilniaus, Kauno, Suvalkų gubernijų, dalies Gardino, Minsko rajonų bei Kuršo, su Rusija palaikomi kariniai, ekonominiai ryšiai federacijos pagrindu arba personalinė unija monarchijos pagrindu⁴⁹⁰. Galime pastebėti, kad nei teritorinis nei politinis satvarkos matmuo žymiai nesiskiria nuo jau aptarto 1916 metais LTT parengto memorandumo, kuris 1917 m. pradžioje vėl buvo siunčiamas tiek Antantės, tiek Centrinių valstybių vadovams.

J. Gabrys šį dokumentą aiškina kaip *diplomatini manevrą*, kurio tikslas esą buvęs „išgauti Lietuvai rusų provizorinės vyriausybės deklaraciją, kuria ji pažadėtų atstatymą Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės federatyviam ryši su Rusija“⁴⁹¹. Vėliau tai būtų galima panaudoti kaip spaudimo priemonę derybose su Vokietijos pareigūnais, kad šie paskubėtų su Lietuvos savarankiškumo didinimu, nes kitaip juos aplenkianti demokratėjanti Rusija, o lietuviai seks paskui pastarąją. Griežtai teigti, kad tai tebuvo retorika be jokio turinio, negalime: Rusijoje gyvenę lietuviai ir jų organizacijos tuo pat metu realiai svarstė Lietuvos valdymo perėmimą į savo rankas su naujosios valstybės pagalba, o Šveicarijos lietuviai apie tai buvo

⁴⁸⁷ „Ši telegrama iš 100 žodžių, pasiųsta rusų vyriausybei 1917 m. pirmose balandžio dienose, kaip matysime vėliau, turėjo didelės reikšmės ta prasme, kad ji davė man galimybę užmegzti santykius su rusų ambasada, Petrogradu“ (J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 264).

⁴⁸⁸ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 120.

⁴⁸⁹ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 264–265; Déclaration du Conseil National lituanien de Lausanne du 5 avril 1917, *Lituanie et la guerre*, 1918, nr. 2, p. 83.

⁴⁹⁰ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 120.

⁴⁹¹ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 264; V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 139

puikiai informuoti⁴⁹². Taip pat galbūt galima tai sieti su 1917 m. W. Wilsono iškeltomis panašiomis pokarinės Europos pertvarkos gairėmis. Tačiau Gabrio atveju neturime pamiršti, kad jo vykdomas diplomatinis manevras gali neturėti jokios strategijos: ypač kuomet, kaip toliau matysime, labai panašaus turinio žinutės buvo siuntinėjamos visiškai skirtingai Lietuvos reikalais suinteresuotoms šalims, su viltimi, kad bent kuris variantas pasiseks. Svarbiausias tokios politinės elgsenos tikslas – kad būtų priimtas *tas* projektas, ne taip svarbu *kurių*.

Šveicarijoje įsikūrusios Tautos tarybos santykį su Rusijoje veikusiomis lietuvių politinėmis organizacijomis galime iliustruoti pasitelkdami pranešimą Rusijos Lietuvių Tarybai Petrograde: „ALTT Delegacija Šveicarijoje, sužinojusi apie Rusijos Lietuvių seimo rezoliuciją, kur reikalaujama Lietuvai pilnos nepriklausomybės visiškai šiai rezoliucijai pritaria ir išreiškia savo pagarbą Rusijos Lietuviams“⁴⁹³. Šiame dokumente turimi omenyje Petrogrado lietuvių seimo, vykusio 1917 m. gegužės 27–birželio 3 d., nutarimai, o tiksliau – vienas iš rezoliucijos variantų, kurį siūlė dešniosios partijos, ir būtent jis buvo priimtas. Tiesa, pats seimas nesiklostė taip sėkmingai, kaip pakiliai jis sveikinamas, nors istoriografijoje teigiama, kad kairiųjų ir dešniųjų partijų siūlyti projektai iš esmės nesiskyrė: abejuose pabrėžiama, kad pagrindinis lietuvių tautos siekimas yra nepriklausoma valstybė ir kad tai yra ne vien Rusijos, bet ir tarptautinis reikalas⁴⁹⁴. Tačiau nesėkmė glūdėjo tame, kad po seimo baigėsi šių dviejų politinių grupuočių bendradarbiavimas ir nebeliko lietuvių organizacijos, kuri galėtų vykdyti tolimesnį dialogą su Rusijos vyriausybe. Tokį politinių linijų išsiskyrimą itin dramatiškai yra apibūdinęs vienas iš seimo dalyvių Juozas Tumas-Vaižgantas *ad hoc* pasakyoje kalboje:

„Tačiau aš negaliu būti tųjų tarpe, kurie drįsta tokį didelį tautos darbą ardyti, vien dėl to, kad tasai darbas ne jų vaga, kol kas eina. Aš nebegaliu būti ir su jumis, nes nepagaliu iškęsti, kad demokratija man, taip pat kilimu ir nuomonėmis demokratui, teisingai ar neteisingai, vis tiek, prikaišiotų nedemokratingumą, ne

⁴⁹² P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 61–64; M. Yčas, *Atsiminimai...*, p. 29–31.

⁴⁹³ Lietuvių tautos tarybos Šveicarijoje pranešimas Rusijos Lietuvių Tarybai Petrograde, LCVA, f. 668, ap. 2, b. 8, l. 170.

⁴⁹⁴ W. Sukiennicki, *East Central Europe...*, p. 317; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 69; R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 119.

liaudies naudai kreipiamą darbą. Mane tai užmuša. Aš pasieškosiu kitokio darbo⁴⁹⁵.

Šveicarijos lietuviai rašydami Petrograde vykusio lietuvių seimo dalyviams irgi nepraleido pro akis šio jėgų susiskaldimo: nors pirmoje sveikinimo pusėje kalbama apie tai, kad pagaliau ir Rusijoje įsijungiama į bendrą Lietuvos nepriklausomybės propagavimo judėjimą (ką LTT daro nuo 1916 m.), bet toliau teigiama, kad:

„ALTT Delegacija nenori savintis jai neprivalomos teisijos roles, tačiau negali neišreikšti savo gilaus pasipiktinimo ir nuliudimo, kad kairysis seimo sparnas <...> išdrįso suardyti seimo vienybę išeinant ir steigiant savo atskirą seimą <...> ALTT Delagacija kaipo nepartyvi visai Tautai tarnaujanti įstaiga <...> pasmerkia šį kairiojo sparno anarchistišką aktą, kaipo ardantį musu Tautos gyvenimo pamatus ir stumianti jaja į anarchijos bedugnę⁴⁹⁶.

Galbūt matydami tokias pabirusias vietinių lietuvių pajėgas, Rusijos diplomatai siūlė remtis būtent į Šveicarijoje esančius lietuvių veikėjus – nepraleisti progos juos patraukti į savo pusę, pažadant nuolaidų Lietuvai, ir per emigrantus bandyti paveikti Lietuvoje likusius politikus⁴⁹⁷. R. Lopata teigia, kad šiam pasiūlymui nebuvo ryžtasi pritarti dėl galimų tarptautinių komplikacijų⁴⁹⁸, todėl ir ALTT siūstas projektas bei bandymai užmegzti glaudesnius kontaktus liko be atgarsio.

Šio dialogo kulminacija 1917 metais galėtume laikyti gruodžio 25 dieną Lietuvių tautos tarybos Šveicarijoje paskelbtą *Atsiskyrimo nuo Rusijos aktą*. Išspausdintas paskutiniame *Pro Lithuania* 1917 m. numeryje, šis pareiškimas pradedamas keturiais argumentais, kodėl lietuviai nebenori sietis su Rusija: 1) Nepriklausomos Lietuvos valstybės buvimas XIII–XVIII a.; 2) Lietuva buvo jėga prijungta prie Rusijos imperijos ir niekada to nepripažino (ginkuoti pasipriešinimai 1830, 1863 ir 1905 m.); 3) Nors tiek metų gyvavusi carizmo priespaudoje, lietuvių tauta pripažino laikinąją porevoliucinę vyriausybę, ši nedarė jokių veiksmų pripažinti buvusią situaciją, nepaisant 1917 balandžio 20 d. pasiūsto pasveikinimo; 4) Didžioji dalis Lietuvos teritorijos yra okupuota Vokietijos ir dabartinėje situacijoje Rusija negali išpildyti savo pasižadėjimų ir pareigų lietuvių tautai bei

⁴⁹⁵ Vaižgantas, *Tiesiant kelią Lietuvos...*, p. 21.

⁴⁹⁶ Lietuvių tautos tarybos Šveicarijoje pranešimas Rusijos Lietuvių Tarybai Petrograde..., l. 171.

⁴⁹⁷ *Lituanie et la guerre*, 1918, nr. 2, p. 82.

⁴⁹⁸ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo...*, p. 121.

panaikinti šimtmečius trukusios priespaudos⁴⁹⁹. Žinoma, pirmiausia reikėtų turėti omenyje, kad kalbame apie santykį su valstybe po monarchijos ir pačios laikinosios vyriausybės žlugimo, su kuria buvo bandoma komunikuoti, tačiau grįžimas prie antirusiškos propagandos paties Šveicarijos lietuviams atrodo logiškas, nepasiteisinus viltims bendradarbiauti su jų reikalavimus galinčia išpildyti valdžia, o bolševikinė diktatūra nebebuvo matoma kaip tokia. Nors Antanas Steponaitis apie šį paskelbimą dalinasi gana vėlyvu liudijimu atsiminimuose, iš jo minties galime geriau įsivaizduoti kaip buvo bandoma kurti rišlų pasakojimą apie lietuvių laviravimą tarp skirtingų valstybių globos paieškų:

„Šis aktas buvo išsiuntinėtas visoms, kariaujančiosms ir nekariaujančioms, valstybėms. Jis turi, be abejonės, didelės svarbos. Tai juridinis numetimas rusų jungo. Faktinę nuvertimą įvykdė vokiečiai, užimdami Lietuvą, bet jie buvo uždėję savo, dar sunkesnį, jungą. Iš šio jungo mus paliuosavo Vokietijos susmukimas, Versalio taikos sutartis. Vėlesnius pasikeitimus apgynė patys lietuviai“⁵⁰⁰.

Panaši mintis išsakoma ir minimo dokumento pabaigoje – dviejuose deklaracijos punktuose: CNSL skelbia, kad lietuviai atsiriboja visiems laikams nuo lygšiolinių saitų su Rusija ir remdamiesi tautų legitimumo principu, ateities santykius megs kuomet užsienio šalys pripažins jos nepriklausomybę⁵⁰¹.

Nors tik trumpai peržvelgę svarbiausius Šveicarijos lietuvių bandymus komunikuoti su Rusija tarp 1917 m. pavasario ir rudens revoliucijų, matome, kad konkrečių rezultatų šis dialogas neturėjo – nebuvo vykdomos derybos dėl Lietuvos valstybės atkūrimo projekto postmonarchinės Rusijos sudėtyje ir patys Rusijos diplomatai tai vertino kaip neišnaudotą progą – per Šveicarijos lietuvius stiprinti prorusišką poziciją lietuvių intelektualų tarpe⁵⁰². Žinoma, tolimesni įvykiai kardinaliai pakeitė bet kokius bandymus – bolševikų atėjimas į valdžią nušlavė demokratinės Rusijos kūrimo perspektyvą.

Taip pat matome, kad jau 1918 metais išleistoje *Lituanie et la guerre* dokumentų publikacijoje Šveicarijos lietuviai į vieną Lietuvos savarankiškumui priešingą naratyvą sulieja tiek imperijos pareigūnų elgesi

⁴⁹⁹ *Pro Lithuania*, 1917, nr. 12, p. 329.

⁵⁰⁰ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 149.

⁵⁰¹ *Pro Lithuania*, 1917, nr. 12, p. 329.

⁵⁰² R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 119.

su lietuviais iki 1917 m., tiek visų tų metų valdžių santykį su jais: „Rusija, netgi vadindamasi „liberalia“ visada bus imperialistinė, netgi anticarinėje respublikoje“⁵⁰³. Todėl *Atsiskyrimo nuo Rusijos aktas* tarsi užbaigia šią dokumentų seką, kurią gerai apibūdino Vincas Bartuška: „LTT darbai 1917 m. pasibaigė tuo, kad netekome Rusijos pasitikėjimo“⁵⁰⁴. Taigi, buvo grįžta prie bandymų siekti nepriklausomybės su kitų Antantės šalių arba Vokietijos pagalba.

2.2. Pastangos atkreipti Antantės valstybių dėmesį į Lietuvą

1917 metų sausio mėnesį Lietuvių tautos taryba Šveicarijoje Antantės ir kai kurių neutralių šalių vyriausybėms pakartotinai išsiuntinėjo memorandumą dėl Lietuvos atkūrimo⁵⁰⁵. Nejudančios derybos su Vokietijos pareigūnais ir neišpildyti šių pažadai 1916 m. pabaigoje suteikti panašų savarankiškumą kaip Lenkijai vertė ieškoti kitų kelių kaip paskatinti okupacinę valdžią skaitytis su lietuvių organizacijomis tiek užsienyje, tiek Ober Ost teritorijoje ir įtraukti jas į šio krašto valdymą. Kaip matėme 1917 m. pavasarį, visas dėmesys buvo suteltas į Rusiją ir joje vykstančią revoliuciją. Tačiau įsibėgėjus vasarai ir negaunant jokių garantijų ar netgi nuolatinio dialogo pažado iš Rusijos valdžios, Šveicarijos lietuviai paraleliai stengėsi savo siūlymus teikti tiek kitų Antantės šalių, tiek Vokietijos pareigūnams, labiausiai orientuodamiesi į Prancūziją. Tikriausiai tiek Juozo Gabrio, kaip *Union des Nationalités* sekretoriaus, asmeninės pažintys, tiek reali Prancūzijos įtaka priimant su Rytų Europos kraštais susijusius sprendimus, lėmė kad kelis kartus buvo kreiptasi į šios šalies politinius veikėjus ir ieškota pagalbos sprendžiant Lietuvos nepriklausomybės klausimą.

1917 metų gegužę buvo pakartotinai išsiųsti laiškai trijų šalių (Prancūzijos, Italijos ir Didžiosios Britanijos Ministrams Pirmininkams, kaip

⁵⁰³ *Lituanie et la guerre*, 1918, nr. 2, p.79.

⁵⁰⁴ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 177.

⁵⁰⁵ ALTT Nuolatinės Delegacijos laiškas Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Italijos Ministrams Pirmininkams, 1917 01 03, LCVA, f. 668, ap. 2, b. 8, l. 56–61; ALTT Nuolatinės Delegacijos laiškas Didžiosios Britanijos Ministrui Pirmininkui David Lloyd George, 1917 01 26, *Ibid*, l. 64; ALTT Nuolatinės Delegacijos laiškas Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Italijos Ministrams Pirmininkams, [be datos], *Ibid*, l. 65–66.

priedus pateikiant spaudoje pasirodžiusias deklaracijas prieš Vokietijos žiaurumus, *Pro Lithuania* numerius ir tą patį *Memorialą*⁵⁰⁶. Viename iš laišku rašoma: „ALTT Šveicarijoje, kuri gavo plačias galias Tautiniame Lietuvių kongrese (1916 05 25–30), atstovauti Lietuvą ateities Taikos Kongrese, atkreipia kolegų Prancūzų dėmesį į siaubingą Lietuvos situaciją <...> Entantė nekrepia į ją jokio dėmesio, nors 300 tūkst. lietuvių vyrų kaunasi po Rusijos vėliava nuo karo pradžios ir beveik visa Lietuva yra nuniokota ir pavergta prieš“⁵⁰⁷.

Iš tolesnio susirašinėjimo matyti, kad šis dramatiškas padėties aprašymas nepatraukia dipolomatų dėmesio, tačiau lietuvių veikėjai bando toliau ieškoti kelių, tam pasitelkdami ir neutralių valstybių politikus. Laiške senam pažįstamui, Stokholmo merui Karlui Lindhagenui, Juozas Gabrys rašo: „Mielas Pone ir Drauge, persiunčiame tuo pačiu paštu Memoire Socialistų konferencijai, nes Lietuvos klausimas jos darbotvarkėje įrašytas 1 punktu <...> aš nebejuoju, kad būdamas mūsų reikalo draugas, nedelsent jį perduosite. Būtų pageidautina, kad Konferencija balsuotų už rezoliuciją, palankią mūsų šalies nepriklausomybei“⁵⁰⁸. Į šią *Socialistų konferenciją Stokholme* 1917 gegužės 31 d. kreipiamasi, nes „pirmame savo konferencijos punkte žadate diskutuoti apie tautų teisę pačioms valdytis, kaip pagrindinę taikos sąlygą“. Taip pat rašoma, kad bus pristatomi konkrečių atvejų pavyzdžiai, tarp kurių ir Lietuva, todėl siunčiamas memorandumas, pagal kurį derėtų pasakoti apie Lietuvą ir priimti „mums palankią deklaraciją, mūsų tėvynei, kuri po rusų jungu pati ilgai negalėjo ko nors skelbti“⁵⁰⁹. Šio prašymo įvykdymo ar neįvykdymo faktas, deja, lieka nežinomas.

Dar vienas pavyzdys, leidžiantis šiek tiek kitaip pamatyti Šveicarijos lietuvių interesus, tai 1917 m. liepos 26 d. Alijantų Konferencijos Paryžiuje prezidentui siųstas laiškas⁵¹⁰. Jame pateikiamas įdomus aiškinimas apie Vokietijos planus Lietuvos atžvilgiu – ji „skundžiama“, kad vis labiau rafinuotas formas pasitelkia, kad pavergtą valstybę norinčią sukurti tautą,

⁵⁰⁶ Conseil National de Lithuanie Délégation Permanente A Son Excellence Monsieur Ribot, Président du Conseil, Ministre des affaires étrangères, Paris, [1917 gegužė], *Ibid*, l. 86-87; ALTT Nuolatinės Delegacijos laiškas Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Italijos Ministrams Primininkams, [1917 gegužė], *Ibid*, l. 88-90.

⁵⁰⁷ Conseil National de Lithuanie ..., l. 86.

⁵⁰⁸ J. Gabrio laiškas K. Lindhagenui, 1917 05 31, LCVA f. 668, ap. 2, b. 8, l. 120.

⁵⁰⁹ *Ibid*, l. 121–122.

⁵¹⁰ J. Gabrio laiškas Alijantų konferencijos prezidentui Paryžiuje, 1917 07 26, LCVA, f. 668, ap. 2, b. 8, l. 153–155.

taip apgaudama ir Alijantų šalis: „Pradžioje Vokietija neslėpė savo ketinimų tiesiog aneksuoti mūsų šalį. Tačiau neseni įvykiai (Rusijos revoliucija, JAV įsikišimas, W.Wilsono pareiškimai dėl tautų teisės pačioms spręsti savo likimą ir Alijantų vyriausybių palaikymas tokiai programai), parodė Vokietijai, kad taip parastai Lietuvos prisijungti nepavyks, taigi ji ėmėsi vykdyti paslėptos aneksijos planą“⁵¹¹. Šis planas – aiškinama toliau, – tai „Patikėtinių tarybos“ (Vertrauensrat) sukūrimas, kuris nepavyko, nes nė vienas lietuvių veikėjas nepanoro įsitraukti į „tokias vokiečių kombinacijas“. Paminimas ir ALTT Delegacijos paskelbtas protestas dėl tokio pažeminimo – kaip galima „pasitikėti“ ir „būti patikėtiniais“ šalį niokojančio karinio režimo? Taigi, svarbiausias prašymas šiai Konferencijai – neleisti vokiečiams jokiū būdu aneksuoti Lietuvos ir išpildyti teisėtus lietuvių laisvės norus. Taip pat iškart apsidraudžiama nuo lenkų įtakos – ALTT nepritaria jų skelbiamiems bendros valstybės planams, nes „lietuvių tauta nebus lenkų valstybės dalimi, kuri taps anarchijos bei netvarkos šaltiniu, galimo ateities karo priežastimi“⁵¹². E. Demmas teigia, kad prie šio laiško buvo pridėtas memorandumas, kalbantis apie „Patikėtinių tarybos“ koncepciją, tačiau mūsų rastoje laiško kopijoje šis priedas, įvardintas *Memoire concernant la situation de la Lituanie sous l'occupation allemande*, deja, neišliko. Bet panašu, kad tai buvo šiek tiek pakeistas dokumentas lyginant su tų pačių metų sausį siūstais projektais, labiau orientuotas į aktualijas, taip siekiant diskredituoti Vokietijos tuometinį valdymą lietuviškose teritorijose ir ateities planus joms.

E. Demmas taip pat pabrėžia, kad Antantės politikų nesidomėjimą Lietuvos reikalais puikiai iliustruoja grąžinti memorandumai arba tik trumpos žinutės apie jų gavimą⁵¹³, tačiau čia pat pripažįsta, kad Gabrio ir jo ilgamečio kolegos Jean Pélissier pastangomis buvo prieita iki konkrečių Prancūzijos vyriausybės pareigūnų ir karininkų, bandoma įtikinti, kad „palaukime ir pamatysime“ politika Lietuvos atžvilgiu yra klaidinga ir nenaudinga Antantės įtakos plėtimui regione. Pats Juozas Gabrys autobiografijoje pasakoja, kad nors konferencija, į kurią buvo kreiptasi, memorandumo ir Lietuvos klausimo nesvarstė, šiuo bandymu, pagaliau po trijų metų pastangų, buvo užmegztas dialogas tiek su Prancūzijos

⁵¹¹ J. Gabrio laiškas Alijantų konferencijos prezidentui Paryžiuje, 1917 07 26, LCVA, f. 668, ap. 2, b. 8, l. 153.

⁵¹² *Ibid*, l. 155; J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 281.

⁵¹³ E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 199.

pasiuntinybe Berne, tiek su Rusijos atstovu Paryžiuje – Gabrys vien tai vertina kaip nemažą lietuvių diplomatinį laimėjimą⁵¹⁴. Iškart kyla klausimas, kodėl tiek metų bendravus ir komunikavus su įvairiais prancūzų pareigūnais kitais klausimais, vos palietus Lietuvos nepriklausomybės idėją, LTT pastangos likdavo be atsako? Atsižvelgdami į tai, kad tam tikriausiai didžiausią įtaką darė tarptautinių santykių konjunkūros, o ypač Lenkijos ateities klausimas sąryšyje su Lietuva, galime pabandyti pažvelgti kaip tokias nesėkmes vertino patys Šveicarijos lietuviai ir kodėl vis bandė pramušti tylos sieną.

Štai kaip 1917 m. pavasario situaciją atsimena neseniai iš JAV į Šveicariją atvykęs dr. Vincas Bartuška: „Kadangi visi, Lausanoj besidarbuojančių komitetų nariai buvo įskūsti Ententei Dr. Viskanto vokiečių simpatijomis,⁵¹⁵ aš parašiau laišką, protestuodamas prieš nešvarų Viskanto žingsnį, nurodydamas mūsų raštus, memorialus, notas, kurios kaip tik liudijo prieš Viskanto tvirtinimus. Tą mano laišką p. Gabrys įdavė p. Onou. Jame buo taip pat prašoma, kad paveiktų Ententės pasiuntinybes nedaryti mums kliūčių, važiuojant su reikalais jų šalysna“⁵¹⁶. Lietuvių veikėjų vidinio konflikto, kurį minėjome kalbėdami apie Viskanto prolenkiško ir Gabrio antilenkiško požiūrių susidūrimus 1915–1916 m. sandūroje⁵¹⁷, sureikšminimas ir bandymas jį aiškintis Vakarų Europos šalių pasiuntinybėse gerai iliustruoja, kaip į vieną buvo suliejama ir asmeninė veikla, ir tautinė politika, bet kokį veiksmą traktuojant kaip *valstybinį* arba *antivalstybinį*.

Tokia situacija lėmė, kad vienas vaizdingiausių (originalus ir estetiškai patrauklus – su visų veikėjų parašais, ALTT antspaudu ir ant blanko su vyčiu) dokumentų iš 1917 m. – tai liepos 9 dienos LTT susirinkimo protokolas, kuriame išdėstomas visų Šveicarijos lietuvių organizacijų „nuosprendis“ kolegai Antanui Viskantai. Šis lietuvių veikėjas įvardijamas kaip nusidėjęs: „a) melagingai šmeiždamas veikiančias Lietuvių institucijas bei asmenis svetimtaučių spaudoj ir skūsdamas juos valdžioms melagingomis denuncijacijomis (raštu); b) išduodamas Lietuvos priešam ir

⁵¹⁴ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 282.

⁵¹⁵ A. Viskanta, *Note sur les institutions lithuaniennes fonctionnant en Suisse* (V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 376–379).

⁵¹⁶ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 139.

⁵¹⁷ žr. II skyriaus 1 dalį.

kariaujančioms valdžiom Lietuvių veikimo taktikos paslaptis⁵¹⁸. Toliau kaip šių skundų pasekmės įvardijama: Šveicarijos lietuvių organizacijų įtakos menkėjimas užsieniečių akyse, užtrauktas nepasitikėjimas jomis ir piniginių aukų rinkimo Lietuvai sumažėjimas. Pabaigoje, pagyrus ilgą ir sunkų Šveicarijos lietuvių darbą garsinant Lietuvos vardą ir siekius, nusprendžiama „pripažinti Kun. Dr. A. Viskantą sunkiai nusidėjusiu musu tautai ir <...> pranešti Lietuvių organizacijoms, draugijoms ir žymesniems asmenims išdavikiškus Kun. A. Viskanto darbus⁵¹⁹.

Taip ir buvo padaryta, o po kelių mėnesių JAV lietuvių spaudoje buvo užsipulti jau šį raštą rengę Šveicarijos lietuviai – kad nerandą vienybės ir šmeižią vieni kitus. Gabrio/Olšausko laiške *Darbininko* Bostone redaktoriui Fabijonui Kemėšiui išsakomas priekaištas, kad jis savo leidinyje gina Viskantą ir neteisingai vertina Šveicarijos lietuvių darbus bei pastangas susitaikyti⁵²⁰ – tai Viskanta neatėjęs į nė vieną susitikimą ir nutraukęs ryšius⁵²¹. Laiške dar kartą pakartojama, kad Viskantos dokumentai, siųsti užsienio vyriausybėms yra tėvynės išdavystė ir visi konflikto dalyviai atskaitingi tik visuomenei ir jos viešajai nuomonei – nes iš jos imami pinigai ir jai tarnaujama. Žinat Šveicarijos lietuvių organizacijų finansavimo kontekstą, labai ironiškai nuskamba Gabrio frazė „net ir visuomenė negali nupirkti mūsų sąžinės“, tačiau pabaigoje jis kviečia Viskantą pripažinti klaidą ir imtis dirbti pozityvų, o ne ardomąjį darbą⁵²².

Kaip jau minėjome, vienas pagrindinių šio konflikto sukeltų trikdžių buvo atsainus santykis su lietuvių teikiamais prašymais kitų šalių atstovybėms Šveicarijoje ir atsisakymas rinkti aukas *Lietuvių dienos pasaulio katalikų Bažnyčiose*, ypač pasireiškęs Prancūzijoje. Apie pastarąją lietuvių organizuotą akciją plačiau nekalbėsime, dėl jos daugialypiškumo ir skirtingo traktavimo skirtingose šalyse – ta nebūtinai buvo susiję su konkrečiais lietuvių veikėjais, vykdžiusiais rinkliavą ar juos siuntusiomis

⁵¹⁸ Šveicarijos lietuvių organizacijų ataskaita apie A. Viskantos veiklą, 1917 07 16, LCVA, f. 668, ap. 2, b. 8, l. 131, 139.

⁵¹⁹ Šveicarijos lietuvių organizacijų ataskaita apie A. Viskantos veiklą, 1917 07 16, LCVA, f. 668, ap. 2, b. 8, l. 131.

⁵²⁰ Nors, pavyzdžiui, *Draugo* redaktorius Pranas Būčys iš Čikagos dėkoja gavęs „pasmerkimą“ ir teigia, kad „jį sunaudosime kaipo konfidencialią žinią. Jei ją viešai apskelbtume, gal kai kuriems pasirodytų, būk tai asmeniškumas“ (J. Būčio laiškas J. Gabriui, 1917 08 06, VUB RS, f. 155, b. 175, l. 39).

⁵²¹ J. Gabrio laiškas F. Kemėšiui, „Darbininko“ redaktoriui Bostone, 1917 09 19, LCVA, f. 668, ap. 2, b. 8, l. 163.

⁵²² *Ibid*, l. 164.

organizacijomis. O apie pirmąjį trikdį galime pasakyti, kad bent jau 1917 m. pirmoje pusėje realios įtakos Antantės šalių nuomonei vienodai neturėjo nei Viskantos pranešimai apie kitų lietuvių Šveicarijoje provokiškumą, nei šių kontrargumentai apie proantantišką požiūrį⁵²³. Viskantos kitaip nei daugumos lietuvių matomas Lietuvos-Lenkijos santykis galėjo būti palankiau vertinamas, tačiau šio žmogaus pažiūroms detaliau iširti reiktų atskiros analizės. Patys to meto lietuviai yra pripažinę, kad „Lenkijos lenkų“ propaganda buvo užsiėmusi avantgardines pozicijas, ypač Prancūzijos politiniuose sluoksniuose, todėl *visi* lietuviai buvo beveik negirdimi. Be to, kad ir koks svarbus šis pažiūrų ar veikimo būdų išsiskyrimas atrodė patiems lietuvių veikėjams, iš šalies turėjo atrodyti menkas ir nereikšmingas, tik įrodantis, kad lietuviai patys nežino ko nori ir nėra politiškai subrendę kurti viena samprata paremtą valstybę.

Taip aptarę sunkumus, kurie vedė į komunikacijos nesėkmes, turėtume pažvelgti ir į sėkmingai užmegztų ryšių dinamiką. Kokie santykiai galėjo sieti lietuvių veikėjus ir Antantės šalių diplomatus, jeigu jau galiausiai prie jų buvo prieita, ir ar tai galėjo turėti įtakos būsimos Lietuvos valstybės palaikymui ir tolimesniam tarptautiniam pripažinimui? Asmeniniai Juozo Gabrio kontaktai su prancūzų pareigūnais ir keitimasis su jais informacija istorikų yra minimi ir įrodyti⁵²⁴, tačiau gavome progą žvilgtelėti į keletą dar netyrinėtų šios korespondencijos dokumentų: jų turinys ir kilmės klausimai prideda dar daugiau spalvų ir taip nepilkam Šveicarijos lietuvių veiklos 1917 m. paveikslui.

Gabrys savo antroje autobiografijoje, skyrelyje apie LTT ir LIB bendradarbiavimą su Antantės šalių pareigūnais, išskiria du asmenis, per kuriuos buvo vykdoma komunikacija, o ypač neoficialioji jos dalis, kuomet norima informacija nepasiekdavo Prancūzijos, Anglijos ar Italijos ambasadorių – tai prancūzas profesorius Emilis Hagueninas⁵²⁵ ir anglas

⁵²³ V. Bukaitė, *Lietuvos Respublikos politiniai...*, p. 30–34.

⁵²⁴ E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 172.

⁵²⁵ Emile Haguenin (1872–1924/25) – prancūzų literatas, Berlyno universiteto profesorius (1901–1914), Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos agentas (1914 m. pavasaris–1918 m. lapkritis) ir spaudos biuro Berne vadovas (1915–1919), Alijantų maisto tiekimo komisijos Vienoje, prancūzų delegacijos Paryžiaus taikos konferencijoje (1919) ir Repatriacijos komisijos Berlyne (1920–1921) narys (E. Demm, Ch. Nikolajew, *Auf Wache für die Nation...*, p. 367–368). Taip pat 1916–1917 m. vykdęs neoficialias derybas su Vokietijos pareigūnais, tirdamas kompromisinės taikos sąlygas.

žurnalistas Herbertas Whiteas⁵²⁶, kurie vadovavo savo šalių spaudos biurams Šveicarijoje⁵²⁷. Nors visus Gabrio pasakojimus derėtų vertinti labai kritiškai, o juolab vaizdžiai aprašomus susitikimus ir dialogus su svarbiais pareigūnais (ne vienas jų yra išgalvotas), šiuo atveju kiti šaltiniai patvirtina, kad bendradarbiavimas, ypač su Hagueninu, buvo realus ir sėkmingas. Tad pažvelkime atidžiau į šių pasikalbėjimų turinį.

Iškalbingas yra profesoriaus ranka rašytas atsakymas Gabriui, kuris, siųstas 1917 m. lapkričio 9 d., referuoja į iki tol vykusį dialogą, nurodydamas jo rezultatus ir priimtus sprendimus:

„Mielas Pone, rizikuodamas ir bijodamas, organizuoju savo biure mažą lietuvišką sekciją. Jeigu galėtumėte, prašau man atsiųsti (mano apmokėjimu) visas būtinas knygas ir, jeigu įmanoma, perduoti jūsų komitetų ir valdžios aktų nuo rugpjūčio 19 d. rinkinį. Būčiau dėkingas, jeigu galėtumėte man skirti šiek tiek savo laiko primadienį, kad pasikalbėtumėme apie visa tai <...> Man labai svarbu gauti kuo daugiau žemėlapių. Taip pat būtų pravartu sąrašas asmenų iš skirtingų orgranizacijų ir įtakingų partijų Lietuvoj“⁵²⁸.

Netgi nežinant kaip toks prolietuviškos informacijos padalinys veikė ir ar išvis jam pavyko realiai įsikurti, turime pastebėti, kad šio susitarimo faktas gali paaiškinti vieną iš kelių, kuriais Gabrys, netgi savo kolegų nustebimui, tiksliai žinodavo Antantės diplomatų susitikimo vietas, adresus, kuriais reikia siųsti pasiūlymus, vykstančius renginius ir jų dalyvius⁵²⁹. Taigi, tezė apie abiemis pusėms naudingą pasikeitimą informaciją, atrodo yra tesinga, – bent jau santykiuose su Prancūzijos informacinės agentūros vadovu Šveicarijoje⁵³⁰.

⁵²⁶ Herbert White – britų žurnalistas (Demmas jį klaidingai įvardija „John“ (E. Demm, Ch. Nikolajew, *Auf Wache für die Nation...*, p. 391), Pirmojo pasaulinio karo metu – Didžiosios Britanijos Spaudos ir Propagandos biuro Šveicarijoje vadovas (prieiga per internetą: <http://www.ukrainiansintheuk.info/eng/02/stepankowsky-e.htm>, žiūrėta 2018 08 10).

⁵²⁷ „Mano santykiai su vienu ir kitu buvo labai geri, aš juos informuodavau apie Lietuvą, reikalui esant apie lenkus ir ukrainiečius, jie gi man nurodydavo, kas darytina Prancūzijoje ir Anglijoje, kaip prieiti vieną ar kita įtakingą valstybės vyrą“ (J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 285).

⁵²⁸ E. Haguenino laiškas J. Gabriui, 1917 11 09, LCVA, f. 668, ap. 2, b. 8, l. 176.

⁵²⁹ „Jiedu [Haguenin ir White – M.Š.] man pranešdavo, kada turėdavo susirinkti Santarvės valstybių konferencijos Paryžiuje ar Londone, jie paakindavo mane, kada ir kur bus svarstomas tarp kitko Lenkijos klausimas. Tuojaus aš pasiūsdavau ALTT vardu mano „standartinį“ memorandumą apie nepri gulmingos Lietuvos valstybės atstatymą su tam tikru lydimu laišku“ (J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 285).

⁵³⁰ L. Charrier, *À la recherche d'une paix...* ;

Paskutinis pavyzdys, padėsiantis parodyti, komunikacijos su Antantės pareigūnais įvairialypiškumą – tai laiškas Albertui Thomas, Prancūzijos ginkluotės ministrui, rašytas 1917 m. lapkričio 11 d. Jam taip pat buvo siūstas ir „standartinis“ *Memorialas*:

„Atstovaudamas tautą, kuri nori sugrįžti į didžiąją Europos tautų šeimą, garbingoje ir naudingoje vietoje, duodu sau laisvę Jums persiųsti konfidencialų Memorialą, reziumuojantį mūsų istoriją, vakar dienos ir šiandienos skausmus, mūsų rytojaus ketinimus ir mūsų amžinąsias teises. Memorandumas yra pakankamas pats iš savęs ir nereikalauja komentarų. Tačiau taip greitai keičiantis situacijai, reikėtų kelių papildymų“⁵³¹.

Papildymuose pabrėžiama, kad pasaulinės reikšmės įvykiai, tokie kaip Rusijos revoliucija, kur tauta ir valstybė iš naujo išradinėja save, vis dar vyksta, tačiau nederėtų užmiršti tarp slavų ir germanų jau susiformavusių mažesnių tautų ir pagaliau atkreipti į jas dėmesį. Apie konkrečią Lietuvos situaciją sakoma: „Tik nuo Europos priklauso dar kartą iš naujo pastatyti klestinčią Lietuvą, jos etnografinę sritį laikant branduoliu“⁵³². Pabaigoje priduriama, kad jeigu kitos Antantės valstybės nepatvirtins Lietuvos nepriklausomybės teisės kaip tai skelbusi demokratinė Rusija, „lietuviai atvers savo sielas bet kam, bet kokiems pasižadėjimams ir susitarimams“⁵³³. Idėjiškai visi šie svarstymai nuosekliai susideda į perspektyvą, kaip Lietuvos ateities nerūpėjimas Vakarų Europai ir Rusijos užsiėmimas savo vidaus problemomis stumia lietuvius (konkrečiau – Šveicarijos lietuvių politinę grupę) link Vokietijos įtakos ir jai palankių sprendimų formuojant lietuviškąjį savarankiškumą.

Šio pasakojimo trivialumas atsiskleidžia tuomet, kai greta mūsų jau aptartų dokumentų randame dar vieną 16 puslapių tekstą, pavadintą *Memorandumas, liečiantis lietuvių klausimo vystymąsi nuo karo pradžios*⁵³⁴, kuris nėra panašus į mūsų nekartą aptartą „standartinį“, be to gausus nuorodomis į priedus ir į LIB leidinius prancūzų kalba. Nors apima lietuvių veiklos laikus iki 1918 m. vasaros ir netgi lietuviškosios monarchijos rinkimus, teksto dalis iki 1917 m. rudens yra beveik identiška prieš tai

⁵³¹ J. Gabrio laiškas A. Thomas, Prancūzijos ginkluotės ministrui, 1917 11 11, LCVA, f. 668, ap. 2, b. 8, l. 189–192.

⁵³² J. Gabrio laiškas A. Thomas..., l. 190.

⁵³³ *Ibid*, l. 192.

⁵³⁴ Memoire concernant le developpement de la question lituanienne depuis le debut de la guerre, LCVA, f. 668, ap. 2, b. 8, l. 14–19.

cituotam laišku Prancūzijos ministrui⁵³⁵. Atrodytų, kad tai tiesiog vienas iš daugelio LIB ir LTT konstruotų tekstų variantų, tiesa, gan keistokai cituojantis pačių lietuvių raštus (bet ir tokių variantų nagrinėtuose šaltiniuose aptikta), jei ne Juozo Gabrio atsiminimuose randamas pasakojimas, kaip šis dokumentas pateko į jo rankas ir kas jo autorius:

„Mano žiniomis, jie [Haugenin ir White – M.Š.] buvo įteikę 1918 m. jų respektyvėm vyriausybėm du memorandumus apie Lietuvą, vieną 1918 m. pradžioj, kitą 1918 metų vidury (liepos mėn.). Aš numaniau, atsižvelgiant į gerus santykius su pp. H. ir W., kad tie memorandumai turėjo būti palankūs Lietuvai. Bet norėdamas įsitikinti, sumobilizavau visas L.I. Biuro III slaptojo skyriaus jėgas, kad išgavus tų memorandumų nuorašus <...> man pavyko įgyti tris slaptus (daugiau negu tikėjau) memorandumus apie Lietuvą, p. Haugenin'o įteiktus prancūzų vyriausybei. Nors anglų memorandumų man nepavyko išgauti dėl tam tikrų priežasčių, bet aš turiu pagrindo manyti, kad jie daug kuom nesiskyrė nuo prancūzų dėl to, kad p. H. ir p. W. dalinosi medžiaga, žiniom, na ir įspūdžiais“⁵³⁶.

Kad ir kaip neįtikėtinai atrodytų šis viržas, minimos dokumentų kopijos su keliais pataisymais ranka egzistuoja: būtent šie pataisymai Gabrio raštu galėtų paremti hipotezę, kad jis pats juos sukūrė, aplipdęs pasakojimu apie slapta išgautą vidinę prancūzų diplomatinę informaciją. Tačiau tokiu atveju fikcija neatrodo įtikinanti, o „klastotė“ netikslī – dokumentuose nerandame nei parašų, nei adresato ar siuntėjo duomenų. Kitas galimas paaiškinimas, kad dokumentai nėra autentiški kaip Gabrys pasakoja, bet „apdirbti“ jam rašant atsiminimus. Siejant su šiuo faktu, keltina hipotezė, kad šiame skyrelyje naudojami dokumentai ir yra „dingę“ jo autobiografijos *Tautos sargyboje* priedai. Taigi, istorijos apie išvystytą lietuvių slaptųjų agentų veiklą kūrimas svarbus visai ne 1917 m. kontekste, o XX a. 4 dešimtmečio Gabrio savęs reabilitavimo lietuvių visuomenės akyse siužete, todėl ir dokumento unikalumas kvestionuotinas. Žinoma, egzistuoja galimybė, kad tai realaus Prancūzijos pareigūnų susirašinėjimo kopija. Šią versiją patikrinti įmanoma, peržiūrėjus tam tikrų tarnybų korespondenciją, tačiau iki šiol tai darė istorikai reikšmingų Šveicarijos lietuvių kontaktų Paryžiaus archyvuose nerado⁵³⁷. Tačiau netgi jeigu tai būtų tikro, ne Gabrio sukurto, o jo informacijos pagrindu parengto dokumento kopijos, jų gavimo kelias tikriausiai nebuves toks įspūdingas kaip pasakojama – įdomu, kuris iš

⁵³⁵ Conseil National de Lithuanie ..., l. 86–87.

⁵³⁶ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 289.

⁵³⁷ E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 172.

6–7 LIB ir LTT dirbančių žmonių buvo atsakingas už *Slaptojo III LIB* skyriaus veiklą?

Tačiau ši detektyvinė istorija mūsų tyrime turi ir kitą prasmę, net ne „tikrosios tiesos“ atskleidimo. Griebimasis galimo dokumentų klastojimo, siekiant iškelti savo vaidmenį bendraujant su Vakarų Europos šalių pareigūnais rodo, kad jis buvęs žymiai mažesnis, negu tikėtasi. Juolab tai akivaizdu palyginus išsiųstų laiškų, memorandumų, deklaracijų, spaudos ir knygų kiekį su gautų atsakymų skaičiumi. Žinoma, jis gali būti netikslus dėl išsklaidytos ir netolygios šaltinių bazės, tačiau galime pastebėti tendenciją, kad svarbiausieji užsienio valstybių dokumentai ar deklaracijos, pasiekę Šveicarijos lietuvius buvo kopijuojami, perspausdinami, siunčiami kitiems lietuvių veikėjams, o vėliau masiškai dedami į atsiminimus. Taigi, tokios svarbos dokumentų susirašinėjame su Antantės šalimis 1917 m. turime vos keletą.

Tai patvirtina teiginį, kad ne lietuvių tarpusavio nesutarimai, o nestabili tarptautinė situacija, neaiški karo baigtis ir parama sąjungininkės Rusijos teritoriniam integralumui neleido 1917 m. išgauti pritarimo norimos kurti Lietuvos koncepcijai iš Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Italijos valdančiųjų. Tačiau į šį klausimą pažvelgus iš kitos pusės, atsiremiant į fiasko patyrusį Lietuvos dalyvavimą *Paryžiaus taikos konferencijoje* 1919 m., galime matyti, kad stiprių ryšių neužmezgimas su Antantės šalių diplomatais karo metu turėjo įtakos ir tolimesniems sunkumams dėl valstybės tarptautinio pripažinimo. Tad Juozas Gabrys neklydo vis pabrėždamas tokio dialogo svarbą ir lemiamą reikšmę Lietuvos įsitvirtinimui modernių Europos tautinių valstybių tarpe.

2.3. Ryšiai su Vokietijos centro-katalikiškomis partijomis – antianeksionistų paieškos

Nesulaukę pritarimo kuriamos Lietuvos projektui iš post-monarchinės Rusijos ir gana abejingai sutikti kitų Antantės valstybių pasiuntinių, Šveicarijos lietuviai toliau stiprino bendradarbiavimą su Vokietijos valdžios atstovais, ieškodami jų tarpe tų, kurie remtų labiau savarankiškos Lietuvos valstybės idėją, negu ją siūlė aneksionistai, siekę tiesiog prijungti lietuviškas žemes prie imperijos ir ruošti jas ateities kolonizacijai. Šiuos planus gerai apibūdina Juozo Tumo-Vaižganto mintis apie „vokiškąją“ lietuvių ateitį:

„Su Rusų demokratija, nebetekusia Lietuvos krašto, mes lygsimės teorija. Su Vokiečiais, kurie tą mūsų kraštą faktingai valdo, prisieina kalbėtis praktika. Užmigti nebegali žmogus, lyg bausis nakties slogutis kankina tave, prisiskaičius vis keistesnių, vis fantastingesnių Vokiečių sumanymų, kaip reiks savo tikslams panaudoti Lietuva. Tai jie rengiasi kolonizuoti Lietuvos dykynes, idant kas trečias sodžius būtų Vokiečių. Tai jie rengiasi sau atsiimti išdo ir sulenkėjusių mūsų bajorų dvarus, davus jiems atamainomis žemės Guduose, o čia pasodinus Vokiečius kultūrtrėgerius. Tai jie rengiasi bažnyčias pavesti bavariečiams katalikams, idant per tikėjimą lengviau būtų prieiti prie tautybės ir greičiau suvokietinti Lietuvą. Pusė tų projektų gal tik nevykusios atskirų žmonių šovinistų svajonės. Bet pusė tikrai atspėjama – baisi“⁵³⁸.

Tiksliau derėtų pasakyti, kad gelbėjimasis nuo tokių planų Šveicarijos lietuvių tarpe vyko lygiagrečiai su bandymais užmegzti dialogą su kitą kariaujančia puse ir, kaip matėme, Juozas Gabrys savo retorikoje nevengė pabrėžti, kad neatsakymas į jo vadovaujamų organizacijų reikalavimus ir nebendradarbiavimas su lietuvių veikėjais paliks jiems vienintelį kelią – kreiptis į Vokietiją. Taip pat reiktų paminėti, kad ir Vokietijos valdančiuosiuose sluoksniuose 1917 metų pavasarį ir vasarą buvo svarstomos idėjos, kaip „aneksijos“ retoriką ir strategijas paversti „autonomijos“ planais, taip išsvengiant diskreditavimo tiek priešininkų atžvilgiu, tiek norimų užvaldyti teritorijų vietinių gyventojų akyse. Šią mintį plėtojo istorikas W. Sukiennicki, aiškindamas, kad būtent tuo metu Užsienio reikalų ministerijoje buvo imta propaguoti idėja apie „prolietuvišką“ politiką ir tiek kaizeriui, tiek karinės administracijos vadams buvo bandoma įteigti, kad lietuvius patraukti į savo pusę tegalima jiems suteikiant tam tikrų nuolaidų ir savarankiškumo⁵³⁹. Jo cituojamas valstybės sekretorius užsienio reikalams Arthuras Zimmermannas 1917 m. balandžio pradžioje teigė:

„Amerikos ir Rusijos lietuviai spaudžia savo komitetus Šveicarijoje ir Skandinavijoje, kad atvirai palaikytų Rusijos pusę. Mūsų užduotis yra padaryti ką galime geriausia, kad nuo to užsienio lietuvius apsaugotume. Tai turėtų neigiamų pasekmių ne tik lietuvių inteligentijos pozicijoms okupuotame krašte, bet ir mums <...> Yra būtina iš spaudos reikalauti ne tik bendrai palankesnio požiūrio į lietuvius, bet taip pat vengti diskutuoti apie koki nors galutinį lietuvių situacijos sprendimą“⁵⁴⁰.

⁵³⁸ Vaižgantas, *Tiesiant kelią Lietuvos...*, p. 19.

⁵³⁹ W. Sukiennicki, *East Central Europe...*, p. 346–349.

⁵⁴⁰ *Ibid...*, p. 347.

Vokietijos vadovams jaučiant spaudimą ne tik iš išorės, bet ir iš vidaus – katalikiškų centro ir socialdemokratų partijų Reichstage, kurios sudarė stipriausią opoziciją karinės valdžios ekspansiniams planams, buvo pradėtas svarstyti „Patikėtinių tarybos“ projektas ir galimybės tiek per užsienio lietuvius, tiek per krašte dirbančius inteligentus pelnyti palankumą Vokietijai arba bent jau sukurti tokio palankumo regimybės iliuziją. Kadangi apie Valstybės tarybos raidą ir Šveicarijos lietuvių indėlį į tai dar turėsime progos pakalbėti, kol kas derėtų sustoti prie klausimo, kaip buvo bandoma paveikti Vokietijos politiką per jos diplomatus ir Reichstago narius ir kiek tai turėjo įtakos Šveicarijos lietuvių politikos linijai bei galimybei 1917 m. rudenį sušaukti Vilniaus konferenciją.

Svarbiausiu asmeniu Šveicarijos LTT narių ir Vokietijos Reichstago deputatų bendravime ir vėlesniame bendradarbiavime reiktų laikyti Matthias Erzbergerį⁵⁴¹ – katalikų Centro partijos lyderį. Štai kaip jį atsimesna Antanas Steponaitis⁵⁴²:

„Vokiečių katalikų centro partijos atstovas, kuris buvo taip pat atvykęs į Šveicariją 1917 rugpjūčio 8 ir 22 d. Jis buvo studijavęs Fribourge istoriją, turėjo čia pažinčių. Dabar jis buvo reichstago atstovas, taikos šalininkas, pravedęs taikos rezoliuciją (Friedensresolution), prie kurios prisidėjo socialdemokratai ir laisvieji socialistai (liberalai). Erzbergeris jau tada matė, kad Vokietija militariškai karo laimėti nepajėgs; geriau iš anksto ieškoti palankios taikos. Jis taip pat buvo priešininkas griežtos militarinės valdžios Lietuvoje, reikalavo ją švelninti ir kunigikštį Isenburg-Birstein atleisti, ko pagaliau pasiekė (1918)“⁵⁴³.

⁵⁴¹ Matthias Erzberger (1875–1921) – vokiečių politikas ir publicistas, Katalikų centro partijos lyderis, Reichstago narys nuo 1903 m.; Pirmojo pasaulinio karo pradžioje buvo Reichskanclerio Theobaldo von Bethmanno-Hollwego rėmėjas, tačiau 1917 m. pakeitė savo pažiūras, prisidėjo prie šio kanclerio pašalinimo ir ėmė propaguoti greitesnio taikos pasirašymo idėjas, 1918 m. dalyvavo Kompjeno taikos derybose kaip Vokietijos atstovas ir lapkričio 11 d. pasirašė taikos sutartį su Alijantais, pabaigusią Pirmąjį pasaulinį karą.

⁵⁴² Štai kaip tą patį žmogų ir susitikimus su juo prisimena Vincas Bartuška: „Mažiukas, storokas vyras, vikrus ir be galo apsukrus, žadėjo mūsų šaliai aukso gadyne. Džiaugėsi su mumis, kad jam ir jo partijai pavyko užsachuoti Ludendorfą, kurio visomis keturiomis kratėsi lietuviai, ypač jo peršamos unijos.<...> Erzbergerio, matyt, būta idealisto ir optimisto tuo momentu ir mes pasilikome tokiais. Kanauninkas daug didesnis entuziastas už dr. Purickį ir mane, kėlė į padanges naują Lietuvos gadynei tekančią saulę. Sustojome Liucernoje puikiame restorane, kan. Olšauskas pavaišino mudu šampanu. Šampanas, rodos, šuniai putojo lygiai, kaip mūsų įsiūbuoti jausmai (V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės*..., p. 149).

⁵⁴³ A. Steponaitis, *Atsiminimai*..., p. 113–114.

Aišku, kad dar prieš atvykstant į Šveicariją Erzbergeris teikė siūlymus kaip būtų galima spręsti į Rytus nuo Vokietijos imperijos esančių teritorijų klausimus, jie nuosekliai rėmėsi į šio demokratiškų pažiūrų žmogaus ankstensiais darbais⁵⁴⁴.

Theobaldo von Bethmanno-Hollwego vietą 1917 m. birželio 24 d. kanclerio poste užėmus Georgui Michaeliui, Erzbergeris kreipėsi į naująjį vadovą ir su Lietuvos klausimu, teigdamas, kad šis reikalas turi būti skubiai sprendžiamas, nes Rusijos ir Šveicarijos lietuviai reikalauja nepriklausomos ir neutralios Lietuvos, ir siūlydamas ne atkurtos LDK federaciją su Vokietija, o nepriklausomą valstybę, sujungtą konvencijomis⁵⁴⁵. Panašiu laiku iš Reichstago tribūnos šis žmogus paskelbė ir Steponaičio minėtą *Taikos rezoliuciją*, ne tik atskleidusią Vokietijos siplnšias vietas, nežinant kaip elgtis nepasiekus greitos karinės pergalės ir ką toliau daryti su užkariautomis teritorijomis, bet ir bendras valstybės politikų nuotaikas – ieškoti taikos galimybių, todėl jo deklaracija Reichstage buvo patvirtinta. Panašu, kad lietuvių veikėjai žinojo apie Erzbergerio ir jo kolegų veiklą, todėl buvo ieškoma kelių kaip juos dar labiau sudominti lietuvių klausimu ir kaip rasti bendrų taškų būsimos valstybės kūrimo projekte.

Pirmasis Juozo Gabrio, kaip LTT vadovo kreipimasis į šį politiką randamas 1917 m. balandžio 14 d. laiške. Čia retorika šiek tiek panaši kaip ir LTT kreipimuosi į Antantės valstybes, tik dar labiau akcentuojama Vokietijos karinės vadovybės savivalė Ober Ost teritorijose ir prašoma pagalbos juos paveikiant lietuviams palankesniems darbams⁵⁴⁶. Tuo pat metu dar vienas beveik identiškas laiškas siunčiamas ir Philippui Scheidmannui⁵⁴⁷ – socialdemokratų lyderiui Reichstage, Erzbergerio sąjungininkui⁵⁴⁸. Gabrys kreipimasi į šiuos du deputatus aiškina nepavykusia tiesiogine komunikacija su Ober Ost vadais:

⁵⁴⁴ M. Erzberger, *The League of Nations...*, p. 98–118.

⁵⁴⁵ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 183.

⁵⁴⁶ J. Gabrio laiškas M. Erzbergeriui, 1917 04 14, LCVA, f. 668, ap. 2, b. 8, l. 72–74.

⁵⁴⁷ Phillipp Scheidmann (1865–1939) – vokiečių politikas, vienas socialdemokratų partijos vadų, Reichstago narys (1903–1918, 1920–1933), 1918 11 09 paskelbė Vokietiją respublika, pirmasis Vokietijos parlamentinės vyriausybės ministras pirmininkas (1919 m. vasario–birželio mėn.) (J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 245; E. Demm, Ch. Nikolajew, *Auf Wache für die Nation...*, p. 385).

⁵⁴⁸ J. Gabrio laiškas Ph. Scheidmannui, 1917 04 14, LCVA, f. 668, ap. 2, b. 8, l. 75–77; J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 245–246.

„Tad teliko vienas kelias – veikti per AA (Užs. Reik. ministerija) Berlyne ir Reichstago narius, mums palankius. Paskutinių tarpe pasisekė man sudominti Lietuva įtakingą Katalikų centro narį Erzberger‘į. Karo metu jis tankiai atvažiuodavo į Šveicariją su specialėm misijom. Laike vienos tokių kelionių teko man susitikti su juom vokiečių pasiuntinybėj ir susipažinti“⁵⁴⁹.

Nors Erzbergerio misijų Šveicarijoje ir savo interesų atstovybėje Berne Gabrys nekonkretizuoja, iš tiesų po kelių savaitių per pasiuntinį Rombergą vėl perduodami laiškai deputatams, raginantys stengtis dėl okupacinių sąlygų lietuviams gerinimo. Pridedamas ir grasinimas sukilimu Lietuvoje bei žiauria antivokiška propaganda užsienio spaudoje⁵⁵⁰. Pirmasis „grasinimas“ Gabrio buvo perimtas iš Steponaičio ir Bartuškos pasakojimų apie keliones į gimtinę, kažin ar realus, o tuo tarpu antrasis – iš tiesų galėjęs vykti ir dalinai įvykdytas. Nors vokiečių diplomatai Šveicarijoje bandė įtikinti lietuvius, kad permainos jų šalies valdyme jau netoli, visgi birželio pabaigoje (kaip matėme skyrelyje apie pro-lietuvišką propagandą 1917 m.) buvo įvykdyta ataka spaudoje paskelbiant Vokietijos nusižengimus⁵⁵¹.

Toliau vystantis deryboms tarp Vokietijos politinių jėgų viduje ir Reichstage įsigalint Erzbergerio ir Scheidmanno idėjoms, pirmasis nusprendžia dar kartą susitikti su Šveicarijos lietuviais ir šį kartą aptarti konkretų veiksmų planą. Nors šiame susitikime, vykusiame rugpjūčio 4 d. Brunene, Šveicarijoje, dalyvavo Juozas Purickis ir Juozas Gabrys, apie tai užuominas randame tiek Steponaičio, tiek Bartuškos atsiminimuose⁵⁵². Atsiminimus apie susitikimo turinį ir svarstytus klausimus papildė rugpjūčio pabaigos Erzbergerio laiškas, kuriame pasakojama, kas jau padaryta ir kas bandoma pasiekti pagal susitikime patvirtintas gaires⁵⁵³.

⁵⁴⁹ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 243–244.

⁵⁵⁰ „Wir haben unten zwei denkschritte...“, LCVA, f. 668, ap. 2, b. 8, l. 84–85.

⁵⁵¹ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 139; A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 90.

⁵⁵² Vincas Bartuška pasakoja, kad susitikimas buvęs sėkmingas – Erzbergeris žadėjęs atgaivinti Centralinio komiteto nukentėjusiems nuo karo šelpti skyrius Lietuvoje bei uždraustas draugijas, taip pat teigiamai charakterizavęs galimą Lietuvos monarchą – prinčą Urachą (V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 137). Tuo tarpu Antanas Steponaitis prisimena, kad Erzbergeris buvo „geras, nuoširdus, judrus, greitos orientacijos žmogus. Lietuviams jis parodė daug palankumo ir stengėsi padėti“ (A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 90). Tikriausia abu veikėjai dalyvavo vėlesniuose susitikimuose su deputatu.

⁵⁵³ M. Erzbergerio laiškas J. Gabriui, 1917 08 28, LCVA, f. 668, ap. 2, b. 8, l. 161.

Svarbiausias klausimas, ties kuriuo dirbo tiek Gabrys ir jo kolegos, tiek Vilniuje esantys „politinio biuro“ nariai buvo lietuvių tarybos, kuri perimtų krašto valdymą, įkūrimas⁵⁵⁴. Šio klausimo pirmumas išlaikytas ir pokalbiuose su Erzbergeriu. Laiške randame jo paties vertinimą tiek apie šį pasiūlymą, tiek apie jį lydėjusius debatus:

„Po ilgų diskusijų su Reichstago dauguma, vidaus reikalų komitete buvo priimtas štai koks pasiūlymas: „prašyti Kanclerio, kad leistų Lietuvai ir Kuršui įkurti gyventojų atstovybes (*Vertretungen der Bevölkerung*), kurios turėtų gyventojų pasitikėjimą, ir, kiek tai leidžia karinės sąlygos, kurti civilinę administraciją“; po šiuo krepimuosi yra centro, tautinių liberalų (*nationalliberalen*), liaudininkų (*volkspartei*) ir socialdemokratų parašai; beveik 280–290 narių“⁵⁵⁵.

Pabrėždamas, kad turįs tikrų įrodymų, jog šį kartą valdžios pažadai bus vykdomi, Erzbergeris teigia, kad pasiruošimas Tarybos kūrimui turi būti baigtas iki rugsėjo vidurio ir kad tai vienas iš Vokietijos prioritetų, o Reichstago dauguma supranta ir palaiko lietuvių norus. Jis pats asmeniškai džiaugiasi šiais laimėjimais ir pažada toliau stengtis juos įgyvendinant: „aš nuoširdžiai paremsiu jūsų ketinimus tiek dabar, tiek ateityje“. Laiškas baigiamas ypatingai pakilia gaida apie tai, kaip tikimasi, jog nepriklausoma Lietuva bus įkurta iki karo pabaigos ir kad naujos valstybės aušra sutaps su taikos derybomis⁵⁵⁶. Panašiu optimizmu trykšta ir kitų lietuvių veikėjų to meto atsiminimai: Antanas Steponaitis džiaugėsi, jog centristų strategija pasiteisino, nors jiems ir buvo sunku kovoti su *Alldeutsch'ais*, bet pavyko pristabdyti Ludendorfo anksionistinius planus⁵⁵⁷, o Vincas Bartuška pabrėžė Reichstago palaikymą ir norą švelninti režimą Lietuvoje kaip būtinas sąlygas tolimesniam Šveicarijos lietuvių labdarybės ir politikos veikimui⁵⁵⁸.

Erzbergeris savo atsiminimuse rašo, kad nuo pat karo pradžios domėjęsis lietuvių reikalais ir palaikęs jų katalikišką dvasią, o „nuo 1917 metų vidurio aš vis su didesniu pasiryžimu reikalavau pakeisti satykius su Lietuva <...> Šie mano reikalavimai ėjo lygiagrečiai su Šveicarijoje susidariusios lietuvių tautos tarybos norais, kuri 1917 metų rugpjūčio mėnesį griežtai reikalavo paskelbti Lietuvos nepriklausomybę, sudaryti lietuvių

⁵⁵⁴ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 126–127.

⁵⁵⁵ M. Erzbergerio laiškas..., I. 161.

⁵⁵⁶ *Ibid*; J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 255.

⁵⁵⁷ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 119.

⁵⁵⁸ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 139.

valstybės tarybą ir karo valdžią pakeisti civiline valdžia⁵⁵⁹. Taigi, matome, kad šis kontaktas su Vokietijos imperijos politiku buvo vienas iš sėkmingiausių Juozo Gabrio ir jo kolegų Šveicarijoje laimėjimų – ne tik dėl to, kad Erzbergerio pažiūros sutapo su šių propaguotais valstybės atkūrimo modeliais, bet ir todėl, kad tai realios įtakos sprendimams Lietuvos teritorijoje turėjęs veiksnys – neįsivaizduota, o patirta nauda lietuviškojo valstybingumo kūrimo kelyje. Žinoma, optimistinių 1917 m. rudens prognozių išsipildymas užtruko ir ne visi ketinimai buvo realizuoti, tačiau diskusijos su Erzbergeriu ir kitais Reichstago deputatais tiek Berlyne, tiek Šveicarijoje buvo tęsiamos ir po Valstybės Tarybos įkūrimo. Taip Matthias Erzbergeris, 1918 m. lapkričio 11 d. Kopjenėje pasirašęs Vokietijos kapituliaciją ir po kelių metų tragiškos mirties sulaukęs žmogus, 1917 metų vasarą buvo matomas kaip Lietuvos laisvės pranašas – simboliškai netgi įkūnijantis bandymą ne tik demokratizuoti imperiją, bet ir tokiu pat keliu vesti naujas tautines Vidurio Rytų Europos valstybes.

1917 metų pavasario–vasaros Šveicarijos lietuvių bandymai pagerinti okupuoto krašto moralinę ir materialinę gerovę bei susitiprinti politinį autoritetą Vakaruose buvo vykdomi keliomis kryptimis. Pirmiausia, po 1917 m. vasario revoliucijos Rusijos imperijoje buvo kreiptasi į Laikinąją vyriausybę ir prašoma jos pripažinti lietuvių politinį savarankiškumą. Toks pripažinimas nebuvo gautas, o Rusijos lietuvių neorganizuotumas lėmė, kad nepavyko ir vietoje sudaryti patikimo atstovaujamojo organo, galėjusio perimti Lietuvos administravimo teisę iš byrančios imperijos biurokratų.

Antra, pasiremiant stipriais ikikariniais ryšiais, Juozas Gabrys bandė atkreipti kitų Antantės šalių dėmesį į *Lietuvos klausimą*, kurio sprendimas buvo bandomas įterpti kaip atsvara tiek vokiečių, tiek rusų dominavimui regione. Nepriklausoma ir neutrali Lietuva sąjungoje ar federacijoje su gretimomis teritorijomis (Kuršu) buvo siūloma kaip galinti susiformuoti tik su Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, JAV kariniu ir politiniu palaikymu, karo eigai pasisukus šiai pusiai sėkminga linkme. Šių šalių diplomatams neparodžius didelio susidomėjimo Gabrio „tradiciiniu memorialu“ dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, buvo bandoma plėsti santykius su Vokietijos politikais.

Tai trečioji LTT „užsienio politikos“ kryptis. Per imperijos pasiuntinį Rombergą Berne susipažinęs su Reichstago katalikų Centro

⁵⁵⁹ Erzbergeris, Lietuva, *Karo archyvas*, t. 3, 1926, p. 158; M. Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg...*, p. 185–186.

partijos vadovu Matthias Erzbergeriu, Gabrys per jį siekė propaguoti Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, išgauti leidimą sušaukti Tautos Tarybą ir civilinės valdžios teisių krašte perdavimą lietuviams. Kaip matysime toliau, nepaisant įvairių niuansų, šis tikslas buvo pasiektas. Taigi, orientacija į Vokietijos kariniams sluoksniams oponuojantį, antianeksionistinį, centro-kairės judėjimą buvo sėkminga. Tai leido ne tik pasiekti Vilniaus konferencijos sušaukimą, bet ir įrodyti, kad Šveicarijos lietuvių taryba yra svarbi sprendžiant su Lietuvos ateitimi susijusius klausimus. Tačiau ypatingai atkreipti dėmesį turėtume ne tik į tai, bet ir į faktą, kad būtent darnus išėivijos centrų bei Vilniaus ir Kauno bendradarbiavimas leido pasiekti gana palankaus susitarimo, net Lietuvai būnant silpnosniojo pozicijoje. Nenuostabu, kad 1917 m. rudenį–1918 m. vasarą vykdyta veikla turėjo savo pasekmes – Valstybės sukūrimą.

Tačiau šiek tiek kitokia mintis, kalbanti apie tautos valstybingumą, gerai matyti dar vienoje Juozo Tumo-Vaižganto citatoje: „Dabar Nepriklausomybės ideologų nebestingame. Lietuvos autonomijos projektuotojai turėjo daug ką parodyti. Amerikos išėiviai valstybėms memorialą teikė, – mūsų šviesuomenė būtinumu Lietuvos Nepriklausomybės jau susipratusi; tad švenčiausia jos pareiga visa dabar daryti, kad ir mūsų minios tai suprastų“⁵⁶⁰. Čia jis turi omenyje paskutinę tautos telkimo į valstybę fazę – masių pritarimą inteligentų sprendimams. Tai gali būti matoma kaip aliuzija į Vilniaus konferenciją – *atstovavimo*, o ne *delegavimo* principu renkama Valstybės Tarybą. Bet apie tai jau kitame skyrelyje.

3. Šveicarijos lietuvių įtaka kuriant Valstybės Tarybą

Suprasdami, kad svarbiausias 1917 metų įvykis, kurio link buvo nuosekliai dirbama kelis metus – tai Tautos Tarybos (vėliau pavadintos Valstybės Taryba) įkūrimas Vilniuje, siekiame pažvelgti į šios, šalies valdymą į lietuvių rankas siekusios perimti struktūros kūrimąsi per Šveicarijos lietuvių perspektyvą. Iš ankstesnių tyrimų istoriografijoje aišku, kad po Vilniaus konferencijos 1917 m. rugsėjo pabaigoje lietuviškosios politikos centras šiame mieste dar labiau sustiprėjo ir ėmė lemti Lietuvos politikos gaires, kuriomis buvo bandoma sekti tiek krašto valdyme, tiek

⁵⁶⁰ Vaižgantas, *Tiesiant kelią Lietuvos...*, p. 17.

tarptautiniuose reikaluose. Šveicarijos lietuviai buvo aktyviai įsitraukę į derybas dėl Tarybos kūrimo, jų atstovai dalyvavo *Vilniaus, Stokholmo ir Berno II* konferencijose, kuriose buvo skelbiamos Tarybos kompetencijos ir derinamas jų ryšys su išeivijos organizacijomis. Tad šiame skyriuje įvykius nagrinėsime: 1) siedami su tarptautinės situacijos pokyčiu, leidusiu svarstyti galimus Tarybos sudarymo būdus; 2) Vilniaus konferencijos aplinką ir Šveicarijos lietuvių dalyvavimą joje kaip realių lietuvių iniciatyvų vyksmą; ir 3) *šveicariečių* susitikimą su Rusijos lietuviais Stokholme ir išrinkta Taryba Berne/Lozanoje bei čia įvykusį tolimesnės veiklos pasiskirstymą ir jo pasekmes. Tokia seka turėtų atskleisti, kaip politinėje praktikoje sekėsi įgyvendinti iki tol teoriškai propaguotus Šveicarijos lietuvių valstybės atkūrimo planus: ar jie kito susidūrus su kliūtimis ir kaip buvo derinamasi prie Vilniaus politikų įtakos stiprinimo?

3.1. „Patikėtinių taryba“ ar *demokratiški* rinkimai?

Aiškaus plano, kaip elgtis su Rytuose okupuotų teritorijų vietiniais gyventojais ir jų tautiniais bei politiniais reikalavimais Vokietijos imperijos aukščiausioji valdžia neturėjo iki 1917 m. vasaros. Skirtingos politinės grupės nerado sutarimo tarp tiesioginio prijungimo ir satelitinių valstybių koncepcijų, skirtingai situacija matė civilinė bei karinė valdžia. Kanclerio pasikeitimas ir postų persidalijimas valdžios viršūnėje lėmė, kad tik 1917 m. liepos 31 d. (t.y.: praėjus dvejiems metams po okupacijos pradžios) buvo galutinai priimtas sprendimas užimtose teritorijose kurti „Patikėtinių tarybas“ (*Vertrauensrate*), kurios stiprintų vietinių tautų ryšius su imperija ir būtų tarpininkas tarp gyventojų ir karinės valdžios⁵⁶¹. W. Sukiennicki mini, kad leidimas kurti tokią tarybą iš Ober Ost administracijos buvo gautas dar gegužės 30 d.⁵⁶², tačiau jos funkcijos nebuvo apibrėžtos: istorikas cituoja tuometinio vyriausiojo kariuomenės vado rytuose Ericho Lüdendorffo atsiminimus – tarybos turėję būti oficialus komunikacijos kanalas tarp vokiečių administracijos ir vietos politinių veikėjų⁵⁶³. Taigi, tai buvo planuota ne kaip valstybinė ar savivaldos institucija, o patariamąjį balsą turinti grupė. Žinoma, toks modelis nebuvo priimtinas lietuvių intelektualams ir jie tarybą įsivaizdavo kaip realų būsimos civilinės valdžios

⁵⁶¹ W. Sukiennicki, *East Central Europe...*, p. 359.

⁵⁶² Viešai tai paskelbta *Wilnaer Zeitung*, 1917 06 02.

⁵⁶³ W. Sukiennicki, *East Central Europe...*, p. 353.

branduolį, kuriam palaiapsniui perleidžiamos visos okupanto turėtos administracinės funkcijos ir galiausiai – pati valstybingumo teisė⁵⁶⁴. Šių sampratų susidūrimas turėjo įtakos tam, kad pirminis Vokietijos valdžios įsakymas *paskirti* žymiausius veikėjus į tokią tarybą nebuvo vykdomas, o buvo siekiama *išrinkti* tarybos narius, surengus platesnę tautos atstovų konferenciją.

Taip įvykių seką interpretavo ir Pranas Čepėnas, teigdamas, kad galiausiai buvo pasirinktas lietuvių siūlytas tarybos sudarymo modelis, nes Ober Ost valdžios pareigūnams nepavyko nei surinkti narių į norimą „Patikėtinių tarybą“, nei įtikinti Vilniuje veikusį *Politinį lietuvių biurą*, kad tokia taryba turės naudoti lietuviškųjų reikalų sprendimui⁵⁶⁵. Kaip vyko tokie „rinkimai“, Petras Klimas aprašo savo dienoraštyje:

„Prašė sąrašo iš Basan.[avičiaus], mat, tokių esą padavęs Steputaitis, prašyta ir vyskupų. Bas.[anavičius], vis dar manydamas kad savo asmenyje jis yra *tauta*, jau buvo bemanęs tokį sąrašą, su nieku nepasitaręs, paduoti. Tik Smet.[ona] jį čia sulaukė. Senas principas: turi būti konferencija (rinkimų negali karo metu būti), kuri ir nustatys. Tam tikslui reikia legalizuoti organiz.[acinis] komitetas iš įvairių vietų”⁵⁶⁶.

Taigi, vilniečiai buvo nusiteikę į tarybos rinkiminę konferenciją kviesti atstovus iš visos numatomos Lietuvos teritorijos. R. Lopata vokiečių administracijos sutikimą derėtis lietuvių „konservatorių“ pasiūlyto modelio pagrindu vertina kaip nuolaidą dėl siekiamo rezultato išpildymo – gyventojų labiau remiama taryba būsimi įtaigesnė netgi ją naudojant prisijungimo, o ne savarankiškumo tikslams propaguoti. Istorikas teigia: „Biuras rengėsi sudaryti Organizacinį komitetą, kurio tikslas – pasistengti sušaukti kuo platesnę konferenciją, o Berlynas planavo išgauti iš jos politinio pobūdžio rezoliuciją, kurią galėtų panaudoti iškilus reikalui sudaryti taiką”⁵⁶⁷. Minimas *Organizacinis komitetas* iš tiesų pirmą kartą susitiko 1917 m. rugpjūčio 1 d. ir ėmėsi svarstyti, kaip nelengvomis sąlygomis surengti konferenciją ir rinkimams suteikti kuo daugiau teisėtumo. Taip pat buvo keliami tarptautinės politinės orientacijos, materialinės ir intelektualinės

⁵⁶⁴ A. Eidintas, Įvadas, *Lietuvos valstybės tarybos...*, p. 9; E. Demm, Friedrich von der Ropp..., p. 267.

⁵⁶⁵ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 184.

⁵⁶⁶ P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 175.

⁵⁶⁷ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 126–127.

krašto padėties bei būsimos tarybos kompetencijos klausimai⁵⁶⁸. Būtent susisiekimas su provincijos veikėjais ir masinis palaikymas buvo matomi kaip garantija tolimesnei politinio darbo plėtotei, juolab, kad laukė nelengvos derybos su gyventojų ir taip nemėgiama okupacine administracija. Todėl nusileisti dėl paskyrimo be konferencijos principo nebuvo sutikta, o kaip ateities siekinys nurodyta ir ryšio su užsienyje esančiais lietuviais stiprinimas.

Kaip jau matėme, tuo pat metu Šveicarijos lietuviai ne tik ieškojo paramos būsimai Lietuvai Antantės valstybių tarpe, bet ir vedė derybas su Vokietijos pareigūnais. Šiose pokalbiuose *Tautos Tarybos* Vilniuje klausimas buvo vienas iš pagrindinių. Be jau aptartų susitikimų su Reichstago atstovais, Juozas Gabrys tęsė dar vieną veiklos kryptį – plėtojo santykius su baronu Friedrichu Roppu, šiam pilna jėga grįžus prie Lietuvos ateities klausimo. Vis iš naujo kreipdamiesi į vokiečių valdžios atstovus ir bandydami pataikyti į tuo metu vyravusios politikos užimtose Rytų teritorijose toną, šie du veikėjai pasireiškė ir svarstant lietuvių tarybos Vilniuje kūrimo planus. 1917 m. gegužę Vokietijos kancleriui ėmus siūlyti „nepriklausomas“ Lietuvos projektą, kurį vykdant tarybos rinkimai buvo matomi greta konvencijų su Vokietija pasirašymo, Roppas ėmė rengti siūlymus, kaip konkrečiai tai įgyvendinti, nes toks modelis atitiko jo „ribotos nepriklausomybės“ sampratą⁵⁶⁹. Iš tiesų, Demmas Roppo politikos krypties pokytį mato 1917 m. liepos 11 d. vadovams įteiktame memorandume, kuriame (skirtingai nuo sausio mėnesį propagautos visiškos ekonominės ir karinės priklausomybės nuo Vokietijos), Lietuva matoma kaip atsvara didėjančiam lenkų antivokiškumui ir skatinamas tarybų kūrimas Ukrainoje, Lietuvoje ir Kurše⁵⁷⁰. Tačiau šiame projekte išlieka limituotos autonomijos siūlymas, kaip kompromisas tarp aneksijos ir demokartinės nepriklausomybės, kurią Roppas, anot Demmo, laikė nerealia tokioms valstybėms kaip Lenkija ar Lietuva dėl jų geopolitinės padėties tarp Vokietijos ir Rusijos⁵⁷¹.

J. Gabrys tuo tarpu pirmiausia siekė plėsti savo įtaką kaip jau esamos LTT Šveicarijoje vadovas ir kurti šiai pavaldžią instituciją Lietuvoje,

⁵⁶⁸ *Lietuvos valstybės tarybos protokolai...*, p. 33–66.

⁵⁶⁹ E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 193.

⁵⁷⁰ S. du Moriez, *La question polonaise...*, p. 43; A. Voldemar, *Les relations russo-polono-lithuaniennes*, Paris, 1920, p. 29–30; J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 189.

⁵⁷¹ E. Demm, *Friedrich von der Ropp...*, p. 263–266.

kuri turėtų sprendžiamąjį, o ne patariamąjį balsą. Nors atsiminimuose Gabrys laikosi pagrindinio motyvo „kaip aš sukūriau Valstybės Tarybą“, visgi galime rasti šiek tiek konkretesnių žinių apie jo sampratą, kokia turėtų būti taryba ir ko iš jos tikėtasi nuo 1917 m. pavasario:

„Aš prašiau jo [Ludendorfo] paremti mano prašymą, įduotą vokiečių vyriausybei per baroną Ropp'ą, kurti Tarybą demokratinių rinkimų keliu, o ne paskyrimo keliu ir dėl to prašiau išgauti leidimą sušaukti Vilnių Lietuvos Seimą – konferenciją ne vėliau vidurio rugsėjo mėn. Jis mielai sutiko šį mano prašymą paremti ir paspauti per Reichstago daugumą ir Berlyno vyriausybę, Ober Ost'o viešpačius“⁵⁷².

Prieš šį prašymą einantis detalus pasakojimas atskleidžia, kad, anot Gabrio, jam buvo siūlomas ruošiamos paskirti „Patikėtinių tarybos“ vadovo postas, bet šis nesutikęs persikelti iš Šveicarijos į Lietuvą, nes turįs užtektinai darbo ir laukias Taikos konferencijos, kurioje spręsis tikrasis Lietuvos likimas tarptautinėje scenoje⁵⁷³. E. Demmas sutinka, kad toks pasiūlymas, nors ir neparemtas kitais šaltiniais, galėjo įvykti, o atsisakymą aiškina tuo, kad Gabrys ne tik nenorėjo apleisti savo darbo Lozanoje, bet ir numatė, kad Lietuvoje tiesiog nebūtų galėjęs taip plačiai ir įvairiapusiškai laviruoti lietuviškoje bei tarptautinėje politikoje⁵⁷⁴. Tačiau tikresnis pasirinkimo motyvas atrodo santykis tarp Šveicarijos ir Vilniaus tarybų – būtent Roppo pažadėta *šveicaričių* viršenybė Vilniaus atžvilgiu galėjo būti pakankamas argumentas palaukti šios tarybos išrinkimo ir pripažinimo. Tiesa, tokio susitarimo nepaminėjimą oficialiuose tarybos kūrimo ir konferencijos šaukimo dokumentuose Demmas laiko pirmąja rimta Gabrio politinė klaida, neleidusia jam sukurti jį remiančios jėgos Lietuvoje⁵⁷⁵. Ar tai buvo klaida ir kodėl, dar turėsime progos panagrinėti, tačiau derėtų pasakyti, kad bet kokių atveju, Gabrys savęs asmeniškai nesiejo su kuriama institucija, o tik siekė „demokratizuoti“ jos rinkimus, įnešti kiek įmanoma daugiau lietuvių savarankiškumo priimant sprendimus.

Toks teiginys parodo, kad buvo įsivaizduojama, jog tarybos pobūdis nusprendžia (ne)priklausomybės lygmenį ar bent jau grindžią kelią link jos – tai esminis skirtumas tarp „Patikėtinių“ ir Valstybės Tarybos. Šią mintį pagrindžia ir Vinco Bartuškos perpasakotas pokalbis su Gabriu:

⁵⁷² J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 252.

⁵⁷³ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 247.

⁵⁷⁴ E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 194.

⁵⁷⁵ *Ibid.*

„Ponas Gabrys paaikšino, kad Valstybės Taryba, anot jo propozicijos vokiečių agentui [Roppui – M.Š.], turėtų būti branduolyje, iš kurios išeitų vėliau lietuvių seimas ir būtų tarpininkas Lietuvos konstitucijos projektui išdirbti“⁵⁷⁶. Bartuškos prisiminimuose, rašytuose pagal 1917 m. LTT protokolus (šių protokolų neturime išlikusių), pateikiama dar balandžio 30 d. susirinkime svasryta koncepcija, kuria reikėtų sekti tolimesnėje LTT veikloje: „1) Reikalauti iš vokiečių agento Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo; 2) Drauge su Nepriklausomybės paskelbimu privalo būti išrinkta Valstybės Taryba; 3) Valstybės Tarybai turi būti duota laisvė susižinoti su užsienio lietuviais“⁵⁷⁷. Taip pat siūloma į veiklą stengtis labiau įtraukti Vladą Daumantą ir Juozą Purickį, kad šie suvaldytų Gabrio privačius pasitarimus ir atsvertų provokiškų veikėjų (aišku, pirmiausia Roppo) įtaką. Matome, kad šie siūlymai buvo gana abstraktūs, todėl buvo galima juos pakreipti norima linkme detaliau svarstant situaciją.

Tiesa, pasirodo, kad Vilniuje situacija buvusi dar painesnė, siekiant išsiaiškinti Vokietijos valdžios siūlymus ir savo vadimenį juose. Tokį bandymą galime aptikti Klimo dienoraščio gegužės 26 d. įrašė:

„Sužinojome, jog vokiečių valdžia ketinanti galutinai paskelbti Lietuvai kažin kokį liuosybės aktą, bent birželio pirmose dienose ir su tam tikra pompa. Tariama lietuvių vienų sudaryti, tariant, valstybinę taryba iš 12 žm., kur vyriausią rolę, kaip baronas Roppas sako, turėtų turėti stiprus vyras kun. Olšauskis. Be to, įeitų ir Basanavičius, kaip autoritetingas žmogus, nors ir ne politikas, ir Smet. Taip pat turėtų įeiti daug kunigų“⁵⁷⁸.

Galima dar kartą įsitikinti, kiek per kelis mėnesius pasistūmėjo derybos ir tarybos funkcijų suvokimas, kuomet šią citatą lyginame su rugpjūčio pradžios *Organizacinio komiteto* protokolais. Tačiau grįždami prie Šveicarijos lietuvių savivokos, matome, kad jiems svarbesni atrodė priklausymo nuo Vokietijos įtakos lygmenys Taryboje ir greta einantis jų organizacijų vaidmuo, o ne konkrečios praktinės veiklos galimybės.

Tiesa, pažvelgę iš kitos, Vokietijos pareigūnų, ypač karinės valdžios, kuri visai stengėsi riboti kontaktus su užsieniu, pusės, matome, kad Šveicarijos LTT buvo laikoma svarbia lietuviškojo klausimo dalimi ir tiksliau – įvaizdžio apie šį tautinį judėjimą kūrėja Vakarų Europoje. Todėl, pabrėžiant LTT narių palankumą Antantei, buvo bandoma užkirsti kelią

⁵⁷⁶ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 141.

⁵⁷⁷ *Ibid*, p. 140.

⁵⁷⁸ P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 162.

Politinio biuro nariams dar iki tarybos išrinkimo susitikti su Gabriu ir jo kolegomis, neleidžiant išvykti į Šveicariją⁵⁷⁹. 1917 m. rugpjūtį Gabrys bandė surengti dar vieną visų lietuvių atstovų užsienyje konferenciją Lozanoje, tačiau susitarimai su Roppu dėl demokratiškesnio tarybos rinkimų Vilniuje pobūdžio buvo kaip kompromisas jos atsisakant ir laukiant jau išrinktos Valstybės Tarybos vizito⁵⁸⁰. Iš tiesų, Vilniaus ir Lozanos biurams netgi be susitikimo pavyko vieningai dirbti siekiant taip trokštamo atstovavimo principo įgyvendinimo.

Reikėtų taip pat paminėti Lietuvai palankių Vokietijos politikų žingsnius dėl Tautos Tarybos rinkimų. Čia galime prisiminti M. Erzbergerį, suvaidinusių svarbų vaidmenį šiame procese. Jis teigė, kad:

„Svarbiausias mano uždavinys buvo visų pirma pasirūpinti, kad Lietuvoje kuo greičiausiai susidarytų parlamentinė atstovybė, kuri turėtų visų gyventojų sluoksnių pasitikėjimą ir kad kuo greičiausiai karo valdybą pakeistų civilinė valdžia. Toje prasmėje mano sudarytą pasiūlymą reichstagas priėmė 1917 metų rugpjūčio mėn. 28 dieną. 1917 rugsėjo mėn. 23 dieną buvo išrinkta Krašto Taryba“⁵⁸¹.

Šio intelektualo atsiminimuose išreikšta pozicija sutampa su bendromis lietuvių nuostatomis, kurios išsiskyrė tik svarstant konkrečius klausimus, bet buvo vieningos siekiant realios krašto valdymo struktūros sudarymo. Tai rodo, kad Šveicarijos lietuviai derybose kalbėdami apie „Tautos/Valstybės tarybą“ omenyje turėdavo panašią struktūrą, kurią asmeninio atstovavimo pagrindu buvo patys įkūrę. Išplėtus atstovavimo principą, tai buvo matoma kaip demokratiškas sprendimas. „Patikėtinių taryba“ atvirkščiai, buvo suprantama kaip nevertinga ne tik dėl per didelės įtakos nuo Vokietijos vidinių jėgų konjunktūros, bet ir dėl per didelio atotrūkio nuo realios situacijos Lietuvoje. Nors Gabrio pozicija kitais klausimais dažnai kito, reikalą komunikuoti su Vilniaus lietuviais jis laikė Šveicarijos organizacijų pagrindu ir legitimumu, be kurio negalėtų veikti užsienyje. Taigi, žvelgdami į 1917 m. pavasario–vasaros šaltinius, matome, kad ryšys tarp dviejų politikos centrų buvęs tikras ir svarbus, leidęs pasparinti kai kurias biurokratinės procedūras ar jas pakreipti norima linkme.

⁵⁷⁹ *Ibid*, p. 162–163, 178.

⁵⁸⁰ F. Roppo laiškas J. Gabriui, 1917 08 28, J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 288–289; A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 118; R. Lopata, „Tipas apskritai labai dar įtariamasis...“, p. 333; *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 128; J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 221.

⁵⁸¹ Erzbergeris, Lietuva..., p. 158; *Erlebnisse im Weltkrieg...*, p. 187.

Šiame procese tikrai dalyvavo Roppas ir Erzbergeris, taip pat šiek tiek prisidėjo Gabrys ir jo kolegos iš Šveicarijos LTT.

3.2. Deleгатų siuntimas į Vilniaus konferenciją – didžiausias Šveicarijos lietuvių laimėjimas?

Aptarę kaip buvo ruošiamasi Tautos tarybos rinkimams Vilniuje ir kokios šios institucijos veikimo sąlygos numatomos, turime pažvelgti ir į lietuvių susirinkimą, kuriame buvo priimti tolesni sprendimai – tai *Vilniaus konferencija*, vykusi 1917 m. rugsėjo 18–22 dienomis. Joje dalyvavo ir trys Šveicarijoje veikusių lietuvių organizacijų atstovai – dr. Juozas Purickis, Konstantinas Olšauskas ir Antanas Steponaitis. Pirmasis atstovavo *šveicariečiams* iš LTT, antrasis – *Pildomąjį komitetą*, kuris buvo sukurtas rinkti aukoms lietuviams pasaulio katalikų bažnyčiose, trečiasis – *Lituania* karo belaisvių ir pabėgėlių šalpos organizacijai. Šių veikėjų atvykimas į Vilnių svarbus ne tik kaip sąsajos tarp dviejų centrų įrodymas, bet ir proga pažvelgti, kokiomis kryptimis Šveicarijos lietuviai siekė plėsti savo veiklą, kuomet vis labiau stiprėjo Vilniaus politinių veikėjų įtaka ir jie ėmė dėti su Vokeitijos valdžia dėl nepriklausomybės sąlygų, sulauždami Šveicarijos lietuvių (labiausiai Juozo Gabrio) sau prisiimtą tokių derybų vedimo monopolį.

Vienas iš Šveicarijos lietuvių, dalyvavusių *Vilniaus konferencijoje* – Juozas Purickis, savo ir kolegų vaidmenį šiame susirinkime, o ypač galimybių jam įvykti paruošime, vertina kaip lemtingą:

„Šveicarijos lietuviai daugiausia prisidėjo prie Lietuvos konferencijos 1917 m. sušaukimo. Jie statė vokiečiams šitą reiklavimą kelis kartus. Vokeičiai ilgai svyravo. Pagaliau 1917 m. konferencija buvo sušaukta. Sukviesti į konferenciją atstovai ilgai svyravo, kaip jiems elgtis. Jie iš pradžių net nenorėjo rinkti Tarybos, bijodami, kad čia nebūtų kokios nors vokiečių klastos. Visiems buvo be galo įkyrėjus žiauri vokiečių okupacija ir daugumos atstovų nuotaika labai nusistačiusi prieš vokiečius. Kai kurie atstovai siūlė pareikšti protestą prieš vokiečių okupaciją ir išvažiuoti nieko daugiau nedarant. Šveicarijos lietuviai, atvykę į konferenciją, daug prisidėjo prie ūpo nuraminimo ir Tarybos išrinkimo“⁵⁸².

⁵⁸² J. Purickis, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*, p. 52–53.

Matome, kad Purickiui svarbiausia atrodo tai, kad delegatų iš neutralios šalies atvykimas sumažino svyravimą – paskatino konferencijos dalyvius priimti Vokietijos siūlomas savivaldos sąlygas ir toliau derėtis, o ne visai atmesti susisaistymo galimybę, kaip kenkiančią būsimos Lietuvos interesams. Panšiai šveicareičių vaidmenį atsiminimuose įvardija ir kunigas Justinas Staugaitis, vėliau jau kaip Tarybos delegatas vykęs į konferenciją Šveicarijoje:

„Antrąją pasitarimų dieną, visai mums netikėtai, atvyksta į posėdį prel. Alšauskas ir dr. Purickis. Juodu atvažiavo iš Šveicarijos, vadinasi, iš neutralios teritorijos, iš kurios aiškiai matyt politinė konjunktūra. Juodu nupasakojo, kad karas jau einąs prie galo, kad vokiečiai turėsį kapituluoti. Tai matą ir blaivieji Berlyno politikai. Po karo, žinoma, įvyks taikos konferencija, kuri ir nulems kaip kitų, taip ir mūsų šalies likimą. Dabar reikią būtinai organizuoti kraštas, kad būsimoji taikos konferencija galėtų matyti, jog Lietuva iš tikro gali pati save valdyti“⁵⁸³.

Čia Šveicarijos lietuviai giriami už įneštą tarptautinę perspektyvą – platesnį matymą, kas dedasi kariaujančių šalių politiniame ir ekonominiame lauke. Galime pritarti, kad neutralios (arba bent jau ne provokiškos) informacijos apie realią padėtį Europoje Ober Ost teritorijoje iš tiesų trūko – nuo jos lietuvius „saugojo“ griežta vokiečių karinė cenzūra. Tarpusavyje kartais taip pat buvo keičiamasi gandai ir netiesioginiais šaltiniais paremta informacija. Nors stengtasi sekti, pavyzdžiui, Peterburgo lietuvių ar lenkiškąją spaudą, bet netgi aukščiausiosios valstybių vadovų pozicijos, pateikiamos laikraščiuose, Vilniaus ir Kauno inteligentus dažnai pasiekdavo be konteksto arba labai šališkos. Tai gerai atsispindi jau ne kartą cituotose Petro Klimo atsiminimuose, taip pat ryšku ir Vilniaus konferencijos protokoluose⁵⁸⁴. Derėtų panagrinėti kaip Šveicarijos lietuvių atvykimas vaizduojamas šiame šaltinyje.

Protoklų platesnėje versijoje, surašytoje Povilo Dogelio, paminėtas Dr. Pietario (Juozo Purickio slapyvardis – M. Š.) skaitytas pranešimas apie Šveicarijos lietuvių veiklą nuo 1915 m. ir kitų Europos valstybių požiūrį į lietuvių valstybingumo siekius. Svarbiausias kalbos momentas, kuris, atrodo, galįs būti atsiminimuose įvardijamos „realios padėties“ pasakojimas, – tai lietuvių santykiai su Vokietija. Purickis juos atpasakoja derybų su Erzberegeriu ir kitais Reichstago nariais kontekste:

⁵⁸³ J. Staugaitis, *Nepriklausomybės aušra...*, p. 196.

⁵⁸⁴ *Lietuvos valstybės tarybos protokolai...*;

„Kaip žiūrima Šveicarijaj apie Vokietiją? Šveicarijos lietuviai nuo pat užėmimo Lietuvos pradėjo sueiti su vokiečiais į kontaktą. Iš pradžių vokiečiai buvo aneksionistai. Dabar jie bent kiek atsimainė. Reichstago atstovai dabar aiškiai sako, kad jie paskelbsią Lietuvą nepriklausoma tik dvejopa sąlyga, kad Lietuva būtų monarchija ir vok[iečių] dinastijos linijos (Wutembergo). Apie jokiais kitas sąlygas valdiškose sferose nebuvo kalbos. Reichstagas už visą nepriklausomybę, nors kai kurios partijos tam priešingos”⁵⁸⁵.

Taigi taip pabrėžiama derybų su Vokietijos pareigūnais būtinybė ir tąsa, kurią visa jėga turi perimti politinis centras Vilniuje. Tai pagrindžia ir toliau siūlomos trys kryptis, kuriomis turėtų sekti visas lietuvių politinis darbas per ir po konferencijos: „1) stiprinti veikimą užsieny; 2) nuo Entento tikėtis nieko negalime; 3) kad susirinkimas prie diskusijų, prie reališko dalyko – išrinkimo organo, kuris palaikytų santykius su Vokia”⁵⁸⁶. J. Purickio (kaip ir kitų delegatų iš Šveicarijos) užduotis – užtikrinti tarybos išrinkimą buvo vykdoma, atsižvelgiant tiek į susitarimus tarpusavyje, tiek į Gabrio ir Roppo liniją. Kadangi neturime ne atsiminimuose išlikusios informacijos apie užkulisiuose vykusias diskusijas renkant konkrečius tarybos narius ar jų atitikimą Gabrio pasiūlytam „sąrašui”⁵⁸⁷, galime vertinti tik bendrą tendenciją – žūtbut išrinkti tarybą, kad tęstųsi pradėta Šveicarijos lietuviams palanki derybų linija, vėliau ją pakreipiant norima linkme iš užsienio.

Vilniaus konferencijos laiku Lietuvos nepriklausomybė kaip labiausiai trokštamas veiklos rezultatas buvo vienodai deklaruojama tiek Vilniuje susirinkusių delegatų, tiek lietuvių užsienyje, nepaisant šiek tiek skirtingų pačios nepriklausomybės sampratų. Štai kaip šiuos siekius konferencijos pabaigoje apibendrina Purickis, kuomet padėkojama delegatams iš Šveicarijos: „Man netikėtai teko atstovauti užsienio lietuvius. Aš ketinu grįžti ir pranešti, kad man malonu buvo žiūrėti, kaip čia eina darbas vienybėje. Tas mus sužadins ir padės. Užsienio lietuvių vardu: Lai gyvuoja liuosa demokr[atinė] Lietuva!”⁵⁸⁸. Taigi, buvo tikimasi, kad šia kryptimi bus vadovaujama ir tolimesniuose susitikimuose.

Kitas Vilniaus konferencijos dalyvis, apie kurį, tiesa, neužsimenama oficialiuose protokoluose, – Antanas Steponaitis – apie šį

⁵⁸⁵ *Ibid*, p. 110.

⁵⁸⁶ *Ibid*.

⁵⁸⁷ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 186; V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 142.

⁵⁸⁸ *Lietuvos valstybės tarybos protokolai...*, p. 125.

renginį pasakojai panašiai. Jis pabrėžia antivokišką delegatų iš Lietuvos nusistatymą ir kritiką militarinei valdžiai. Taip pat teigia, kad buvo baimintasi, jog vietos administracija galinti išsklaidyti tokio pobūdžio pasitarimus ir nebus pasiekta jokių rezultatų⁵⁸⁹. Tačiau pasibaigus rinkimams jis neslėpė džiaugsmo diskusijų tikslingumu ir veikimo vieningumu. Tokią atmosferą randame aprašytą ir Petro Klimo dienoraštyje: „Apskritai konf[erencija] buvo labai solidari. Visi jautė Lietuvos momento rimtį: išrodė tikras rimtas parlamentas be negražių ginčų, užgauliojimų ir t.t.“⁵⁹⁰. Pasikartojantis nusistebėjimas lietuvių vienybe matyt buvo reiškiamas ne be pagrindo – tai buvęs ne itin dažnas reiškinys. Todėl reikėtų klausti, ar tikrai konferencijoje buvo sutarta dėl vienodų tolimesnės veiklos gairių ir ar vienodai buvo suprantama aplinka, kurioje teks veikti Tarybai?

Pirmojoje Juozo Gabrio biografijoje pateikta Tarybos kūrimo ir veiklos tikslų samprata labai panaši į Purickio reprezentuotąją konferencijoje: reikia sukurti tautinę valdžią, kuri galėtų tvarkyti visuomeninius reikalus ir reprezentuoti Lietuvą prieš okupantą⁵⁹¹. Taigi, ne valstybingumas čia svarbiausias dėmuo, o teisių vykdyti veiklą išgavimas ir bendradarbiavimas su valdžios institucijomis. Jis taip pat pabrėžia iš Šveicarijos atvykusių veikėjų įtaką paskubinant Tarybos kūrimosi procesą, kuri labiausiai pasireiškė privačiuose pokalbiuose, įtikinėjant oponentus, kad verta ir rizikuoti, ir daryti kompromisus. Nors Gabrys užsimena, kad „kiek buvo įmanoma, mūsų Šveicarijos delegatai siūlė susirinkimui vardus iš sąrašo, kuris buvo sutartas su Roppu ir ratifikuotas, su keliomis išimtimis, Generalinio Štabo“⁵⁹², neturime nei konkretaus jo egzistavimo įrodymo, nei paties sąrašo. Tiesa, šį dokumentą Gabrys vertina ne kaip savo iniciatyvą, o kaip Vokietijos atstovų primestą spaudimo priemonę, kuriai jie bandė nepasiduoti, pvz.: siūlydami į pirmininkus Basanavičių vietoj Smetonos, kaip solidesnį ir labiau nusipelnusį lietuvybei asmenį⁵⁹³.

Mums taip pat įdomūs šio žmogaus svarstymai apie „Valstybės“ ir „Tautos“ tarybos skirtumus, nors ir atsiminimai rašyti po to, kai patys Tarybos nariai pakeitė savo įsivardijimą į „Valstybės Tarybą“, pateikia retrospektyvų pasakojimą. Kaip pagrindinį skirtumą tarp „Krašto tarybos“ (Landesrat) ir „Valstybės tarybos“ (Staatsrat) Gabrys nurodo praktinio

⁵⁸⁹ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 125.

⁵⁹⁰ P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 187–188.

⁵⁹¹ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 193.

⁵⁹² J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 194.

⁵⁹³ *Ibid*, p. 194–195.

veikimo svarbą ir galią: nei „Patikėtinių taryba“, nei „Krašto“ negalėsianti priimti savarankiškų sprendimų ir juos įgyvendinti, todėl būtina *siekti* aukštesnės pakopos – Valstybės Tarybos⁵⁹⁴. Savo ir kitų Šveicarijos lietuvių darbą Gabrys taip ir apibendrina – pasiekti, kad visi jų planai ir siūlymai bei Vokietijos valdžios pažadai pagaliau virstų realybe, realia valstybe. Taigi matome, kad Gabrio sampratoje ryškiausias valstybingumo projektų motyvas: visos priemonės tinkamos siekiant užsibrėžto tikslo – realiai veikiančios lietuvių valdžios Lietuvoje.

Dar vienas siužetas, svarbus toliau nagrinėjant Gabrio bandymus daryti įtaką Lietuvos valstybingumo projektų įgyvendinimui – tai barono Roppo veiksmas Tarybos kūrimo ir patvirtinimo renginiuose. Be trijų oficialių Šveicarijos lietuvių organizacijų delegatų, jis buvo tas žmogus, kuris Vilniuje įgytą informaciją perdavė tiek Gabriui, tiek Rombergui ir kitiems Vokietijos Užsienio reikalų ministerijoje dirbantiems ir santykius su lietuviais palaikantiems pareigūnams. Kadangi baronas nebuvo įleistas į Vilniaus konferencijos posėdžius, išpūdį, kurį paliko konferencijos dalyviams iš Lietuvos, galime rasti atsiminimuose apie 1917 m. rugsėjo 24 d. vykusią vakarienę pas Vokietijos imperijos Vyriausiojo generalinio štabo Rytuose civilinį vadovą F.-J. Isenburgą-Birsteiną, kuomet buvo patvirtinta išrinkta Taryba. Justinas Staugaitis pasakoja būtent čia tiesiogiai išgirdęs Roppo požiūrį į būsimus darbus Lietuvoje ir santykį su bajorijos įsitraukimu į valstybės kūrimą:

„Po šitos ceremonijos buvome paprašyti į valgomąjį kambarį ir susėdome vakarieniauti. Tebuvo tik vieni vokiečių kariškiai ir mes. Civilių tebuvo tik vienintelis baronas von der Ropp <...> Kaip tik su šituo ponu per vakarienę teko man sėdėti. Malonus kaimynas tuoj pradėjo man giedoti lapės giesmę. Jis, girdi, jaučiasi esąs lietuvis. Labai apgailestaujęs, kad ligšiol nemokas lietuviškai, bet išmoksiąs. Jam visada rūpėjęs Lietuvos kraštas, ypač rūpjis dabar, kada jam užtekanti geresnės ateities aušra. Visi Lietuvos sūnūs, be kalbų ir pažiūrų skirtumo, dabar turį susitelkti bednram darbui savo Tėvynei atstatyti. Baronas turįs daug santykių ne tik Vokietijoje, bet ir visame pasaulyje: juos išnaudosiąs savo Tėvynės labui“⁵⁹⁵.

Pabrėžęs, kad vėliau paaikškėjo, jog Roppas buvo Vokietijos valdžios specialiai siųstas „šnipinėti“ Tarybos narių, Staugaitis prideda, kad jau tada numatęs, kad neverta juo pasikliauti. Panašiais vertinimais šiuose atsiminimuose buvę apdalinti ir visi socialdemokratų atstovai – už pastovų

⁵⁹⁴ *Ibid*, p. 194.

⁵⁹⁵ J. Staugaitis, *Nepriklausomybės aušra...*, p. 225.

vienybės ir rimties trikdymą bei klerikalizmo kritiką. Taigi matome, kad požiūrio į konkrečius veikėjus rekonstrukcija yra tiek pat realiatyvi, kiek bandymas iš atsiminimų nustatyti veiklos motyvus – visuomet atsiremama į žmogaus sampratą apie savo ar kitų elgesį, o ne į realų to elgesio egzistavimą.

Barono pozicijos klausimu derėtų prisiminti istoriografijoje gerai žinomą jo kreipimąsi į bajorus – „Baronas Fridrichas Ropp‘as iš Daužagirio. Žodis Lietuvos bajorams“⁵⁹⁶. R. Lopata yra ieškojęs priežasčių, kurios lėmė šį Roppo sprendimą atvirai pareikšti savo palankumą lietuvių valstybingumo judėjimui. Kaip tokio veiksmo galimas priežastis istorikas įvardijo tiek taktikos sumetimus, tiek suartėjimo su lietuviais 1916 m. tąsą ir naują bangą, tiek nuoširdų raginimą prisijungti prie naujos valstybės gimimo⁵⁹⁷. Net neišsiaiškinus, kuris momentas Roppui buvo svarbiausias, dera pritarti istoriko nuomonei, jog baronas palietė iš tiesų skaudų momentą – dvarininkų nebuvimą tautiniame atgimime, ir tai savaime yra svarbus posūkis bandymuose stiprinti tokį judėjimą. Pati Roppo kalba nėra ypatingai politiškai angažuota, remiasi labiau jausminėmis impresijomis ir tokio pobūdžio paskatinimais savo „luomo“ atstovams „susiprasti“. „Bajoro ilgesio geismas tėvynei“ – geriausią šią nuotaiką apibūdinanti frazė, kuri remiasi noru padėkoti Lietuvai ir lietuviams už per amžius teiktą išlaikymą ir tarnystę⁵⁹⁸. Žinoma, baronas tikriausiai turėjo ir šiek tiek kitokių motyvų, kurių neskelbė viešai, ir tie motyvai nebuvo tokie romantiški kaip kalbos.

Tai atsiskleidžia iš po Vilniaus konferencijos rengtų Tarybos posėdžių, kuriuose buvo svarstoma Roppo kaip pilnateisio nario kooptavimo į šį organą galimybė, dokumentų. 1917 m. rugsėjo 24 d. vykusiame posėdyje buvo nuspręsta „tą klausimą atidėti iki to laiko, kai apskritai bus svarstomas klausimas apie naujųjų narių kooptavimą iš lietuvių tarpo“⁵⁹⁹. Apie tolimesnę galimybę svarsto ir Staugaitis, interpretuodamas, kad Roppo buvimas greta Tarybos narių nuo pat jų išrinkimo būtent tai ir reiškė – norą tokiu tapti:

„Konferencija buvo įgaliojusi Tarybą kooptuoti, jei reikėtų, naujais nariais. Baronas Roppas tai žinojo, todėl jis labai gudriai pradėjo pirštis į Tarybos narius. Kai kurie mūsiškių baronu jau buvo patikėję ir mielai būtų priėmę jį į

⁵⁹⁶ *Lietuvos aidas*, 1917 10 25, nr. 20.

⁵⁹⁷ R. Lopata, „Tipas apskritai labai dar įtariamas...“, p. 333.

⁵⁹⁸ *Lietuvos aidas*, 1917 10 25, nr. 20, p. 2.

⁵⁹⁹ *Lietuvos valstybės tarybos protokolai...*, p. 132–133.

Tarybą, bet jos narių dauguma suprato, kad tai vilkas avies kailyje, ir jo kandidatūrai stipriai pasipriešino⁶⁰⁰.

Tiek iš žinomos informacijos apie derybas su Gabriu, tiek iš Vokietijos valdžios nurodymų Roppui gana aišku, kad jo užduotis buvusi ne tik stebėti Tarybos darbą ar apie jį pranešinėti, bet ir stengtis daryti įtaką priimamiems sprendimas, kurių svarbiausias – ryšių su Vokietija palaikymas, o vėliau – ir konvencijų pasirašymas bei vykdymas. Visgi, Roppo siekis tapti Tarybos nariu labiau numanomas nei realiai įrodomas: jis pats tik kartą laiške Gabriui užsimena, kad pats negali dalyvauti Tarybos rinkimuose ir darbe⁶⁰¹, o atsiminimuose teigdamas, kad tiesiog padėjęs derinti Tarybos reikalus su Vokietijos pareigūnais ir drauge su Smetona rašęs kalbas vokiškai, apie norą būti išrinktu atstovu neužsimena⁶⁰².

Taigi, Šveicarijos lietuvių vaidmuo kuriant Valstybės Tarybą, stipriai pasireiškęs kūrimosi priešistorėje, Vilniaus konferencijoje nebuvo itin matomas, tačiau reikšmingu buvo laikomas – taip teigia tiek patys dalyvavusieji, tiek stebėjusieji konferencijos pranešimus. Jeigu sutiksime, kad pagrindinė Purickio, Olšausko ir Steponaičio, kaip Šveicarijos lietuvių organizacijų atstovų, užduotis buvo išrinkti Lietuvą atstovausiantį organą ir palaikyti visas į tai vedančias iniciatyvas – tai jiems tikrai pasisekė. Juozo Gabrio ir Friedricho Roppo propaguoti Tarybos veiklos ir paklusnumo planai šios konferencijos metu dar nebuvo spėję atsiskleisti – buvo laukiama, kol Taryba pradės realų darbą ir bus galima su ja sueiti į santykius tarptautinės politikos lygmenyje. Siekiant šio tikslo buvo stengiamasi Tarybai užtirinti visų išėivijos centrų Europoje ir JAV paramą, todėl po Vilniaus konferencijos imta organizuoti susitikimą Stokholme su Rusijos lietuviais, o vėliau ir kelionę į Šveicariją, siekiant vėl atgaivinti Gabrio Aukščiausiosios Tautos Tarybos modelį.

3.3. *Stokholmo ir Berno II konferencijos* – sėkmingo bendradarbiavimo tarp visų politinių centrų kulminacija

Bandydami suderinti savo veiksmus su besikeičiančia europine politine situacija, Roppas ir Gabrys 1917 m. vasarą svarstė, kaip, išrinkus

⁶⁰⁰ J. Staugaitis, *Nepriklausomybės aušra...*, p. 225.

⁶⁰¹ F. Roppo laiškas J. Gabriui, 1917 02 07, J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 228.

⁶⁰² F. Ropp, *Zwischen gestern und morgen...*, p. 120–121.

Tautos Tarybą Vilniuje užtikrinti jai kitų išėivijos intelektualų paramą ir galiausiai surengti platų visų veikėjų susitikimą⁶⁰³. Tų pačių metų pavasarį, kolegos planavo vėl organizuoti *Pavergtųjų Rusijos tautų lygos* susirinkimą Stokholme, kuriame būtų kviečiamos visų Rusijos tautų delegacijos ir formatas būtų panašus į suregtą Lozanoje 1916 m. vasarą, tik mažiau draugiškas Antantei. Šį planą pakoregavo Rusijos revoliucija ir šiek tiek pasikeitę Vokietijos pareigūnų prioritetai, o ir pasiruošimas Tarybos rinkimams užsitesė⁶⁰⁴. Viename laiške Roppui 1917 m. rugpjūčio 19 d. Gabrys siūlo alternatyvų planą – tiesiog rengti lietuvių pasitarimus, nukeliant *Lygos* reikalus į vėlesnius laikus: „Neįmanoma man atvažiuoti į Stokholmą; geriau ją rengti čia antroj rugsėjo pusėj, pasikviesti kai kuriuos veikėjus pas mus, kaip praeitais metais; o Tautų konferenciją daryti pirmoje spalio pusėje; tikiuosi, kad tai suorganizuosite“⁶⁰⁵. Užtrukus deryboms dėl būsimos Tarybos funkcijų ir rinkimų būdo, kitas Gabrio planuotas renginys turėjo būti nukeltas. Savo atsakyme Roppas siūlo pavėlinti susitikimą Šveicarijoje ir apgailėstauja, kad Gabrio nebus Stokholme, bet pabrėžia, kad jo motyvai jam suprantami ir pateisinami⁶⁰⁶. Tiesa, skaitytojui taip ir neatskleidžiami šie motyvai, nors tikriausiai tai galėjusi būti Gabrio padėtis kariaujančių šalių atžvilgiu ir baimė palikti neutralios šalies teritoriją.

Esant tokiai situacijai, į susitikimą su Rusijos lietuviais kaip Šveicarijos lietuvių atstovai tiesiai iš Vilniaus išvyko Juozas Purickis ir Konstantinas Olšauskas, o Antanas Steponaitis vienas grįžo į Šveicariją. Štai kaip jis atsiminimuose aprašo savo kolegų kelionę:

„1917 m. spalį mėn. vidury kan. Olšauskis ir dr. Purickis iš Lietuvos (po Vilniaus konfer.) per Berlyną nuvažiavo Stockholman į konferenciją. Čia rado atvykusius iš Rusijos kun. Tumą, M. Yčą, Šilingą, Bartkevičienę; iš Amer. buvo atvykęs dr. Šliūpas; čia dalyvavo ir įgaliotiniai – Aukštuolis, Savickas. Konferencijos dalyviai buvo kažkaip šaltai nusistatę prieš Šveicarijos veikėjus ir darė jiems priekaištų, būk, jų veiklą esanti bespalvė, neaiški, būk, per daug provokiška. Matyt, kad tie šmeižtai, kurie buvo skleidžiami Šveicarijoje, pasiekė ir

⁶⁰³ P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 162–163.

⁶⁰⁴ Pagrindinis Vokietijos valdžios išsakomas argumentas prieš tokio propagandinio renginio pakartotinį organizavimą – jo neaktualumas žlugus Rusijos imperijai, kurios priešpauža buvo argumentuojamas tautų atstovavimas iš emigrantų tarpo. Pasikeitus režimui buvo pradėta ieškoti ryšių tautinių veikėjų vietos organizacijose (S. Zetterberg, *Die Liga der Fremdvölker...*, p. 238–239, 242).

⁶⁰⁵ J. Gabrio laiškas F. Roppui, 1917 08 19, VUB RS, f. 155, b. 982, [l.n.].

⁶⁰⁶ F. Roppo laiškas J. Gabriui, 1917 08 28, J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 288–289.

tolimą Rusiją. Mūsų delegatams teko šiuos klaidingus priekaištus atremti ir tinkamai išaiškinti⁶⁰⁷.

Pasakodamas apie šią kelionę, jis ne tik pataiso Vinco Bartuškos atsiminimuose įsivėlusius netikslumus dėl susirinkimo datos, bet ir siekia apginti „bendrą“ Šveicarijos lietuvių poziciją⁶⁰⁸. Mindėdamas rezoliucijas, kurias priėmė Stokholmo II konferencija, Steponaitis trumpai apibūdina, kad buvo: 1) pritarta Vilniaus konferencijos rezoliucijai; 2) pripažinta Valstybės Taryba, kuri bus aukščiausia institucija, kol laikysis nepriklausomybės siekiu; 3) siūloma Šveicarijoje sudaryti bendrą lietuvių tarybą, kurioje dalyvauti ir Rusijos, ir Amerikos lietuviai, o pastarieji dar ir šelptų savo lėšomis⁶⁰⁹.

Juozas Purickis, pats dalyvavęs konferencijoje, apie ją pateikia nedaug informacijos, tačiau šalia perspausdina ten priimtus nutarimus: „Išrinkus Tarybą šveicariečiai (Alšauskis ir Purickis) nuvyko į Stokholmą ir čia turėjo konferenciją (18–20–X) su atvykusiais iš Rusijos lietuviais. Konferencijoj dalyvavo iš Rusijos J. Alekna, M. Yčas, Bortkevičienė, Šilingas, J. Šliūpas, kun. Tumas. Be to iš Skandinavijos – J. Aukštuolis ir J. Savickis⁶¹⁰. Konferencijos laikas ir dalyvių sąrašas čia sutampa su Steponaičio pateikta informacija.

Apie „Lietuvos Tarybos“ kompetenciją ir vaidmenį būsimoje valstybėje kalbama pirmojoje šių rezoliucijų dalyje. Purickio pateiktame variante randame šiek tiek daugiau ir labiau išplėtotų punktų, kuriuose cituojamas nutarimų tekstas. Pirmi trys šios dalies punktai pakartoja minėtą Vilniaus konferencijos nutarimų pripažinimo formuluotę, patvirtina Lietuvos siekį tapti nepriklausoma valstybe, referuoja į kitus lietuvių susirinkimus išėivijoje, priėmusius tokius pat nutarimus. Toliau seka

⁶⁰⁷ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 120.

⁶⁰⁸ Bartuška tiek Stokholmo konferenciją, tiek po jos vykusius LTT posėdžius datuoja rugsejo pabaiga, vietoj spalio (V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 152–155). O dėl kaltinimų *šveicariečiams* prisimena taip: „Dauguma iš suvažavusių atstovų buvo, kaip atpasakojo dr. Purickis, priešingi Šveicariškai Tarybai. Kun. Tumas „Lietuvių Balso“ Nr. 58 vaišino mūsų Delegaciją „Bevarde Šveicarijos lietuvių diplomatija“, kurią būtinai reikia pašalinti. Dr. Šliūpas konferencijos metu atakavo Šveicariškės Tautos Tarybos Delegacijos pirmininką p. Gabrį, pareikšdamas jam vidurinės srovės Amerikoje nepasitikėjimą <...>, kurie įtaria Gabrį pinigine malversacijoje. Pareikalavus Purickiui ir kitiems įrodymų, faktų, įžulius Šliūpas pasisakė jų neturįs“ (V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 153).

⁶⁰⁹ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 121.

⁶¹⁰ J. Purickis, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*, p. 53.

pareiškimas dėl būtino lietuvių atstovų dalyvavimo Taikos kongrese, parama Tarybai kol ji vykdys nepriklausomos Lietuvos idėją, ir pareiškimas, kad išrinktoji „Lietuvos Taryba“ yra tikra Lietuvos atstovė, vyriausia lietuvių tautos vadovė⁶¹¹. Šią pirmąją Stokholmo II konferencijos rezoliucijų dalį randame perspausdintą ir Pro Lithuania žurnale. Įdomiausia, kad sutrumpintai čia pateikiami pirmi penki nutarimai, tačiau punktas apie Tarybos viršenybę kitų organizacijų atžvilgiu neatspausdinamas⁶¹². Toliau nagrinėdami Juozo Gabrio pažiūras ir konfliktus, kilusius su kitais Šveicarijos lietuviams bei svečiais iš Lietuvos, matysime, kad tokia „cenzūra“ greičiausiai buvo sąmoningas veiksmas – Gabrys šią viršenybę taikė savo vadovaujamai LTT ir jos priklausymo nuo Valstybės Tarybos niekada nepripažino, o 1917 m. pabaigos spauda rodo, kad tai tuo metu gimusi samprata, ne atsiminimuose išrastas konceptas.

Grįžtant prie Stokholme suformuluotų nutarimų, galima patvirtinti, kad ši konferencija be išlygų patvirtino tai, kas buvo nutarta Vilniuje, ir kitose septyniose rezoliucijų dalyse gana smulkiai aptarė, kokių žingsnių derėtų imtis Tarybai užsienio lietuvių organizacijų, karo belaisvių šelpimo, Vilniaus universiteto atkūrimo, civilių belaisvių sugražinimo ir Vilniaus vyskupo lietuvių paskyrimo klausimais⁶¹³. Tai buvo dar vienas žingsnis, siekiant teorinius svarstymus apie valstybę priartinti prie praktinio plano kaip tai pradėti įgyvendinti.

Sumanymas, jog Tarybos delegatams reikėtų pasimatyti su Šveicarijoje ir JAV dirbančiais veikėjais buvo svarstomas iškart po jos išrinkimo ir patvirtinimo. Įsitikinęs, kad konferencijos Stokholme ir Lozanoje iš tikrųjų vyks, buvo nutarta pasiųsti kelis delegatus: „Dėlei netrukus taisomos lietuvių konferencijos užsieniuose, nutarta pasiųsti trys Lietuvos Tarybos nariai, būtent: Kairys Steponas, Staugaitis Justinas ir trečiuoju ar Smetona Antanas, ar Šaulys Jurgis, kaip katras galės. Gali važiuoti ir ketvirtas delegatas, bet jis ne kaipo L[ietuvos] Tarybos atstovas, o šiaip iš šalies žmogus“⁶¹⁴. Trys minėti asmenys jau buvo apsilankę Šveicarijoje 1916 m. vasarą, o Justinas Staugaitis ten vyko pirmą kartą. Šią, jam didelį įspūdį palikusią kelionę, kunigas išsamiai aprašo spaudoje

⁶¹¹J. Purickis, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*, p. 53; V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 154–155.

⁶¹² *Pro Lithuania*, 1917, nr. 11, p. 274.

⁶¹³ Antrosios Lietuvių Konferencijos Stokholme Rezoliucijos, LCVA, f. 675, ap. 1, b. 45, p. 2–24.

⁶¹⁴ *Lietuvos tarybos protokolai...*, p. 133.

publikuotose atsiminimuose: ilgą važiavimą traukiniais, skurdžią Vokietijos padėtį ir sustojimą Berlyne, kontrastą kirtus Šveicarijos sieną ir ten vyravusią laisvę ir gerą gyvenimą.

Tačiau mūsų tyrime daug svarbiau politiniai šio susitikimo aspektai. Prie minėtų keturių asmenų prisidėjus Jonui Mačiuliui-Maironiui ir Alfonsui Petruliui, šeši lietuviai atvyko į Berną tikėdamiesi čia rasti delegatus iš JAV ir Rusijos lietuvių kolonijų. Tačiau, Staugaitis rašo šiek tiek nusivylęs:

„Paiškėjo, kad mūsų konferencijos sudėtis bus daug mažesnė, kaip mes kad buvome manę. Iš Rusijos neatvyko niekas. Matyt, negauta leidimų. O gal ir pakvietimai laiku nebuvo adresatų pasiekę. Iš Amerikos buvo tik vienas kun. Bartuška, kurį čion buvo atsiuntę Amerikos lietuviai katalikai. Taigi į mūsų „konklavę“ įėjome mes šešiese, p. Gabrys, prel. Alšauskas, kunigai: Purickis, Daumantas, Steponaitis ir Bartuška. Baronas Roppas nuolat apie mus sukinėjosi, bet mes jo į savo posėdžius neįsileidome. Posėdžiai buvo daromi p. Gabrio bute“⁶¹⁵.

Atsiminimuose minimas ir konferencijos perkėlimas iš Berno į Lozaną, argumentuojant, kad tai turėję padėti išvengti šnipų pavojaus⁶¹⁶, tačiau turbūt svarbesnis buvo Gabrio noras pilnai kontroliuoti vyksmą ir įsileisti tik jam patikimus žmones, bet nesupykdyti ir lietuvių delegatų. J. Staugaitis konferencijoje svarstytus dalykus padalina į du blokus – tai aukščiausiosios Lietuvos politinės įstaigos kūrimas ir būsimos Lietuvos valstybės sienos⁶¹⁷. Išskleisti šiuos apibendrinimus dar turėsime progos kalbėdami apie konferencijos protokolus ir jų versijas, bet dar derėtų žvilgtelėti kaip susitikimą atsimena ir kokius svarbiausius akcentus jam priskiria kiti dalyviai bei išoriniai stebėtojai.

Štai P. Klimas, dienoraštyje užrašinėdamas jau grįžusiųjų į Vilnių pasakojimus, kartoja konspiracijos svarbą konferencijos vietos keitime ir delegatų laukimą iš visų lietuvių centrų užsienyje⁶¹⁸. Taip pat mini, kad Stokholmo ir Berno II konferencijų nutarimai dėl Lietuvos Tarybos labai panašūs – juose patvirtinta veikimo lietuvių politikoje viršenybė. Kitą

⁶¹⁵ J. Staugaitis, *Nepriklausomybės aušra...*, p. 225.

⁶¹⁶ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 297–298; P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 191.

⁶¹⁷ J. Staugaitis, *Nepriklausomybės aušra...*, p. 225.

⁶¹⁸ „Šveicarijos (Bern) konferencijoje, nors laikraščiai skelbė, kad buvę ir rusų atstovų, iš tikrųjų nei iš Amerikos, nei iš Rusijos nieks nedalyvavo. Patys jie tokią žinią paleido, kad svarbiau išrodytų jų nutarimai. Ta konfer.[encija] daugiausia susidėjo iš Šveic.[arijos] kunigų. Konfer.[encija] iš tikrųjų buvo taip pat ne Berne, bet Lausannoje (mat, mažiau ten šnipų)“ (P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 191).

klausimų bloką Klimas apibūdina taip: „Konf.[erencija] pripažino L. Tarybą, praplėtė etnog.[rafinės] Lietuvos ribas ligi už Balstogės ir ligi Augustavo, nustatė visą eilę praktikos darbų Lietuvoje, užsieniuose ir spaudoje”⁶¹⁹. Pirmosios konferencijos dalies vertinimas čia panašus kaip ir Justino Staugaičio tekste – sutarimas dėl Tarybos viršenybės, bet antrojoje dalyje Staugaitis labiau akcentuoja vykusius ginčus, negu abejų pusių susitarimą. Šių ginčų priežastis ir etnografinių ribų praplėtimo motyvus dar aptarsime. Apžvelgiant Staugaičio pasakojimą dar verta paminėti, kad jis dėl vietos pasirinkimo ir pakeitimo teigia, kad paskutinis konferencijos posėdis iš tiesų buvo padarytas Berne ir čia pasirašyti protokolai, todėl ir spaudoje renginys buvo įvardijamas kaip Berno konferencija⁶²⁰.

Dalyvavęs šios konferencijos rengime ir posėdžiuose Antanas Steponaitis pabrėžia kelis jam svarbius momentus, nors „taikos sumetimais” praleidžia daug įdomios informacijos, to neslėpdamas – pavyzdžiui, apie svarstyta Lietuvos ribų klausimą⁶²¹. Vienas iš svarbiausių nutarimų, anot Steponaičio – tai Nepriklausomybės rezoliucija, nustatanti, kad Lietuvai naudingesnė konstitucinė monarchija, bet konferencija pakliekanti teisę tai tinkamu būdu nuspręsti Tarybai. Kalbėdamas apie užsienio veiklos gaires, konferencijos dalyvis pabrėžia narių ir lėšų pritraukimo būtinybę, kaip ir daug diskusijų sukėlusius santykius tarp Šveicarijoje veikiančios ALTT Delegacijos ir Tarybos Vilniuje – šiuo klausimu irgi galiausia buvo susitarta, o šveicariečių darbo patikrinimui sudaryta komisija, kurios ataskaita galiausiai padėjo viską suderinti⁶²². Žinoma, paminimos ir konferencijos pabaigoje priimtos rezoliucijos – Steponaitis plačiau aptaria lietusias užsienio lietuvių veiklą, t.y: organizacijų kolegialumą, LTT ir LIB santykius, statutus ir pastabą, kad santykius su skirtingose pusėse kovojančiomis valstybėmis turėtų palaikyti skirtingi asmenys⁶²³. Ši atsiminimų dalis sutampa su Vinco Bartuškos plačiau išnagrinėtais nutarimais, kuriuos jis teigia perrašęs iš oficialių konferencijos protokolų – „taktiniai praleidimai” šių veikėjų atsiminimuose irgi itin panašūs⁶²⁴. Vėlesniuose atsiminimuose Steponaitis pateikia daugmaž tą pačią informaciją, tik prideda argumentą, kodėl Lietuvai buvo siūloma konstitucinė monarchija: „tuo būdu lengviau

⁶¹⁹ P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 197.

⁶²⁰ J. Staugaitis, *Nepriklausomybės aušra...*, p. 226.

⁶²¹ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 133.

⁶²² A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 135.

⁶²³ *Ibid*, p. 138.

⁶²⁴ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 165–167.

būtų spirtis ir lenkam ir vokiečiam – įsteigtas sostas visada ginasi, kad jo nenuverstų”⁶²⁵. Taigi, kunigo atsiminimuose, kaip ir kitų konferencijų atvejais, pasakojimas pakankamai glaustas, paminint pagrindinius nutarimus, šį kartą paremiant juos pirminiais šaltiniais. Pildydamas Bartuškos 1937 metais išėjusią knygą, Steponaitis parodo, kad ir pats buvo nuoseklus įvykių registratorius, „tylusis” Šveicarijos lietuvių organizacijų narys, tačiau uoliai sekęs visų darbus, tiesiog atsiminimuose mažiau dėmesio skyręs vidiniams konfliktams ir jų interpretacijoms.

Tuo tarpu Vinco Bartuškos pasakojimas apie 1917 metų antrąją pusę itin išsamus: skaitytojui atskleidžiami ne tik visus tuometinės veiklos užkulisiai, bet ir vėlesnės kolegų poelgių ir sprendimų interpretacijos. Mūsų nagrinėjamo laiko Bartuškos pasakojimo stilius niekuo nenusileidžia Juozo Gabrio memuaristikai – čia aktyviai veikia masonai, specialiųjų tarnybų agentai, sąmokslų teorijų šalininkai, neįvardytas vokiečių X, pasakojantis valstybės paslaptis, ir žinoma, uolusis kunigas Bartuška, bandęs ir tebebandantis (XX a. 4 dešimtmečio pabaigoje) išsiaiškinti kaip viskas iš tiesų vyko Lietuvos kūrimosi eigoje. Kalbant apie *Berno II konferencijoje* priimtus sprendimus, atsiminimų autoriui visgi svarbiausios atrodo būtent užkulisinės intrigos ir prasidėję nesutarimai su Juozu Gabriu dėl veikimo taktikos. Šių veikėjų keliai kirtosi ne kartą ir po Pirmojo pasaulinio karo, o nuomonių susidūrimas vėl įvyko abiems rašant atsiminimus (žr. minėtą diskusiją *Naujojoje Romuvoje* 1937 m.). Tačiau Bartuška taip pat buvo vienas uoliausių Gabrio remėjų iki pat 1919 m., taigi permainingus dviejų veikėjų santykius galėtume apibūdinti kaip konkurencijos išraišką – aiškus Bartuškos noras būti tokiu „diplomatu” kaip Gabrys ir pasipiktinimas, kad jis nebuvo priimamas į slaptus pasitarimus.

Kalbėdamas apie *Berno II konferencijos nutarimus*, Bartuška mini diskusijas apie būsimos Lietuvos valdymo formą: kunigai iš Lietuvos (Olšauskas, Staugaitis, Mačiulis) pasisakę už konstitucinę monarchiją, Kairys ir Šaulys siūlę palikti tai spręsti Steigiamajam seimui, o Rusijos ir Amerikos lietuvių nuomonė buvo numanyta, kaip reikalaujanti respublikos⁶²⁶. Čia taip pat svarbu, kad atsiminimų autorius pabrėžia, kad apie monarchijos siūlymus buvo nuspręsta kalbėti tik privačiai, viešai neskelbti jokių rezoliucijų šia tema.

⁶²⁵ A. Steponaitis, *Tėvynėje ir pasauly...*, p. 121.

⁶²⁶ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 158–159.

Išklus Šveicarijos LTT kompetencijos klausimui, Bartuška pamini, kad galiausiai buvo susitarta, bet sudayta „tyrimo komisija“, turėjusi pagirti arba papeikti Šveicarijos lietuvių veiklą. Sunku suprasti, kaip tai tiesiogiai siejasi su kompetencija, bet komisijos iš Smetonos, Kairio, Šaulio ir Steponaičio išvados padėjo rasti kompromisą: veikla buvo įvertinta kaip labai naudinga Lietuvai, nors ALTT ir neveikė pilnai kolegialiu pagrindu, todėl buvo siūloma ją perkurti kaip Lietuvių tautos tarybą. Joje veiktų kunigai Daumantas ir Purickis jau kaip Valstybės Tarybos delegatai⁶²⁷, Bartuška – Amerikos lietuvių įgaliotinis, o kitų trijų organizacijų pirmininkai (Gabrys, Olšauskas ir Steponaitis) įeitų *ex officio*⁶²⁸. Galiausiai šiuo klausimu priimta Stepono Kairio pasiūlyta rezoliucija, paremta Lozanos konferencijų sprendimais, ir nustačiusi, kad: 1) politiškas abiejų įstaigų veikimas turi būti vedamas kolegiališku būdu visuose dalykuose; 2) LIB (kurį sudaro mažiausiai 3 nariai) vykdo LTT užduotis ir jiems negali vadovautis tas pats pirmininkas; 3) kiekviena organizacija sudaro sau statutą, LIB statutą patvirtina LTT⁶²⁹. Prie šio nutarimo dar pridėta pastaba, kad atskiri asmenys turėtų vesti derybas su skirtingomis kariaujančiomis pusėmis. Kaip sekėsi šiuos nutarimus vykdyti, galėsime pamatyti 1918 m. Šveicarijos lietuvių veiklos analizėje. Bartuška pasakojimą apie konferenciją užbaigia taip pat paminėdamas persikėlimą į Berną pasirašyti protokolų ir dviejų punktų (*Stokholmo II konferencijos rezoliucijos pakartojimo ir kvietimo vienytis JAV ir Rusijos lietuviams*) pridėjimą prie kitų rezoliucijų⁶³⁰.

Prieš pereidami prie pirminių konferencijos šaltinių analizės, turime trumpai atkreipti dėmesį ir į Juozo Gabrio atsiminimų versiją. Juolab, kaip matysime, ji tiesiogiai susijusi su keliomis egzistuojančiomis konferencijos protokolų „redakcijomis“. Pradėdamas pasakoti apie šį susirinkimą, Gabrys užsimena apie savo siūlytą plačią konferencijos darbotvarkę, kuri turėjusi apėpti visus Lietuvos Tarybos darbo laukus,

⁶²⁷ „1917 09 24 Valstybės Tarybos posėdis: 2) pripažinta didžiai svarbiu reikalu turėti Lietuvos reikalų gynėjų ne tik neutralinėse valstybėse, bet ir valstybėse, kurios šiandien kariauja. Pamatinė platforma tokiems gynėjams yra Lietuvių konferencijos nutarimai. Taktikos žvilgsniu tokiems atstovams paliekama liuosybė. Nuolatiniam susisiekimui ir ryšių palaikymui L[ietuvos] Taryba yra pažymėjus tuo tarpu du savo reprezentantų, o toliau patariama prezidiumui surasti tam tikri atstovai, kurie galėtų nukeliauti, kur reikia, iš Lietuvos“ (*Lietuvos tarybos protokolai...*, p. 132)

⁶²⁸ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 165.

⁶²⁹ *Ibid*, p. 166.

⁶³⁰ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 167.

vėliau būsimas ministerijas⁶³¹. Tačiau pats referuoja, kad realios veiklos galimybė Vilniuje kol kas tebuvo labdaros ir gyventojų skundų rinkimo funkcijos, kurias Ober Ost administracija leido vykdyti, taigi čia pat paminima ir bendra delegatų iš Vilniaus nuotaika, besiskyrusi nuo optimistinės *šveicaričių* linijos: „Vilniečių skeptiškumas ir abejonės suprantamos ir dalinai pateisinamos: jie kasdien turėjo prieš akis skaudžiąją karo okupacijos tikrovę, jie nesiorientavo pasaulinėje politikoj ir dėl to jiems rodėsi Lietuvos nepriugulmybė vis dar iliuzorė, tolimas ir sunkiai atsiekiamas idealas“⁶³². Nestokodamas panegirikos savo palaikomai linijai, Gabrys toliau pasakoja, kad noras paskelbti Vilniuje išrinktos Tarybos viršenybę Šveicarijos organizacijų atžvilgiu buvęs Ober Ost sumanymas, siekiant sumažinti antivokiškos informacijos sklaidą Vakarų Europoje ir „užsachuoti“ lietuvių veikimą Šveicarijoje. Tai Gabrys mini sužinojęs iš Roppo pasakojimų ir „dėl to mes nutarėm, kad ALTT pripažįsta Lietuvos tarybą kaip branduolį būsimos nepriugulmingos Lietuvos vyriausybės, bet visą užsienio politiką palieka kompetencijoj Aukščiausios Lietuvių tarybos Šveicarijoj, kol nebus sušauktas Steigiamasis Seimas, nebus prašalintas Ober Ost' o verwaltung' as ir nebus sukurta Lietuvos vyriausybė“⁶³³. Šį susitarimą Gabrys vertina kaip gerą darbų pasiskirstymą ir užbėgimą už akių vokiečių pareigūnų norams diskredituoti Tarybos veikimą ir jį varžyti.

Dar aptarsime šios formuluotės kaitą ir, anot Gabrio, „iškraipymus“ vėliau leistuose dokumentuose, tačiau reikia pridurti, kad būtent tokio darbo pasiskirstymo nesilaikymą šis veikėjas mato kaip visų vėlesnių lietuvių valstybingumo problemų šaltinį: pavėluotą Antantės valstybių Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą, Vilniaus ir Klaipėdos praradimą bei žlugusį Lietuvos neutralitetą. Šios savitos logikos sekoje, visgi yra vienas Gabriui ypatingai svarbus motyvas: žinoma, jis būtų padaręs viską geriau, jeigu būtų paliktas užsienyje formuojamos vyriausybės lyderiu, remiantis lenkų ir čekų pavyzdžiais. Tęsdamas pasakojimą apie konferenciją, Gabrys taip pat pamini ginčus ir savo argumentaciją dėl „didelės Lietuvos kūrimo“, remiantis ne tik etnografiniais, bet ir ekonominiais, geopolitiniais bei strateginiais kriterijais, ir neprietą susitarimą šiuo klausimu, bei galutinį

⁶³¹ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 298.

⁶³² *Ibid*, p. 298.

⁶³³ *Ibid*, p. 299.

rezoliucijų priėmimą Berne, kurios buvo datuotos konferencijos viduriu – lapričio 6 diena⁶³⁴.

Kokiais šaltiniais naudojasi pasakodamas konferencijos vyksmą, šį kartą Gabrys nemini ir nepateikia jų atsiminimų prieduose. Tačiau turime išlikusį jo ranka prancūziškai rašytą *Berno II konferencijos* nutarimų juodraščių⁶³⁵, kurį galime palyginti su kitomis, publikuotomis konferencijos nutarimų versijomis. Pats Gabrys antrojoje autobiografijoje diskutuoja su P. Klimo 1919 m. knygoje pasirodžiusiu dokumentu⁶³⁶. Tad turime progą palyginti šiuos du šaltinius, o ginčytinus punktus sugretinti ir su Purickio paskelbta versija⁶³⁷ bei *Pro Lithuania* žurnale išspausdintą⁶³⁸.

Pirmas nutarimų punktą, kalbantis apie nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymą remiantis Vilniaus konferencijos nutarimais sutampa visose konferencijos nutarimų versijose. Antrasis punktą apie būsimos Lietuvos teritoriją pasirodo tik Purickio pateiktame lietuviškame nutarimų vertime⁶³⁹. Jame taip pat pritariama Vilniuje nuspręstam etnografinės Lietuvos modeliui su neįžymiomis korekcijomis Rytuose, tačiau apeliuojant ir į istorinę Lietuvą turėjusią šiek tiek platesnį „etnografinį“ branduolį negu XX a. pradžioje apėmė lietuvių kalbos arealas. Dar viena išimtis pateikta dėl jūrų uosto būtinybės. Kaip matėme atsiminimuose, dauguma dalyvių teigė, kad bendro sutarimo dėl etnografiniu ar kitu pagrindu nustatytų teritorinių ribų nebuvo prieita, galbūt todėl pakartota Vilniaus konferencijos formulotė. P. Klimo išspausdinta konferencijos sprendimų versija Gabrio buvo kritikuota būtent dėl šios rezoliucijos ir dėl paskelbimo, kad Lietuvai geriausiai tinka konstitucinė monarchija – esą 1919 m. buvo per anksti skelbti tokius duomenis, kaip tai padarė Klimas⁶⁴⁰. Nors apie monarchiją užsimenama paties Gabrio rankraščio pirmajame punkte, antrasis, sudarytas iš kelių dalių, kalba apie Tarybos Vilniuje kompetencijas ir nemini nei teritorinių, nei etnografinių problemų⁶⁴¹. *Pro Lithuania* išspausdintoje versijoje sekama Gabrio planu Tarybai su 15 skyrių, iš kurių vėliau

⁶³⁴ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 306.

⁶³⁵ „Berno“ konferencija, 1917 11 01–05, VUB RS, f. 155, b. 996, [l.n.].

⁶³⁶ Les résolutions de la Conférence de Berne du 6 Novembre 1917, P. Klimas, *Le Développement de L'État...*, p. 131–133.

⁶³⁷ J. Purickis, Lietuvių veikimas Šveicarijoje..., p. 56–58.

⁶³⁸ *Pro Lithuania*, 1917, nr. 11, p. 275–278.

⁶³⁹ J. Purickis, Lietuvių veikimas Šveicarijoje..., p. 56.

⁶⁴⁰ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 301.

⁶⁴¹ „Berno“ konferencija..., [l.n.].

išsivystytų ministerijos, o jos kompetencijos aprašomos antrame paragrafe, pabrėžiant, jog turi būti vykdoma tai, kas įmanoma karo situacijoje⁶⁴². Straipsnyje dar priduriama, kad konferencija priėmė nutarimą dėl tautinių mažumų, bet jis nepateikiamas.

Tačiau šis klausimas nagrinėjamas Juozo Gabrio rankraštyje, kur jis suskirstytas į penkias dalis: 1) Vilniaus konferencijos rezoliucijos patvirtinimas; 2) prašymas Vokietijos administracijai prijungti lietuviškąsias Gardino ir Minsko gubernijos dalis prie Lietuvos; 3) tas pats prašoma dėl Kuršo ir Balstogės sričių, taip pat siekiama sustabdyti ten vokiečių vykdomą antilietuvišką propagandą; 4) jeigu latviai norėtų vienytis su Kuršu ar Lietuva, jiems būtų suteikta kultūrinė, administracinė ir ekonominė autonomija; 5) siūloma imtis kokių nors priemonių prieš 44 Vilniaus krašto lenkus, pasirašiusius memorandumą kancleriui, prašant Vilnių ir visą Lietuvą prijungti prie Lenkijos⁶⁴³. Tiesa, pasmerkimas Vilniaus lenkams išsakomas ir *Pro Lithuania* versijoje, atskirame ketvirtajame punkte⁶⁴⁴. Tuo tarpu Purickio publikacijoje punktas apie mažumas sudaro trečiąją nutarimų dalį ir sutampa su Gabrio juodraščiu, tik punktas apie lenkus nukeltas prie užsienio politikos gairių⁶⁴⁵. P. Klimo išspausdintame nutarimų variante apie Lietuvos sienas ir santykius su mažumomis konkrečiai neužsimenama, pabrėžiant tik „Lietuvą etnografinėse ribose“⁶⁴⁶.

Kadangi matome, jog Gabrio rašytas nutarimų protokolas/juodraštis yra nepilnas: trys punktai ir atskiras lapas apie Tarybai siūlomas veiklos sritis, galime atidžiau pažvelgti būtent į paskutiniąją dalį. Juolab, kad Gabrys kaltina Klimą, kad šis savo publikacijoje atskleidęs ne visas Tarybos kompetencijas, dėl kurių buvo sutarta konferencijoje⁶⁴⁷. Jis labiausiai piktinasi, kad Klimas išmetęs punktus apie konstituciją ir steigiamąjį seimą bei tuo, kad Tarybai pavesta nustatyti galutinę valstybės valdymo formą. Tarybai priskirtos kompetencijos tiek Klimo, tiek Purickio versijose pateikiamos vienodos, 11 punktų, tai: ūkio sutvarkymas, draugijų ir spaudos atgaivinimas, gyventojų skundų rinkimas, švietimo reikalai, kulto dalykai, finansų tvarkymas, pramonės ir prekybos organizavimas, teisių dalykai (konstitucija ir kodeksas), policija, savivalda, mokslo ir dailės įstaigų

⁶⁴² *Pro Lithuania*, 1917, nr. 11, p. 275.

⁶⁴³ „Berno“ konferencija..., [l.n.].

⁶⁴⁴ *Pro Lithuania*, 1917, nr. 11, p. 276.

⁶⁴⁵ J. Purickis, Lietuvių veikimas Šveicarijoje..., p. 57.

⁶⁴⁶ P. Klimas, *Le Développement de L'État...*, p. 132.

⁶⁴⁷ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 301.

kūrimas⁶⁴⁸. Tuo tarpu Gabrio variante randame 16 punktų: vienas neperskaitomas, atskirai išskirtas konstitucijos kūrimas, agrarinė reforma, rinkimų tvarkos nustatymas ir senosios Lietuvos valstybės principų (?) atstatymas⁶⁴⁹. Konstitucija ir žemės reforma minimos Purickio variante, rinkimai galimi priskirti administraciniam tvarkymui, o kas turima omenyje paskutiniu punktu, lieka ne iki galo aišku. Nors Klimo variante konkrečiai Steigiamojo Seimo sušaukimas ir konstitucijos kūrimas neminimi, bet turint omenyje, kad tai sutrumpinta versija, nebūtinai tikslingai praleisti – Purickio pateiktas rezoliucijų variantas rodo, kad konstitucija buvus kaip savaime suprantamas teisinės sistemos kūrimo pagrindas, taigi, Gabrio pastaba dėl netikslumų neturi rimto pagrindo. Žinoma, Gabriui svarbiausias nutarimas, Klimo versijoje pažymėtas 5 numeriu: dar prieš vardinant Tarybos kompetencijas, pažymima, kad ji yra „aukščiausia lietuvių tautos instancija“ (*instance suprême du peuple lituanien*)⁶⁵⁰. Šiam pavaldumui Gabrys griežtai nepritarė ir teigė abejų tarybų (Lietuvoje ir Šveicarijoje) lygiateisiškumą ir kolegialumą, skirtingų klausimų sprendimo kompetenciją⁶⁵¹. Taigi, atrodo, kad jam svarbiau kiek įtakos Valstybės Taryba turės jo darbui Šveicarijoje, negu tai, ar sugebės įgyvendinti savo tikslus Vilniuje.

Istoriografijoje esantis *Berno II konferencijos* vertinimas daugiausia remiasi Lopatos išsakyta mintimi, kad joje buvo atsižvelgta į Vokietijos imperinės valdžios reikalavimus ir šiek tiek susiaurintos lietuvių ambicijos⁶⁵². Tačiau istorikas, kalbėdamas apie Roppo ir Gabrio įtaką priimties sprendimams, visgi pabrėžia jų užkulisines pastangas „surasti kompromisą tarp vokiečių norų, Tarybos ambicijų ir savo [1916] gruodžio 17 dienos susitarimo“⁶⁵³. Turima omenyje, kad bendras siekis kurti su Vokietija tampriai surištą valstybę, kurį abu veikėjai suderino beveik prieš metus, nebebuvo įmanomas vykdyti nepaisant išrinktos Tarybos kompetencijos ir jos narių požiūrio. Nors Demmas, rašdamas apie Roppo veiklą „lietuviškojo klausimo“ sprendime, pabrėžia, kad Tarybos kompetencijos, kurios buvo patvirtintos konferencijoje, buvo suderintos su

⁶⁴⁸ P. Klimas, *Le Développement de L'État...*, p. 132–133; J. Purickis, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*, p. 57.

⁶⁴⁹ „Berno“ konferencija..., [l.n.].

⁶⁵⁰ P. Klimas, *Le Développement de L'État...*, p. 132.

⁶⁵¹ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 200–201; J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 299–300.

⁶⁵² R. Lopata, „Tipas apskritai labai dar įtariamasis...“, p. 334.

⁶⁵³ R. Lopata, „Tipas apskritai labai dar įtariamasis...“, p. 334.

Vokietijos užsienio reikalų ministerija ir karine administracija⁶⁵⁴. Tai tikriausiai buvo tos pačios 15 ar 16 rekomenduojamų veiklos sričių, kurias siūlė Gabrys ir kurios visgi buvo labiau orientuotos į vidinį Lietuvos sutvarkymą, užsienio politiką paliekant Lietuvos tautos tarybos Šveicarijoje kompetencijai.

Būtent dėl tokio pareigų pasiskirstimo konferencijoje buvo sutarta, tačiau nuomonės susikirto dėl viršenybės, kad Lietuvos Taryba visgi yra aukščiausia institucija ir ji diktuoja veiklos metodus užsienio lietuvių organizacijoms. Toks nutarimas nebuvo priimtinas nei Gabrio, nei Roppo schemoms: vienas siekė vykdyti nuo Tarybos nepriklausomus sprendimus derybose su Vokietija, o kitas būti neoficialiu tokių derybų tarpininku. Tikriausiai todėl Roppui geriau sekėsi įsipaišyti į Šveicarijos lietuvių veiklą negu daryti įtaką Tarybos priimamiems sprendimams Vilniuje. Nors, pavyzdžiui, 1917 m. lapkričio 19 d. laiške Gabriui Roppas rašo, kad „mes esame stipriai remiami Užsienio reikalų ministro ir tikimės pasiekti trokštamo tikslo, t.y.: įvesti Tarybą į praktinį darbą“, tačiau čia pat apgailestauja, kad neturi oficialaus konferencijos pasirašyto įgaliojimo derėtis dėl Vilniaus vyskupo klausimo, kuris jį labai domina, ir laukia iš Gabrio plano, kaip reikėtų veikti toliau⁶⁵⁵. Tad šių veikėjų paliktuose vienaikiuose šaltiniuose matome pakilią nuotaiką ir galime suprasti, kad konferenciją jie vertina kaip sėkmingą bei leidžiančią toliau plėtoti savo projektus. Panašiai situacija yra įvertinęs ir Klimas, taip pat pasisakęs už derybų su Vokietija plėtojamą:

„Daryti kompromisus mes esame priversti, jei norime tikrai iškelti Lietuvos valstybės klausimą. Kongresas galutinai tatau spręš. Bet kongresui jau reikia paruošti pačią Lietuvos idėją. Reikia, kad jis su ja jau sutiktų. Tik vokiečiai čia ir gali padėti. Jie gali valstybės pagrindą paskelbti. Tos gi reklamos iš pradžios be kompromisų neįsigsime. Rusai ir visa Entante mūs klausimo nepastato ir vargu bepastatys“⁶⁵⁶.

Žinoma, Roppas ir Klimas tai, kas yra kompromisas, suprato skirtingai – tuo galėsime įsitikinti tolimesnės veiklos, su kurie jie buvo susiję, analizėje. Tačiau norėdami rasti tiesioginį Šveicarijos lietuvių ryšį su Tarybos atsiradimu, turime grįžti prie priežasties-vyksmo-pasekmės sekos. Atlikta analizė leidžia teigti, kad visgi daugiausia įtakos galime

⁶⁵⁴ E. Demm, Friedrich von der Ropp..., p. 268.

⁶⁵⁵ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 290–291.

⁶⁵⁶ P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 182.

aptikti pirmojoje fazėje, kuomet buvo priimtas sprendimas sušaukti Tautos tarybą Vilniuje ir tai leista daryti konferencijos būdu. Pačiuose rinkimuose dalyvavo į Lietuvą nuvykę Olšauskas, Purickis ir Steponaitis, vienas iš jų Tarybos buvo įgaliotas atstovauti ją užsienyje. Čia matome galios slinktį: „Gabrio siūsti“ žmonės, grįžta kaip jam viršesni Vilniaus tarybos delegatai, turintis ką tik tautos atstovų skirtą mandatą. Ši slinktis gerai atskleidžia ir visą svarbiusią 1917 metų pokytį: lietuviškos politikos centras persikelia į Vilnių. Taigi, į Berno II konferenciją žvelgdami kaip į iniciatyvos organizuoti tarybą pasėkmę, matome ne tik pagaliau pasiektą vienybę pagrindiniais Lietuvos atkūrimo klausimais, bet ir beprasidedantį skilimą, varžantis ne tik dėl kompetencijos bet ir dėl vadovavimo privilegijos.

Visi 1917-ieji metai Lietuvos valstybės kūrime žymėjo itin aktyvų veiklos laiką. Tuo metu ir Šveicarijos lietuviai stengėsi siūlyti valstybės savarankiškumo ir laisvėjimo modelius, kurie kartais buvo labiau artimi Vakarų Europoje matomiems procesams ar siekiamybėms, bet ganėtinai nutolę nuo realios situacijos okupuotoje Lietuvoje. Per spaudą ir viešosios diplomatojų nuomonės formavimą, Šveicarijos lietuviai siekė apibrėžti santykius su abejomis kariaujančiomis pusėmis, išskiriant Lenkiją ir Rusiją, kaip būsimos valstybės kaimynes ir joms skiriant ypatingą dėmesį. Nors buvo vykdomos lietuvių derybos su Vokietija, mezgami ryšiai su palankiai į Lietuvos savarankiškumą žiūrinčiais politikais, tačiau taip pat nevengiama antivokiškų tekstų. Todėl Šveicarijos lietuvių projektai ir pastangos šiuo laikotarpiu mažiau sutelktos į pilnutinės laisvės ir nepriklausomybės reikalavimus, bet daugiau į užkulsines derybas ir naujų kontaktų ieškojimą tarptautinėje politikoje. Nors ryšys su Lietuva ir jos situacijos Vakaruose garsinimas atrodo buvęs ypatingai reikšmingas Šveicarijos lietuviams, kilus klausimams dėl kompetencijų pasiskirstymo tarp kelių tarybų, kilo susipriešinimas. Jį taip pat skatino skirtingai suvoktos priemonės bendram tikslui pasiekti bei, žinoma, politikų ambicijos.

Šią situaciją gerai iliustruoja dviejų itin skirtingos aplinkos politikų citatos. Štai kaip Juozas Tumas-Vaižgantas komentavo siekį lietuviams rasti sąjungininkų didžiųjų valstybių tarpe:

„Tad visai nelaiku yra patarinėjimai ir įtikinėjimai iš šalies: tai ne tuo keliu, ponuliai, einate, tai vieni patys netesėsite, tai dėkitės jau dabar su manimi, su juo, su kitu. Gal tai ir labai gudru, laiku apsvarsčius visi politikos ir ekonomikos dėsniai ir pirkliškai išsirinkus gyvenimo kelias. Vis dėl to leiskite lietuviams, kad jie, turėdami širdis užsidegusias ir galvas Laisvės sugautas, pirmam kartui tejaustu vieną šio laiko jų politikos veiksmą – nepriklausomybės siekimą. Ją pasiekus,

teatinie ir antriniai galvosukčiai: del federacijų, aliansų, prisišliejimų. Ir tiems dalykams nuspręsti bus laiko Tautos Valiai apsireikšti, bet tik jau antru žingsniu, kurį lietuviai žengs laisvi į laisvus, lygūs į lygius“⁶⁵⁷.

Šiek tiek kitaip 1917-uosius metus ir vėliau sekusias derybas įvertino vokiečių M. Erzbergeris:

„Nauja tautinių vilčių vilnis perbėgo per visą šalį, ir Vokietija, jeigu tuoj būtų ėmusis darbo, kaip aš siūliau, galėjo daug laimėti. Bet vietoj darbo, scenoj ir už kulisų kilo didžiausių vaidų su incidentais dėl Lietuvos valdovo vainiko, kurie iš pagrindų griovė monarchijos idėją vokiečių tėvynėj <...> Pačios lietuvių tautos balso niekas nenorėjo klausyti. Per tą šlykštų ginčą labai daug nukentėjo vokiečių reikalai“⁶⁵⁸.

Taip būsimos Lietuvos kontūrams vis labiau aiškėjant, bet ateičiai vis dar skendint nežinioje, artinosi 1918 metai, perdėlioję galios ir galimybių svertus.

⁶⁵⁷ Vaižgantas, *Tiesiant kelią Lietuvos...*, p. 31.

⁶⁵⁸ M. Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg...*, p. 187.

IV. 1918 M. ŠVEICARIJOS LIETUVIŲ INDĖLIS IR REAKCIJA Į LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS PASKELBIMĄ

1918 metai svarbūs ne tik dėl vasario 16 d. Nepriklausomybės Akto pasirašymo, bet ir po jo sekusios lietuvių diplomatinės kovos dėl naujos valstybės tarptautinio pripažinimo. Šveicarijos lietuvių organizacijų veikloje šis laikas galimas padalinti į kelis etapus, išryškinančius svarbiausius įvykius ir atsaką į juos.

Pirma, tai 1917 metų gruodį–1918 metų kovą vykusios derybos su Vokietijos pareigūnais ir dalyvavimas naujų organizacijų Berlyne kūrimo. Antras etapas – tai lietuviškosios monarchijos projektai, kurie imami įgyvendinti praktiškai ir ieškoma kandidatų į sostą 1918 m. vasarą. Trečiasis etapas – tų pačių metų rudenį išsiplėtojęs Vilniaus ir Lozanos tarybų konfliktas, pasibaigęs vienu *šveicariečių* prisijungimu prie nuolatinio darbo Valstybės Taryboje, o kitų, kaip Juozo Gabrio ir Friedricho Roppo, išstumimu iš tolimesnių valdančiųjų sprendimų ir valstybinės politikos kūrimo.

Šie trys etapai taip pat glaudžiai susiję su tarptautinės politikos pokyčiais: Vokietijos silpnėjimu ir galiausiai pralaimėjimu kare bei revoliucija valstybės viduje. Taip pat tuo metu vis stiprėjo Valstybės Tarybos įtaka vidinėje lietuvių politikoje ir didėjo jos pasitikėjimas savimi kaip legitimia institucija. Tai lėmė, kad nebuvo pritarta Šveicarijos lietuvių sugalvotoms valstybės veikimo gairėms ir nenorėta jų pripažinti kaip privalomų. Žinoma, veiklos konsolidavimą trikdė ir vidiniai Šveicarijos organizacijų bei atskirų veikėjų konfliktai, iš dalies išardę vieningą darbą ir neleidę sukurti opozicijos kitų politikos centrų (pvz.: JAV) reiškiamų idėjų atžvilgiu. Šiame skyriuje nagrinėsime kaip viltinga 1918 metų laisvos Lietuvos pradžia baigėsi gana niūriu 1918 metų rudeniu, kuomet europinės suirutės sąlygomis teko išgyventi pirmąją naujosios valstybės valdžios krizę, o Šveicarijos lietuviams – savo įtakos naujosios valstybės politikai smukimą.

1. Šveicarijos lietuvių santykis su 1918 02 16 Nepriklausomybės akto paskelbimu

Bandydami išanalizuoti, kiek Šveicarijos lietuvių pastangos dėl Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo realiai siejosi su Vasario 16 dieną paskelbtu Aktu, pirmiausia turėtume aptarti laiką, einantį iki šio paskelbimo ir išskirti svarbiausius bruožus, kuriais pasižymėjo Šveicarijos lietuvių

siūlomas valstybingumo modelis. Kiek jis turėjo sąsajų su tuo, kuris buvo įtvirtintas vasario 16 d. nutarimais ir kiek šie nutarimai turėjo įtakos tolimesnei lietuvių emigrantų centrų veiklai? Ar tuo metu buvo alternatyvų Lietuvos Tarybos suplanuoti kovos už nepriklausomybę kryptį?

Kaip tarptautinės situacijos atspindys ir Vokietijos elito bandymo kontroliuoti Lietuvos ateitį pavyzdys, analizei buvo pasirinkta 1917 metų lapkričio 30 d. įkurta *Vokiečių-lietuvių draugija*. Nors tai nebuvo itin sėkminga organizacija, tačiau jos kūrimo(si) intencijos gali padėti išsiaiškinti vokiškos kilmės dvarininkų, tokių kaip pvz.: baronas Roppas, tikslus ir veiklos būdus bei bandymus pasinaudoti bendra Šveicarijos ir Lietuvos politikų veikla, siekiant įtraukti juos į sau palankius projektus bei organizacijas. Taip pat svarbus tiesioginis Šveicarijoje propagandos srityje veikusių lietuvių santykis su Vasario 16 d. Aktu kaip to laiko dokumentu – ar jo paskelbimas ir perdavimas į Vakarų sutapo su Juozo Gabrio ir jo kolegų suplanuota Lietuvos valstybės įsikūrimo pradžia? Ar Šveicarijos lietuvių pozicija buvo vieninga šiais klausimais? Skyrelio pabaigoje bandysime pažvelgti į Tarybos deklaruotos nepriklausomybės pripažinimo klausimą bei būdus, kurių Šveicarijoje buvo imtasi siekiant išgauti šį pripažinimą iš kitų šalių ir jį įtvirtinti, kiek tai sutapo su Tarybos pasirinkta kryptimi ir kokių davė rezultatų. Nagrinėsime, kaip buvo modifikuojamos iki tol propaguotos idėjos, susidūrus su netikėta įvykių eiga ir nesulaukiant trokštamo rezultato ir kaip tai reprezentavo Šveicarijos lietuvių ugdytus (ne)priklausomybės vaizdinius.

1.1. *Vokiečių-lietuvių draugija* ir *priklausomos* Lietuvos atkūrimo projektas

Vokietijos civilinės valdžios sluoksniuose buvo pamažu atsisakoma tiesioginės Lietuvos ir kaimyninių kraštų aneksijos prie Vokietijos imperijos ir pereinama prie išmanesnių būdų išlaikant Lietuvos kontrolę. Šiame tyrime jau nagrinėti tarpininkai tarp Vokietijos pareigūnų ir lietuvių veikėjų Vilniuje bei užsienio šalyse taip pat ėmėsi naujų projektų kūrimo ir siekė įsitvirtinti kaip būsimos provokiškos Lietuvos valstybės atstovai. Tai atskleidė jų abejones dėl Tarybos, kaip būsimos Lietuvos valdžios kompetencijos, o nepripažindami Tarybos, šie veikėjai susipriešino su kai kuriais lietuvių politikais ne tik Vilniuje, bet ir emigracijoje.

Vienas pagrindinių šios grupės lyderių – baronas Roppas, pats prisidėjęs prie Lietuvos Tarybos išrinkimo ir iki pat 1918 m. vasaros uoliai

siekęs į ją patekti. Jis nebuvo vien tik tarpininkas tarp dviejų interesų grupių (Vokietijos valdančiųjų ir Lietuvių politinių lyderių) ar apsikeitimo nuomonėmis pasiuntinys. Baronas laipsniškai kūrė ir nuosekliai siekė įgyvendinti savo Lietuvos viziją – sukurti nuo Vokietijos priklausomą satelitinę valstybę, sujungti ją su Kuršu, šiam gaunant autonomijos teises, ir svarbiausia – išlaikant Baltų baronų žemvaldžių įtaką. Tai reiškė vokiškosios administracijos pavyzdžiu kuriamą lietuviškąją centrinę valdžią ir savivaldą, kuri būtų priklausoma nuo vokiečių dvarininkų, intelektualų ir kapitalistų interesų, pateikiant tai kaip pagalbą mokant lietuvius valdyti „modernią“ valstybę.

Iš tikrųjų, pagrindinis nagrinėjamos organizacijos ir į ją panašių struktūrų tikslas buvo ne tik politiniame, ekonominiame ir viešajame diskursuose įtvirtinti tokią valdžios sampratą, bet buvo tikimasi ir išlaikyti realius įtakos svetus bet kokios karo baigties atveju. Vienas iš tokių barono projektų buvo būtent *Vokiečių-lietuvių draugija (Deutsch-litauisches Gesellschaft, toliau – DLG)*. Šiame veiklos bandyme ryškiai atsispindėjo dvilypis Roppo mąstymas, balansavimas tarp lietuvių ir vokiečių tapatybių, kuris buvo itin pragmatiškai pasirinktas ir nuosekliai vykdomas, kaip palankiausias bandant įgyvendinti savąjį valstybingumo projektą.

Į minėtos draugijos kūrimosi užkulisius verta bent trumpam pažvelgti pirmiausia tam, kad geriau pamatyume, kokiam idėjų ir interesų lauke atsidadė Lietuvos Tarybos paskelbtasis Nepriklausomybės Aktas. Taip pat šiek tiek atsitraukdami nuo Šveicarijos lietuvių organizacijose priimtų sprendimų, turime progą dar kartą į jų veiklą pažvelgti iš šalies, pabandyti pamatuoti provokiškumo „lygmenis“, gretindami su kitomis panašiomis ideologinėmis grupėmis ir jų projektais.

Vokiečių-lietuvių draugija buvo įkurta iškilmingame posėdyje Berlyne 1917 m. lapkričio 30 d.⁶⁵⁹ Jos nuostatuose teigiama, kad pagrindinis draugijos tikslas yra „palaikyti visus santykius tarp Vokietijos ir Lietuvos. Draugija palaikys visus tyrimus siekiančius to tikslo ir pati ieškos priemonių, kurios galėtų padidinti abipusį tolimesnį tautų savitarpį interesų vystymąsi“⁶⁶⁰. Generalinėje šios draugijos asamblėjoje 1918 m. sausio 18 d. grafo Keyserlingko (draugijos pirmininko) pasakytoje kalboje „Lietuvos atstatymas“, buvo dar aiškiau nubrėžtos šios organizacijos veiklos gairės,

⁶⁵⁹ M. Urbšienė, Vokiečių karo meto spauda ..., p. 189; E. Demm, Die Deutsch-Litauische Gesellschaft (1917–1919), *Ostpolitik und Propaganda*..., p. 301.

⁶⁶⁰ M. Urbšienė, Vokiečių karo meto spauda..., p. 190.

neslėpiant politinio jos pobūdžio⁶⁶¹. Šioje kalboje pabrėžiama Vokietijos ir jos intelektualų atsakomybė, kurią jie prisiėmė tuomet, kai jų šalies kariuomenė išvadavo lietuvius iš Rusijos imperijos – būtent ši atsakomybė lemia savanorišką pagalbą kuriant Lietuvos valstybę. Draugijos vadovybė mato save kaip tarpininkus tarp karinės Vokietijos valdžios ir Lietuvos Tarybos, kurios skirstymasis į komitetus turėtų remtis būtent DLG siūlomu padalinių modeliu.

Vėliau, jau kovo mėnesį, aptinkame šį projektą išplėtotą iki pasiūlymų drauge kurti vyriausybę⁶⁶²: joje ministrai būtų lietuviai, tačiau turėtų „pagalbininką“ vokiečių, o Taryba pamažu perimtų parlamento rolę⁶⁶³. Įžanginėje kalboje grafas taip pat nubrėžė sparčios modernizacijos ir „civilizavimo“ planus, kurie buvo siūlomi taikyti jau išbandytu metodu – pagal Prūsijos pavyzdį, kuris lietuviams itin tinkamas, o šie turi sėkmei būtinas savybes. Taigi, kalbėdamas apie Lietuvos politinį ir kultūrinį savarankiškumą, grafas visgi nenutolsta nuo Vokietijos valdančiuose sluoksniuose tuo metu populiarus įsitikinimo dėl lietuvių ir Lietuvos kaip valstybės negebėjimo savarankiškai egzistuoti – nepalanki geografinė situacija lemianti, kad šios valstybės išlikimas priklausys nuo pilnutinio susitarimo su kaimynais, kurį galinti užtikrinti tik Vokietija⁶⁶⁴. Matome, jog draugija skelbėsi apimsianti itin plačias veiklos sferas ir buvo pasiryžusi lemti Lietuvos ateitį ne tik teoriniame, bet ir praktiniame lygmenyje. Tad kas buvo tie *mes* taip geranoriškai prisiėmę sunkią naujos valstybės kūrimo našta?

Būti kūrimos draugijos nariais ir rėmėjais buvo pakviesta nemažai Vokietijoje įtakingų žmonių – politikų, verslininkų, akademikų ir diplomatų, iš itin skirtingų politinių partijų ar pasaulėžiūrinių grupių. Šį motyvą – skirtingos orientacijos elito suvienijimą – E. Demmas vertina kaip didelį Friedricho Roppo, taupusio draugijos generaliniu sekretoriumi, nuopelną⁶⁶⁵. Istorikas šios organizacijos steigimą mato kaip tęstinį veiksma – 1917 m. spalį Roppas su bendraminčiais Berlyne įkuria „Rytų politikos biurą“ ir su

⁶⁶¹ Grafo Keyserlingko kalba „Lietuvos atstatymas“, 1918 01 18, VUB RS, f. 155, b. 963, l. 2–18.

⁶⁶² Šiame pasiūlyme vyriausybę turėtų sudaryti finansų, vidinių reikalų, švietimo ir kultūros, prekybos ir pramonės, ūkio, darbo ir teisių ministrai (LTT posėdžio protokolas, 1918 03 31, VUB RS, f. 155, b. 996, [l.n.]).

⁶⁶³ *Ibid*, [l.n.].

⁶⁶⁴ Grafo Keyserlingko kalba..., p. 6.

⁶⁶⁵ E. Demm, Friedrich von der Ropp..., p. 269, Die Deutsch-Litauische..., p. 302.

tuomet šiam mieste gyvenančiu ir Lietuvos Tarybai neoficialiai derybose su Vokietija atstovaujančiu prelatu Konstantinu Olšausku imasi vokiško laikraščio *Das Neue Litauen* leidybos⁶⁶⁶. Kadangi *Vokiečių-lietuvių draugijos* įkūrimas vyksta būtent tuomet, kai Lietuvos tarybos delegatai (Smetona, Šaulys, Kairys) lankosi Berlyne dėl Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo (šis derybų etapas pasibaigs gruodžio 11 d. susitarimu dėl Lietuvos, konvencijomis surištos su Vokietija), vilniškiai delegatai irgi įtraukiami į draugijos narių sąrašą.

Aprašydamas Tarybos Prezidiumo narių įspūdžius grįžus iš šios kelionės, Klimas pažymi, kad draugijos iniciatoriumi buvo laikomas lietuviams jau gerai pažįstamas Erzbergeris⁶⁶⁷. Šis politikas, Reichstage stengdamasis atsverti vokiečių aneksionistų atstovų įtaką, būrė aplink save šiek tiek laisvesnes santvarkas okupuotoms teritorijoms siūlančias grupes – liberalus, socialdemokratus, centristus-katalikus, kurių atstovai buvo pakviesti prisidėti prie draugijos veiklos. Tačiau Erzbergeris neatmetė ir diskusijos su aneksionistais galimybės, draugiją matė ir kaip mažiau oficialią formą tęsti Reichstage pradėtiems debatams⁶⁶⁸. Tai galėtų paaiškinti, kodėl draugijos kūrėjai nevengė pasitelkti Lietuvai nepriklausomybės tikrai nesiūlančių veikėjų indėlio ir paramos⁶⁶⁹. Būtent Roppo veikimas kaip Užsienio reikalų ministerijos įgaliotinio, siūlo interepretaciją, kad draugija turėjusi ne gilinti nuomonių skirtumus Lietuvos klausimu tarp skirtingų partijų atstovų, o burti koaliciją priešingą Karinės vadovybės vykdomai politikai Rytų teritorijose, tapti dar vienu ginklu prieš šios valdžios įtaką visai Vokietijos imperijos politikai ir karo eigai. Taigi, smulkieji veiksniai, kurie mums įdomiausi, tikriausiai nebuvo pagrindiniai postūmiai tokioms idėjoms realizuoti, tačiau be jų nebūtų praktinio bandymo šiuos projektus

⁶⁶⁶ M. Urbšienė rašo, „kad 1918 m. pradžioje lietuviai norėjo šį laikraštį perimti į savo rankas ir padaryti jį lietuvių politikos organu“, tačiau lietuvių lėšomis išėjo tik keli numeriai (M. Urbšienė, *Vokiečių karo meto spauda ...*, p. 193). Oficialiai skelbiama šio žurnalo redaktorė buvo Jadvyga Chodkaskaitė, o iš tikrųjų jam vadovavo – Hansas von Eckardtas (E. Demmas mini, kad tai buvo Baltijos vokiečių iš Rygos, 1912 m. buvęs A. Zimmermanno sekretoriumi), vėliau redaktoriaus pareigas perėmė Alfredas Weberis (Heidelbergo studentas, sunkiai sužeistas per karą, iki tol dirbęs Roppo *Rytų politikos biure* (E. Demm, Friedrich von der Ropp..., p. 268–269; *Die Deutsch-Litauische...*, p. 303; A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 142).

⁶⁶⁷ P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 200.

⁶⁶⁸ M. Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg...*, p. 188–90.

⁶⁶⁹ R. Lopata, „Tipas apskritai labai dar įtariamasis...“, p. 335–336.

įgyvendinti, tad svarbios ir priemonės, kuriomis buvo siekiama platesnius interesus apimančių tikslų. Šios pastabos leidžia tęsti E. Demmo užduoto klausimo, ar Roppas buvo tik Vokietijos vyriausybės įrankis, svarstymą nagrinėjant to meto barono veiklą ir santykius su kitomis į panašią poziciją pretenduojančiomis jėgomis.

Visgi šio žmogaus siūlymus Lietuvai 1917–1918 m. sandūroje trumpai būtų galima apibūdinti kaip perteikiančius Užsienio reikalų ministerijos planus remti Tarybą, jeigu ši pasirašys konvencijas su Vokietija – tą pati žadėjo ir Reichstago deputatai, siekdami oponuoti karinės vadovybės planams. F. Roppo požiūris gerai atsiskleidė ir 1917 m. lapkričio 26 d. memorandumu, kuriame jis prašė pripažinti Lietuvos nepriklausomybę, jeigu ji sutiks su konvencijomis. Tuo metu, prieš derybas su Rusija, Vokietijai buvo svarbu apibrėžti Lietuvos statusą, kad čia būtų išsaugota Vokietijos įtaka, ir numatyti, kiek toli gali siekti Tarybos trokšamas nepriklausomumas. Tiesa, kai po 1917 m. gruodžio 11 d. deklaracijos Taryboje įsiplieskė konfliktas su kairiųjų atstovais, Roppas, Gabrys ir jiems palankūs vokiečių Reichstago nariai daugiau jėgų ėmė skirti ne visos Tarybos vienijimui, o kaip tik klierikalų ir konservatorių dalies stiprinimui. Pavyzdžiui, Demmas teigia, jog būtent dėl to paraleliai siekiama, kad *Vokiečių-lietuvių draugija* „būtų aktyvus faktorius lietuvių politikoje“⁶⁷⁰, nes norima paveikti tas grupes, kurios nesimpatizuoja visiškam atsiskyrimui nuo Vokietijos ir nekelia drastiškų socialinės pertvarkos reikalavimų. Nors ir per tarpininkus, Šveicarijoje veikiantys lietuviai sekė šiuos įvykius ir bandė rasti jų planams artimiausias idėjines grupes, pilnai nepasitikėdami Roppo projektais. Tačiau itin lėta ir sąmoningai trikdoma komunikacija su Taryba Vilniuje trukdė greitai priimti sprendimus ir kryptingai skleisti patikimą ir lietuviams palankią informaciją, todėl buvo bandomas išnaudoti ir naujos DLG veikimas bei su tuo susiję galimybės.

Atrodo, jog Šveicarijos lietuvių tautos taryba ir, žinoma, pirmiausia Gabrys, turėjo remti *Vokiečių-lietuvių draugijos* veiklą ir politikos kryptį. Kaip matėme ankstesnių metų *šveicariečių* politinės veiklos ir valstybingumo projektų analizėje, dauguma jų idėjų telkėsi tarp Vokietijai palankios pusiau nepriklausomos Lietuvos ir visiškos nepriklausomybės, demokratiškos, bet ne pilnai parlamentinės santvarkos. Taigi, jų siekis sudominti aukštus Vokietijos pareigūnus ne tik teoriškai svarstyti, bet ir praktiškai imtis galios dalybų Lietuvoje, galėtų atrodyti kaip laimėjimas:

⁶⁷⁰ E. Demm, Friedrich von der Ropp..., p. 272.

lietuviai ima jaustis svarbūs aukščiausiam Vokietijos imperijos interesų lygmenyje, ne tik kaip žemių, kurias siekiama aneksuoti gyventojai, bet ir kaip politiniai subjektai, su kuriais galima tartis, derėtis, o po to bendrai vykdyti planų įgyvendinimą ir administracinių funkcijų pasiskirstymą. Tačiau ši teorinė galimybė ir siekiamybė drastiškai skyrėsi nuo praktikos. Ne tik todėl, kad viešai skelbiama Vokietijos pareigūnų politika neretai nesutapdavo su praktiškai vykdomais veiksmais Lietuvos atžvilgiu, bet ir dėl to, kad Šveicarijos lietuvių pozicija nebuvo tokia entuziastinga, kokia atrodo turėjusi susiklostyti, barono Roppo projektams įgaunant vis aiškesnį pavidalą ir į savo pusę pritraukiant vis daugiau turtingų bei įtakingų rėmėjų. Taigi, pabandykime pažvelgti, kaip savo santykį su *Vokiečių-lietuvių draugijos* veikla apibrėžė LTT nariai ir kaip vertino barono Roppo poziciją joje.

Pavyzdžiui, Vincas Bartuška, savo XX a. 4 dešimtmečio atsiminimuose negaili karčių žodžių ne tik Barono užmačioms, bet ir draugijos kūrimo tikslingumui: „Kai mūsų Taryba [LTT – M. Š.] demaskavo Lietuvių-Vokiečių draugiją, norinčią paimti į savo rankas Lietuvos suverenias teises, ir su sauja jiems ištikimų lietuvių inteligentų, neva kurti valstybę, baronui von Ropp'ui pasidarė nejauku“⁶⁷¹. Kaip šio „nejaukumo“ pasėkmę, Bartuška įvardija Roppo kreipimąsi į aristokratiją, kviečiant ją vienyti „vienon bendrijon tikslui ginti mūsų teisėtus klasės reikalus ir tapti stipriais ir ištikimais lietuvių tautos nariais“⁶⁷². Bartuška šį planą įvardina kaip veidmainystę ir paslėptą vokiečių norą atimti apleistus lietuvių-lenkų dvarus, kur galėtų toliau engti lietuvių valstiečius ir darbininkus. Vis dėlto, reikėtų atkreipti dėmesį, kad kunigas, kalbėdamas apie LTT vaidmenį atskleidžiant tikruosius DLG tikslus, nurodo į tai, kad su šia organizacija vyko komunikacija ir apsikeitimas nuomonėmis. Taigi, jos veikla buvo stebima ne tik iš Šveicarijos lietuvių centro interesų pozicijos ar grindžiama Roppo skledžiama informacija, bet ir vertinama bendrame tokių projektų ir jų autorių kontekste, kuris visgi nebuvo palankus nei Lietuvos Tarybos, nei būsimos valstybės savarankiškumui.

Tiesa, Juozas Gabrys pirmojoje autobiografijoje apie DLG kalba kaip apie visiškai svetimą ir mažai pažįstamą dalyką, su kuriuo neturėjo jokių ryšių, taip prieštaraudamas Bartuškos požiūriui apie interesų kovas ar galios santykių varžybas. Gabrys DLG apibūdina kaip Keyserlingko (pirmininko) ir Roppo (generalinio sekretoriaus) reikalą, nesiimdamas „teisti

⁶⁷¹ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 170–171.

⁶⁷² *Litauen*, 1918, nr. 6, p. 193.

šios dvigubos veiklos⁶⁷³. Tačiau jis pabrėžia, kad ši draugija tikrai prisidėjo prie Lietuvos žinomumo Vokietijoje ir jos, kaip valstybės suvokimo, o tai padėjo pagrindus tolimesnei K. Olšausko veiklai – Lietuvos nepriklausomybės pripažinimui iš Vokietijos imperijos pusės 1918 m. kovo 23 d. Žinoma, Gabrys nepamiršta paminėti, kad ne tik Olšauskas ir Roppas stengėsi veikti Vokietijos diduomenę jų manymu Lietuvai naudinga linkme, bet prisidėjo ir Šveicarijos LTT, vis keldama tarptautinio Lietuvos pripažinimo klausimą. Šiuo atveju, Vokietija irgi įrašoma į šią *tarptautinę* erdvę, siekiant pabrėžti, kad Lietuva stengėsi užmegzti *dvišalius*, o ne vasalinius santykius. Tačiau, kaip matėme iš ankstesnių Gabrio projektų, Lietuvos tarybos kaip vienintelės suverenios Lietuvos valdžios pripažinimas, nebuvo jo ilgalaikis tikslas, taigi, pastangos Lietuvą tolinti nuo Vokietijos greičiausiai tikslingai išpūstos rašant atsiminimus.

Lygindamas tuometinę karinės Ober Ost vadovybės suvaržytą Lietuvos tarybą su Platono Olos šešėliais, Gabrys itin pabrėžia prelado Olšausko nuopelnus Berlyne: tai jis, su Roppo pagalba, mezgė naudingus Lietuvos savarankiškumui ryšius tarp Vokietijos parlamento centristų ir socialistų, o ne Vilniuje rezidavę politiniai lyderiai⁶⁷⁴. Reikėtų atidžiau patirynėti vidinį Vokietijos parlamentarų ir aukščiausiosios valdžios susirašinėjimą, kad pamatytume, ar Roppas, kaip dirbantis Vokietijos institucijose, ar Olšauskas, lietuvių Tarybų (LTT ir LT) pripažintas atstovas, turėjo daugiau įtakos priimant sprendimus lietuvių keliamais klausimais, tačiau mums šiuo atveju svarbu, kad Gabrio pasakojimas ne veltui reflektuoja ir plačiausiai pristato būtent Olšausko poziciją. Jis buvo tas asmuo, iš kurio Šveicarijos lietuviai tiesiogiai sužinodavo apie derybas ir politikos poslinkius 1918 m. pavasarį Berlyne – tai aiškiai atsiskleidžia LTT posėdžių protokoluose. Svarbu pabrėžti, kad taip nuosekliai pereidamas prie prelado nuopelnų ir nesureikšmindamas ne itin sėkmingos DLG veiklos, Gabrys nekonkretizuoja nei savo santykio su Roppo ir draugijos vystyta

⁶⁷³ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 203.

⁶⁷⁴ „Pangermanistų literatūroje Lietuva buvo įvardijama kaip *Kriegsziel* – karo tikslas, kurį aiškino Ludendorfas su savo *Mittleuropa* planu <...> Olšauskis tam priešinosi ir mezgė ryšius su socialistais ir centru Vokietijos parlamente <...> su Karevičiumi ėjo pas vadovybę ir pas Hindenburgą prašyti „organizuoti Lietuvą teisėtais principais ir ir pripažinti jos suverenitetą“ [pranc. „*organisation de la Lituanie par ses propres moyens et reconnaissance de sa souverainete*”] (J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 206).

pozicija, nei išvis kokio nors intereso prisidėti prie tokios veiklos, kuri iš šiandienos tyrėjo taško atrodo itin artima jo puoselėtai valstybingumo vizijai.

Priartėti prie jo ir kitų Šveicarijos lietuvių to meto pozicijos mums gali padėti spaudos analizė ir būtent DGL leidinys *Das Neue Litauen*, pradėjęs eiti Berlyne 1917 m. spalio 25 d. Apie jo pasirodymą paskelbė keli Vokietijos laikraščiai bei *Lietuvos Aidas*. Šio leidinio 1917 m. lapkričio 11 d. numeryje randame tokį kolegų apibūdinimą: „matome, kad vienas svarbiausių naujojo laikraščio uždavinių yra supažindinimas vokiečių visuomenės su lietuvių reikalais. Žinoma, toks laikraštis mums visuomet buvo reikalingas, ir kiek jis yra pasiryžęs davinėti teisingų žinių ir ginti Lietuvos interesus Vokietijoje, jo pasirodymą galima tikrai sveikinti ir velyti jam geriausio pasisekimo“⁶⁷⁵. Labiausiai korespondentai džiaugėsi naujojo laikraščio forma ir siūlomais vaizdiniais – vytimi pavadinime ir Vilniaus panorama tituliname puslapyje. *Das Neue Litauen* redakcija buvo pasiryžusi jį leisti kiekvieno mėnesio 1, 10 ir 20 dieną, o DLG nariams dalyti nemokamai⁶⁷⁶. Deja, 1918 metų pabaigoje tvyrojo jau visai kitos nuotaikos ir sužinome, kad šis laikraštis nustojo eiti 1918 m. spalio 22 d. Paskutiniajame numeryje skaitome: „Nevienas paskutinių laikų nuotykis liudija, kad vidaus Lietuvos vystymasis ne tuo keliu eina, kokis mūsų norėtas. Todėl mes bijomės atsistoti priešais tų, kurie rūpinasi Lietuvos reikalais <...> Todėl mes pasiryžome stabdyti mūsų laikraštį <...> Mūsų laikraštis taip pat noromis geidė patarnauti Vokiečių-Lietuvių Draugijai, būdamas jos organu. Tuo mes išreiškiame pasigailėjimą, jog toliau nebegalime jai patarnauti“⁶⁷⁷.

Beveik metus trukusiame dispute lietuviškoje spaudoje, kuriame matome variacijas nuo patoso sutinkant pirmąjį *Das Neue Litauen* numerį iki kandžios pašaipos palydint paskutinįjį, spėjo sudalyvauti Šveicarijos lietuviai. Kai kurių iš jų veikla, kaip matysime vėliau, buvo glaudžiai susijusi su tuo, ką skelbė šis laikraštis. Istoriografijoje minima, kad būtent Šveicarijoje leidžiamas *Litauen* entuziastingiausiai sveikino DLG leidinio pasirodymą 1917 m. pabaigoje⁶⁷⁸. Tačiau jau 1918 m. vasarą kyla ginčas dėl įtakos⁶⁷⁹ – Bartuška (atsiminimuose prisiimantis straipsnio autorystę)

⁶⁷⁵ *Lietuvos Aidas*, 1917 11 13, p. 2.

⁶⁷⁶ M. Urbšienė, Vokiečių karo meto spauda..., p. 195.

⁶⁷⁷ *Das Neue Litauen*, 1918 10 22.

⁶⁷⁸ E. Demm, Die Deutsch-Litauische..., p. 308–309.

⁶⁷⁹ Panašiai įvykius prisimena ir Steponaitis: „Taip, gegužės mėnesį „Pro Lituania“ deda ilgą vedamąjį straipsnį, kurio autorius smarkiai puola vokiečius, kad neleidžia veikti Lietuvoje Tarybai, kad viskas pasilieka po senovei, nežiūrint į paskelbtą

gegužės mėnesio *Pro Lituania* puslapiuose teigia, kad nesutinka su *Das Neue Litauen* nuomone apie Vilniaus Tarybos ir jų organizacijos absoliučią valdymo teisę Lietuvoje ir „kol Lietuva bus užimta svetimos valstybės ir jos armija tenai viešpataus, Šveicarijos komitetai ir Taryba pasilieka sau veikimo laisvę“⁶⁸⁰. Tikriausia turima omenyje, kad nesutinkama nei su griežta vokiškosios politikos linija, nei su Tarybos neveiksmu okupacinėmis sąlygomis. Galiausiai, kunigas pats sau ima prieštarauti, kad „nors Berlyno Lietuvių-Vokiečių Draugijos organas DNL buvo leidžiamas išimtinai lietuvių pinigais, bet jo skiltyse dominavo masonų norai ir tendencija“⁶⁸¹. Tiesa, derėtų paminėti, kad šiuose atsiminimuose kaltė dėl visų lietuvių nelaimių ir Šveicarijos lietuvių nesėkmių politinėje erdvėje suverčiama būtent slaptajai masonų ložei, kuri per aukščiausius Vokietijos pareigūnus valdo visus veiksmus to meto Europoje. Tačiau, nepaisant šio teiginio nepagrįstumo, aišku kad Amerikos lietuviui Bartuška *Vokiečių-lietuvių draugijos* ir jos leidinio atvirai provokiški viršai atrodė visiškai nepriimtini.

Taigi, apeliuodami į ribotas Lietuvos tarybos galimybes veikti okupuotoje Lietuvos teritorijoje, kai kurie Šveicarijos organizacijų atstovai save siejo su visiškai neutralia politine pozicija, nepriklausoma nuo Rusijos ar Vokietijos interesų, siekdami tolimesnės JAV lietuvių paramos ir JAV vadovų dėmesio, ypač nepriklausomybės pripažinimo klausimu. Taip nusistačiusi buvo ta lietuvių tautos tarybos dalis, kurios nuostatas aršiai gynė būtent Bartuška. Kitoje LTT „ideologinėje stovykloje“ bazavosi Gabrys ir jį kartais rėmę Daumantas su Purickiu, 1918 m. viduryje ėmę vis aktyviau reikšti skirtingas nei jų lyderio nuomones⁶⁸².

laisvę” <...> Pagaliau smarkiai autorius kritikuoja ir „Lietuvių-vokiečių draugijos” arba bent kai kurių jos narių neloyalumą Lietuvai ir kišimąsi į suverenes jos (Liet.) teises” (A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 170).

⁶⁸⁰ *Pro Lituania*, 1918, nr. 5, p. 139–142; V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 174.

⁶⁸¹ *Ibid.*

⁶⁸² Tokį LIB ir ALTT vaizdinį patvirtina ir vidinis Vokietijos diplomatų susirašinėjimas – Vokietijos atstovybės Berne pareigūnas Carlas Schubertas karo atašė Fillsingui aiškina, kad „LIB yra kaip ALTT Lozanoje publikacinis organas ir dėl to atspindi įvairias sroves, kurios figūruoja ALTT. Yra grupė iš Amerikos lietuvių, kurie palaiko ryšį su savo tautiečiais JAV per vietinę Amerikos ambasadą, ir yra labai draugiški Antantei. Iš kitos pusės, yra grupė, vadovaujama p. Gabrio, kuri labai palanki Vokietijai, ir šiuo metu ši provokiška grupė laimi, ypatingai po Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo“ (C. Schubert atsakymas Fillsing į 1918 04 10 laišką, 1918 04 13, PA AA, RAV Bern 479, [l.n.]). Reikėtų kritiškai žiūrėti į

Greta sudėtingos komunikacijos ir ne itin aiškių Šveicarijos Lietuvių Tarybos santykių su Lietuvos Taryba Vilniuje, toliau vystėsi pusiau slapti Juozo Gabrio ryšiai su Vokietijos imperijos atstovybe Berne, jos vadovu Rombergu, per jį su baronu Roppu, šiam dirbant dvejomis kryptimis – tiek su Taryba Vilniuje, tiek su Vokietijos politikais. Šis komunikacijos žiedas, su keliais papildomais atsišakojimais, veikė beveik visą mūsų šiame skyriuje nagrinėjamą laiką: 1917 m. pabaiga (Tarybos išrinkimas) – 1918 m. pabaiga (Juozo Gabrio išstumimas iš „didžiosios politikos“ po *Lozanos III konferencijos*). Nagrinėdami mažą šio bendradarbiavimo tinklo fragmentą, tiksliau – Roppo bandymus megzti santykius su Lietuvos taryba per *Vokiečių-lietuvių draugijos* veiklos modelį, kai tarsi veidrodiniu principu norima sudaryti dvi tarybas – Vokietijoje ir Lietuvoje, galime matyti ryškia šio sumanymo krizę 1918 m. vasarą. Kitame skyrelyje nagrinėsime Roppo ir Gabrio sąveikas sprendžiant naujos monarchijos Lietuvoje klausimą, kuris irgi turėjo įtakos draugijos bandymams įsitvirtinti Lietuvoje, tačiau turime pažvelgti kaip vystėsi kita šios organizacijos praktinė veikla ir kodėl Lietuvos savarankiškumo atžvilgiu ji imta vertinti neigiamai.

A. Eidintas savo knygoje *Slaptasis lietuvių diplomatas* Tarybos ir Roppo konflikto ir galutinio išsiskyrimo priežastis nurodo skirtingą požiūrį į žemės ir dvarų paskirstymo klausimus, itin aktualius stambiesiems žemvaldžiams, taigi ir Roppui: „Todėl Taryba ir atsisakė Ropo paslaugų, atvirai nurodydama jo ryšius su konservatyviausiais Lietuvos magnatais dvarininkais ir jo siekius padaryti Lietuvą priklausoma nuo Vokietijos valstybėle. Į patį Ropą Lietuvos Taryba žiūrėjo kaip į Vokietijos agentą“⁶⁸³. R. Lopata į šią idėją žvelgia kritiškai, ne todėl, kad Tarybos narių, ypač socialdemokratinės krypties, požiūriai nebūtų susikirtę su Roppo siūlomom Lietuvos vizijom, bet kad pati taryba 1918 m. vasarą neturėjo vizijos apie bendrą žemėvaldos perskirstymo ar išskaidymo planą, todėl sunkiai galėjusi diskutuoti su tokiomis idėjomis⁶⁸⁴. Tačiau 1918 m. rugpjūčio 22 d. įkurta *Lietuvos žemės savininkų sąjunga*, turėjusi užsiimti nepolitine veikla, visgi buvo matoma kaip Lietuvos savarankiškumui priešiškos ir Vokietijos aneksionistams artimos aplinkos bandymas fiziškai įtvirtinti savo įtaką

laiminčiųjų pabrėžimą, tačiau šiuo atveju svarbu pastebėti, kad pareigūnai bando išsiaiškinti, kodėl viešumoje pasirodo tokie savo turiniu ir pozicija skirtingai LIB tekstai ir leidiniai.

⁶⁸³ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas...*, p. 94.

⁶⁸⁴ R. Lopata, „Tipas apskritai labai dar įtariamasis...“, p. 341–342.

Lietuvos teritorijoje per lietuvius tarpininkus, nepaisant, kokie konkretūs klausimai buvo priskirti jos veiklos sričiai.

P. Klimas dienoraštyje mini itin Tarybos prezidiumą papiktinusių kuriamos organizacijos, kaip *Vokiečių-lietuvių draugijos* padalinio, agitaciją Lietuvos provincijoje: „Roppas nori atidaryti V.-L. skyrių Kaune, kad daryti įtaką būsimiems beiratams ir panaikinti VT reikalingumą“; „Baronas Roppas mėgino Kaune sudaryti kitą Tarybą tuo tarpu paslėptoj Ūkio draugijos formoj. Bet nepavyko. Eina dar derybos su dvarininkais. Visi laukiame kas bus. Vokietijos spauda dar nepasireiške“⁶⁸⁵. Neilgai trukus, Taryba Vilniuje priėmė rezoliuciją, kurioje tokie bandymai aiškiai įvardinti kaip antivalstybinė veikla ir pasmerkta DLG vadovybė:

„Liet. Taryba, pasižinusi su varomąja gr.[afo] Keyserlingko ir jo šalininkų agitacija prieš Liet. Nepriklausomybę ir L. Tarybą, prie kurios akcijos yra prisidėję ir kai kurie vokiečių okupacijos valdininkai, griežtai pasmerkia šitą priešvalstybinę akciją ir paveda Prezidiumui išgauti iš okup. Valdžios raštą, kuriuo draudžiama valdininkams remti ir patiems agitaciją varyti prieš Liet. Nepriklausomybę, ir tą raštą paskelbti Liet. Spaudoje, lygiai kaip ir leidimą išgauti spaudai tą dalyką aiškinti platesnei visuomenei. Negalint šito pasiekti, paveda Taryba kreiptis Prezidiumui į centrinę Vok. valdžią tam tikru dėlei visos šitos akcijos raštu“⁶⁸⁶.

Pagrindinis šios agitacijos Lietuvoje tikslas buvo personalinės unijos su vienu iš Vokietijos monarchijos atstovų siūlymas šaliai, argumentuojant, kad tik taip bus apsaugotas stambiųjų žemvaldžių turtas bei privilegijos, pasipriešinta „socialdemokratijai“. 1918 m. vasaros pabaigoje tokios idėjos turėjo atrodyti pasenusios netgi daliai progresyvių Vokietijos parlamentarų, juolab stiprėję paramai antimonarchinei revoliucijai pačioje šalyje, tačiau kai kurie iš jų draugiją rėmė grynai iš praktinių ir ekonominių paskatų – siekdami Lietuvoje įtvirtinti savo pramonės ir prekybos įmones. Tiesa, R. Lopata išreiškia mintį, kad kita Vokietijos valdžios grupė, būtent karinė vadovybė ir kaizeris, panašius barono Roppo ir jo remėjų planus vertino rezervuotai – palaikė tiek, kiek tai padėjo spausti Tarybą nepriimti skubotų sprendimų, tačiau nedavė pilnos veikimo laisvės, visą vokiškai-lietuviškąją žemvaldiją gasdindami valstiečių sukilimo pavojum⁶⁸⁷. Dar kartą grįžti prie šios tezės turėsime progos svarstydami kitus du svarbius 1918 m. pavasario—vasaros klausimus – Lietuvos valstybingumo pripažinimą ir

⁶⁸⁵ P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 268, 290.

⁶⁸⁶ *Ibid*, p. 256.

⁶⁸⁷ R. Lopata, „Tipas apskritai labai dar įtariamas...“, p. 345.

naujos monarchinės dinastijos Lietuvoje kūrimą. Taip pat turėsime galimybę patikrinti, ar barono Roppo veikla buvo rezultatyvi taip, kaip jis tikėjosi ir ar išvis jo *tarpininko* vaidmuo tarp skirtingų interesų grupių galėjo atnešti konkrečios sėkmės bent vienai iš jų.

Apibendrinami *Vokiečių-lietuvių draugijos* veikimą, galime pabrėžti, kad tai nebuvo sėkmingas projektas dėl kelių priežasčių. Pirma, 1917 m. pabaigoje ją kuriant, Lietuvos savarankiškumas buvo svarstomas 1917 m. gruodžio 11 d. susitarimą matant kaip jo kulminaciją, nuo kurios ryšiai su Vokietija tik stiprės, o Lietuvos administraciją kuriant vokiškosios pagrindu, darbo vokiečių politikams bei intelektualams tik daugės. Kitas svarbus motyvas, ryškiai atsispindintis ir barono Roppo veikloje – tai ne itin gerai suvoktas galios centrų pasiskirstymas. Nors baronas veikė drauge su Lietuvos aneksijos nepalaikančiais parlamentarais, Vokietijoje stiprėjant antiimperialinėms nuotaikoms, globėjyškai autoritarinis DLG pobūdis nebebuvo patrauklus ir naudingas, pavyzdžiui, Roppo vadovamas Užsienio reikalų ministerijoje. Juolab tai negalėjo prigyti Lietuvoje, kur bet koks Vokietijos pareigūnų viršenybės demonstravimas buvo neatsiejamai suaugęs su Vokietijos kariuomenės ir karinės valdžios vykdoma savivale. Trečia, modernios Lietuvos nepriklausomybės traukinys jau buvo nuvažiavęs tiek, kad naujos valstybingumo formos kūrimasis idėjiškai sparčiai tolo nuo senojo karinio imperializmo ir negalėjo būti apsuktas – kūrėsi ne Rusijos ar Vokietijos Lietuva, bet lietuvių Lietuva. Nors provokiškai nusiteikusių Šveicarijos lietuvių tiesioginis ryšys su šia draugija nėra patvirtintas, idėjinis panašumas akivaizdus.

Pereidami prie viso lietuvių politinio judėjimo kulminacijos 1918 m. pirmojoje pusėje analizės, sieksime išsiaiškinti, ar Roppo nepritapimas prie lietuviškosios politikos linijos persidavė Šveicarijos lietuvių organizacijoms, kaip jų nariai ėmė ieškoti savo kelių į būsimos valstybės valdančiųjų gretas ir kokia kaina siekė įgyvendinti savųjų valstybingumo projektų variacijas.

1.2.1918 Vasario 16 d. Nepriklausomybės Aktas ir jo paskelbimo Šveicarijoje aplinkybės

Praeitame skyrelyje minėtame dviejų Vokietijos diplomatų susirašinėjime 1918 m. balandžio mėnesį apie Lietuvių tautos tarybos „grupuotes“ randame siužetą ir apie vasario 16 d. Nepriklausomybės paskelbimą bei Akto kelionę į Vakarus: „Lietuvos Taryba Vilniuje buvo labai nestabili savo politikoje iki Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo,

kaip ir ALTT Lozanoje, kuri iš tiesų perdavė vasario 16 d. rezoliuciją, minimą komunikate. Ši LIB publikacija neatskleidė jokių paslapčių, nes rezoliucija jau ir taip buvo publikuota Berne pasirodančiame leidinyje „Das Neue Litauen“⁶⁸⁸. Taigi, koks buvo vasario 16 d. Akto viešinimo kelias ir kokį santykį su šiuo dokumentu ir jo paskelbimu turėjo Lietuvos tautos taryba Šveicarijoje?

Naujausiame A. Edinto ir R. Lopatos sudarytame 1918–1920 m. Lietuvos tarybos dokumentų rinkinio įvade randame tokią vasario 16 d. Akto patekimo į spaudą istoriją: dokumento nuorašas J. Chodakauskaitės slapta Vilniuje buvo perduotas *Zeitung der X Armee* redaktoriui, rašytojui Oscarui Wohrlei, „kuris buvo patikrintas lietuvių „paštininkas“ į Vakarus“⁶⁸⁹. Tai tikriausiai buvo tas pats kontaktinis asmuo korespondencijai, apie kurią užsimenas Klimas: „Vokiečius iš Militärverwaltung pykina, kad visa, kas čia darosi, tuojau sužino Berlynas. O mes turime šią tokią greitą kelią!“⁶⁹⁰. Kelias iš tiesų buvo greitas, nes Vokietijos parlamentarus ir šios šalies dienraščius deklaracija pasiekė greičiau, negu aukščiausius civilius pareigūnus ir patį kaizerį. Vasario 18 d. Nepriklausomybės aktas buvo išspausdintas Berlyno *Das Neue Litauen, Vossische Zeitung* laikraščiuose, o – vasario 19 d. *Tagliche Rundschau*. Istoriografijoje ir atsiminimuose taip pat minima, kad netrukus ši lietuvių deklaracija buvo viešai perskaityta Reichstage lietuviams prijaučiančio A. Gröberio⁶⁹¹. Minėtame dokumentų rinkinyje šio paskelbimo data nurodoma vasario 20 d.⁶⁹², o K. Olšauskas šį veiksma (kurį tikriausiai pats stėbėjo), nurodo vykusį 19 d.⁶⁹³

Tuo tarpu iš Kaizeriškosios atstovybės Berne dokumentų sužinome, kad jau 1918 m. vasario 18 d. LTT pateikė prašymą Šveicarijos prezidentui pripažinti Lietuvą kaip nepriklausomą valstybę. Atstovybės nariai šiame pareiškinge remiasi LIB išleistu pranešimu, kuriame teigiama:

„Lietuvių tautos tarybos delegacija, susidedanti iš ponų Gabrio, Bartuškos ir Daumanto, buvo pristatyti Federaliniuose rūmuose Konfederacijos prezidentui dėl Lietuvos kaip nepriklausomos valstybės pripažinimo. Delegacija

⁶⁸⁸ C. Schubert atsakymas Fillsing į 1918 04 10 laišką, 1918 04 13, PA AA, Rav Bern 478, [l.n.].

⁶⁸⁹ *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos...*, p. 67.

⁶⁹⁰ P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 227.

⁶⁹¹ *Ibid*, p. 226.

⁶⁹² *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos...*, p. 67.

⁶⁹³ LTT protokolai, 1918 03 31, VUB RS, f. 155, b. 996, [l.n.].

sulaukė malonaus pritarimo federalinės valdžios tarpe. Deklaracija buvo išklaudyta su susidomėjimu ir priimta su dideliu smalsumu⁶⁹⁴.

Praėjus vos kelioms dienoms, Rombergas siunčia Rudolfui (F. Roppui) du Lozanos LTT pareiškimus, „tarp kurių Tautos Tarybos Vilniuje pripažinimas ir peticija dėl Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo“⁶⁹⁵. Įdomiausia, jog minima siunčiant Gabrio prašymu – lygtai jis informuotų savo kolegą Berlyne apie Lietuvos tarybos sprendimus ir savo veiksmus dėl jų tuomet, kai visa tai jau buvo pavešinta, o deklaracija publikuota spaudoje. Nederėtų pamiršti, kad pirmoji vasario 16 d. Deklaracijos publikacija pasirodo būtent *Das Neue Litauen*, kurį redaguoja Roppas. Tiesa, Gabrio prašymas nėra išlikęs rašytine forma; taip pat nežinome, ar Šveicarijos lietuviams buvo žinomos Berlyne išėjusių dienraščių publikacijos – dauguma jų buvo gaunama būtent per Rombergą ir Roppą, o ne iš lietuvių. K. Olšauskio smulkiai nupasakota vasario mėnesio veikla Berlyne *šveicariečius* iš pirmų lūpų pasiekė tik šiam dalyvaujant LTT posėdyje kovo pabaigoje. Taigi, žinia apie Vilniuje priimtą dokumentą į Šveicariją tikriausiai atkeliavo per Olšauską, palydėta jo komentarų ir paaiškinimų, ką ir kur publikuoti ar pristatyti, panašiu laiku, kuomet pasirodė Vokietijos spaudoje. Kol kas nežinome ar Juozas Gabrys turėjo tiesioginį ryšį su Lietuvoje esančiais politikais, kurio nekontroliuotų Vokietijos pareigūnai. Tačiau iš kitų šaltinių nei Vokietijos atstovybė Berne gautų dokumentų kiekis rodo, kaad toks ryšys su Berlynu ar kitomis Vokietijos vietovėmis tikrai galėjo egzistuoti ir būtent jis buvo naudojamas komunikacijai, siekiant apeiti Vokietijos cenzūrą ir draudimus.

Kelti šią hipotezę mus skatina kita, glaudžiai su Vasario 16 d. deklaracija susijusi istorija, kurioje figūruoja ne tik netikėtai greitai žinių apie pasirašytą dokumentą sklaida, bet ir jo turinio atsiradimas Šveicarijoje visiškai kitais keliais, nei vietos lietuviai galėjo tikėtis. Lietuvių tautos tarybos posėdyje 1918 m. kovo 1 d. svarstomas žinios, paskelbtos *Gazette de Lausanne* užginčijimas, kuri ten buvo įdėta *Lenkų spaudos agentūros* vardu, kalbanti apie Lietuvos tarybos rezoliuciją⁶⁹⁶. Projektas, pavadinimu „Dementi“ („Paneigimas“) svarstomas kaip atsakas į šį straipsnį ir „po ilgų ginčių tekstas priimtas su pataisom ir nutarta skelbti Biuro vardu“. Taigi,

⁶⁹⁴ G. Rombergo pranešimas Vokietijos imperijos kancleriui G. Hertlingui, 1918 02 18, PA AA, RAV Bern 477, [l. n.].

⁶⁹⁵ G. Rombergo laiškas F. Roppui, 1918 02 22, *Ibid*, [l. n.].

⁶⁹⁶ LTT posėdžio protokolas, 1918 03 01, VUB RS, f. 155, b. 996, [l. n.].

pirmiausia, kyla klausimas, kas buvo tame tekste, į kurį formuluotas atsakymas spaudoje ir kodėl ši publikacija susilaukė tokio griežto Šveicarijos lietuvių pasmerkimo?

Pradėkime nuo LIB atsišaukimo, kurį kaip priedą randame Rombergo ataskaitoje Vokietijos kancleriui, išsiųstoje 1918 m. kovo 2 d. Šiame atsišaukime protestuojama prieš lenkų paskelbtą Lietuvos tarybos rezoliuciją dėl nepriklausomybės ir nurodomi trys punktai, kodėl ši žinutė yra klaidinga: 1) Deklaracijoje neskelbiama, kad Lietuva jungiasi į federaciją su Vokietija; 2) netiesa, kad Deklaraciją siekta įslaptinti; 3) derybos su Vokietijos vyriausybe nėra nutrūkę. Antrojo punkto pagrindime teigiama, kad „[deklaracija] buvo nedelsiant išspausdinta oficialiam Lietuvos Tarybos organe „Lietuvos aidas“ (1918, nr. 5) ir perduota mums su vienu tikslu – iškomunikuoti ją visoms kariaujančioms ir neutralioms valstybėms, kad pripažintų šalies nepriklausomybę“⁶⁹⁷. Su šio pranešimo kopija kancleriui siunčiamame komentare Rombergas rašo:

„Žinutė, kiek ji yra tiksli, Lenkijos gauta galbūt dėl tam tikro nediskretiškumo, sukėlė sumaištį tarp vietinių lietuvių ir vedė į atsišaukimą, kurį išleido LIB ir kurį pridedu Jums priede <...> Kiek galiu susidaryti situacijos vaizdą iš šių mažų žinučių, *Agence Polonaise* komunikatas, nepaisant kai kurių netikslumų, talpina savyje dalį tiesos <...> būtų naudinga sužinoti, kaip lenkai gavo konfidencialią informaciją. Dar daugiau, kuo greičiau informuokite mane kaip šiuo metu vyksta derybos su Vilniaus taryba dėl Lietuvos valstybės steigimo. Labai sunku daryti įtaką vietiniams lietuviams ir jų tendencingiems spaudos pranešimams, kol aš nesu pilnai informuotas apie realų progresą Vilniuje“⁶⁹⁸.

Taip sužinome, ne tik tai, kad lenkų informacijos agentūros pranešimas nustebino Šveicarijos lietuvius savo turiniu, bet ir kad Rombergas neturėjęs medžiagos nei paneigti, nei patvirtinti jo gavimo kelių ir pats stebėjosi, kad šio akto turinys žinomas ne tik vokiečiams. Paskutinis sakinyms mums atskleidžia tokio nelaukto pasimetimo priežastį: nežinomybę, kuria linkme kreipti Šveicarijos lietuvių propagandą – prieš ar už Lietuvos valstybingumo klausimą, nes susiduriama su problemomis komunikuojant tiek su centrine valdžia Berlyne, tiek su Ober Ost administracija.

Taigi, iš *Gaztte de Lausanne* publikacijos, pavadintos „Per daug užtikrinti lietuviai“ (*Les Lituaniens trop confiants*), sužinome, kad Lenkų

⁶⁹⁷ LIB atsišaukimas, G. Rombergo atsakaita Vokietijos imperijos kancleriui G. Hertlingui, 1918 03 02, PA AA, RAV Bern 478, [l.n.].

⁶⁹⁸ *Ibid*, [l.n.].

informacijos agentūra teigia atskleidusi iki tol slaptą lietuvių susitarimą su Vokietija, pasirašytą dar 1917 m. gruodžio 11 d.⁶⁹⁹ Ir iš tiesų straipsnyje pateikiamos abi šio akto dalys – Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas ir sąjungos su Vokietija sudarymas. Apie pirmąją akto dalį sakoma, kad ją Vokietija naudoja taikos derybose su Rusija, bet lietuviams negali užtikrinti jokių garantijų, tiesiog reikalauja skelbti deklaraciją, o šie protestuoja ir slepia. Tokia situacija esą sustabdžiusi lietuvių ir vokiečių derybas. Taip sužinome, kad *šveicaričių* pasipiktinimas ir protestai kilo ne dėl to, kad lenkai skelbė netikslią ar neteisingą vasario 16 d. akto versiją, o kad buvo paskelbtos abi 1917 m. gruodžio 11 d. akto dalys – ne tik apie nepriklausomybės paskelbimą, bet ir apie susisaistymą konvencijomis su Vokietija.

Pagal Šveicarijos lietuvių žinias, lenkų veikėjai oficialiai gauti tokios informacijos negalėjo, todėl ir buvo paskelbtas LIB pranešimas dėl lenkų „suklastotos“ informaciją apie lietuvių ir vokiečių derybas⁷⁰⁰. Šiame tekste užsimenama, kad vos tik gavę žinias iš Vilniaus, Šveicarijos veikėjai iškart kreipėsi į daugumos šalių atstovybes perduodami naujieną apie Lietuvos nepriklausomybės paskelbimą. Žinome, kad tai buvo pirmoji 1917 m. gruodžio 11 d. akto dalis apie nepriklausomą valstybę, bet nenutraukiančią ryšių su Vokietija.

Taigi, po minėtos publikacijos, lietuvių tautos taryba Šveicarijoje imasi tyrimo, siekdami išsiaiškinti, kaip į spaudą pateko ne vasario 16 d. deklaracija, kuri jau buvo viešai paskelbta, o iki tol tik uždaroje derybose svarstytas dokumentas. Todėl *Conseil National Lituanien* vardu į Vilnių 1918 m. kovo 5 d. siunčiamas paklausimas Tarybai, kuriame rašoma: „Mes esame didžiai apstulbę, kad slapta deklaracija galėjo patekti į viešumą. Mes apgailėstaujame, dėl nediskretiškumo jūsų aplinkoje ir atkreipiame dėmesį į didžiulį nepatogumą, kad tai gali pakenkti mūsų klausimui, kaip ir mūsų interesų gynimui“⁷⁰¹. Neturime žinių, ar Taryba gavo šį užklausimą ir kaip sureagavo, tad lieka neaiškus ir klausimas, kuo labiau piktinosi Juozo Gabrio biuras – ar tuo, kad lenkai viešai neutralios šalies spaudoje bandė demaskuoti Vilniaus Tarybos provokiškumą, ar kad taip buvo pateiktas tikrasis 1917 m. gruodžio 11 d. aktas su visa informacija apie ryšių su

⁶⁹⁹ *Gazette de Lausanne*, 1918 02 28, nr. 58, p. 2.

⁷⁰⁰ *Gazette de Lausanne*, 1918 03 04, nr. 62, p. 2.

⁷⁰¹ *Conseil National Lituanien* laiškas Lietuvos tarybai Vilniuje, 1918 03 05, PA AA, RAV Bern 478, [l. n.].

Vokietija išlaikymą pasirašant konvencijas. Tai jau nesutapo sutapo su Tarybos užsiimta pozicija po vasario 16 d. Deklaracijos, o ir LTT vokiečių politikams tuo metu bandė įteigti, kad tai jie turi paskelbti pripažįstą Lietuvą nepriklausoma, o tada lietuvių pusė susisaistys su Vokietija kuria nors forma⁷⁰².

Tačiau vietoj įrodymų apie Tarybos narių įsitraukimo į diskusiją įrodymų, randame dar vieną nuomonę (tikriausiai barono Roppo) apie susidariusią situaciją. Jis savaip aiškina „lenkų informatoriaus“ klausimą ir skatina neeskaluoti tokio pobūdžio pranešimų bei laikytis „bendros krypties“:

„Aš jums galiu patvirtinti, kad naujienos, neseniai publikuotos *Gazette de Lausanne* išėjo iš mažai svarbios Tarybos grupės, kuri yra opozicijoje su dauguma ir kuri, žinoma, nepitaria gruodžio 11 d. rezoliucijai. Ši grupė nori sutrukdyti nuoseklų mūsų šalies bendradarbiavimą su Vokietija ir toks tikslas paskatino minėtą naujieną. Tačiau Vokietijos valdžios ketinimai dėl to nesikeičia. Šalies administracija iki dabar negali ignoruoti karo reikmių; situacija šiuo metu yra pagerėjusi ir šis pagerėjimas tikrai augs, kadangi taika yra pasiekta“⁷⁰³.

Ši nuomonė dar labiau sustiprina išvadą, kad nors Šveicarijos lietuvių buvo kovojama už Lietuvos nepriklausomybės paskelbimą ir jos pripažinimą tiek iš Vokietijos, tiek iš Antantės ir neutralių šalių pusės, ši nepriklausomybė, bent jau 1918 m. pavasarį buvo matoma 1917 m. gruodžio 11 d. rėmuose, viešai nenorint skelbti apie susisaistymo su Vokietija lygmenis. Tai paaiškina ir kilusį nepasitenkinimą dėl „tarybos socialistų“ pagarsinto viso šios deklaracijos teksto, siekiant diskredituoti susitarimus su Vokietija. Tačiau lygiagrečiai vienalaikiuose šaltiniuose neatsispindi, kad Šveicarijos lietuviai entuziastingai būtų sveikinę vasario 16 d. aktą – iš LTT pozicijos svarbesnis atrodė tarptautinis pripažinimas, kurio reikalauti juos įgalino šis aktas. Taip pat nerandame ir griežto šios deklaracijos atmetimo kaip Roppo atveju – bandoma laviruoti tarp abejų galimybių.

⁷⁰² Atsiminimuose pasakodamas apie savo žygius dėl nepriklausomybės pripažinimo, Gabrys mini, kad „LTT neiliko nuošalyje ir stengėsi informuoti pasaulį apie derybas su Vokietija ir sukurti palankią tarptautinę situaciją – taigi su šia mintimi 1918 m. sausį į Antantės pasiuntinybes pristatėme išplėstą memorandumą, prašantį nepriklausomybės pripažinimo (J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 255). Kaip žinia, sausį tai galėjo būti tik 1917 m. gruodžio 11 d. pagrindu parengtas memorandumas.

⁷⁰³ [F. Roppo?] laiškas J. Gabriui, 1918 03 [11–12], PA AA RAV Bern 478, [l. n.].

1.3. Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo siekis ir Šveicarijos lietuvių pozicija

Kitas svarbus 1918 m. kovo mėnesio klausimas, tiesiogiai palietęs visus išseivijos lietuvių politinius centrus ir skatinęs kuo aktyviau įsitraukti į prolietuvišką propagandą įvariose šalyse – tai siekis išgauti tarptautinį pripažinimą vasario 16 d. priimtose Nepriklausomybės deklaracijos pagrindu. Tuomet Šveicarijos lietuviai akylai sekė tarptautinę spaudą ir įvykius karo fronte, vėl atgijusią Vokietijos galią Rytuose ir atsinaujinusias Vokietijos valdžios derybas su lietuvių atstovais. Siekiant gauti žinias apie šiuos įvykius, pagrindiniai kontaktai vėl buvo Olšauskas Berlyne ir Rombergas Berne, kurie perdavinėjo *švecariečiams* ne tik informaciją, bet ir instrukcijas (kartais visiškai viena kitai prieštaraujančias), kaip toliau elgtis ir ką skelbti spaudoje. Ir, žinoma, greta visų šių karštų įvykių pynėsi asmeniniai Gabrio ir Roppo interesai, siekiant išlaviruoti tarp kelių įtakos sferų ir itin neaiškios politinės situacijos, kurią dar labiau sunkino trūkinėjanti, vėluojanti ir kartais itin netiksliai kelių kryptų korespondencijos teikiama informacija.

R. Lopata šią Lietuvos kelio į nepriklausomybę fazę yra pavadinęs „atsinaujinusių derybų etapu“ ir antrąją nepriklausomybės paskelbimo dalimi. Nors istorikas teigia, kad Rusijos-Vokietijos Brest-Litovsko taikos sutartyje įtvirtinta formuluotė apie Lietuvą „svetimos valstybės žinioje esanti kraštas“ ir 1918 m. kovo 23 d. Kaizerio patvirtintas Lietuvos nepriklausomybės pripažinimas „tarptautinės teisės požiūriu tebuvo sumanymo pareiškimas“⁷⁰⁴, tačiau to meto lietuvių politikų sampratoje ir tolimesnėje veikloje tai buvo laikoma laimėjimu, kuris atrodė svarbus imantis praktinio valstybės valdymo darbo. Todėl turime išryškinti momentus, kurie buvo svarbūs Šveicarijos lietuvių veiklai ir propagandai, kurie sprendimai ir įvykiai tiesiogiai lietė jų įsitikimus ir santykius su Lietuvos Taryba.

Pagal 1918 m. kovo 2 d. G. Rombergo raportą kancleriui matome, kad minėta „opozicinė“ Lietuvos tarybos grupė buvo matoma kaip pagrindinis trukdis pripažinti Lietuvą kaip valstybę pagal gruodžio 11 d. susitarimą: „Pagal konfidencialią informaciją, kurią ponas Rudolfas (F. Roppas) man suteikė anksčiau šį vasarį, aš supratau, kad dauguma Tarybos buvo Vokietijos valdžios pusėje ir kad tik viena, bet labai stipri socialistų

⁷⁰⁴ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 144.

mažuma, patiems lietuviams buvo apsunkinusi valstybės įsikūrimą ir šalies pasidavimą sąlygai publikuoti gruodžio 11 d. sprendimus⁷⁰⁵. Tiek Roppas, tiek Olšauskas, būdamas Lietuvoje, tiek ir Tarybos „konservatoriai“ bandė sutaikyti šias grupes, o tiksliau apriboti per daug demokratiškai nusiteikusius centro-kairės atstovus. Apie šias įtampas ir įvairiapuses įtakas geriausiai žinome iš Klimo dienoraščio – būtent šis žmogus nuosekliai stengėsi vienyti Tarybos veikimą svarbiomis akimirkomis⁷⁰⁶– ir iš Tarybos protokolų, kuriuose atsispindi, kad dauguma sprendimų 1918 m. sausį – kovą buvo priimta po ilgų ir aršių diskusijų⁷⁰⁷.

Tuo tarpu lietuviai Šveicarijoje, laviravo tarp pagalbos Roppo bei Olšausko veiksams Berlyne ir Vokietijos atstovų spaudimo viešąja nuomone apie okupacijos žalą Lietuvoje – tai ypač gerai išryškėjo antivokiškų knygų propagandos analizėje. Ši dviprasmiška situacija ir, žinoma, pirmiausia Gabrio nevienareikšmiška padėtis ir dvilypė ištikimybė, ryškiai atsispindi kovo mėnesio Rombergo ataskaitoje Užsienio reikalų ministerijai Berlyne:

„Käuferis (J.Gabrys) praneša, kad Valstybės Taryba slapta informavo vietas lietuvius, jog padėtis Lietuvoje vis dar tokia pat bloga, todėl „Šveicarijos lietuviai turi spausti Vokietijos valdžią, pradėdami aršią kampaniją spaudoje, kad sutramdytų Vokietiją. Gabrys pirmiausia liepė lietuviams patikrinti slaptais keliais, ar ši žinutė tikrai ateina iš Tarybos narių ir nėra socialistų ar lenkų intriga <...> Gabrys stipriai rekomenduoja, jog tai būtų sustabdyta pusiau oficialia Vokietijos deklaracija, kurioje būtų teigiama, kad šalies situacija jau pagerėjo ir kad bus pagreitintas dabartinių problemų sprendimas, o Vokietija yra pasiruošusi garantuoti Lietuvos nepriklausomybę. Käuferis užtikrina, kad jo tautiečiai nekvestionuojamai sutinka su artima Lietuvos unija su Vokietija, o jos nepriklausomybės pripažinimas tikrai paskatintų lietuvius neoponuoti Lietuvai su Vokietija. Prašoma paskelbti Lietuvą kaip galima greičiau“⁷⁰⁸.

Po kelių dienų jau baronas Roppas rašo Schubertui į Vokietijos pasiuntinybę Berne, minėdamas tą patį Gabrio raportą ir prašymą skelbti Lietuvos nepriklausomybę, tačiau baronas nėra toks optimistiškas: „Aš jus norėčiau informuoti apie šio atvejo priežastis su prašymu, kaip bebūtų, daryti

⁷⁰⁵ G. Rombergo raportas Vokietijos imperijos kancleriui G. Hertlingui, 1918 03 02, PA AA, RAV Bern 479, [l.n.].

⁷⁰⁶ P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 248–250.

⁷⁰⁷ *Lietuvos valstybės tarybos protokolai...*, p. 166–226.

⁷⁰⁸ G. Rombergo ataskaita Vokietijos imperijos Užsienio reikalų ministerijai, 1918 03 06, PA AA, RAV Bern 478, [l.n.].

įtaką Käuferiui ir jo draugams, kad Šveicarijoje nesiimtų fatališkų priemonių”⁷⁰⁹. Nors šis laiškas Šveicariją pasiekė tik kovo 19 d., jis vis dar buvo aktualus, nes Vilniaus Tarybos delegacija dar nebuvo pasiekusi Berlyno ir derybos dėl nepriklausomybės pripažinimo atrodė įstrigusios. Toliau laiške Roppas gana plačiai išdėsto savo pažiūras tiek į susidariusią situaciją, tiek į bendrai lietuvių propaguojamus nepriklausomybės siekius, kurių svarbiausia mintis – Taryba praleido puikią progą paskelbti valstybės suverenumą dar iki vasario 16 d. deklaracijos. Kalbėdamas apie savo paties laikraščio publikuotą (!!!) vasario 16 d. deklaraciją, Roppas neslėpia apmaudo: „Ir taip aišku, kad Vokietijos imperija negali sutikti su visiškai nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimu, kuri apskritai nėra Lietuvos interesų naudai ir geidžiama tiktai kelių radikalių revoliucionierių <...> Patariama, kad lietuvių pusė nieko nedarytų užsienyje, kas galėtų vėl sukliudyti šiai paskutinei progai”⁷¹⁰. Čia „paskutine proga” įvardijamos atnaujintos derybos, vyskupo Karevičiaus apsilankymas Berlyne⁷¹¹, ir žinoma, paties Roppo pastangos kaip įmanoma suartinti abiejų pusių pozicijas:

„Jeigu kalbėsitės su Käuferiu, prašau jam pasakyti, kad iš tiesų čia tik Tarybos kaltė. Žinoma, bloga nuotaika, sukurta dėl administracijos priespaudos tautai, prisideda prie Tarybos maištų ir sudaro pagrindą atsiprašymui. Nepaisant to, lieka nesuvokiama, kaip Taryba neturi politinės nuovokos suprasti, kad dabartinė nelaiminga šalies situacija, gali nulemti šalies ateitį ir kelių pavojų pačių lietuvių likimui”⁷¹².

Šią dramatišką laiško užbaigą lydi 1917 m. gruodžio 11 d. ir 1918 m. vasario 16 d. nutarimų kopijos, tikriausiai skirtos palyginimui to, ką, barono nuomone, galima buvo gauti ir to, kas gavosi, Tarybai parodžius nereikalingą iniciatyvą.

⁷⁰⁹ F. Roppo laiškas C. Schubertui, 1918 03 09, Berlynas, *Ibid*, [l.n.].

⁷¹⁰ F. Roppo laiškas C. Schubertui..., [l.n.].

⁷¹¹ Apie vyskupo apsilankymo priežastis ir reikšmę yra rašęs R. Lopata: „Tačiau anksčiau negu J. Šaulys išvyko į Berlyną F. Roppo kvietimu atvyko P. Karevičius. Manoma, kad kancleriui jis įteikė sausio 26 d. Tarybos notifikaciją. Archyvų šaliniai byloja, kad vyskupas įteikė ir memorandumą. Jame siūlė sudaryti Lietuvoje pereinamąją vyriausybę iš vieno pirmininko vokiečio, septynių valstybės sekretorių ir septynių vokiečių. Pirmininkas turėtų būti artimas Vokiečių-lietuvių draugijai (R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 137). Kaip matome, šis pasiūlymas yra identiškas DLG siūlytam ir LTT 1918 m. kovo pabaigoje svarstytam laikinosios vyriausybės kūrimo modeliui.

⁷¹² F. Roppo laiškas C. Schubertui..., [l.n.].

Į šias Roppo pastabas netiesiogiai, ir kaip visada šmaikščiai, atsako Klimas, tikriausiai visą jų bendravimo laiką itin įtariai sekęs jam visiškai idėjomis ir elgsena priešingo oponento pastangas „suvokietinti“ Tarybos pažūras: „III. 25. „Eina akcija prieš Tarybą. Vokiečiai nori išrodyti jos neveiklumą, netikrumą. Prietelis Roppas, pabūgęs demokratizmo, griebiasi lenkų. Meištaivičių siūlo net į ministerius. Iš Lietuvos darys Balkanus. Reichstagas vis tik, pasirodo, daug kovojęs dėl mūsų“⁷¹³. Tarsi įvardindamas draugus ir priešus, Klimas pabrėžia vis didesnę jo aplinkos ir barono politinių vizijų išsiskyrimą: jau minėtą lenkakalbių didikų supriešinimo su (valstiečių lietuvių) Taryba akciją ir siekį taip diskredituoti ne tik pačią Tarybą, bet ir jos projektus nepriklausomai Lietuvai.

Nežinome, ar tas pats rūstus barono laiškas, kurį citavome, tačiau tikriausiai panašaus turinio, Gabrio buvo perskaitytas Lietuvių tautos tarybos posėdyje 1918 m. kovo 21 d., palydinti jį pasiuntinybės Berne pareigūno Wolfo grasinimu, kad „jeigu lietuviai nesutiks ant statomų sąlygų, tai Lietuva bus aneksuota“⁷¹⁴. Pareigūnas tikriausiai turėjęs omeny sėkmingą Vokietijos puolimą Rytuose, leidusi nebe tiek daug dėmesio skirti Lietuvos klausimui derybose su Rusija, kurios tuo metu buvo nutrūkusios⁷¹⁵. Tačiau po savaitės, išklausius tiesioginį Olšausko atsiliepimą apie įvykius Berlyne ir ten pasiektą nepriklausomybės paskelbimą, LTT vienbalsiai (vėliau protokole ištaisyta – J. Gabriui aršiai protestuojant), nutarė „pasiųsti grafui Hertlingui raštą dėkojant už neprigulmybės paskelbimą, prašant pašalinti Karės valdžią iš Lietuvos ir įsteigti Liet. valdžias“⁷¹⁶. Tai svarbus pareiškimas ne tik sutinkant su tokiu Vokietijos pripažinimu, bet ir siekis šio pripažinimo nepalikti tik teoriniame lygmenyje, perimti realią valdžią Lietuvoje, Tarybą vis dar matant kaip tiesioginį šio perėmimo vykdytoją, taigi, priešinantį Roppo siūlomam jos pašalinimui ir kitokiam, labiau provokiškam valstybingumo modeliui.

Čia turime padaryti trumpą ekskursą, kalbėdami apie valdžios perėmimo motyvą ir kodėl jis galėjo būti svarbus Šveicarijos lietuviams ir ypač Gabriui. Pirmojoje savo autobiografijoje Gabrys prisimena: „Vasari atvyksta Roppas ir siūlo važiuoti į Lietuvą vadovauti Tarybai – reikia patikimo žmogaus, kuris galėtų organizuoti valdymą ir susitarti su

⁷¹³ P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 247.

⁷¹⁴ LTT posėdžio protokolas, 1918 03 21, VUB RS, f. 155, b. 996, [l.n.].

⁷¹⁵ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 137–138; W. Sukiennicki, *East Central Europe...*, p. 674–675.

⁷¹⁶ LTT posėdžio protokolas, 1918 03 31..., [l.n.].

militaristais <...> nors galėčiau pasitarnauti tėvynei, negalėjau priimti pasiūlymo tokiomis sąlygomis, kuriomis jis man buvo pateiktas, ir kuris tik būtų sustiprinęs vokiečių įtaką mūsų šalyje”⁷¹⁷. Šis pasakojimas puikiai siejasi su Roppo kritika Tarybai ir pastangomis pirmiausia pačiam ten patekti, o vėliau – bandyti pakeisti jos sudėtį, vadovybę ir galiausiai formuoti alternatyvias organizacijas. Tačiau taip pat galime pastebėti Gabrio gana nuoširdų teiginį, kad sutikęs su vadovo postu ir Roppo siūlomomis sąlygomis, būtų visiškai priklausomas nuo Vokietijos pareigūnų valios. Tuo pat metu tokia pozicija skamba šiek tiek ironiškai, nes ir nesutikęs vykti į Lietuvą, Gabrys neturėjo itin daug „nepriklausomybės”.

Tačiau to meto laišakai apie vis atidėliojamą kelionę į tėvynę⁷¹⁸ ir tolimesnė argumentacija atsiminimuose siūlo kitą interpretaciją: „Staigiam materialiniam laimėjimui viduje, aš būčiau paaukojęs stabilią tarptautinę Lietuvos ateitį, nes dėl mano praeities ryšių ir aplinkybių, tai aš tegalėjau užtikrinti, būdamas tokioje neutralioje šalyje kaip Šveicarija, todėl atmečiau gundantį Roppo pasiūlymą”⁷¹⁹. Mintis, jog Vokietijai neangažuoto elgesio likučiai, daugiausiai pasireiškę antivokiškų knygų leidyboje, tebuvo įmanomi tuometinėje neutralios šalies aplinkoje, (net jeigu ir ryšiai su Prancūzija nebebuvo tokie aktyvūs, kaip norėta), atrodo pagrįsta. Tikras ar įsivaizduotas Gabrio „dvigubas veikimas” būtų visiškai užblokuotas karinės administracijos griežtai saugomoje ir cenzūruojamoje tuometinėje Lietuvos erdvėje.

Norint iki galo suprasti, kaip Šveicarijos lietuvių veikla siejosi su 1918 m. pavasarį Vilniuje ir Berlyne besirutuliojančiais įvykiais, būtina į mūsų tyrimo lauką įtraukti dar vieną asmenį, netikėtai atskleidžiantį besikeičiančius galios ryšius Šveicarijos lietuvių tarpe. Šis asmuo – tai tiesės studentas Mykolas Ašmys.

Antanas Steponaitis Ašmio pasirodymą išėivijos lietuvių tarpe prisimena taip: „Šiuo metu atvyksta Šveicarijon Myk. Ašmys, Mažosios Liet. lietuvis, lankęs universitetą Karaliaučiuje ir daug pasidarbavęs per karą lietuvių naudai. Jis atvyksta Šveicarijos lietuviams į pagalbą. Kadangi jo sveikata silpna, todėl Lituanija nutaria (vasar. 22 d.) pasiųsti mėnesiui į bet kurią gydyklą”⁷²⁰. Už keliones iš Vokietijos į Šveicariją atsakinga vokiečių

⁷¹⁷ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 210.

⁷¹⁸ Pvz.: F. Roppo laiškas C. Schubertui, 1918 02 12, PA AA, RAV Bern 477, [l.n.].

⁷¹⁹ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 210.

⁷²⁰ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 152.

pasiuntinybė Berne, taip pat buvo informuota apie šį lietuvių veikėją, tiesiai iš Užsienio reikalų ministerijos: „Prūsų lietuvis, rekomenduotas barono Roppo, greitai atvyks į Šveicariją <...> Jis turėtų stengtis palaikyti ryšius tarp Jūsų Eksc. ir lietuvių Lozanoje, bendradarbiauti leidžiant žurnalą *Litauen*“⁷²¹. Taigi, nors oficiali šio studento atvykimo į Šveicariją priežastis – gydymasis ir pagalba vietinių lietuvių organizacijomis, daug svarbesnė yra jo, kaip gerai mokančio lietuvių ir vokiečių kalbas⁷²², tarpininkavimo funkcija, skirta palengvinti komunikaciją tarp lietuvių ir vokiečių pasiuntinybės.

Baronas Roppas savo laiškuose taip pat komentuoja Ašmio paskyrimą ir su juo susietus lūkesčius: „Aš pažįstų poną Ašmį kaip labai patikimą žmogų, kuris turi lietuvių pasitikėjimą, todėl gali tapti labai vertingu saitū tarp Lietuvių tautos tarybos ir jūsų. Ponas Ašmys taip pat yra *Vokiečių-lietuvių draugijos* narys ir yra paskirtas šios draugijos vystyti ryšius su LTT Šveicarijoje“⁷²³. Toliau tęsdamas pasakojimą, kaip Ašmys jau kurį laiką dirbo jo *Rytų politikos biure* Berlyne, Roppas užsimena, kad Ašmys siūlomas pakeisti Juozą Gabrį, kaip pagrindinį kontaktą su Vokietijos pareigūnais, šiam išvykus į Lietuvą. Nors, Gabrio kelionė 1918 m. vasarą taip ir neįvyko, šis susirašinėjimas šiek tiek kitaip pakreipia idealizuotą jauno prūsų lietuvių, kovotojo už Didžiosios ir Mažosios Lietuvos vienybę, įvaizdį.

Išsamiuose paties Ašmio laiškuose Roppui, Rombergui ir Užsienio reikalų ministerijos pareigūnams, matant ryškėjančias jo prisiimtas pareigas, kurios formaliai įvardintos kaip *Vokiečių-lietuvių draugijos* padalinio kūrimas, derėtų klausti, ar tai leidžia jį identifikuoti kaip provokiškos politinės krypties atstovą? Kokia jo pozicija ir funkcijos Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo įvykiuose ir ryšių tarp Šveicarijos-Berlyno-Lietuvos palaikyme? Laiške Roppui 1918 m. vasario 26 d. Ašmys pasakoja:

„Aš gyvenu Lozanoje jau dvi savaites ir baigiu įsikurti. Mano tautiečiai mane labai gerai priėmė. Mes puikiai sutariame. Čia manoma atgaivinti „Studijų ir

⁷²¹ Vokietijos imperijos užsienio reikalų ministerijos pranešimas G. Rombergui, 1918 02 14, RAV Bern 477, [l.n.].

⁷²² V. Safronovas, *Lietuva vokiečių ir ...*, p. 294–296; R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 88; Nepaisant jauno amžiaus, Ašmys iki 1918 m. jau buvo išleidęs keletą lituanistinių knygų: *Litauisch*, Berlin, [1912]; *Litauisch: Eine verkürzte Methode Toussaint Langenscheidt*, Berlin, 19[?]; *Land und Leute in Litauen*, Breslau, 1918.

⁷²³ F. Roppo laiškas Schubertui, 1918 02 12..., [l.n.].

kt. Draugiją”, kurią aš įkūriau prieš kurį laiką, tik platesniais pagrindais, ir ją formuoti pagal *Vokiečių-lietuvių draugijos* pavyzdį, ir stengtis, kad veiktų naudingai. Kaip DLG atstovui, man yra svarbu žinoti ar vietinės draugijos kooperacija bus įvertinta teigiamai, koku mastu norima, jei norima, ją atgaivinti”⁷²⁴.

Tai, kad Ašmys greitai įgauna ir Šveicarijoje veikiančių lietuvių, ir vietos vokiečių pareigūnų pasitikėjimą, rodo tai, kad 1918 m. kovo pradžioje jis yra aktyviai įtraukiamas į diskusijas dėl Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo ir ginčus, kurios Tarybos deklaracijos pagrindu tai turėtų būti padaryta. F. Roppas, rašydamas susirūpinusius laiškus dėl Tarybos deklaracijų į Berno atstovybę, per ją informaciją perduoda ir Ašmiui, atvirai jam pasakodamas apie savo pažiūras, santykius su Tarybos nariais ir Gabriu, bei prašydamas daryti jam įtaką ir neleisti jokių ekscesų. Pavyzdžiui, kovo 9 d. laiške teigia:

„Valstybės Taryba padarė didžiulę klaidą su savo paskutine proklamacija [vasario 16 d. – M. Š.] ir dėl to vėl užkirto kelią, kad Vokietija pripažintų Lietuvos valstybę <...> Prašau, kiek tik galite, nuraminkite Šveicarijos lietuvius. Jeigu iš ten pasirodys nemandagumo, skandalų ar protesto mintys, nuotaika, kurią mes bandome išsaugoti Lietuvai, bus galutinai sužlugdyta ir valstybės pripažinimas gali atsidurti pavojuje”⁷²⁵.

Turime pastebėti, kad šis pokalbis vyksta būtent tuo metu, kai LIB ima aktyviai leisti antivokiško turinio straipsnius ir knygutes – jos greičiausiai patraukia Roppo ir ministerijų dėmesį. Todėl ir Ašmio dalyvavimas matomas kaip padėsiantis stiprinti norimą liniją: jam negailima 2000 markių užmokesčio kas mėnesį, pabrėžiant „kad labai svarbu turėti raminančią įtaką ponams ten, ypač kai jie eina išvien su Gabriu”⁷²⁶.

Tačiau visiškai skirtingą požiūrį į lietuvių veiklą užsienyje atskleidžia Ober Ost karininkų užklausimai Šveicarijos ambasadai ir informacijos rinkimas apie M. Ašmį jo gimtinėje. Klausimas, ar jaunasis studentas nėra „didlietuvių“, agintuojančių mažosios Lietuvos atsiskyrimą nuo Vokietijos ir prisijungimą prie didžiosios Lietuvos, atstovas ir propagandistas, karinės valdžios pareigūnams buvo iškilęs dar 1917 m. pabaigoje, kai Ašmys neišleistas į užsienį ir bandyta įrodyti, kad šis gauna pinigus iš Jono Vileišio ir kitų Lietuvos Tarybos narių už jų idėjų sklaidą

⁷²⁴ M. Ašmio laiškas F. Roppui, 1918 02 26, PA AA, RAV Bern 477, [l.n.].

⁷²⁵ F. Roppo laiškas M. Ašmiui, 1918 03 09, PA AA, RAV Bern 478, [l.n.].

⁷²⁶ *Ibid*, [l.n.].

Prūsijos lietuvių tarpe⁷²⁷. Atsižvelgiant su koku entuziazmu jis buvo sutiktas Šveicarijos lietuvių tarpe, tai nebūtinai yra tik priešišškai nusiteikusio parapijos kunigo, pateikusio šią informaciją karinei vadovybei, išsigalvojimas: kaip matėme, dar iki kelionės į Vakarų Europą 1918 m. pradžioje Ašmys jau buvo spėjęs pasižymėti kaip perspektyvus jaunuolis ir bendros visų kraštų lietuvių tapatybės puoselėtojas.

Tiesa, tą pačių 1918 m. liepos mėnesį Vokiečių Armijos generalinio štabo pareigūnas vėl kreipiasi į Vokietijos atstovybę Berne, teigdamas, kad Ašmio veikla Šveicarijoje atrodo antivokiška ir „didlietuviška“, o jis nežinąs, kokie jo ryšiai su vietine atstovybe ir prašo patikrinti, ar jo nusistatymas teisingas. Rombergas, rašydamas kancleriui ir persiųsdamas tokį užklausimą, teigia: „Norime Jūsų Ekscelencijai pranešti, jog neturime žinių, kad studentas Ašmys būtų didžiosios Lietuvos propagandistas ar antivokiškas. Jo ryšiai su vietine delegacija nėra itin artimi, bet manau, kad galiu teigti, jog kaip rašantysis, jis dirba mūsų interesams, kiek tai įmanoma jo prastoje sveikatoje“⁷²⁸.

Taigi matome, kad Rombergas su savo komanda laikosi daug nuosaikesnio požiūrio vietos lietuvių atžvilgiu – jais pasitiki ir tiki, kad drauge veikia viena kryptimi, kurdami būsimos nepriklausomos Lietuvos ryšius ir politikos kryptis, kurios visgi drastiškai skiriasi nuo vokiečių militaristų ir juos palaikančiųjų. Iš kitos pusės, toks žaidimas vokiečių palaikymu ir parama, noras ir pasipelnėti (nebūtinai tik materialiai), ir sustiprinti savo įtaką vietos veikėjų tarpe (pvz.: prieš proantantiškai nusiteikusius Amerikos lietuvių delegatus), neprideda solidumo ir įtakos santykiuose su valstybės Taryba. Tariama jų užsienio atstovybė Šveicarijoje dažnai iškrypsta iš visiškos nepriklausomybės deklaravimo kelio ir krypsta link Juozo Gabrio atstovaujamos linijos – bet koku atveju neprarasti ryšių su Vokietija.

Tiek Mykolas Ašmys, tiek jo atstovaujama *Vokiečių-lietuvių draugija*, mus supažindina su dar viena Lietuvos valstybės atkūrimo versija – nepriklausoma Lietuva, tačiau paremta 1917 m. gruodžio 11 d. susitarimo pagrindu, su Vokietijos imperija susirišant karinėmis ir ekonominėmis

⁷²⁷ Vokietijos užsienio reikalų ministerijos laiškas laikinajam pasiuntinybės Berne patikėtiniui grafui Montgelas, 1918 06 10, PA AA, RAV Bern 479, [l.n.]; Berno atstovybės atsakymas Vokietijos imperijos kancleriui G. Herlingui apie stud. Ašmio politines pažiūras, 1918 06 28, *Ibid*, [l.n.].

⁷²⁸ G. Rombergo laiškas Vokietijos imperijos kancleriui G. Hertlingui, 1918 07 22, *Ibid*, [l.n.].

konvencijomis. Sekdami nuo 1916 m. pavasario Šveicarijos lietuvių pradėtą *atsiskyrimų* seriją, kuomet Lietuvių konferencijų metu buvo skelbiama atsirobojant tiek nuo kuriamos modernios Lenkijos, tiek nuo griūvančios Rusijos imperijos, nematome jos tęsos, kalbant apie santykius su Vokietija. Lietuvos tarybos rinkimai 1917 m. rugsėjį ir vėlesnis jos patvirtinimas konferencijomis tarsi buvo to pradžia, vainikuota gruodžio 11 d. sutartimi. Tačiau kitas Lietuvos tarybos žengtas žingsnis – Vasario 16 d. aktas – Šveicarijos lietuvių ir su jais bendradarbiaujančių vokiečių buvo sutiktas prieštarigai.

Ar tikrai vasario 16 d. Lietuva nebebuvo ta, apie kurią svajėjo šios emigrantų grupės lyderiai, todėl visomis jėgomis stengėsi išlaikyti ankstesnįjį susitarimą? Vienareikšmiškai atsakyti ir visą asmenų grupę redukuoti iki tokios perskyros negalime. Visgi, kovų dėl įtakos fone, mūsų aptariami veikėjai aiškiai išsirikiuoja pagal teorinį artimumo Vokietijai kriterijų: nuo aršiai bet kokiai priespaudai ir ryšiams su šia šalimi bei vokiečių monarchui būsimoje valstybėje besipriešinančio Vinco Bartuškos ir jo kolegų JAV lietuvių organizacijose; ribotai suvoktą nepriklausomybę reprezentuojančių Daumanto, Purickio ir Steponaičio, tačiau aktyviai siekusių stiprinti savo santykius tiesiogiai su Lietuvos Taryba; ir, galiausiai, iki tarp šios krypties ir atviro provokiškumo besiblaškančių Juozo Gabrio ir Konstantino Olšausko, kurie, su barono Roppo pagalba, augino savo įtaką Vokietijos pareigūnų akyse, bet todėl menko Lietuvos tarybos ir kitų demokratiškai ar socialdemokratiškai nusiteikusių lietuvių veikėjų tarpe.

2. Lietuviškosios monarchijos kūrimo(si) klausimas

Lietuviškosios monarchijos atkūrimas buvo svarstomas dar nuo Pirmojo pasaulinio karo pradžios, vos tik lietuvių politiniai projektai ėmė slinkti nuo autonomijos link nepriklausomybės, kurios įgyvendinimui buvo būtina pasirinkti ateities valstybės santvarką ir valdymo(si) būdą. Šveicarijos lietuvių tarpe monarchistiniais projektais, nors ne vieninteliis, pasižymėjo Juozas Gabrys. Nepaisant to, kad jo socialdemokratinės pažiūros formavosi dar Didžiojo Vilniaus seimo ir 1905 m. revoliucijos fone, pradėjęs bendradarbiavimą su Vokietijos imperijos pareigūnais ir persikėlęs į Šveicariją Gabrys kaip mat ėmėsi kurti strategijas, kaip būtų galima įkomponuoti Lietuvą į Vokietijos imperiją ir taip paskelbti pasauliui apie lietuvių intencijas kurti dalinai savarankišką valstybę.

Nors Pirmojo pasaulinio karo tendencijos pranašavo imperijų byrėjimą ir skaldymąsi, toks valstybingumo modelis – aristokratinis ar monarchinis – daugeliui Rusijos imperijoje gimusių lietuvių intelektualų visgi buvo pavyzdys. Ne išimtis ir Gabrys, kuris siekdamas savo kaip Lietuvos atstovo pripažinimo Europos intelektualų ir politikų sferose, bandė įrodyti Lietuvos pajėgumą rikiuotis į vieną gretą su senosiomis valstybėmis būtent per praeityje egzistavusios galingosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės suvereniteto tęstinumą ir valstybingumo legitimumą. O viduramžių ir naujųjų laikų Lietuvos galybės ramstis buvo būtent monarchija: Gabrio pažiūrose itin neišsiskyrusi kaip pagoniška ar krikščioniška – svarbu *lietuviška* ir *galinga*. Tiesa, istorinės atminties ir jos suaktualinimo linija negali būti matoma kaip vienintelė, kurį lėmė Gabrio ir jo kolegų Šveicarijoje angažavimąsi monarchijos projektams. Tai greičiau buvo viena iš paskatų. Kita buvo noras pritapti eizėjančiame, bet vis dar galingame senosios monarchinės Europos politikos lauke, pasisakant už tradicinių politinių vertybių išlaikymą, gynybą bei šių „privilegijų“ suteikimą Lietuvai. Konstitucinė monarchija buvo matoma kaip tinkamiausias būdas lietuvių tautos ambicijoms patenkinti. Nors neseniai susiformavusios moderniosios tautos, bet su dideliu užmoju siekiančios atsikovoti savo istorinį valstybingumą.

Šioje istorijoje apie norimą susigrąžinti karališką didybę susipina tiek Gabrio išgalvotos naujienos, į Europos laikraščius siųstos dar 1915 m. pabaigoje apie lietuvius, kviečiančius jų valstybės sostą užimti kurį nors iš žymių dinastijų atstovų, tiek konkretesnę formą įgavę raštu pateikti projektai (pvz.: prie 1916 m. vasaros įvykių aptartas *Modernios Lietuvos atstatymo projektas*, Šveicarijos lietuvių siūstas įvairių šalių atstovams), tiek, žinoma, 1918 m. pavasario – vasaros įvykiai, kuomet atsivėrė reali galimybė išbandyti lietuviškos monarchų dinastijos kūrimo planus. Šis etapas svarbus kaip įsiterpęs tarp Vasario 16 d. Akto paskelbimo ir pirmosios Lietuvos vyriausybės sudarymo. Trumpas lietuviškosios monarchijos gyvavimo epizodas (1918 m. liepa–lapkritis) iš tiesų apima daug daugiau tiek laiko, tiek erdvės prasme, negu tie keli mėnesiai kuomet oficialiai Lietuvos karaliumi Mindaugu II Valstybės tarybos buvo išrinktas Viurtembergo kunigaištis Vilhelmas von Urachas. Šioje disertacijos dalyje sieksime išnagrinėti, kaip bandymas Lietuvoje įsteigti monarchiją siejosi su ankstesniais Šveicarijos lietuvių mėginimais propaguoti tokią valdymo formą. Taip pat analizuosime, koks buvo jų tiesioginis indėlis ir veikimas Tarybai svarstant monarchijos klausimą, ir kaip tai atsiliepė tiek tolesnei

Lietuvos valstybės savarankiškumo raidai, tiek pačių *šveicariečių* politinei bei diplomatinei veiklai.

2.1. Vokietijos pastangos plėsti imperiją ir Šveicarijos lietuvių atsakas

Panašiai kaip šis poskyrio pavadinimas skamba ir pirmosios J. Gabryso autobiografijos vieno skyriaus įvardijimas – „Vokietijos susidomėjimas Lietuva ir pastangos to išvengti“. Kalbėdamas apie tai, kokie aneksijos ir okupacijos planai buvo gvildenami vokiečių militaristų tarpe dar iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios ir būsimo Lietuvos teritorijos užėmimo, Gabrys teigia, kad vokiečiams prisiminus „Saksų laikus“ ir norint susigražinti Lietuvą kaip Reicho žemę, visą Šveicarijos organizacijų veiklos laiką buvo stengiamasi išvengti lietuvių izoliacijos ir jų valstybingumo užmiršimo⁷²⁹. Ši mintis į 1918 m. ir ankstesnius svarstymus apie monarchiją siūlo žvelgti iš dviejų to meto lietuvių matytų perspektyvų. Pirma, buvo matoma ir suprantama, kad Vokietijos imperija užkariautose teritorijose Rytuose siekė ne tik neleisti lietuviams ar latviams jų kontroliuoti, bet ir vykdė kolonizaciją, remiamą iki tol Baltijos pakrantėje gyvavusių vokiečių didikų bendruomenių. Antra, nenorėta, kad ten gyvenusios tautos taptų savarankiškos politiškai – taigi, skatinamas jų organizacijų užmiršimas ir izoliacija. Istoriografijoje gana plačiai aprašyta *kas* buvo norima daryti su Lietuva ir kokie projektai tam svarstyti⁷³⁰.

Būtent 1918 m. pavasarį jų dar labiau padaugėjo – keitėsi ne tik karinė Vokietijos situacija, bet ir spaudimas imperijos viduje karinei valdžiai keisti požiūrį į iš Rusijos perimtų kraštų ir juose gyvenančių tautų kontrolę. Šveicarijos lietuvių organizacijų atstovai, stebėdami šias tendencijas tiek Europos, tiek Vokietijos politikoje, nekantriai laukė galimų permainų ir realaus Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo, laikinosios vyriausybės sudarymo bei Steigiamojo Seimo sušaukimo. Naujai aktualus tapo ir valstybės valdymo formos bei jos lyderio klausimas. Taigi, pakartotinius Šveicarijos lietuvių bandymus atkreipti pasaulio dėmesį į norimą (at)kurti

⁷²⁹ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 217–218.

⁷³⁰ B. Colliander, *Die Beziehungen zwischen Litauen...*, p. 187–192; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 217–220; W. Sukiennicki, *East Central Europe...*, p. 668–669; A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 31–34; R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo...*, p. 146.

lietuvišką monarchiją gerai apibūdina Antano Steponaičio atsiminimuose išsakytos mintys apie realius ir menamus kandidatus:

„Jau 1916 m. rudenį Šveicarijos lietuviai paleido „antį“ šveicarų ir entantės spaudoj, būk, kuriama Lietuva su sostine Vilniumi ir kviečiamas Prūsijos princas Eitelis Fridrikas valdovu. 1917 m. sausio 31 d. prancūzų „Le Temps“ įdėjo žinią, jog vasario mėn. bus įkurta karalystė Lietuva. Balandžio mėnesį rašė „Le Matin“ (4 d.) ir „Paris-Midi“ (11 d.) apie kandidatūras princų Eitelio ir Oskaro į Lietuvos ir Kuršių sostus. <...> Minimų metų pabaigoj, kada atst. Erzbergeris susipažino su lietuvių klausimu, pasiūlė hercogą Vilių Urachą, Viurtembergo grafą, į karalius, tada vėl pradėta kalbėti apie Lietuvos nepriklausomybę. Jo kandidatūra buvo labiau priimtina lietuviams, negu kieno kito, nes jis buvo katalikas, malonus žmogus, turįs šeimą; paklaustas ir pats susidomėjo Lietuva ir neatsiėmė savo kandidatūros“⁷³¹.

Nors aišku, kad ir patys lietuvių veikėjai Šveicarijoje suprato, kad viešai skelbdami apie kurio nors Europos princo siekius tapti tuo metu dar neesančios Lietuvos karaliumi, greičiausiai neduos jokie realaus postūmio lietuvių politinio savarankiškumo klausimo svarstymuose, tačiau tai naudojo kaip reklaminį triuką, frazę, turinčią atkreipti skaitytojo dėmesį į mažos šalies dideles ambicijas. Tai buvo dar parankiau tada, kai buvo skelbiama jog šį naujai kuriamą sostą bus kviečiamas užimti kuris nors garsus galingos valstybės princas (pvz.: Vokietijos kaizerio sūnus).

J. Gabrys dar 1915 m. rudenį, vos Vokietijos imperijai išengus į jo tėvynę, ėmė naudotis tokiomis propagandinėmis „antimis“. Kaip matėme pirmajame skyriuje, jis skubėjo teikti projektus, kaip jo manymu turėtų būti įgyvendinami kartais net visiškai nerealistiniai sumanymai. Šie siūlymai varijavo nuo Lietuvos sujungimo su Latvija iki Lietuvos-Baltarusijos-Ukrainos federacijos, bandant apeiti Lenkijos įtaką. Tačiau Gabrio ir monarchijos santykis – vienas iš sudėtingiausių klausimų šios įvairialypės asmenybės pažiūrose. Nors save pristatydamas kaip demokratinės krypties partijų Lietuvoje kūrėją, Gabrys beveik visuose iš Šveicarijos Vokietijos valdžiai teiktuose projektuose naujai kuriamai valstybei siūlo monarchinį valdymo būdą. Nors, žinoma, tai konstitucinės monarchijos siūlymai, tačiau nė viename nerasime kitokios krypties – prezidentinės ar parlamentinės valdžios kūrimo perspektyvų. Pats Gabrys tokį savo polinkį plačiai komentuoja pirmojoje autobiografijoje, kurioje teigiama, kad „monarchija buvo svarstoma kaip teorinė galimybė mūsų šaliai“, jokių būdu neprimetant

⁷³¹ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 171.

jos kaip galutės valdymo formos⁷³². Tačiau pakartotiniams bandymams kreiptis į Antantę nedavus pozityvios naudos, Lietuvai vis dar grėsė pavojus tapti Vokietijos kolonija, todėl, pasak Gabrio, imtos svarstyti galimybės, kaip tam užkirsti kelią, todėl ir prisiminti karo pradžios projektai, konstitucinę monarchiją matant kaip tuo metu realiausiai įgyvendinamą valdymo formą, priimtina daugumai Europos valstybių.

Tačiau kaip jau minėjome, šioje naujų karalysčių planavimo ir strategavimo vajuje, apėmusiame ne tik lietuvius, išsiskiria 1918 m. vasara, kuomet buvo jaučiamas karo pabaigos artėjimas ir laukiamas pokarinis taikos kongresas, kuriam reikėjo būti pasiruošus – tai yra suformulavus ir išgryninus norimos kurti naujos valstybės etninius, teritorinius ir valdymo formos reikalavimus. Gabrys atsiminimuose neslepia, kad dar nuo 1917 m. pabaigos jis su kolegomis lankėsi pas įvairius „laisvus“ princus ir jų atstovus, bandė juos sudominti Lietuvos klausimu ir valdžios steigimo ten galimybėmis⁷³³. Aišku, šie dažnai megėjiški ir pusiau neoficialūs apsilankymai neapsėjo be įvairių kuriozų. Turbūt vienas linksmiausių savamokslių diplomatų elgesio niuansų buvę jų susitikimai su aukščiausio rango aristokratais, kuriuos Gabrys pasakoja kvietęsis į savo *Villa Messidor* Lozanoje. Štai kaip jis apibūdina savo ir kolegų susitikimus su „Don Alphonso“ Ispanijos monarchų dinastijos atstovu ir Gabrio favoritu į Lietuvos sostą:

„Man teko daug kartų matytis su Don Alfonso Lozanoj – Beau Rivage, Berne, Zuriche – viešbuty Dolder. Aš jam pristačiau kai kuriuos mano bendradarbius: kan. Alšauską, Dr. Bartušką, Dr. Purickį. Nors aš iš anksto išaiškinau, kokio etiketo turėjo laikytis aukštoj karališko princo draugijoje, tačiau teorija žymiai skyrėsi nuo praktikos: Alšauskas nenorėjo skirtis su savo dangčiu. Dr. Bartuška su kaliošais, sako: „da kas pavogs prieškambarį“, trečias – Dr. Purickis, nors įspėtas, negalėjo susilaikyti nekrapštes nosies. Galima įsivaizduoti, kokį įspūdį tai darė princui ir ypač jo žmonai – princessai...“⁷³⁴.

Bet nepaisant improvizuotos diplomatijos, reikmė Šveicarijos lietuviams rasti *savo* kandidatą, pateikti jį kaip alternatyvą entuziastingiems Vokietijos ketinimams įsteigti Lietuvoje nuo imperijos priklausomą valdovą, buvo vertinta itin rimtai. Gabrys pasakoja apie Lozanoje ir Ženevoje vykusias pažindinimosi su galimais kandidatais operacijas, nes iš tiesų tuo

⁷³² J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 221.

⁷³³ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 361–367.

⁷³⁴ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 363.

metu Šveicarijoje telkėsi nemažai kariaujančios Europos aristokratijos atstovų, kurie dairėsi į byrančių senųjų imperijų gabalėlius. Gabrys, pasakodamas apie savo preferencijas, negaili pagirų dosniai nuo karo nukentėjusiems lietuviams aukojusiems Ispanijos ir Parmos Burbonų atstovams, išskirdamas šiuos kaip neutralios kare valstybės kandidatus į lietuviškąjį sostą. Taip pat jis pabrėžia, kad buvę „svarbiausia man ir Lietuvai – atskirti Lenkijos ir Lietuvos karalystes ir karalius“⁷³⁵. Tad visi būsimos monarchijos projektai buvo skirti atsiriboti nuo Lenkijos pusės siūlomų valstybinių darinių ir bendrai valstybei valdyti siūlomų kandidatų – tokie iš Gabrio pozicijos buvo matomi ir kilmingi senųjų lenkakalbių Lietuvos aristokratų palikuonys.

Kadangi, kaip minėjo Steponaitis, nuo 1917 metų pabaigos princo Uracho, kaip kandidato į Lietuvos sostą, vardas buvo minimas Erzbergerio ir kitų vokiečių parlamentarų tarpe, Gabrio siekis surasti kitą kandidatą taip pat dviprasmiškas: nors derybose su Vokietijos Reichstago atstovais remiami visi jų sumanymai ir dėkojama už pagalbą Lietuvos klausimo kėlimui aukščiausiose Vokietijos valdžios sferose, greta veikiama, kad jiems palankiausias kandidatas nebūtų tapatinamas su Šveicarijos lietuvių idėjomis. Čia galime įterpti Gabrio paaiškinimą, kodėl jo nežavėjo Uracho kandidatūra ir pats rinkimo principas. Lygiagrečiai reikia pažvelgti ir į aktyvius jo ir kolegų veiksmus, kurie ne visuomet sutapo su tais, kuriuos jie vėliau siekė įtvirtinti egodokumentuose kaip *teisingai* prisimintus.

J. Gabrys kunigaikštį Urachą pristato kaip Tarybos išrinktą kandidatą, už kurį ji nubalsavusi nepaisant siūlymų iš Šveicarijos. Nors patį kunigaikštį jis apibūdino kaip „gerą vyrą ir Lietuvos patriotą švabą“, pats jo išrinkimas Gabriui atrodė neteisėtas: „Aš prieštaravau dėl pačio rinkimo principo – Taryba pati negali nuspręsti valstybės valdymo formos, tai gali padaryti tik konstituanta“⁷³⁶. Kitas argumentas – tai naujojo karaliaus lietuviškosios specifikos nesuvokimas ir iš principo blogas naujos dinastijos kūrimo bandymas. Prisimindami senuosius Gabrio siūlymus dėl

⁷³⁵ 1918 m. pabaigoje pasakojant apie karaliaus rinkimus ir jų baigtį, dvejuose skirtinguose šaltiniuose išvardijami tie patys kandidatai, pabrėžiant, kad pirmasis yra LTT „favoritas“: 1) Princas Alfonsas, Orleano ir Burbonų dinastijos, Ispanijos infantas ir Alfonso XII pusbrolis; 2) Feliksas, Parmos kunigaikštis, imperatorienės Zitos brolis; 3) Kunigaikštis Rene, Felikso brolis; 4) Ferdinandas, Barvarijos princas, Ispanijos infantas; 5) Kunigaikštis Urachas, Wittensbachų šeimos, gimęs Monake (VUB RS, f. 155, b. 996, [l. n.]; LCVA, f. 668, ap. 2, b. 8, l. 25).

⁷³⁶ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 223.

monarchijos, turime sutikti, kad jo kandidatų paieškos buvo orientuojamos į stabilų ir valstybes valdančių šeimų narius, ieškant tiek protekcionizmo, tiek neutralumo. Apie Uracho išrinkimą kalbėdamas tarptautinės politikos kontekste, Gabrys jį gretina su situacija, jeigu Elzase (Vokietijos ir Prancūzijos ginčytinoje teritorijoje) būtų išrinktas vokiečių ir Prancūzijos panosėje kurtų „neutralią“ karalystę. Taigi, vokiečių valdovas jam niekaip nesiasocijavo su nepriklausoma ir sava dinastija, o tik su vienu iš aneksijos ar okupacijos variantų, galinčių diskredituoti lietuviškuosius rinkimus Antantės aktyse.

Lietuvos palyginimas su Elzasu jam atrodė svarbus dar ir dėl to, kad aptariamas kandidatas kaip tik tuo metu kaip Vokietijos armijos generolas ten kovojo prieš Prancūzijos kariuomenę. Ir čia galime matyti du būdus paaiškinti tokią Gabrio minčių seką: arba jo troškimas dėmesys ir lūkesčiai laukiant paramos ir pritarimo iš Antantės valstybių pusės buvo itin pervertinti, arba Urachas nebuvo palankus asmeniniams politiniams interesams kaip barono Roppo ir Erzbergerio kandidatas (o dar ir remiamas Tarybos) taigi, nepaliekantis šansų Gabrio įsitvirtinimui valdžioje, šiuo atveju naujojo monarcho „dvare“. Tiesa, Gabrys mini, kad būtent parama, kurios iš jo laukė ir negavo Erzbergeris savo kandidatui į sostą, tapo jų kivirčo ir pozicijų išsiskyrimo pradžios tašku⁷³⁷.

Tuo tarpu verta pažvelgti ir į kitų Šveicarijos lietuvių organizacijų narių pažiūras šiuo klausimu. Pavyzdžiui, Vincas Bartuška, nors laikęs save respublikoniškų pažiūrų, atsiminimuose dėl karaliaus rinkimų ir monarchijos kūrimo Lietuvoje neišreiškia neigiamos pozicijos. Pasakodamas, apie Vokietijos intirigas ir siekius Lietuvoje kurti sau pavaldžią monarchiją, siūlant ją saksų ar prūsų kunigaikščiams, jis Uracho rinkimus ir kandidatūrą mato kaip Vilniaus Tarybos sprendimą: „Atmosfera buvo be galo įtempta. Lietuva nenorėjo nė Wilhelmo, nei Saksonijos kunigaikščio. Tarybos norėta savosios dinastijos ir ėjo slapti susinešimai su Urachu ir galutinai buvo nuspręsta kviešti jį Vilniun karalium. Net buvo jau užsakytas jam karaliaus vainikas⁷³⁸. Nors „surakinta ir be laisvės“ Taryba, anot Bartuškos, apstulbino vokiečius karaliaus rinkimais, o „mūsų Informacijos Biuras pasiskubino pranešti apie tai plačiajam pasauliui liepos 19 d.“ Perteikdamas pranešimo turinį, Bartuška teigia, jog svarbiausia buvo paskelbti, kad

⁷³⁷ M. Erzberger, *Erlebnisse im Weltkrieg...*, p. 190–195; J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 368–371.

⁷³⁸ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 195.

Urachas sutinkąs su Mindaugo II vardu ir su karūnos priėmimo sąlygomis, atkurdamas ryšį su senovės valdovais ir įkurdamas naująją dinastiją⁷³⁹.

Toliau pateikdamas Vokietijos laikraščiuose po kelių dienų pasirodžiusią kritiką šioms rinkimams, Bartuška pabrėžia, kad į ją buvo uoliai atsakinėjama Šveicarijos spaudoje ir LIB leidiniuose, siunčiami pranešimai, paneigiantys gandus apie esą išgalvotą Uracho sutikimą, Tarybos skilimą ar rinkimus be Vokietijos žinios. Taigi, uoliai stengtasi ginti tiek pačią Tarybą, bandžiusią sustiprinti savo įtaką priimant politinius sprendimus, tiek jos įvykdytą monarchijos paskelbimą. Asmeninės nuomonės apie monarchijos tinkamumą to meto Lietuvai Bartuška neišreiškia, bet iš jo tekstų tiek *Pro Lituania* leidinyje⁷⁴⁰, tiek cituotų atiminimuose, aišku, kad šį Tarybos žingsnį jis palaikė ir matė kaip tinkamą bandymą siekiant užtikrinti realią valdžią lietuviams.

Antanas Steponaitis atiminimuose rinkimus ir jų priešistorę apibūdina trumpai: 1918 m. gegužę vokiečių laikraščiai skelbia apie unijos neišvengiamybę Lietuvai, birželio pradžioje Taryba pasisako už Uracho kandidatūrą, vyksta susitikimas su juo ir jis priima 12 punktų sąlygas valdymui, o liepos pradžioje jas pasirašo. Taigi, liepos 11 d. padaromas „didelis žygis“ paskelbiant Lietuva konstitucine monarchija⁷⁴¹. Nors Steponaitis užsimena, kad „lietuviai, tikrai sakant, daugumoj skeptiškai žiūrėjo į monarchiją“, toliau apie rinkimų užkulius ir vėlesnius LTT veiksmus perpasakoja iš keliais metais anksčiau pasirodžiusių Bartuškos atsiminimų. Tiesa, cituodamas dokumentus ir iš Klimo sudaryto dokumentų rinkinio, ir iš mokslinės B. Colliander studijos⁷⁴². Vėlesniuose atsiminimuose šis Šveicarijos lietuvių veikėjas Uracho rinkimus ir debatus dėl jų atpasakoja taip pat itin glaustai ir neišreiškia savo asmeninio požiūrio⁷⁴³.

Abu aptarti lietuvių intelektualai išreiškia bendrą Tarybos ir Lietuvių tautos tarybos poziciją, kad „savo“ monarcho rinkimai buvęs atsakas Vokietijos valdžios planui Lietuvą susaistyti personaline unija su kuriuo nors iš Vokietijos kunigaikščių. Tik Gabrys aktyviai pasisakė už kitą kandidatą negu Wilhelmas von Urachas ir jo prieštaraujanti pozicija atrodo aštriausia. Jis taip pat pasisakė prieš Tarybos teisę nuspręsti kokia valdymo

⁷³⁹ *Ibid*, p. 197.

⁷⁴⁰ *Pro Lituania*, 1918, nr. 8, p. 259–261.

⁷⁴¹ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 172–173.

⁷⁴² *Ibid*, p. 172–175.

⁷⁴³ A. Steponaitis, *Tėvynėje ir pasauly...*, p. 129–130.

forma bus Lietuvos valstybėje. Tačiau tokias mintis išgryninome iš retrospektyvinių, taigi, apipintų skirtingomis intencijomis ir sąlygomis juos tokius pateikti, pasakojimų apie save ir savo veiklą. Todėl privalome pažvelgti į pirminių šaltinių dokumentuotą įvykių eigą, kad patikslintume, kokią poziciją karaliaus rinkimų atžvilgiu tuomet užėmė Šveicarijos lietuvių organizacijos ir ar iš tiesų padėjo šios žinios sklaidai bei deryboms su Vokietija dėl didesnio savarankiškumo pripažinimo Lietuvai.

2.2. Karaliaus rinkimai 1918 m. liepą ir Lietuvių tautos tarybos veiksmai

Dar 1918 m. kovo 1 d. Lietuvių tautos tarybos posėdyje buvo aptarti Lozanoje apsilankiusių vokiečių pasiuntinių ketinimai ir pažadai, kurie siejosi su Lietuvos nepriklausomybės patvirtinimu ir monarchijos Lietuvoje skelbimu. Šios dienos LTT protokole užfiksuota, kad Lietuvai siūlomi draugiški santykiai su Vokietija, o tapti karaliumi daugiausiai šansu turi kunigaikštis W. Urachas. Jo kandidatūra į Lietuvos sostą Berlyne besirūpinantis ir Vokietijos pareigūnų sluoksniuose gerai žinomas K. Olšauskas buvo ne tik pagirtas už uolų darbą, bet ir nurodytas kaip realiausias kandidatas į Vilniaus vyskupas⁷⁴⁴. Nors konkrečių pareigūnų (įvardintų *Vaško* ir *Dešrius* slapyvardžiais) kol kas identifikuoti nepavyko, šie žmonės minimi ne viename protokole: arba jie kaip informatoriai-tarpininkai lankosi susitikimuose su LTT nariais, arba šie vyksta į Berną gauti žinių apie naujausius derybų Berlyne poslinkius. Toks bendravimo tinklas atskleidžia, kad ne vien Gabrys, bet ir Bartuška, Daumantas, Purickis ir netgi Steponaitis periodiškai susitikinėjo su Vokietijos pasiuntinybės darbuotojais. Tiesa, ne visuomet su tais pačiais ir ne visuomet derindami savo veiksmus tarpusavyje.

Taigi, ne tik Juozas Gabrys keitėsi slapta informacija su Vokietijos pareigūnais ir negalime teigti, kad Gabrio nepasitikėjimas kitais LTT nariais lėmė jo veikimą jiems „už nugaros“. Savarankiškai veikė ir ryšius mezgė visi, tik Gabriui tai sekėsi šiek tiek geriau negu kitiems ir jis nematė reikalo informuoti kolegas apie svarbiausius savo žygius. Toks veikimo būdas tikrai nepadėjo kilus konfliktams – apie LTT vienybės sueižėjimą dar turėsime progos pakalbėti kitame skyrelyje – tačiau ir karaliaus klausimas Šveicarijos

⁷⁴⁴ LTT posėdžio protokolas, 1918 03 01, VUB RS, f. 155, b. 996, [l. n.].

lietuvių tarpe buvo aktualus visiems, nors ne visų vienodai suprastas ir bandytas spręsti.

A. Steponaitis atsiminimuose pastebi, kad 1918 kovo mėnesį „vokiečių spauda smarkiai komentavo Lietuvos monarcho klausimą ir su juo stengėsi sujungti priklausomumo nuo Vokietijos klausimą“⁷⁴⁵. Ši mintis buvo plėtota istoriografijoje ir yra išsamiai išnagrinėta dar tarpukario istorikų⁷⁴⁶. Istoriografijoje taip pat yra aptarti ne tik personalinės unijos projektai, bet ir skirtingų Vokietijos politinių partijų ar lietuvių išėivijos centrų kandidatai į Lietuvos karalius⁷⁴⁷. Pavyzdžiui, R. Lopata teigia, kad Tarybos entuziastingas palaikymas Urachui buvo paremtas jos konservatyviosios dalies pritarimo Vokietijos Reichstago daugumos stabilizacijos Rytų Europoje programai – į Lenkijos ir Lietuvos sostus išrinkus Viurtembergo dinastijos atstovus garantuoti stabilumą šiose šalyse ir sumažinti nesutarimus tarp lenkų ir lietuvių⁷⁴⁸. Todėl buvo organizuojami Tarybos prezidiumo pasitarimai rinkimų klausimu ir bandoma susisiekti su pačiu kandidatu – J. Purickio ir K. Olšausko delagacija pas hercogą Štutgarte lankėsi gegužės 24–26 dienomis⁷⁴⁹. Apie šiuos Tarybos planus ir jos aptariamus kandidatus Šveicarijoje buvo žinoma, šis vizitas minimas ir atsiminimuose, pridėdant, kad grįžtant iš susitikimų su kunigaikščiu, vienas iš delegatų lankėsi ir pas čia reziduojančius lietuvius⁷⁵⁰. Taigi, abu politikos centrai veikė vieningai ir siekė užkirsti kelią suplanuotos personalinės unijos su Vokietija įgyvendinimui.

Pavyzdžiui, Berno pasiuntinybės korespondencijoje randame, kad dar 1918 m. gegužės 3 d. Rombergas Vokietijos imperijos kancleriui persiuntė Lietuvių informacijos biuro komunikatą, kuriame teigiama, kad lietuviai nenori personalinės unijos, todėl kol kas jokie karaliaus rinkimai nebuvo vykdomi ir nė vienas iš kariaujančių šalių lyderių negali būti svarstomas kaip pretendentas į sostą⁷⁵¹. Prie to dar pridėdama, kad Gabrys

⁷⁴⁵ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 169.

⁷⁴⁶ B. Colliander, *Die Beziehungen zwischen Litauen...*, p. 167–168; M. Urbšienė, *Vokiečių karo meto spauda...*, p. 205–209.

⁷⁴⁷ W. Sukiennicki, *East Central Europe...*, p. 674–686; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 218–224; R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 155–156.

⁷⁴⁸ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 157–158.

⁷⁴⁹ R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 158.

⁷⁵⁰ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 122.

⁷⁵¹ G. Rombergo pranešimas Vokietijos imperijos kancleriui G. Hertlingui, 1918 05 03, PA AA, RAV Bern 478, [l. n.].

pasiuntinybei žodžiu paaiškino, kas šis komunikatas yra gautas iš lietuvių organizacijų Amerikoje per JAV ambasadą Šveicarijoje ir jį siunčiant grasinama nutraukti visus santykius su kitomis lietuvių organizacijomis, jeigu jos vykdys karaliaus rinkimus Vokietijos okupuotame krašte. Iš šios situacijos Gabrys bando išsisukti Rombergui aiškinadmas, kad Šveicarijos lietuviai ir patys nenori būti paveikti tokios grėsmės jų laisvam pasirinkimui, tačiau taip pat supranta, kad išsiskyrimas su amerikiečiais neišvengiamas ilgojoje perspektyvoje, nes norima išlaikyti glaudžius ryšius su Vokietijos reichu. Tad Gabrys per Rombergą siūlo padaryti „pertrauką“ monarchų siūlymams kol iš Amerikos lietuvių laukiama 1 mln. dolerių propagandos tikslams Europoje ir Lietuvių tautos taryba bijo jų negauti, jeigu eis į atvirą konfliktą su amerikiečių atstovais.

Rugpjūčio mėnesio telegramoje iš Berno atstovybės į Vokietijos užsienio reikalų ministeriją kartojamas panašus motyvas: laukiama į bendrus pasitarimus atvykstant JAV delegatų, todėl Gabrys prašo išleisti iš Lietuvos „patikimus Tarybos narius“, kurie galėtų pasipriešinti monarchijos oponentams⁷⁵². Taigi, matome kad Gabrys ne pirmą kartą bando išlaviruoti tarp amerikietiškojo ir vokiškojo finansavimo šaltinių, per daug nenusileidžiant nei vieniems, nei kitiems. Tačiau nors motyvacija remti monarchizmą LTT narių tarpe buvusi skirtinga, iš Šveicarijos į viešumą buvo komunikuojama vieninga ir pozytyvi nuomonė šiuo klausimu.

Prie gegužės mėnesio pranešimo randame pridėtą minėto LIB komunikato kopiją, taigi galime jį pacituoti:

„Sklindant šurmuliui, ar sudarys Lietuva personalinę uniją su Vokietijos imperija, ar išvis vokiškos šeimos princas užims Lietuvos sostą, pabrėžiamas ypač saksų vardas, kaip ir kiti kandidatai. Todėl Aukščiausioji Lietuvių Tautos Taryba deklaruoja:

- I) Kad Lietuva, pretenduojanti į visišką nepriklausomybę, net nekelia unijos klausimo jokia forma, su jokia kaimynine valstybe;
- II) Kad Tarybos daugumos monarchistinės nuostatos pilnai žinomos, tačiau ji dar nenusprendė dėl jokio karališkosios šeimos nario, tačiau pabrėžia, kad nei dabar, nei vėliau neieško sosto įpėdinio tarp kariaujančių šalių. Svarstomos įvairios neutralių princų kandidatūros⁷⁵³.

⁷⁵² Th. Benthmanno-Hollwego telegrama Vokietijos Užsienio reikalų ministerijai, Bernas, 1918 08 07, PA AA, RAV Bern 480, [l. n.].

⁷⁵³ LIB komunikatas, [1918 m. gegužė], PA AA, RAV Bern 478, [l. n.].

Įdomu tai, kad komunikato turinys iš tiesų sutampa su Juozo Gabrio skelbtomis idėjomis apie neutralios šalies princo kandidatūrą į Lietuvos sostą ir visiškai neprimena griežto monarchijos, kaip tinkamos naujai valstybei valdymo formos, paneigimo. Taigi, tariama Amerikos lietuvių įtaka sustiprinta (greičiausiai Gabrio iniciatyva) ir naudota tam, kad atitolinti galimus privestinius monarcho rinkimus, iš principo neneigiant lietuvių siekio turėti karalių. Kol tokie rinkimai nevyko ir nebuvo apsispręsta iš Vokietijos pusės, ar suteikti Lietuvai trokštamą savarankiškumą ir atskirą valdovą, buvo laiko išsiaiškinti galios santykius lietuvių organizacijų viduje ir vykdyti slaptas „rinkimines kampanijas“ už savo kandidatą. Žinome, kad tie pora mėnesių iki Vilniuje įvykusių rinkimų nebuvo itin sėkmingi dalies Šveicarijos lietuvių remiamiems kandidatams, o monarchijos oponentus vis labiau erzino tokios derybos, nuolaidžiavimas Vokietijos pažadų perleisti krašto valdymą lietuviams nevykdymui ir okupacijos naštos Lietuvai nemažėjimas. Šios priežastys lėmė, kad Tarybos prezidentas Vilniuje suskubo organizuoti karaliaus rinkimus 1918 m. liepos pradžioje, tuo nustebindami tiek Vokietijos pareigūnus, tiek Šveicarijos lietuvius, kurie visgi sutiko paskelbti apie rinkimus ir Wilhelmui von Urachui suteiktą titulą.

Žinia apie Tarybos Vilniuje išrinktą karalių Šveicariją pasiekė per Berlyną, kur J. Šaulys šią žinią perdavė liepos 15 d., pridurdamas, kad Lietuvos Taryba keičianti pavadinimą į Valstybės Tarybą⁷⁵⁴. Iš Berlyno į Šveicariją atvykęs Olšauskas šią informaciją paskleidė čia buvusių lietuvių tarpe⁷⁵⁵. Atsiminimuose Steponaitis polemizuoja su Bartuškos minima liepos 11 d. kaip karaliaus rinkimų diena, teigdamas, kad tai buvo patvirtinta liepos 13 d., kuomet iš Tarybos pašalinti prieš monarchiją protestuojantys nariai ir kooptuoti 6 nauji nariai, tarp kurių ir J. Purickis⁷⁵⁶. Žinoma, Šveicarijos lietuviams kolegos išrinkimas į Tarybą buvo svarbus, tačiau pats išrinkimo faktas ir klausimas, kaip apie tai paskelbti Europai, buvo dar svarbesnis. Lietuvių informacijos biuro pranešimas apie karaliaus išrinkimą pasirodė liepos 19 d.⁷⁵⁷ J. Gabrys prisimena, kad ilgai svarstė, ar teisėta viešai skelbti apie tokius rinkimus ir Tarybos patvirtintą kandidatą, vadindamas tai

⁷⁵⁴ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas...*, p. 98; R. Lopata, *Lietuvos valstybingumo raida...*, p. 160.

⁷⁵⁵ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 372.

⁷⁵⁶ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 174; V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 197–199.

⁷⁵⁷ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 197; J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 373.

„operetine karalija“, tačiau jį įtikino galimas Vokietijos dienraščių puolimas prieš Urachą ir Tarybos persivadiniimą „Valstybės Taryba“, todėl nusprendė LIB proklamacijoje išnaudoti įvykusių rinkimų netikėtumą⁷⁵⁸.

Pokalbiuose su Vokietijos pareigūnais 1918 m. birželio pabaigoje savo viloje Gabrys drauge su Bartuška ir Steponaičiu yra išsakę mintį, kad Lietuvoje esą apie 80 procentų monarchistų, bet greta esanti respublikonų mažuma yra itin galinga ir paveiki⁷⁵⁹. Ne itin aišku, ar šiame pasakojime turėta omenyje Taryba, politikų ar intelektualų aplinka, ar visų Lietuvos gyventojų nuotaikos, tačiau aišku, kad buvo pasitikima savo konstitucinės monarchijos projektu ir užtikrintai kalbama apie Lietuvos padėtį, nepaisant kiek realiai būta žinių apie tikrąją situaciją.

Tačiau praėjus beveik mėnesiui po rinkimų, Rombergo Vokietijos kancleriui išsiųstoje ataskaitoje apie Lietuvos sosto klausimą randame pokalbio su Gabriu raportą ir kitokį jo (ne)įsitraukimo į karalystės skelbimo reikalus paaiškinimą – beveik visą liepos mėnesį Gabrys buvo išvykęs atostogų, todėl anksčiau negalėjo nieko papasakoti apie rinkimus ir Tarybos iškeltą kandidatą⁷⁶⁰. Pokalbio metu jis teigė, kad LTT Lozanoje žinojo apie kolegų Vilniuje ketinimus ir slapta vykdytus susitikimus su Urachu be Vokietijos valdžios žinios. Jis taip pat pridūrė, kad turįs dokumentą, patvirtinantį Uracho pasižadėjimus Lietuvai ir sutikimą užimti sostą, tačiau nėra įgaliotas jų parodyti pasiuntiniui. Tačiau buvo perpasakotas sutarties turinys: hercogas sutinka su dviejų parlamento rūmų konstitucinės monarchijos valdymo modeliu, pažada didžiąją laiko dalį leisti Lietuvoje ir mokytis lietuvių kalbos⁷⁶¹. Apie pačių rinkimų detales Gabrys teigė negalįs pasakoti, tačiau vos gavę žinią apie išrinktą monarchą, LIB kitą dieną ją viešai paskelbė. Įdomiausias ir visgi labiausiai nuo vėlesnių Gabrio atsiminimų apie aršų priešinimąsi nutolęs aspektas atrodo šiame raporte minimas teiginys, kad jis tikslingai išėjęs atostogų tuo metu, kai buvo sprendžiama monarchijos ateitis, tam, kad galėtų patvirtinti, jog nedavė savo patvirtinimo šiam Tarybos žingsniui ir negalėjo jo pakeisti. Tačiau greta

⁷⁵⁸ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 373.

⁷⁵⁹ Leitenanto Struck raportas apie vietinius lietuvius, Bernas, 1918 06 22, PA AA, RAV Bern 479, [l. n.].

⁷⁶⁰ G. Rombergo raportas Vokietijos imperijos kancleriui G. Hertlingui, 1918 08, PA AA, RAV Bern 780, [l. n.].

⁷⁶¹ G. Rombergo raportas Vokietijos imperijos kancleriui G. Hertlingui, 1918 08, PA AA, RAV Bern 780, [l. n.].

„neutralumo“ motyvo matome Gabrio ne kartą kartotą paaiškinimą apie kitų LTT narių nuotaikas:

„Kita vertus, be mažos respublikoniškai nusiteikusių grupės, dauguma ALTT narių Lozanoje pritarė Tarybos pasiūlymui, siekdami tiek pastatyti prieš faktą respublikoniškai nusiteikusius Amerikos lietuvius, tiek pangermanistus, viena ar kita forma siekiančius aneksuoti Lietuvą. Tai buvo itin svarbu, turint omenyje atvykstančius delegatus iš Amerikos, su kuriais respublikonų grupė Lozanos LTT gali tapti didžiausia“⁷⁶².

Principinis nusistatymas remti monarchiją netrukdė Gabriui nedalyvauti jos įteisinimo vyksme, pasiliekant sau veikimo laisvę kito kandidato į monarchiją paieškose. Tačiau aišku, kad rinkimų palaikymo argumentai, priskirti kitiems LTT nariams, puikiai tenkino ir paties pirmininko interesus (kaip ir pvz.: anoniminės antivokiškos publikacijos). Reiktų pridurti, kad be noro pasipriešinti aneksionistams ir amerikiečiams čia prisidėjo ir siekis nesuteikti Valstybės Tarybai sprendimų monopolijos, „neratifikuoti“ jos sprendimo dėl konkretaus monarcho, tikintis, kad tai tik laikina išeitis iš situacijos, pateisinanti ir pačios Tarybos laikinumą. Ši Gabrio pažūrų rekonstrukcija šiek tiek paaškina kai kuriuos prieštaravimus jo veiksmams ir kolegų pasakojimus bei atskleidžia, kad nepaisant skirtingų monarchijos palaikymo motyvų, Šveicarijos lietuviai rėmė Tarybos veiksmus ir savo organizacijas matė kaip reikšmingus tolesnio konstitucinės monarchijos steigimo Lietuvoje dalyvius.

Būtent apie tai ir apie konkrečius karaliaus rinkimų užkulisius mums vėl pasakoja nenuilstantis Tarybos metraštininkas Petras Klimas. 1918 m. liepos 14 d. dienoraščio įrašė gerai atsiskleidžia jo nepasitenkinimas Tarybos prezidiumo veikla ir skubotais sprendimais:

„14. VII. Nepaprastos dienos! Liet. Taryba, pasivadinusi L. Valstybės Taryba, griežėsi revoliucinio žingsnio, nesiskaito su Konferencijos rezoliucija ir įgaliojimais ir varo savo darbą daug griežtesniu krypsniu: nustato konstit. Monarchiją ir šaukia karalium Urachą, krikštiję jį Mindaugu II. Kairieji protestuoja, pareiškia daugumą peržengus įgaliojimus ir nustojus tų įgaliojimų. Visa tat atsitiko 11.VII nakčia. Nes, kaip paprastai, prezid.[iumas] ir ypač Smetona tokius svarbius klausimus suvaro į ožio ragą naktį. Apie 1 val. tas klausimas buvo rišamas panašiai kaip 26.I. Kairiųjų (keturių) deklar.[acija] dauguma paskaitė irgi „rezoliucija“ ir nutarė juos esant išstojusius, nors anie neišstojė iš Tarybos. Tai progos davė

⁷⁶² *Ibid*, [l. n.].

kooptuoti naujus „ištikimus“ „monarchistus“ ir daugumos rėmėjus: Šilingą, dr. Alekną, M. Yčą, Voldemarą, kun. Purickį ir E. Draugelį⁷⁶³.

Klimo pasipiktinimą iššaukė ne tik forsuoti monarcho rinkimai ir Tarybos narių kaita, bet ir pats valdymo formos nutarimo principas, kuriam, jo nuomone, Taryba (o juo labiau jos dalis) neturėjo įgaliojimų. Iš Tarybos posėdžių protokolų matome, kad Uracho, kaip vienintelio kandidato pateikimas rinkimams daugeliui narių buvo netikėtas – nebuvo galutinai nutarta, kad naujoji Lietuvos valstybė bus monarchija, o balsavimui pateikta ne tik valdymo forma, bet ir griežtai parinktas kandidatas. Tokiai pozicijai prieštarvimą išreiškė socialdemokratinės krypties Tarybos nariai. Pavyzdžiui, Jonas Vileišis stebėjosi, kad valdovo rinkimai vykdomi prima realios valstybės valdžios įtvirtinimo: „Kaip galime kviesti monarchą būdami tokie silpnučiai. Neatvažiuoja jis ir klausia: kokią gi man duodate valdžią. Mes jam tepaduosime tuščią maišelį, daugiau nieko“⁷⁶⁴. P. Klimas diskusijose siūlė „regentystės“ konceptą, pavyzdžiu laikydamas Lenkijos laikinąją monarchiją, tačiau toks pasiūlymas daug palaikymo nesulaukė.

Kaip aktyviausias monarchijos šalininkas 1918 m. liepos 11–13 dienų diskusijose iškilo Antanas Smetona. Jis beveik vienintelis nuosekliai atsakinėdamas į kolegų priekaištus dėl skubotų rinkimų galiausiai įtikino, kad reikia žengti žingsnį ne tik link Lietuvos valdymo formos įtvirtinimo, bet ir konkrečios monarcho kandidatūros priėmimo. A. Smetona kaip pagrindinį argumentą šiam žingsniui pateisinti naudojo praktiškumo, greito reagavimo į situaciją kriterijų: „Mes šitą žingsnį darome, žiūrėdami praktikų akimis, ne teisininkų, teisių labai sunku rasti, daug darosi ne taip. Antai kokiomis teisėmis vokiečiai, dar karui nesibaigus, jau kolonizuoja Latvius?“⁷⁶⁵. Tiesa, Smetonos poziciją palaikė ir kunigas Justinas Staugaitis, detaliau paaiškindamas, kokia yra politinė situacija Lietuvoje tuo metu ir jos ateities grėsmes – jis pabrėžė barono Roppo alternatyvios tarybos kūrimo pavojų ir lygindamas Lietuvos situaciją su Kuršo, teigė, kad kol jų taryba nėra išvaikyta, būtina žengti lemiamą žingsnį ir užkirsti kelią aneksijai bei personalinei unijai su Vokietija⁷⁶⁶.

Greta pasigirdus siūlymams rengti antrą lietuvių konferenciją ir joje rinkti monarchą (S. Kairys), drastiškiems pareiškimams, kad Taryba

⁷⁶³ P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 261–262.

⁷⁶⁴ *Lietuvos tarybos protokolai...*, p. 269–270.

⁷⁶⁵ *Lietuvos tarybos protokolai...*, p. 272

⁷⁶⁶ *Ibid*, p. 273.

elgiasi kaip bolševikai uzurpuodami valdžią (M. Biržiška) bei išsiskyrus nuomonėms dėl monarchijos kaip santvarkos patvirtinimo ir konkretaus valdovo rinkimo (J. Šaulys), visgi Wilhelmas von Urachas 1918 m. liepos 11 d. patvirtintas Lietuvos karaliumi⁷⁶⁷. P. Klimo atsiminimuose randamas jo darytas išrašas vokiečių kalba iš 1918 liepos 11 d. protokolo, su kuriuo liepos 13 d. buvo supažindintas Vokietijos valstybės kancleris ir Karinės administracijos Lietuvoje vadovas. Jame teigiama, kad Klimas protestavęs prieš šį sprendimą ir Tarybos įgaliojimus tokį priimti, bei liepęs tai įtraukti į oficialius dokumentus.

Karaliaus rinkimams įvykus, tačiau socialdemokratams nebalsavus už monarchą, Valstybės Taryba (pora dienų prieš tai įtvirtinusi tokį pavadinimą), kaip minėta, į savo sudėtį kooptavo 6 naujus narius, tarp kurių buvo ir Šveicarijos lietuvių organizacijų narys Juozas Purickis, gavęs 14 balsų iš 20 už priėmimą į Tarybą⁷⁶⁸. Greta šio išrinkimo protokoluose pateikiama ir Purickio, kaip Tarybos atstovo Berlyne, surinkta informacija:

„Kun. Purickis praneša: Prez[idiumas] siūlė pazonduoti dirvą tam nutarimui, kurs dabar įvyko. Hertlingas visiškai pritaro. Jisai apie tai pranešė partijų atstovams. Vicekancleris irgi tos nuomonės. Tarėsi su centru: Erzbergeris visai aprobavo. Taip pat Fehrenbachas. Iš tolo kalbėjo su s[ocial]-d[emokratais]. Davidas ir Scheidemannas sakę, jog jei daugumas nutars monarchiją – tai jie parems. Westarpas: Lietuva neprivalytų turėti savo dinastijos. Militarinė valdžia savo sutikimo greitai neduos; bet kontraakcijos neišdrįs daryti, tik Uracho neišleisį“⁷⁶⁹.

Tikėtina, kad šis ir ankstesni Purickio raportai lėmė, kad visgi buvo išdrįsta bandyti skelbti lietuviškąją monarchiją – galėsime matyti, ar teisingai buvo prognozuotos Vokietijos partijų ir jų lyderių reakcijos. Tačiau verta pridurti, kad Tarybos diskusijų kontekste, ypač po Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo kovo 23 d., tiesioginė informacija apie Berlyne vykdomos politikos užkulsius daugiausiai buvo gaunama būtent iš Purickio, Šaulio ir Olšausko, kurie žinias rinko iš tiesioginių šaltinių – jais buvo pasitikima ir jie remiami⁷⁷⁰. Todėl Purickio įtraukimas į Tarybos narių

⁷⁶⁷ *Lietuvos tarybos protokolai...*, p. 279.

⁷⁶⁸ *Ibid*, p. 281, P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 274–275.

⁷⁶⁹ *Lietuvos tarybos protokolai...*, p. 281–282.

⁷⁷⁰ Jau 1918 03 31 dienos Lietuvių tautos tarybos posėdyje buvo svarstomas lietuvių biuro Berlyne įsteigimas. Jo „šefu“ planuota deleguoti K. Olšauską, o patarėjais siūlyti J. Purickį ir A. Voldemarą, jiems mokėti algą ir skirti lėšų reprezentacijai. Dviems kandidatūroms pritarta vienbalsiai, tik Purickis gavo vieną balsą prieš, tačiau buvo patvirtintas patarėju (LTT posėdžio protokolas, 1918 03 31..., [l. n.]).

sąrašą atrodė logiškas žingsnis, nors, aišku, tai pasufleruoti galėjo tiek jo monarchistinės pažiūros, tiek palankumas Vokietijos centristams ir katalikams.

Taip pat turime pridurti, kad po minėto apsilankymo pas kandidatą į Lietuvos sostą, būtent Purickiui ir Yčui buvo pavesta parengti „Konstitucinės monarchijos projektą“⁷⁷¹. Yčo atsiminimuose pažymima, kad jis buvo ruošiamas birželio 1–4 d. Vilniuje ir birželio 4 d. Tarybos prezidiumo patvirtintas⁷⁷². Šiame proginiame atsiminimų fragmente, kuriuo Yčas tarpukario Lietuvos spaudoje dalijasi praėjus mėnesiui po Purickio mirties, žinoma, piešiamas itin idealizuotas vaizdinys – tokie pristatomi ir rinkimai, ir Purickis – „šios idėjos šalininkas ir uoliausias remėjas“⁷⁷³. Apie Purickį pasakojama kaip apie tarpininką tarp Berlyno-Šveicarijos-Vilniaus, suvaidinusių bene lemiamą vaidmenį sėkmingoje komunikacijoje ir sąlygų rinkimams įvykti sudaryme. Ši jo charakteristika itin skiriasi nuo Gabrio pateikiamo dažnai ironiško ir pašaipaus savo bendradarbio portreto, tačiau tai patvirtina faktą, kad visgi diplomatijos pamokos, kuriomis Gabrys siekė auklėti Fribūro studentus nenuėjo veltui – pavyko sėkmingiau negu galėjo tikėtis pats mokytojas.

Taigi, matome, kad tarsi paraleliai keliose vietose sprendžiamo karaliaus klausimo išrišimas priklauso Tarybai Vilniuje, taip įtakos centrui tolstant nuo Šveicarijos lietuvių ir šiems paliekant ne sprendimo priėmimo, o informavimo apie sprendimą funkciją. Rekonstruodami su rinkimais susijusių lietuvių pažiūras iš atsiminimų ar pasakojimų apie šią veiklą, turime nepamiršti, kad svarbios ir vienalaikės, to meto žinios. Ką ir kaip pavyko iškomunikuoti Europai apie įvykusius monarcho rinkimus ir ar iš tiesų nebūta griežtų protestų iš Vokietijos pusės? Kokį vaidmenį šioje komunikacijos grandinėje atliko Vokietijos atstovybė Berne ir Gabrio bei Purickio informacijos šaltiniai? Ar jie buvo laikomi patikimais ir išreiškiančiais lietuvių poziciją, ar ta pozicija atitiko veiksmus? Į šiuos klausimus bandysime atsakyti paskutiniame poskyryje.

Šiuos delegatus išsiųsti planuota jau balandžio pradžioje. Tiesa, dėl įvairių aplinkybių Purickio kelionė nusikėlė dar mėnesiui, tačiau 1918 m. vasaros pradžioje suplanuotas biuras jau pilnai veikė, siuntė žinias tiek į Vilnių, tiek į Šveicariją.

⁷⁷¹ Konstitucinės monarchijos projektas, *Lietuvos valstybės idėja...*, p. 391–434.

⁷⁷² M. Yčas, Dr. J. Purickis ir karaliaus rinkimai, *Vairas*, 1934, nr. 12, p. 470–471.

⁷⁷³ *Ibid*, p. 467.

2.3. Karaliaus rinkimų viešinimas ir Vokietijos atstovybės Berne reakcija

Apie monarchijos kūrimą Lietuvoje Vokietijos valdančiuose sluoksniuose 1917 m. daugiausiai buvo kalbama kovos su Rusija kontekste. Šioje šalyje pasikeitus santvarkai, tiek lietuvių, tiek kitų buvusių imperijos šalių politikai grįžo prie svarstymų sietis su demokratine Rusija ir jos pagalba bandyti atsikratyti vokiškosios okupacijos. Tokioje situacijoje Vokietijos pusė stengėsi ne tik išlaikyti fizinę šių vakarinių buvusios imperijos teritorijų kontrolę, bet ir politinę bei ekonominę įtaką jose. Todėl, kaip matėme ankstesniuose skyreliuose, derybos vyko ir su lietuvių atstovais, o Šveicarijoje gyvenantys lietuviai į jas įsitraukė siūlydami savo projektus, siekdami sušaukti platesnį atstovavimą garantuojančią konferenciją, kuri galiausiai įvyko 1917 m. rudenį.

Įdomūs ir iškalbūs šaltiniai apie tų metų derybas su Vokietijos pareigūnais buvo paviešinti 1918 m. pradžioje – tai padarė bolševikinės Rusijos vadovybė, siekdama demaskuoti tiek carinės administracijos veiklos trūkumus, tiek praleistas progas įgyti imperijai priklausiusių tautų palankumą. Šių publikacijų spaudoje vertimai su komentarais pasiekė ir Šveicarijoje reziduojančius vokiečių diplomatus, kuriems buvo norima parodyti, kiek visgi *Okhranos* agentai žinojo apie Vokietijos derybas su lietuvių veikėjais. Į publikuotų dokumentų lauką patenka ir Berno atstovybės derybos bei pasiūlymai lietuviams – taigi, ir paties Rombergo sąmoningai ar ne paskleista informacija apie tai, kokia politika bus vykdoma norimos sukurti Lietuvos atžvilgiu. Slaptųjų raportų analizė iš Užsienio reikalų ministerijos atstovybei Šveicarijoje tikriausiai buvo siūsta pamokymo tikslais – kaip padarytų klaidų ir neatsargių žingsnių pavyzdys. Ši santrauka mums įdomi tuo, kad dalinai atskleidžia ankstyvųjų (dar iki Lietuvos Tarybos išrinkimo) monarchijos siūlymų spektrą. Pavyzdžiui, įtrauktas štai toks raportas apie Berne vykdomus vokiečių ir lietuvių pasitarimus:

„Slapta 26 sausio telegrama nr. 47 raportuojami mūsų Berne vykdomi reikalai: „Remiantis patikimo žmogaus žodžiais, kuris buvo Vilniuje, Kaune ir Šiaurinėse Suvalkų gub. teritorijose, gruodį Vilniuje vyko vokiečių valdžios pareigūnų konsultacijos su lietuvių inteligentų atstovais iš dviejų antirusiškų partijų, demokratų ir socialdemokratų, dėl Lietuvos valstybės sukūrimo. Buvo planuojama šią valstybę tyliai paskelbti [1917 m.] kovo pradžioje. Sienos nebūtų buvę galutinai apibrėžtos. Kuršas gautų autonomiją, bet turėtų bendrą karalių kataliką su Lietuva. Unijos su Lenkija idėja buvo apleista, atsižvelgiant į lietuvių pasipriešinimą, bet

turėjęs būti paaiškinimas, kad Lietuva kariniame alijanse kovos kartu prieš bendrą priešą – Rusiją⁷⁷⁴.

Po kelių dienų Rusijos atstovybė perdavė žinią, jog „Vasario 2 d. buvo paskelbta, kad dar vasario mėnesį neišsvengiamas deklaracijos paskelbimas dėl Lietuvos karalystės, kaip ir kariuomenės bei vyriausybės organizacijos“, ir kad dėl šių priemonių buvo nuspręsta po Zimmermanno susitikimo su Austrijos premjeru⁷⁷⁵. Prie karalystės idėjos, anot Rusijos pareigūnų, sugrįžta po poros mėnesių, kuomet kilo ginčai su Lenkija dėl Suvalkų gubernijos ir gretimų teritorijų priklausomumo, todėl 1917 m. balandžio 4 d. raporte teigiama: „Į ateities Lietuvos sienas Vokietija yra pasiruošusi įtraukti Kauno ir Suvalkų provincijas ir Gardino bei Minsko dalis. Lietuvai yra garantuojamas priėjimas prie jūros per Kuršą, su sąlyga, kad Kuršo baronai turės plačią autonomiją. Lietuva turės savo kariuomenę ir su Prūsija siesis tik per sąjungą“⁷⁷⁶. Čia matome, kad nuo teritorinio neapibrėžtumo pereinama prie ginčių dėl konkrečių teritorijų ir karinės sąjungos klausimų, tačiau konceptualiai tai vėlgi tik teoriniai svarstymai, nesiūlant nei konkretaus plano monarchijai įsikurti, nei kandidatų į būsimos Lietuvos valdovus.

Nors šis daugiasluoksnis šaltinis perteikia kelis kartus perpasakotą slaptą informaciją, todėl negalime atmesti, kad ji gali būti neatpažįstamai pasikeitusi nuo savo pirminio varianto. Vis dėl to, Užsienio reikalų ministerijos komentarai Rombergui, kaip ir pati ataskaita su išnašomis į konkrečius raportus ir agentų pranešimus, rodo, kad Vokietijos pareigūnai rimtai žiūrėjo į tokią publikaciją ir jų požiūriu neskelbtinų dalykų paviešinimą, todėl santykiai su lietuvių veikėjais turėjo būti peržiūrimi ir iš naujo patikrinami bendravimo bei bendradarbiavimo kanalai. Mums rūpimu karaliaus ir karalystės klausimu čia matome monarchijos Lietuvai projekto (plačiąja prasme) genezę, kuris kaip toks nebuvo jokia paslaptis, kaip ir nebuvo svarbiausias paviešintų dokumentų objektas, tačiau įvedantis į 1918 m. imto praktiškai svarstyti klausimo priešistorę.

1918 m. birželio mėnesį iš lietuvių pusės vis dar buvo tikimasi, kad pagaliau Vokietijos karinė vadovybė Tarybai Vilniuje perduos valstybės administravimo galias, ar bent jau dalį jų, tačiau situacija krašte negerėjo, o

⁷⁷⁴ Vokietijos imperijos Užsienio reikalų ministerijos pranešimas G. Rombergui, 1918 02 07, PA AA, RAV Bern 477, [l. n.].

⁷⁷⁵ Vokietijos imperijos Užsienio reikalų ministerijos pranešimas..., [l.n.].

⁷⁷⁶ *Ibid.*

priepaude ir politinių teisių suvaržymas netgi stiprėjo. Be anoniminių viešų propagandinių leidinių, kurių pikas kaip matėme ir buvo pasiektas 1918 m. vasarą, Šveicarijos lietuvių organizacijų nariai bandė siųsti ir oficialius raštus imperijos institucijoms, civilinei vadovybei bei karinei valdžiai. Ne visos *šveicariečių* deklaracijos ar protestai pasiekdavo savo adresatus, tačiau netgi Gabrys pripažįsta, kad tai buvo pagrindinis jų veiklos būdas – viešai ar privačiai reaguoti į su Lietuvą susijusius politinius sprendimus ar viešojoje erdvėje atsirandančius tekstus⁷⁷⁷.

Taigi, birželio pradžioje buvo protestuojama prieš 3 d. pasirašytą „Versalio deklaraciją“, kuria pripažįstama Lenkijos teisė į priėjimą prie Baltijos jūros, matant tai kaip grėsmę Lietuvos nepriklausomybei, lygiagrečiai kreipiantis į imperijos valdžią dėl pažadų Lietuvos savarankiškumui laikymosi ir kaizerio patvirtinto Lietuvos nepriklausomybės akto įgyvendinimo. *Pro Lituania* žurnalo aštuntajame numeryje randame ir kitas Gabrio minėtas viešas proklamacijas – prieš Lietuvos personalinę uniją su Prūsija, Kuršo atskyrimo nuo Lietuvos, karaliaus rinkimų patvirtinimą⁷⁷⁸. Šio numerio vedamasis straipsnis būtent ir skirtas pabrėžti, kad Vokietijos laikraščių kaltinimai, metami Uracho neteisėtam išrinkimui Lietuvos karaliumi, yra nepagrįsti ir neteisingi⁷⁷⁹.

Prie „Įvykių ir dokumentų“ skilties pridamos iš Tarybos Vilniuje gautos telegramos: liepos 12 d. apie tai, kad ji posėdžiauja ir ruošiasi skelbti Lietuvoje konstitucinę monarchiją (kandidatais vis dar įvardijami Ispanijos burbonų, Parmos, Wittelbacho, Bavarijos ir Wurtembergo princai) ir greta liepos 17 d. – apie tai, kad kunigaikščiu išrinktas Urachas, gausiantis Mindaugo II vardą⁷⁸⁰. Dėl pirmosios telegramos autentiškumo galima abejoti – joje įvardytu laiku Šveicarijoje tikrai nebuvo žinoma, kad Taryba susirinkusi posėdžiui, ir kaip matėme iš jos protokolų, iš anksto tai nebuvo planuojama. Antroji sutampa su versijomis, kokie nurodymai buvo duoti iš Vilniaus ir Berlyno lietuvių, skelbiant apie įvykusius ir rinkimus. Žinant, kad ši spauda buvo rengiama labiau kaip mėnesio apžvalga ir įvykių suvestinė, ne karščiausių naujienų pateikėja,

⁷⁷⁷ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 220.

⁷⁷⁸ Les candidats au trône de Lituanie, Le duc d'Urach élu roi de Lituanie (Télégrammes spéciaux); La Lituanie ne veut pas être réunie à l'Allemagne; Le sort de l'Union perseonelle entre la Lituanie et l'Allemagne, *Pro Lituania*, 1918, nr. 8, p. 256–258.

⁷⁷⁹ Le roi Mindaugas II, *Pro Lituania*, 1918, nr. 8, p. 227–229.

⁷⁸⁰ Les candidats au trône..., Le duc d'Urach..., p. 256–257.

nestebina ir tekstų sandara, kuomet greta skelbimo apie įvykį atsiduria jį analizuojantys ar kitų leidinių pažiūras kritikuojantys straipsniai (kaip, pvz.: Bartuškos atsakas vokiškiesiems spaudos komentarams). Devintajame to paties leidinio numeryje perspausdintas ir A. Voldemaro straipsnis iš *Berliner Tageblatt*, kuriame jis gina Tarybos žingsnį ir teisę rinkti karalių iš teisinių bei istorinių pozicijų⁷⁸¹. Šie bandymai rodo, kad Šveicarijos lietuvių spauda buvo įsitraukusi į monarchijos Lietuvai svarstymo klausimą ir Uracho rinkimų atveju laikėsi Tarybai palankios, iš dalies antivokiškos pozicijos.

Spaudos publikacijose ir atsiminimuose išsakytas nuomones bei nuotaikas, kuriomis gyveno Šveicarijos lietuviai, patvirtina ir archyviniai Vokietijos imperijos atstovybės Berne dokumentai. Svarstymų apie monarchinę Lietuvą pobūdis Vokietijos pasiuntinybės susirašinėjime pasikeitė 1918 m. pavasarį, po oficialaus Vokietijos paskelbto Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo kovo 23 d. Prie vienos iš savo reguliarių ataskaitų kancleriui, Rombergas 1918 m. gegužės 4 d. siunčia priedą, pavadintą „Lietuvos sosto klausimas“⁷⁸², kuriame perpasakoja savo susitikimą su grafu Mykolu Tiškevičiumi, tuo metu gyvenusiu Šveicarijoje ir aktyviai bendradarbiavusiu su Gabriu bei jo kolegomis Ukrainos ir Gudijos ateities klausimais. Pokalbyje paminėjęs, kad turi ambicijų darbuotis Lietuvoje, tačiau nesiekia „daryti įtakos žemvaldžiams Gabrio politinių tikslų linkme“, grafas pereina prie pasakojimo apie Šveicarijos lietuvių organizacijų narių požiūrį į karaliaus Lietuvai rinkimus ir jų kandidatus. Štai taip pokalbis perteiktas raporte:

„Šia proga grafas T. taip pat kalbėjo apie Lietuvos sosto užėmimą ir paminėjo, kad vietos lietuvių organizacijose nepalaikoma mintis skirti karūną vokiečiams, bet labiau neutraliems princams. Paskutiniu metu Alfonsas, Ispanijos infantas, dažnai minėtas kaip kandidatas, kuris dabar kurį laiką gyvena Šveicarijoje ir apie kurį, kaip apie tinkamą kandidatą, K.[äuferis] kalbėjo prieš kurį laiką. <...> Schubertas iš pasiuntinybės privačioje kompanijoje sužinojo, kad infantas aktyviai domisi Lietuvos klausimu [jis netgi juokaudamas paklausė, ar tas nenorėtų paimti Lietuvos karūnos – išbraukta, M. Š.]. Bet koku atveju, atsižvelgiant į grafo T.

⁷⁸¹ A. Woldemar, L'éléction du roi de Lituanie. La situation juridique de la Taryba au point de vue du droit public, *Pro Lituania*, nr. 9, p. 265–268.

⁷⁸² G. Rombergo ataskaita Vokietijos imperijos kancleriui G. Hertlingui, 1918 05 04, PA AA, RAV Bern 479, [l. n.].

raportus, aš norėčiau tikėti, kad lietuvių organizacijos įsitraukė į rimtesnes derybas su juo⁷⁸³.

Taigi, matome kad Vokietijos pasiuntinybė buvo puikiai informuota ne tik apie tai, kad lietuvių tarpe vyksta svarstymai dėl galimo lietuviškosios monarchijos kūrimo, bet ir apie tai, kokie kandidatai kurių narių remiami ir kodėl. 1918 m. birželį pasiuntinio susirašinėjime su pareigūnais Berlyne jaučiame suaktyvėjusį nerimą dėl įvykių Lietuvoje ir lietuvių veikėjų sprendimų. Šie nerimo laišakai plaukia iš Berlyno. 1918 m. birželio 28 d. Užsienio reikalų ministerijos valstybės sekretorius H. Bussche telegramoje pataria perduoti baronui Roppui, kad nevyktų į Šveicariją, o kuo greičiau vyktų į Lietuvą, „kur jį šaukia svarbūs įvykiai“. Taip pat prašoma perduoti Gabriui, kad atšauktų bet kokius sprendimus ar veiksmus iki susitikimo su Roppu rugpjūtį ir neorganizuotų jokių „tautų konferencijų“⁷⁸⁴.

Tarybos Vilniuje nuogaštavimai dėl jos nušalinimo ir pakeitimo provokiška organizacija pavojaus iš tiesų turėjo siek tiek pagrindo. Kuomet Vokietijos atstovybė Berne bandė nurodyti, kad LTT neturinti imtis jokių veiksmų ar akcijų viešumoje, iš tiesų buvo intesyviai dirbama ir ruošiamasi didelėms permainoms. Rombergo atsakaitoje kancleriui, paremtoje Užsienio reikalų ministerijos, Olšausko ir Gabrio pranešimais rašoma:

„Dabartinėje sudėtyje Taryba negali dirbti dėl dominuojančių socialistinių elementų. Tam, kad su ja pabaigti konvencijas dėl nepriklausomybės pripažinimo, ji turi būti kažkaip išplėsta. Šiam reikalui pirmiausia turi būti sukurta Vokietijai draugiška partija, su kuria dirba Olš.[auskas] ir Rudolf [Roppas]. Olšauskis su dvasininkų pagalba įkūrė katalikišką valstiečių asociaciją. Rudolf dirba prie tokios pat žemvaldžių asociacijos sukūrimo. Tikimasi, kad iki rugsėjo nuotaika šalyje bus pakankama sudaryti naują tarybą bet kokia forma. Kol kas neplanuojama kurti Lietuvos vyriausybės, tačiau įmanoma, kad žemės ūkio ir religijos administravimas turėtų būti perduotas lietuviams“⁷⁸⁵.

Čia pat priduriama, kad tai žinios, ta pačią dieną gautos iš Gabrio, patikslinančios esamą situaciją ir planuojamus veiksmus. Kaip matėme, mėnesio bėgyje šios iniciatyvos (bent jau Roppo veikla Lietuvoje) buvo identifikuotos kaip priešiškos ir Tarybos viešai diskredituotos. Taigi, Gabrio

⁷⁸³ G. Rombergo ataskaita..., [l.n.].

⁷⁸⁴ Užsienio reikalų ministerijos valstybės sekretoriaus H. Bussche telegrama grafui Mongelas, Berlynas, 1918 06 28, PA AA, RAV Bern 479, [l. n.].

⁷⁸⁵ G. Rombergo ataskaita Vokietijos imperijos kancleriui G. Hertlingui, 1918 06 28, *Ibid*, [l. n.].

veiklai ieškant neutralaus monarcho į Lietuvos sostą persidengiant su Roppo projektais pakeisti tarybą, žinios iš Šveicarijos sklido itin priešaringos, tai klaidino ir glumino ne tik lietuvių veikėjus Lietuvoje, bet ir pačius vokiečių pareigūnus – po tokių pranešimų, kad siekiama nuversti Tarybą ir pakeisti jos kryptį, staiga gaunamas pranešimas, jog išrinktas monarchas nepasitarus su Vokietija, o Lietuvių tautos taryba Šveicarijoje sveikina jo išrinkimą!

Šioje situacijoje dar kartą išryškėja dvigubas Gabrio žaidimas ir dalinis jo kolegų palaikymas tam, jog būtina nenutraukti derybų su Vokietijos veikėjais ir siekti per juos įgyti įtakos Lietuvoje, tačiau remti Tarybą ir jos veiksmus. Tai rodo, kad Šveicarijos lietuviai buvo ne tik išitraukę į įvykius, bet ir patys siekė juos lemti, formuoti sau palankias situacijas, ruošti praktiniam valdžios perėmimui Lietuvoje⁷⁸⁶.

Tuo tarpu praėjus kelioms dienoms po Uracho išrinkimo Lietuvos valdovu, matome iš Berno atstovybės išsiųstą slaptą skubią telegramą Užsienio reikalų ministerijai: „Pasak Lietuvių informacijos biuro, Taryba pasiūlė Hercogui Urachui Lietuvos karaliaus karūną. Hercogas priėmė Tarybos delegaciją prieš karūnavimo paskelbimą. Prašau, sužinokite, ar ši žinutė remiasi tiesa“⁷⁸⁷. Deja, atsakymas iš ministerijos atkeliauja tik liepos 27 d., o pirmoji rinkimus neigianti publikacija Vokietijos dienraščiuose, kaip matėme, pasirodė liepos 21 dieną⁷⁸⁸. Valstybės sekretorius Bussche 1918 m. liepos 27 dienos telegramoje rašo Rombergui: „Lietuvių valstybės taryba – tai Tautos taryba, kuri pakeitė šį pavadinimą karaliaus rinkimams. Iš 30 narių 7 socialistai karaliaus rinkimuose nedalyvavo. Wurtembergo valdžia

⁷⁸⁶ 1918 m. kovo 31 d. posėdyje svarstydami provizorinės valdžios Lietuvoje projektą, Lietuvių tautos tarybos nariai siūlė ne tik reikalauti iš Vokietijos šios valdžios įsteigimo, bet ir pateikė konkretų galimų ministrų sąrašą. Protokole pateiktas K. Olšausko variantas: „1) finansų – Voldemar‘as, 2) vidurinių – Gabrys, 3) apšvietos ir kult. Kun. Olš., 4) prekybos ir pramonės – ?, 5) ukiu – Smilgevičius, 6) Darbo – ?, 7) Teisių ministerijos – Smetona“. Nutarus, kad karalystės kūrimo klausimas vis dar neaiškus ir per ankstyvas, nubalsuota už šį projektą, pridėjus, kad pirmuosius ministrus skiria vokiečių valdžia (LTT posėdžio protokolas, 1918 03 31..., [l. n.]). Tad matome, kad ne tik Gabrys, bet ir pats Olšauskas siekė konkrečių pareigų pirmojoje atkurto Lietuvos vyriausybėje – tai buvo savaime suprantamas žingsnis visiems Šveicarijos lietuvių veikėjams.

⁷⁸⁷ G. Rombergo telegrama Vokietijos imperijos užsienio reikalų ministerijai, 1918 07 18, PA AA, RAV Bern 479, [l. n.].

⁷⁸⁸ Zur litauischen Frage, *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, 1918 07 21, nr. 368, p. 2.

oficialiai paneigė, kad kunigaikštis sutiko su išrinkimu⁷⁸⁹. Taigi, čia ne tik patvirtinama žinia, kad Taryba tokius rinkimus vykdė, bet ir išsakoma oficialioje centrinės valdžios spaudoje išsakyta nuomonė – rinkimai suklastoti ir įvykę be išrinktojo kandidato paramos.

Tačiau Rombergas apie Tarybos sprendimą Vilniuje sužinojo kur kas anksčiau, negu jį pasiekė telegrama iš Berlyno. Randame kol kas neidentifikuoto Berno pasiuntinybės agento K. (pasirašančio „Martin“) pranešimą, liepos 19 d. perduotą atstovybės A skyriui. Jame rašoma, kad agentas šį rytą sužinojęs iš Gabrio, jog Taryba Lietuvos karaliumi išrinkusi kunigaikštį Urachą. Pranešime kaip pagrindinė rinkimų priežastis įvardijamas galimas valstiečių sukilimas, kurį iššaukusios drastiškos vokiečių karinės administracijos rekvizicijos, tad „kad nuraminti dvasią ir rasti šalies užtarėją“, Taryba savo posėdyje kunigaikštį paskelbė karaliumi⁷⁹⁰. Toliau paminima, kad tai yra Vokietijos centro partijų kandidatas, kurį iš lietuvių stipriausiai rėmė prelatas Olšauskas, gyvenantis Berlyne, o Šveicarijos lietuviai buvo gana skeptiški – kunigaikščio niekada nevertino kaip rimto kandidato į sostą ir siūlė Prinčą Ferdinandą Burboną, Ispanijos infantą. Nors papasakota situacijos priešistorė ir lietuvių pažiūros Rombergui jau buvo šiek tiek žinomos, taip buvo patvirtintas faktas, kad LIB paskleista žinutė tikra ir kad Gabrys neprotestuoja prieš tokią įvykių seką.

Ne tik jau aptartame rugpjūčio pradžios susitikime su Rombergu, bet ir atsiminimuose Gabrys neneigia savo dvejojo požiūrio į karaliaus rinkimus ir jų baigtį. Patvirtindamas, kad propagandos požiūriu įvykusių karaliaus rinkimų paskelbimas viešai turėjo teigiamą reikšmę – Vokietijai neišėjo jų nei paneigti, nei nuslėpti, – tačiau vokiečiai nenusileido lietuviams ir toliau telkė imperatoriaus rėmėjų grupės tiek Vokietijoje, tiek Lietuvoje⁷⁹¹. Nors čia nutylima lygiagrečiai Uracho rinkimų kampanijai vykdoma kita Roppo ir Olšausko veikla, į kurią ir pats Gabrys buvo įsitraukęs, savo veiksmus jis įvardija taip – „mes toliau Iberijoje ieškojome neutralaus karaliaus“⁷⁹². Tačiau aišku, kad Urachas, tuometinė Tarybos situacija ir visos pastangos įtvirtinti monarchiją iš Gabrio pozicijos buvo matomos kaip laikinos, tačiau tuo momentu per daug nekenkusios jo planams – noras

⁷⁸⁹ Valstybės sekretoriaus H. Bussche telegrama G. Rombergui, 1918 07 27, PA AA, RAV Bern 479, [l. n.].

⁷⁹⁰ Nežinomo agento K. Ataskaita G. Rombergui, 1918 07 19, PA AA, RAV Bern 479, [l. n.].

⁷⁹¹ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 225–226.

⁷⁹² J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 226.

pasirodyti didžiu respublikonu, suaštrintas atsiminimuose, vienalaikiuose veiksmuose niekaip neatsispindi.

Tuo tarpu kitų Šveicarijos lietuvių pozicija atrodo dar optimistiškesnė – karaliaus rinkimų baigtis, rodos, dar labiau padidinusi Tarybos autoritetą Europos akyse, artino praktinį Lietuvos valstybės pripažinimą iš kitų šalių nei Vokietija pusės, todėl buvo stengiamasi ties tuo dirbti. Prisiminkime, kad ir įsibėgėjusią kritikos vokiškajam valdymui Lietuvoje bangą *šveicariečių* spaudoje – čia itin uoliai darbavosi Vincas Bartuška, Juozas Eretas ir Antanas Steponaitis. Juozas Purickis nukeliavo dar toliau – ne tik įsitvirtino kaip vienas iš Uracho remėjų ir parlamentinės monarchijos valdymu grįstos valstybės konstitucijos kūrėjų, bet ir buvo kooptuotas į Valstybės Tarybą. Nepaisant nesėkmingos „šimto dienų karalystės“ baigties, tai buvo lemtingas posūkis jo karjeroje – nuo to momento Purickis pripažįstamas kaip Lietuvos politikas, nebe emigrantų centro atstovas. Taip jis aplenkia ne tik Juozą Gabrių, bet ir Konstantiną Olšauską, 1918 m. vasarą dar neapsisprendusį ar trokšta karjeros bažnytinėse, ar politinėse pareigose.

Apibendrinami monarchistinių idėjų Šveicarijos lietuvių tarpe raidą, galime pastebėti, kad tai buvo vienas nuosekliausiai vystytų projektų, kurio pradžią regime dar 1915–1916 m. sandūroje, J. Gabriui pradėjus propaguoti su Vokietijos imperija susietos Lietuvos viziją. Vokietijos kaizeriui pavaldaus, tačiau dalinai savarankiško monarcho reikmė Lietuvai buvo matoma kaip stabilumo garantas, jaunai tautai ir valstybei padėsiantis įtvirtinti savo politinę tapatybę Europoje. Tačiau taip pat toks planas turėjo užkirsti kelią tiesioginiam Vokietijos užkariautų žemių prijungimui prie imperijos, kaip ir sugrįžimui į Rusijos sudėtį. Dėl griežto Gabrio ir jo kolegų antilenkiškumo, bet kokie konkretūs projektai ar pasiūlymai įtraukiantys bendros su Lenkija monarchijos ar valdovų sąjungos idėjas viešai buvo kritikuojami, nepaisant to, kad 1918 m. bendravimas su lenkų atstovais Šveicarijoje buvo vystomas itin aktyviai, vykdomos derybos tiek su Vokietijos pareigūnų tarpininkavimu, tiek jiems nežinant. Tačiau, bendros karalystės ar „regentystės“ lenkų pavyzdžiu galimybė viešai buvo laikoma nepriimtina, o liepos 11 d. įvykusieji elekciniam Tarybos posėdžiui Vilniuje, visos propagandinės pajėgos mestos paskelbti ir įtvirtinti jos sprendimą – kunigaikščio Uracho išrinkimą Lietuvos karaliumi Mindaugu II.

Tuo laiku siektos užmaskuoti derybos su lenkų atstovais ir įvairūs bandymai apeiti vokiečių pareigūnus tiek Šveicarijoje, tiek Lietuvoje, atsiminimuose nėra stipriai sureikšminami. Šveicarijos lietuvių pasakojimuose ryškiausi palaikymo Tarybai arba prieštaravimo jai (Juozo

Gabrio atveju) motyvai, teiginiai, kad monarchija – buvusi reikiamybė, bet ne būtinybė. Archyvinių šaltinių analizė atskleidžia, kad demokratinės aspiracijos šiuo klausimu buvo pridėtos būtent iš laiko distancijos – vienalaikiai sprendimai ir tekstai rodo nuoseklią ir beveik vieningą pasisakymą už konstitucinės monarchijos kūrimą. Nors skyrėsi siūlomi valdžios įtvirtinimo būdai ir norimi karaliumi matyti kandidatai, Šveicarijos lietuvių grupę galime įvardinti kaip vienus aktyviausių monarchizmo Lietuvoje šalininkų, stipriai prisidėjusių prie Wilhelmo von Uracho išrinkimo 1918 m. liepą, kurie kelis mėnesius po to entuziastingai propagavo jo teisėtumą valdyti naujai kuriamą valstybę.

3. Šveicarijos lietuvių konfliktas su Valstybės Taryba ir vizijų išsiskyrimas

1918 m. rudenį galėtume apibūdinti kaip tikrosios Lietuvos nepriklausomybės laukimo laiką. Nors Vokietijos imperijoje ir jos užimtose teritorijose siekiama, kad Pirmas pasaulinis karas kuo greičiau baigtųsi, karinė vokiečių vadovybė nelinkusi atiduoti nei fizinės valdžios Lietuvos teritorijoje, nei teoriškai pripažinti, kad lietuviai gali patys tvarkytis šioje šalyje, nepaisant to, kad *de facto* nepriklausomybės buvo pripažinta dar 1918 m. kovo 23 d.

Tuo tarpu lietuvių išeivijos organizacijose vis rimčiau svarstomi planai, kaip savo informacijos ir labdaros įstaigas būtų galima perkelti į Lietuvą, kuri matoma kaip kare nedalyvaujanti šalis, nors vis dar kenčianti Vokietijos karinę ir politinę priespaudą. Būtent su politiniu izoliavimu ir ignoravimu toliau aršiai kovojama prolietuviškos propagandos srityje. Čia ir toliau aktyviai reiškiaisi JAV lietuvių kolonijų atstovai, taip pat lietuviai Šveicarijoje, Švedijoje, Danijoje. Daugumos jų pagrindiniu tikslu tampa Lietuvos nepriklausomybės pripažinimas iš tos valstybės, kurioje jie reziduoja, pusės. Taip pat užsienyje siekiame plėsti kontaktus su Antantės, kaip numanomos laimėtojų sąjungos šalimis, jų pareigūnus sudominti Lietuvos kūrimo ir atstatymo klausimais, asmeniškai ir per organizacijas skelbiant proantantiškos valstybės siekį, norą pagaliau ištrukti iš Vokietijos įtakos zonos.

Tačiau, nederėtų pamiršti, kad lietuvių tarpe, ypač europinėje išeivijoje, kaip išryškino šioje analizėje, veikia nemažai provokiškai nusiteikusių asmenų, kurių įsitikinimai mažai kinta ir 1918 m. atrojoje pusėje. Juolab sąlygomis, kai politinė ir materialinė Lietuvos situacija

negerėja, o derybos su Vokietija stringa. Taip pat retrospektyviai nederėtų provokiškiems veikėjams priskirti dabar tyrėjo turimų žinių apie greitą Vokietijos pralaimėjimą kare – žvelgiant iš 1918 m. vasaros ar netgi rudens perspektyvos, lietuvių veikėjai artimesniu metu taip trokštamą karinės valdžios Lietuvoje pakeitimas civiline, o ne visišką šios valstybės griūtį ar įtakos regione atsisakymą. Taigi, Vokietija, laikanti savo gausią kariuomenę Lietuvos teritorijoje, lietuviams yra vis dar galinga ir įtakinga – būtent dėl praktinio savarankiškumo stygiaus politinėje bei kultūrinėje veikloje ir kitų valstybių dar nepripažintos nepriklausomybės.

Lietuvos vardu užsienyje veikiantys diplomatai taip pat nėra oficialiai įteisinti, nes nėra vyriausybės ir valstybės vadovo, kuriems galėtų būti pavaldūs šie pasiuntiniai. Šveicarijoje dirbantys lietuviai savo legitimumą 1918 m. rudenį vis dar mato kaip ateinantį iš 1917 m. *Berno II konferencijos* nutarimų, skelbusių, kad jie yra Lietuvos (vėliau – Valstybės) Tarybos atstovai užsienyje, tačiau nėra pavaldūs Tarybai kaip legitimiai valstybės valdžiai. Nuodugniau išsiaiškinti šią koncepciją ir išanalizuoti valdžios (ne)pasidalinimo situaciją mums gali padėti vienas įvykis, kuris itin ryškiai nubrėžė skirtis tarp Valstybės Tarybos propaguotos Lietuvos nepriklausomybės vizijos ir Šveicarijos lietuvių įsivaizduoto laikinosios vyriausybės ir kitų svarbiausių valstybės institucijų kūrimo modelio. Tas įvykis – tai *III Loanos konferencija*, šiame mieste vykusį beveik visą 1918 m. rugsėjo mėnesį.

3.1. III Loanos konferencijos rengimo priežastys, tikslai ir Šveicarijos lietuvių situacija

Kaip ir kitų šiame darbe analizuojamų lietuvių konferencijų atveju, nagrinėjimą pradėsime nuo šio įvykio vertinimų, kurie pateikiami jame dalyvavusių atsiminimuose. Apie kokius konferencijos tikslus čia kalbama ir kodėl siekiama kuo greičiau susitikti su Valstybės Tarybos delegatais? Ar šiai konferencijai buvo suplanuotas konkretus vaidmuo Lietuvos kūrimo ateityje ir kaip buvo ruošiamasi galimam valdžios perdavimui lietuviams – tiek vidaus, tiek užsienio politikoje? Šiuos klausimus svarbu atsakyti toliau sekant Šveicarijos lietuvių propaguoto valstybingumo projekto likimą – konferencijose buvo sprendžiami konkretūs tam tikrų pasiūlymų įgyvendinimo būdai, o šiuo atveju – ir asmenys, kurie turės teisę įgyvendinti savo idėjas praktikoje.

Sveikinimo kalboje konferencijos dalyviams susirinkus rugsėjo 5 d. Lozanoje K. Olšauskas, išrinktas šios lietuvių konferencijos pirmininku, kaip pagrindinį susitikimo tikslą įvardijo galutinį nepriklausomybės iškovojimą⁷⁹³. Nuo tos dienos Lozanoje iš tikrųjų susitikimus vykdė ta grupė lietuvių politikos veikėjų, iš Šveicarijos, JAV ir Lietuvos, kurie tuo metu praktiškai dirbo dėl šio tikslo ir rengėsi perimti vadovavimą naujai Lietuvos valstybei. Tačiau šis kelias į valdžią buvo skirtingai įvaizduojamas ir bandomas įgyvendinti.

Tiesa, atsiminimuose ši konferencija nėra vertinama vienareikšmiškai. Kaip toliau matysime, jos eigoje kilę konfliktai dalyvius į kelias stovyklas padalino ne tik tuo metu, kai buvo svarstomi klausimai – šis susipriešinimas išliko ryškus netgi XX a. 4 dešimtmetyje publikuotuose egodokumentuose. Pavyzdžiui, Antanas Steponaitis taip aprašo savo nuomonę apie nagrinėjamą įvykį, po jo praėjus daugiau negu dvidešimtmečiui:

„Ši konferencija buvo trečioji liet. Konferencija Lozanoj (Lausanne) ir šeštoji iš viso Šveicarijoj karo metu. Ji buvo gana savotiška. Mano nuomone, būtų buvę geriau, jei ji visai nebūtų įvykusi. Seniau įvykusios konferencijos būdavo vieningos, nuoširdžios, produktingos, o šioje pasirodė nesusipratimų, ginčų ir susiskaldymo. Tas nesklandumas buvo įneštas iš atvykusių iš Lietuvos atstovų pusės. Jie pačioj pradžioj pareiškė, jog atvykę tik pasiinformuoti, jog konferencijoj negalėsia būti rezoliucijų, saistančių Liet. Tarybos atstovus. Tas padarė labai nemalonų įspūdį: visi lietuviai darbavosi, rūpinosi Lietuvos nepriklausomybės klausimu, visus tas klausimas jungė, o štai dabar, atsirado kažkokie aukštesnieji, geresnieji, kurie negali su kitais bendradarbiauti“⁷⁹⁴.

Taigi, kodėl politinio veikimo centrus turėjusios vienyti bendradarbiavimo intencijos baigėsi susiskaldymu ir tikslų pasikeitimu? Pridėdamas dar vieną mintį apie delegatų iš Lietuvos planus, kad jie turėję ir „savotišką tikslą – nuginkluoti J. Gabri“⁷⁹⁵, Steponaitis atskleidžia šio susitikimo dvilypumą – nors intencijos stiprinti Lietuvos savarankiškumą ir tarptautinį pripažinimą buvusios vienodos, kažkas jose išsiskyrė, nesutapus būsimos Lietuvos atkūrimo vizijoms. Gabrys antruosiuose savo atsiminimuose konferencijos laukimą taip pat įvardija kaip keliantį įtampą: „Reiks išsiaiškinti su Vilniaus Tarybos prezidiumu dėl ko jis nesilaikė ir

⁷⁹³ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 204.

⁷⁹⁴ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 177.

⁷⁹⁵ *Ibid*, p. 178.

nevykdė II Berno konferencijos nutarimų, reikės išspręsti būsimos Lietuvos vyriausybės organizavimą ir numatyti, paruošti delegaciją būsimai taikos konferencijai. Iš anksto reikėjo numatyti šalininkus ir priešus⁷⁹⁶. Kaip matysime vėliau, jis turėjo savą argumentaciją, paskatinusią itin neigiamai vertinti šią konferenciją, bet pirmiausia būtina išsiaiškinti pagrindinius faktus.

Siekdami pagrįsti Lietuvos atkūrimo projektų išsiskyrimo priežastis, pirmiausia turime aptarti, kas dalyvavo konferencijoje, po to – kas ir kokiomis priemonėmis buvo nagrinėjama, o galiausiai – kokios buvo šių diskusijų pasėkmės Šveicarijos lietuvių ir kitų politikų pažiūroms bei sprendimams.

Delegatai, rugsėjį susitikę Lozanoje, priklausė trims lietuvių veiklos centrums – Šveicarijoje, JAV ir Lietuvoje veikiančioms organizacijoms. Taigi, tiek konferencijos protokoluose, tiek atsiminimuose pažymima, kad iš pradžių konferencijoje dalyvavo Gabrys, Bartuška, Daumantas, Steponaitis (Šveicarijos lietuvių organizacijų atstovai), Smetona, Petrulis, Voldemaras, Yčas (Lietuvos Valstybės Tarybos nariai), Olšauskas (priskiriamas Šveicarijos organizacijoms) ir Dabužinskas, Mastauskas bei Pakštas – konferencijai jau prasidėjus prisijungę Amerikos lietuvių organizacijų atstovai⁷⁹⁷. Laikas, kuomet vyko konferencija, atsiminimuose varijuoja tarp rugsėjo 5–21 d., tačiau daugumoje jų posėdžių laiku įvardijamos rugsėjo 5–16 dienos, kurios pažymėtos ir protokoluose.

Tiek Gabrys, tiek Bartuška savo pasakojimuose kalba apie sudėtingą situaciją dėl delegatų iš Lietuvos atvykimo ir susisiekimo su jais – Vokietijos valdžia stengėsi neišduoti jiems užsienio pasų, visaip vilkino kelionės į Šveicariją datą. Bartuška rašo: „Mūsų paleista (šveicariečių) žinia apie Amerikos Lietuvių Tarybos atstovų atvykimą Šveicarijon, kurie kaip žinoma, yra priešvokiško ir respublikoniško nusistatymo, palengvino V. Tarybos delegatams atvykti Šveicarijon“⁷⁹⁸. Čia turima omenyje Gabrio Vokietijos atstovybei Berne teikiama informacija apie vis artėjantį susidurimą su Amerikos lietuvių organizacijų atstovais, kurie būsią itin

⁷⁹⁶ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 377.

⁷⁹⁷ Lietuvių konferencija 1918 m. rugsėjo 5–16 [d.] Lausanne (trečioji Lausanne’j, ketvirtoji iš viso Šveicarijoj karo metu), *Lietuvos istorijos metraštis*, 1995, p. 136; J. Gabrys, *Vers L’Indépendance Lituanienne...*, p. 227; V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 203; A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 178; *Tėvynėje ir pasauly...*, p. 130; J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 377–378.

⁷⁹⁸ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 207.

antivokiški ir nesutiksią su jokiais monarchijos Lietuvai pasiūlymais – tam esą reikia stiprinti provokišką frontą delegatais iš Vilniaus⁷⁹⁹. Nors šią komunikaciją su Rombergu, kaip ir daugumą savo asmeninių ryšių, personifikuotai perteikia kaip aršią gyvai ir dramatiškai vykusią diskusiją, pasiuntinybės Berne dokumentai patvirtina, kad Vokietijos karinė administracija priešinosi Valstybės Tarybos delegatų išvykimui į užsienį, o Rombergas ir Roppas per Užsienio reikalų ministeriją bandė paremti jų kelionę ir išreikalauti jiems užsienio pasų⁸⁰⁰. Tiesa, šį Tarybos narių blaškymąsi tarp Vilniaus ir Berlyno, laukiant leidimo vykti į Šveicariją itin kritiškai vertino P. Klimas, kuriam einamieji praktiniai reikalai visuomet atrodė vertesni dėmesio negu nesibaigiantys pasitarimai, posėdžiai ir kalbos. Tokią neaiškia situaciją ir žinių vakuumą apie Berlyne vykstančias derybas su Vokietija Klimas nupasakoja taip:

„Pasirodo, jog „trejybė“ [trys Valstybės Tarybos nariai – M. Š.] ir visi Berlyno ponai [Olšauskas, Purickis, Šaulys – paskutinis nebuvo išleistas į Šveicariją, – M. Š.] iki vieno išdūmė į Šveicariją ir net nieko nepaliko paprastos informacijos reikalui. Čia pasirodė mūsų diplomatų avių būrio psichologija – kur vienas kitas, tai ir visi neiškenčia. Tuo tarpu sklinda gandas, kad Entente nepraleidusi Šveicarijion Amerikos lietuvių ir Šveicarijos konferencija dėl to neįvykusi“⁸⁰¹.

Kaip matysime, amerikiečių vaidmuo šioje istorijoje taip pat svarbus, siekis su jais susitikti to meto sąlygomis dar kartą atrodė sunkiai įgyvendinamas, bet būtinas siekiant tolimesnio Lietuvos nepriklausomybės klausimo sprendimo Antantės šalių pusėje. Tą suprato netgi Klimas.

Tačiau nors tuo metu lietuvių veikėjai skirtingai žiūrėjo į susirinkimo Šveicarijoje svarbą, šį įvykį visai kitaip matė grupės, turinčios kitokių interesų Lietuvos atžvilgiu, pavyzdžiui, Vokietijos atstovybės darbuotojai Šveicarijoje. Jie turėjo visiškai kitoki įsivaizdavimą apie tai, kas yra Lietuvos savarankiškumas ir kaip to pasiekti, bei laukė kitokių nei dauguma lietuvių šios konferencijos pasėkmių. Tad turime atidžiau pažvelgti į šios įstaigos 1918 m. rugpjūčio ir rugsėjo mėnesių dokumentus, kad pamatytume lietuvių lūkesčius platesniame tarptautinių įtampų kontekste. *Lozanos III konferencijos* metu atsovybė tesė aktyvų bendravimą ne tik su

⁷⁹⁹ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 375–377.

⁸⁰⁰ G. Rombergo laiškas Vokietijos imperijos Užsienio reikalų ministerijai, 1918 08 23, PA AA, RAV Bern 480, [l. n.].

⁸⁰¹ P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 293.

Gabriu, bet susitikinėjo ir iš Lietuvos atvykusiais Tarybos delegatais, stengėsi išsiaiškinti dar nepažįstamų veikėjų pažiūras, o pažįstamuosius iš naujo įtikinti nesitraukti nuo Vokietijos ir remti jos vykdomus pertvarkimus Lietuvos okupacinėje valdžioje, neprotuoti europinėje spaudoje prieš tam tikrų laisvių ir teisių apribojimą.

Taigi, dar prieš šiuos vokiškosios propagandos žingsnius, Berno atstovybė tarpininkavo tarp Gabrio ir Užsienio reikalų ministerijos, o ši kontaktavo su Ober Ost vadovybe dėl Tarybos narių išleidimo į Šveicariją „pasitarti“ su čia gyvenančiais lietuviais. Gabrio prašymu D. Benthmann-Hollwegas 1918 m. rugpjūčio 6 d. į Berlyną perdavė telegramą Olšauskui: „Amerikiečių delegatai atvyks per aštuonias dienas. Būtinai Tarybos delegatai. Konferencija bus rugpjūčio pabaigoje“⁸⁰². Sekančios dienos raporte pareigūnas ministerijai aiškina, kad būtina pagreitinti Tarybos narių atvykimą į Šveicariją todėl, kad atvykstantys amerikiečiai „bando propaguoti demokratinius principus, prieštaraujančius monarchiniams impulsams Lietuvoje“. Matome, kad prieš konferenciją tiek Gabrio, tiek Vokietijos pareigūnų poziciją buvo panaši – Amerikos atstovai matyti kaip grėsmė tiek jų propaguojamiems bendradarbiavimo ryšiams, tiek Tarybos situacijai krašte. Taigi, iš tikrųjų vokiečiams tuo metu svarbiausia buvo išlaikyti monarchijai palankias nuotaikas visų lietuvių tarpe, neleisti nukrypti į respublikos reikalavimus, kuomet dar stipriau gali būti oponuojama Vokietijos siūlomam Lietuvos atkūrimo būdai ir susaistymui su imperija.

Rugpjūčio 14 d. jau atstovybės Berne vadovas Rombergas rašo AA: „Käuferis [J. Gabrys] praneša, kad Amerikos lietuvių delegatai atvyko į Paryžių ir konferencija bet kokiomis aplinkybėmis vyks rugpjūčio pabaigoje“⁸⁰³. Taip pat priduriama, kad Gabrys vėl reikalauja kuo greitesnio delegatų iš Lietuvos atvykimo ir prašo barono Roppo atvažiuoti į Šveicariją keliomis dienomis anksčiau už juos „pasiruošti konferencijai“. Jis pats atsiminimuose mini rugpjūčio 15 d., kaip datą, kuomet paaiškėjo, jog delegacija atvyksianti mėnesio pabaigoje ir tada bus galima pradėti konferenciją⁸⁰⁴.

Tad nors suplanuoto renginio data šiek tiek nusikėlė į rugsėjo mėnesį dėl Amerikos delegatų užlaikymo Paryžiuje, matome, kad

⁸⁰² J. Gabrio telegrama K. Olšauskui, 1918 08 06, PA AA, RAV Bern 480, [l. n.].

⁸⁰³ G. Rombergo telegrama Vokietijos imperijos Užsienio reikalų ministerijai, *Ibid*, [l.n.].

⁸⁰⁴ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 227.

pasirengimo darbai aktyviai vyko, o vilniečių Lozanoje ir Berne buvo laukiama kaip sąjungininkų – monarchizmo ir susisaistymo su Vokietija šalininkų. Taip pat sužinome, kad Gabrio prašymu buvo siekiama išgauti pasus į Šveicariją dar dviem Tarybos delegatams – Justinui Staugaičiui ir Jurgiui Šauliui, bet centrinė Vokietijos valdžia šio prašymo nepatvirtino. Bet kokių atveju, šie dokumentai atskleidžia kitokį vaizdą negu Gabrys bandė įteigti skaitytojui savo atsiminimais – iš tiesų, jis rinkosi sau sąjungininkus ir oponentus, tik jais 1918 m. rudenį buvo matomi visai ne tie, kurie įvardijami retrospektyviniame pasakojime.

3.2. *Lozanos III konferencijoje* svarstyti klausimai ir atstovavimo Lietuvai kompetencijos

Informacija apie mus dominančią konferenciją šaltinių atžvilgiu yra pakankamai gausi. Joje dalyvavusių veikėjų atsiminimuose randame ir nuosekliai perpasakotą renginio eigą, ir kolegų pasisakymus, ir priimtus sprendimus, ir nesutarimų interpretacijas. Šią informaciją taip pat galime patikrinti keliose archyvinių šaltinių versijose.

Lozanos III konferencijos protokolus ar bent jau ilgiausią jo nuorašo variantą mini turėjęs A. Steponaitis, vienas iš konferencijos sekretorių: „Žinios apie 1918 m. liet. konferenciją (Lausanne) paimtos iš protokolo nuorašo, kuris buvo mano žinioje. Jos (žinios) vietomis paimtos ištiesai, o vietomis sutrumpintai atpasakotos. Minimo protokolo yra 67 pusl.“⁸⁰⁵ Nuosekliai ir detaliai konferencijos eigą nupasakoja ir V. Bartuška, ištiesai įdėdamas ir konferencijos protokolus⁸⁰⁶. Jie sutampa su protokolais, kurie yra publikuoti ir Lietuvos istorikų kaip atskiras šaltinis – tai padarė R. Lopata, teikdamas, kad naudojasi protokolų kopija, saugoma Pensilvanijos universiteto (Philadelphia, JAV) Van Pelt bibliotekos Rankraščių skyriuje, Jurgio Šaulio dokumentų kolekcijoje⁸⁰⁷.

Nors Juozas Gabrys atsiminimuose nemini, kuriuo šaltiniu remiasi pasakodamas apie konferencijos eigą, jo (galimai) antrajai autobiografijai rengtuose prieduose randame ištrauką iš šios konferencijos pirmosios dienos

⁸⁰⁵ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 195.

⁸⁰⁶ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 203–228.

⁸⁰⁷ Lietuvių konferencija 1918 m..., p. 136–170.

(1918 m. rugsėjo 5 d.) protokolo⁸⁰⁸. Tikriausiai tai nėra vienalaikis šaltinis – jis sutampa su Bartuškos ir Steponaičio cituojamu protokolo tekstu, taigi greičiausiai nuorašas darytas jau rengiant autobiografiją spaudai, po Bartuškos atsiminimų pasirodymo, t.y.: po 1937 m.

Pasakojant apie *Lozanos III konferenciją*, antrojeje Gabrio autobiografijoje gausu siužeto digresijų, tiesiogiai nesusijusių su posėdžiuose svarstytais klausimais, bet atskleidžiančių šiek tiek užkulisinės veiklos tiek konferenciją rengiant, tiek jai vykstant. Kaip jau ne kartą minėta, Gabrio pasakojamas istorijas turėtume laikyti vaizdiniais, atspindinčiais buvusias situacijas, matytas iš jo perspektyvos, kurių paveikslas buvo šiek tiek užtamsintas vėlesnių įvykių ir jų pasekmių. Jo aprašomos dramoms nebūtinai tikrai vyko ir nebūtinai yra susijusios su šioje konferencijoje pasireiškusiais nuomonių skirtumais ar nesusipratimais. Greičiau atvirkščiai – ši reikšmė vėliau buvo priskirta ieškant tam tikrų konfliktų priežasčių su asmenybėmis, su kuriomis nuomonės susikirto ir per *Lozanos III konferenciją*.

Trumpam palikdami atsiminimuose išsakomus įvykių vertinimus, orientuokimės į konferencijos eigą. Nematydami reikšmingų skirtumų tarp turimų kelių to paties dokumento (konferencijos protokolų) versijų, įvykius aptarsime remiantis publikuota jų versija, pažymėdami, jeigu kitur randami faktai ar vertinimai skiriasi.

Po minėtų sveikinimų, Lozanoje susirinkus Šveicarijos lietuvių ir Valstybės Tarybos atstovams buvo pereita prie konferencijos darbotvarkės svarstymo. A. Smetonos siūlyta glausta darbotvarkė susidėjo iš keturių klausimų: pranešimo apie lietuvių veikimą įvairiose šalyse, tvarkos nustatymo bendram darbui, einamųjų reikalų ir santykių su Amerikos lietuviais⁸⁰⁹. Tuo tarpu Gabrys ir jo bendradarbiai buvo parengę aštuonių dalių planą konferencijai, apimančią ne tik lietuvių išėvijos organizacijas, bet ir Lietuvos valstybės bei valdžios institucijų įsikūrimo klausimus. Sutrumpintai galime paminėti pagrindinius aštuonis klausimų blokus – tai vidinė ir užsieninė Lietuvos politika, konferencijos kompetencija, Lietuvos valstybės organizavimas, Lietuvos santykiai su kaimynais, Lietuvos santykiai su Antante ir neutraliais, labdarybė, praktikos dalykai ir Lietuvos

⁸⁰⁸ Ištrauka iš protokolo IV-osios Lausannes konferencijos 1918 m. Rugsėjo 5 d. – 18 d., LCVA, f. 668, ap. 2, b. 9, l. 52–53.

⁸⁰⁹ Lietuvių konferencija 1918 m..., p. 137.

turtai Rusijoje⁸¹⁰. Matome, kad po tokios programos pristatymo konferencijos dalyviams turėjo iškilti svarbus klausimas, Gabrio programoje pažymėtas antruoju numeriu, – konferencijos kompetencija. Po jo kilo istoriografijoje nemažai aptartas ir išnagrinėtas Juozo Gabrio ir jo šalininkų konfliktas su Smetona ir Voldemaru.

Tiesa, istorikų, rašiusių apie Šveicarijos lietuvių veiklą šis susidūrimas vertinamas skirtingai. Kai kurie iš jų tik trumpai pamini, kad nesutapo Valstybės Tarybos ir LTT vadovų nuomonės⁸¹¹, kiti – ieško gilesnių konflikto priežasčių. Pavyzdžiui, P. Čepėnas teigia, kad konflikto priežastis buvo Tarybos nuostata, jog jie yra suvereni Lietuvos valdžia, kuriai priešinosi Gabrys, o nesutarus dėl lėšų skyrimo Tarybai, jos atstovai iš konferencijos pasitraukė⁸¹². A. Eidintas patį Tarybos atvykimą nurodo kaip kliūtį tolimesnei Gabrio veiklai, vaizdingai aprašydamas visus ginčo niuansus⁸¹³. Kaip matėme, tokia Gabrio pozicija yra sunkiai pagrindžiama, nes jis rūpinosi VT delegacijos atvykimu ir, į tai atsižvelgdamas, derino konferencijos laiką. Savo straipsnyje apie barono Roppo veiklą R. Lopata teigia, kad būtent Gabrio pasitarimai su baronu buvusi viena iš pagrindinių nesutarimo priežasčių – Tarybos atstovai reikalavę to nedaryti, o Gabrys nepaklusęs⁸¹⁴.

Plačiau šią problemą Lopata nagrinėja savo knygoje *Lietuvos valstybingumo raida 1914 – 1918 metais*. Čia teigiama, kad pagrindinių veikėjų požiūriai galėjo nesutapti taktikos ir strategijos klausimais, kuomet vilniečiai nepripažino konferencijos kompetencijos ir atkakliai laikėsi bendradarbiavimo su Vokietija linijos. Taip pat istorikas teigė, kad ne itin sėkmingą konferencijos baigtį galėjo lemti tiesiog tarpusavio veikėjų asmeninis priešiškus, o ir vokiečiai buvo suinteresuoti tokia baigtimi. Dėl pirmosios dalies galime sutikti, tačiau kaip matėme praeitame skyrelyje, bent jau artimiausi Šveicarijos lietuviams Vokietijos pareigūnai laukė visai kitokios konferencijos baigties ir oficialus nutarimų paskelbimas jiems buvo itin svarbus. Taigi, kad galėtume pagrįsti šią interpretaciją, papildyti ją naujais faktais ir nuomonėmis, turime pasiteklėti dar nenaudotus šaltinius ir jų siūlomą informaciją.

⁸¹⁰ *Ibid*, p. 137–138.

⁸¹¹ W. Sukiennicki, *East Central Europe...*, p. 800; A. E. Senn, 1992, p. 35–36; E. Demm, Friedrich von der Ropp..., p. 281–282.

⁸¹² P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 431–432.

⁸¹³ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas...*, p. 99–107.

⁸¹⁴ R. Lopata, „Tipas apskritai labai dar įtariamasis...“, p. 346.

Siekiant rekonstruoti įvykius, o ne įvertinti jų teisingumą ar teisėtumą, mintis apie Valstybės tarybos kompetencijas yra svarbesnė negu argumentai už ar prieš, išsakyti kurios nors pozicijos remėjų. Šveicarijos lietuviams siūlant, o kilus ginčui ir ėmus reikalauti, balsavimo Lietuvos vidaus ir užsienio politikos klausimais, Tarybos kompetencijos klausimas negalėjo likti nuošalyje: „Pr[of.] A. Voldemaras aiškina, kad jis dėl to iškėlė balsavimo ar nebalsavimo klausimą, kad paduotoje Šv[eicarijos] lietuvių programoje yra paliesti dalykai, kuriuose [Valstybės] Taryba nusistačiusi, optavusi“⁸¹⁵. Būtent čia slypi užuomina Šveicarijos lietuviams nesikišti į Lietuvos valstybinius reikalus, ypač į vidaus politiką ir valdžios formavimą.

Už asmeninę simpatiją ar antipatiją lietuvių veikėjų vieni kitiems, šioje situacijoje svarbiau, kad Valstybės Taryba būtent save mato kaip teisėtos tautos valios reiškėją ir vykdytoją, kurią įtvirtino vasario 16 d. Deklaracija. Galėtume manyti, kad tai retrospektyviai primetamas sąmoningumo lygmuo, tačiau jis gerai atsispindi ne tik Tarybos narių laikysenoje ir pareiškimuose šioje konferencijoje, bet ir skelbtame santykiyje su užsienio lietuviams – jeigu šie save laiko atstovais užsienyje, tai tegali būti Tarybos atstovai, o ne sudarantys iš savęs legitimią Lietuvos atstovybės struktūrą. Ši samprata buvo visiškai kitokia nei Juozo Gabrio įsivaizduoti valdžios perdavimo scenarijai – ne tik dėl jam (tikriausiai netikėto) jo autoriteto kvestionavimo, bet ir paties principo, kad Lietuvą, ar bent jau pirmąją jos vyriausybę kurs tik Lietuvoje esantys politikai – šiuo atveju Smetona su Voldemaru. Asmeninio keršto ir nesantaikos motyvais išplėstas Gabrio pasakojimas visgi nepaslepia pagrindinio apmaudo motyvo, kad ne jo Lietuvos vizija buvo pasirinkta kaip perspektyviausia tolimesniame nepriklausomybės įtvirtinime.

Apibendrinant surinktą šaltinių medžiagą, konflikto esmę iš Tarybos pusės galėtume apibrėžti taip – tai siekis naujai susikūrusios valstybės valdžios teisę sutelkti Vilniuje esančiai tarybai, nuo esminių sprendimų priėmimo attribojant užsienyje veikiančias organizacijas. Šioje konferencijoje buvo išsakyta A. Voldemaro mintis, kad Tarybos tapimas suverenia valdžia, Lietuvai pasiskelbus valstybe, eliminuoja būtinybę būti saistomiems užsienyje vykstančių konferencijų nutarimais, todėl į Šveicariją Tarybos narių atvykta tiksliai apsikeisti informacija⁸¹⁶. Nesunku atrasti, kur tokiuose pasisakymuose kilo konfliktas iš Gabrio ir kai kurių kitų Šveicarijos

⁸¹⁵ Lietuvių konferencija 1918 m..., p. 139.

⁸¹⁶ *Ibid*, p. 138.

lietuvių pusės – jie rengėsi lygiateisiam dalyvavimui formuojant pirmąją vyriausybę ir priimant užsienio politikos sprendimus, o ši galimybė iš karto buvo paneigta.

Tačiau nors itin kritiškai vertindami Gabrio pasakojimą apie šį renginį ir aprašytus neformalius „pašnekesius“ su Tarybos nariais prie taurės konjako⁸¹⁷, visgi galime pastebėti, kad Gabrio siūlyti klausimai buvo svarstyti ar bent jau apsikeista nuomonėmis ir naujausiomis žiniomis apie dalykus tiek Lietuvoje, tiek užsienyje. Taigi, šiek tiek sušvelninti pradinę Tarybos narių „aroganciją“ Šveicarijos lietuviams pavyko ir pasitarimai tęsėsi porą savaitių.

Pirmiausia buvo pasidalinta informacija apie Valstybės Tarybos narių veiklą Lietuvoje, 1918 m. vasarą įvykusius monarcho rinkimus, Vokietijos administracijos reakciją ir po jų sekusius suvaržymus lietuviams ir jų spaudai – tai pristatinėjo A. Smetona⁸¹⁸. Kalbėdamas apie einamuosius to meto reikalus, Tarybos prezidentas minėjo pasikeitusį narių požiūrį į teritorinius Lietuvos reikalavimus – vietoj „mažos“ (tik etnografinės) Lietuvos, bandyti išgauti „didelę“ Lietuvą, sutampančią su tuometine Ober Osto teritorija⁸¹⁹. Aptarti ir universiteto Vilniuje atkūrimo, lietuviškų gimnazijų, kariuomenės organizavimo reikalai, taip pat įvardinta, kad rengiami keli būsimos Lietuvos konstitucijos variantai Lietuvoje, taip pat vieną rengiantis ir Gabrys Šveicarijoje⁸²⁰. Po šio pranešimo sekė Gabrio pristatymas apie Šveicarijos lietuvių veiklą, apie kurią nebuvo pasakyta šiame tyrime neaptartų dalykų. Vertėtų tik paminėti, kad Gabrys ypač akcentavo jo ir kolegų leidžiamos spaudos reikšmę – tik ji padėjusi iškovoti jau turimas laisves ir Lietuvos žinomumą; nebuvo slepiama ir to, kad *Litauen* ir *Pro Lituania* publikacijos tikslingai kreipiamos į skirtingas auditorijas – Centro valstybės ar Antantę, pagal tai parenkant ir jų turinį⁸²¹.

Trečiasis pranešimas, į konferenciją dar neatvykus Amerikos lietuvių veikėjams, apie jų veiklą buvo perskaitytas Vinco Bartuškos.

⁸¹⁷ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 378–383.

⁸¹⁸ Lietuvių konferencija 1918 m..., p. 140–142.

⁸¹⁹ A. Steponaitis atsiminimuose pateikdamas protokolų informaciją tiesiogiai teigia, kad taip buvo nuspręsta „kad vokiečiai neatimtų Gardino gubernijos“ (A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 181).

⁸²⁰ Steponaitis išvardina ir projektų rengėjus: „vieną projektą ruošia p. Leonas, kitas jau yra Vilniuje, trečią rašo Gabrys“ (*Ibid*, p. 183; Lietuvių konferencija 1918 m..., p. 144). Deja, kol kas nepavyko archyvuose aptikti Gabrio ruošto konstitucijos varianto.

⁸²¹ Lietuvių konferencija 1918 m..., p. 149.

Daugiausiai kalbėta apie vidinius lietuvių konfliktus ir išsiskaidymus JAV pagal politines ar pasaulėžiūrinės sroves. Tačiau taip pat Bartuškos pristatyme buvo įvardinti 1918 m. balandžio 17 d. vykusio Amerikos lietuvių Seimo sprendimai: „gelbėti Lietuvą iš vokiečių jungo, protestuoti prieš veidmainingą nepriklausomybės paskelbimą, reikalauti įleidimo į pasaulinę taiką Lietuvos atstovų; Lietuvos valdymosi forma – tai respublika; konstituanta nustatys duoti moterims lygias teises su vyrais“⁸²². Bartuška perdavė Amerikos lietuvių nuomonę ne tik konferencijoje jau nagrinėto lietuviškosios monarchijos klausimo atžvilgiu, bet ir bendrą jų nusistatymą apie Europoje veikiančias organizacijas: „Amerikiečiai priešingi veikimui Šveicarijos tarybos ir taip gi V[alstybės] Tarybos: mat, anot jų, šie veikia vokietofiliškai. <...> V[alstybės] Tarybą kaltina, kad pardavė Lietuvą vokiečiams. Taryboj nesą kairiųjų elementų etc. Ne viena partija nepripažįsta akto 23 kovo 1918 m. (nepri gulmybės akto)“⁸²³. Paskutinis konferencijoje pristatytas lietuvių veikimo centras – tai atstovybė Berlyne, apie kurios veiklą referavo jos vadovas K. Olšauskas, paminėdamas karaliaus rinkimų sunkumus ir užkulisinės derybas bei po to kilusius konfliktus su Vokietijos valdžia⁸²³. Matome, kad šie svarbūs klausimai neįnešė itin didelio nuomonių skirtumo tarp delegatų, nes daugiausiai buvo kalbama apie jau nuveiktus darbus ir dalinamasi informacija apie kolegoms nežinomus įvykius.

Tačiau, paminėjus rezoliucijos reikalingumą išrinktojo karaliaus Uracho klausimu, konferencijos dalyvių tarpe vėl buvo kilęs susipriešinimas dėl rezoliucijų reikalingumo ir privalomumo, todėl daryta kelių dienų pertrauka privatiems pasitarimams. Po jos, rugsėjo 10 d, pradėjus posėdį iškart buvo iškeltas tokių pokalbių klausimas – Gabriui priekaištauta už pasitarimus su Roppu, kuriuos šis neigė, ir pasakojo tik apie Antantės atstovybėse išgirstą informaciją⁸²⁴. Čia paminėtas apsilankymas Prancūzijos ambasadoje, kurios pozicija nepasikeitusi – ši šalis negalinti „pripažinti

⁸²² Lietuvių konferencija 1918 m..., p. 151.

⁸²³ *Ibid*, p. 152–153.

⁸²⁴ Slaptoje Rombergo ataskaitoje Užsienio reikalų ministerijai Berlyne teigiama: „P. Rudolf nedalyvavo tikruosiuose pasitarimuose, bet įtikino, kad galėtų dalyvauti parengiamosiose diskusijose su Gabriu ir keliais nariais iš Vilniaus prieš konf. atidarymą. Deja, šiuo metu tarp jo ir Vilniaus ponų nėra gero sutarimo. Prof. Voldemar skundėsi, kad Rudolfo buvimas, kuris neliko nežinomas, uždeda štamną konferencijai, jog ši buvo iš išorės inspiruota Vokietijos“ (G. Rombergo ataskaita Vokietijos imperijos Užsienio reikalų ministerijai, 1918 09 21, PA AA, RAV Bern 480, [l.n.]).

Lietuvai nepriklausomybės, nes ji yra užimta Vokiečių ir tol nepripažins, kol Vokiečiai tenai bus“⁸²⁵.

Toliau sekusi diskusija mums įdomi dėl dviejų joje pasisakiusių veikėjų – Purickio ir Bartuškos, kurie iki tol nebuvo įsitraukę į ginčą dėl tarybų suverenumo ir konferencijos kompetencijų. Purickis išreiškė nuomonę, kad „dalykams atsimainius“, nuo 1918 m. gruodžio 11 d. akto paskelbimo Lietuvos suverenus organas yra Valstybės Taryba ir jis tai pripažįsta. Kilus nepasitenkinimui iš kitų Šveicarijos lietuvių delegatų, Bartuška jam oponavo:

„Lietuva dar nėra kitų pripažinta kaipo laisva šalis. Valstybės Taryba kol kas dar neturi militarių jėgų, kad apsigintų; ją gali vokiečiai visai suspausti, tuomet gal būtų reikalinga pagalba iš kitur; gali būti, kad patys norėsit, kad mes protestuotume prieš kai kuriuos jūsų žygius, padarytus po vokiečių prievarta. Pripažinę gi Valstybės Tarybos suverenitetą mes (Lietuvių Taryba Šveicarijoje) negalėsime to daryti“⁸²⁶.

Nors *šveicariečiai* perskaitė dar ir parengtą deklaraciją savo organizacijos kompetencijos klausimais, jokių sprendimų nebuvo priimta ir išsiskirstyta. Paskutinėmis bendros konferencijos dienomis galiausiai buvo sutarta, kad pakankamai prikalbėta apie organizacijų suverenitetą ir nieko nepasiekta, tad nuspręsta jog **„užtenka veikti Vilniaus ir Berno konferencijų iš pernai metų prasmėje“**⁸²⁷. Tokiai tolimesnei eigai pritarė ir Gabrys, ir Smetona.

Svarbiausias paskutinių konferencijos dienų įvykis visgi buvo Amerikos lietuvių delegacijos pasirodymas rugsėjo 12 d. Po iškilmingų visų pusių sveikinimų vieni kitiems, buvo pereita prie lietuvių veiklos JAV pasakojimo, dalinai pakartojant Bartuškos praneštas žinias, plačiau papasakojant apie delegacijos priėmimą pas prezidentą W. Wilsoną, kuris nieko konkretaus Lietuvai nepasiūlė, bet „pažadė[jo] vieną lietuvių įleisti į Taikos kongresą. Reikalinga surasti žmogų, kuriam Entente negalėtų nieko prikišti“⁸²⁸. Ši punktą Amerikos lietuvių delegatai įvardijo kaip vieną iš svarbiausių savo apsilankymo Europoje tikslų. Jų žodžiais tariant, taip pat buvo atvykta **„sužinoti tikrą dalykų stovį, nes raštai ir spaudiniai iš**

⁸²⁵ Lietuvių konferencija 1918 m..., p. 155.

⁸²⁶ Lietuvių konferencija 1918 m..., p. 157.

⁸²⁷ *Ibid.*

⁸²⁸ *Ibid.*, p. 138, 163.

Šveicarijos neateidavo⁸²⁹. Taigi, tokia informacinė-atstovaujamoji amerikiečių misija įsiliejo į bendras diskusijas ir pagrindinių klausimų svarstymą, ypač aktyviai pasisakydami prieš monarchijos Lietuvoje įsteigimą⁸³⁰.

Po kelių dienų pertraukos, paskutinėje konferencijos „sesijoje“ buvo iš naujo svarstytas Lietuvos neutraliteto klausimas. Juo Gabrys ir kiti Šveicarijos lietuviai pasisakė teigiamai – tik jį paskelbus bus galima sulaukti palankumo iš Antantės ir užkirsti kelią lietuvių ėmimui į karą bet kurioje pusėje. Kaip argumentus prieš, aktyviausiai išsakęs Smetona teigė, kad esant tokiam tampriam ryšyje su vokiečiais, neutralitetas nieko praktiškai nepagelbės, o tik juos supykdys ir gali išaukti anksčiau suteiktų teisių ir pripažinimo anuliavimą⁸³¹. Taigi, buvo nuspręsta, kad kiek įmanoma remti nepriklausomybės pripažinimą, bet neskubėti su neutralitetu – jis gali užkirsti daugiau kelių negu atverti. Tai bene vienintelis bendru sutarimu priimtas šios konferencijos sprendimas. Kita rezoliucija, dėl kurios niekas nesipriešino buvo dėl lietuvių karo belaisvių paleidimo – už darbą šioje srityje ir bendrai belaisvių šelpime buvo išreikšta padėka „Lituania“ komiteto pirmininkui Steponaičiui ir jam pagelbėjusiems⁸³².

Paskutinis protokoluose užfiksuotas nagrinėtas klausimas – apie santykius su Antantės valstybėmis, kuriems palaikyti buvo siūlyta sukurti naują komitetą ar tarybą (panašią į Gabrio siūlyta ALTT). Tačiau šiuo klausimų daugiausiai pasisakę Purickis su Daumantu siūlė išlaikyti vienybę – nerinkti jokio naujo komiteto, o visiems vieningai remti Valstybės Tarybą ir tik tuomet galima tikėtis sėkmės. Kaip oficialūs konferencijos nutarimai protokoluose užfiksuoti tik du punktai – siųsti delegaciją pas Šveicarijos prezidentą Collonder (susidedančią iš Olšausko, Mastausko ir Steponaičio) bei paaukoti 500 frankų Šveicarijos kareivių šeimoms. Konferencija

⁸²⁹ Šiuo klausimo svarstymas papildomas ir siūlymu, kaip šią problemą spręsti: „taip sutvarkyti dalykus, kad kurjeris iš Vilniaus bent du kartu į mėnesį pasiektų Berlyną. Iš čia bus teikiamos žinios spaudoje ir kitais keliais Šveicarijoni ir Švedijoni“ (A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 193; Lietuvių konferencija 1918 m..., p. 163, 168).

⁸³⁰ Steponaitis atsiminimuose taip pat pateikia tuomet Amerikos delegatų išsakytus argumentus, kodėl Amerikos lietuviai nori respublikos: „1) prie dvaro gali įsivyrėti lenkiškas skonis, 2) monarchijos dabar griūva, taigi panašiai gali atsitikti ir su mūsų, 3) su monarchijos griuvimu dažnai nukenčia Bažnyčia, 4) prie respublikos mažiau papuošalų, 5) prie dvaro daugiau intrygų, 6) Amer. lietuviai praktiškai yra patyrę respublikos parankumą“ (A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 192).

⁸³¹ Lietuvių konferencija 1918 m..., p. 164–165.

⁸³² *Ibid*, p. 168.

uždaryta iškilmingomis padėkomis vieni kitiems ir, ragindamas laikytis vienybės, o pirmininkas Olšauskas pabrėžė, kad „susirinkti tokiose aplinkybėse tiek žmonių ir iš taip tolimų kraštų yra tai iš tikrųjų nepaprastas dalykas“⁸³³.

Taigi matome, kad ne taip kaip kitų Šveicarijoje vykusių konferencijų atžvilgiu, šiuo atveju negalime aiškiai išskirti priimtų nutarimų ir tolesnių lietuvių veikimo krypčių – bendru sutarimu priimta nuostata nedaryti nutarimų lėmė, kad visi sprendimai ir įtakos dalybos vyko už susirinkimų ribų ir už protokoluose užfiksuotų pokalbių. Šiek tiek priartėti prie užkulisinės veiklos ir išplėtoti konferencijos dalyvių nuostatas mums padeda slapti Vokietijos atstovybės Berne dokumentai, kuriuose, kaip matėme, užfiksuoti ne tik diplomatų pokalbiai su lietuvių veikėjais, bet ir šių veiksmų interpretacijos bei rekomendacijos centrinei valdžiai, kaip reikėtų elgtis tam tikrais su lietuviais susijusiais klausimais.

Tad 1918 m. rugsėjo 12 d. Rombergas pranešime Užsienio reikalų ministerijai Berlyne, po susitikimo su Voldemaru, perteikia šio pasakojimą, jog „per derybas Lozanoje buvo sprendžiami tik praktiniai klausimai. Viešumai skirtos deklaracijos dar nepriimtos, todėl LTT nėra pasirengusi priimti jokių fundamentalių sprendimų“⁸³⁴. Nei Voldemaras, nei Rombergas nekomentuoja šio „nepasirengimo“ priežasčių, bet aišku, kad lietuviai teisinasi, kodėl jokie (Vokietijos laukiami) sprendimai dar nebuvo viešai paskelbti, todėl pasiuntinys stengiasi tiesiogiai iš delegatų sužinoti pasitarimų nuotaikas. Apie tai, kokiais kanalais jį pasiekė informacija Rombergas pasakoje vėlesnėje (1918 09 21) atsakaitoje vadovybei: „Apie konferencijos eigą pirmiausia buvau informuotas Voldemaro, tada Gabrio ir Olšausko, ir galiausiai prez.[idento] Smetonos ir Yčo, kurie aplankė mane paskutiniai, pabaigę konsultacijas pakeliui atgal į Vokietiją. Konferencija apsiribojo bendromis diskusijomis apie dabartinius reikalus, bet jokių suformuluotų rezoliucijų nebuvo priimta“⁸³⁵. Taigi, fiksuojama, kad rezoliucijų situacija nepasikeitusi ir pasibaigus pasitarimams bei delegatams išsiskirsčius.

Bendrai Rombergas konferenciją įvertina teigiamai: „<...> kongreso nariai, atrodo, elgėsi labai inteligentiškai, ir ne tik ponai iš Vilniaus, bet ir

⁸³³ Lietuvių konferencija 1918 m..., p. 170.

⁸³⁴ G. Rombergo pranešimas Vokietijos imperijos užsienio reikalų ministerijai, 1918 09 12, (PA AA, RAV Bern 480, [l.n.].

⁸³⁵ G. Rombergo ataskaita Vokietijos imperijos užsienio reikalų ministerijai, 1918 09 21, *Ibid*, [l.n.].

LTT nariai. Nors jie nesugebėjo priimti formalaus sprendimo, palankaus lietuviškajai monarchijai ir *anschluss'ui* prie Vokietijos. Amerikiečiai žinojo, kaip juos paveikti, sakydami, neleisiantys Amerikoje agituoti už valdovą, ypač vokiečių, tačiau jie pasiryžę daryti tai, ko dauguma lietuvių šalyje reikalau⁸³⁶. Iš šios citatos paaiškėja, kokio būtent sprendimo iš konferencijos tikėjosi Vokietijos pusė ir kodėl šiek tiek nusivylė nesulaukę deklaracijos apie monarchijos ateitį. Dar konferencijai vykstant teiktoje ataskaitoje Rombergas užsimena apie šiuos monarchizmo priešininkus ir su jų pozicija susijusius sunkumus: „Trys Amerikos lietuvių delegatai iš Amerikos lietuvių tautos tarybos neseniai atvyko į Lozaną. Grupė LTT ir Vilniaus Tarybos narių susidūrė su sunkumais jiems oponuojant. Amerikiečiai aistringai priešinosi Uracho rinkimams, kaip ir bet kuriam vokiečių princui kaip Lietuvos karaliui, žadėdami savo bendrapiliečiams užtarimą Antantėj ir Didelę Lietuvą, kuri bus Amerikos garantuota, ir turės priėmimą prie jūros⁸³⁷. Šioje ataskaitoje pasidžiaugiama, kad kol kas lietuviai atsilaikė prieš amerikiečių pastangas, todėl primygtinai ir skubiai patariama Vokietijos pusei „atsiriboti nuo visko, kas galėtų nuvilti Vokietijai palankiai nusiteikusius lietuvius“. Kaip sudėtingiausias ir daugiausiai pasipiktinimo keliantis klausimas nurodoma teritorinė priklausomybė ir naujų valstybių sienų nustatymas: „Jie labiausiai jautrūs demarkacijai lietuvių ir lenkų ginčijamose teritorijose, ir bijo, kad vokiečiai stengsis įgyti lenkų palankumą Lietuvos sąskaitą. Taigi, skubiai rekomenduoju vengti bet ko, kas galėtų duoti tam peno“⁸³⁸.

Bendrai galime konstatuoti, kad nors lietuviai iš vokiečių pozicijos atrodo aiškiai apsisprendę dėl savarankiškumo, iš kitos pusės matome, kad delsiama viešai deklaruoti įsipareigojimus Vokietijai. Taip pat, nors buvo bijoma Amerikos lietuvių įtakos priimamiems sprendimams, ši baimė nepasiteisino – Vokietijos atstovybei atrodė, kad visi lietuviai tinkamai atsilaikė respublikonams, o Gabrys ir jo šalininkai įgijo visai kitą problemą – koliziją su Valstybės Tarybos lyderiais. Tad iš atliktos analizės aišku, kad konferencijos pasekmės ir vėlesni jos vertinimai skirtingose interesų grupės itin išsiskyrė – nebebuvo vieningos pozicijos Šveicarijos lietuvių organizacijų ir Valstybės Tarybos narių tarpe. Amerikos lietuviai

⁸³⁶ G. Rombergo ataskaita..., [l. n.].

⁸³⁷ Slapta G. Rombergo ataskaita Vokietijos imperijos užsienio reikalų ministerijai, 1918 09 14, PA AA, RAV Bern 480, [l. n.].

⁸³⁸ Slapta G. Rombergo ataskaita..., [l.n.].

asmeniniuose konfliktuose stengėsi laikytis neutraliai, idėjiškai atkakliausiai gindami monarchijos atsisakymo ir visiško atsiskyrimo nuo Vokietijos siūlymus.

3.3. Konferencijos pasėkmės ir Šveicarijos lietuvių persiskirstymas

Nors jau trumpai paminėjome, kokių rezultatų buvo tikimasi iš aptartos *Lozanos III konferencijos* Šveicarijoje, šis susitikimas turėjo nemažai pasekmių, lėmusių tolesnį Šveicarijos lietuvių veikimą ir įtakos persiskirstymą visame lietuviškosios veiklos išėivijoje lauke. Jo atgarsiai pasiekė ir Lietuvą, kurioje 1918 m. rudenį buvo suformuota pirmoji vyriausybė ir kur buvo veikiama pagal visai kitokį planą negu siūlė Šveicarijos lietuviai. Taigi, turime atsakyti į klausimą, kaip toliau vystėsi konferencijoje paaštrėjęs Gabrio ir Valstybės Tarybos narių konfliktas ir kas buvo daroma paraleliai šiam lietuvių susitikimui. Ar tikrai veiklos kryptys ir valstybės atkūrimo projektas Šveicarijos lietuvių tarpe išliko tie patys – provokiškos dalinai nepriklausomos monarchijos kūrimas? Ar 1918 m. pabaigoje išvis galime taikyti įvardijimą *Šveicarijos lietuviai* šioje šalyje vykdomai Gabrio veiklai ir itin susiaurėjusiam jį palaikančiųjų ratui?

Jau nagrinėtoje rugsėjo 21 d. ataskaitoje Vokietijos Užsienio reikalų ministerijai, pasiuntinys Rombergas, štai taip apibendrina įvykusį susitikimą ir savo įspūdį apie Tarybos narius: „<...> aš priėmiau Vilniaus delegatus, kurie paliko malonių, išsilavinusių ir išmintingų žmonių įspūdį, kurių politinis nuovokumas (*Urteil*) dar nėra labai gerai išvystytas, tačiau jie yra logiški savo sprendimuose. Tai tinka ir ponui Yčui, kurio iki šiol pats nepažinojau ir kuris man atrodo pats svarbiausias intelektualas toje delegacijoje. Šių deputatų buvimas, nors ir nelėmė konkrečių sprendimų, bendrai suveikė neabejotinai teigiamai“⁸³⁹. Tai rodo, kad iš į Berlyną, o vėliau į Vilnių grįžtančių Lietuvos politikų buvo tikimasi tolesnio sėkmingo bendradarbiavimo, konvencijų pasirašymo ir provokiškos vyriausybės kūrimo.

Šveicarijoje likę lietuviai nebuvo tokie entuziastingi savo ateities atžvilgiu. Po konferencijos likusią, o vėliau dar paaštrėjusią susipriešinimo nuotaiką itin pesimistiškai prisimena Vincas Bartuška. Labiausiai jis piktinosi prof. Voldemaro, kėlusio ginčius per konferenciją ir po jos,

⁸³⁹ G. Rombergo ataskaita..., 1918 09 21, [l.n.].

ardomuoju darbu, kuris lėmė ir Šveicarijos lietuvių išsiskirstymą – Gabrio bendradarbių gretas paliko Daumantas ir Purickis⁸⁴⁰, kurie jau dirbo kaip Valstybės Tarybos atstovai, tačiau per konferenciją paaiškėjo, kad ir jų siekiai Lietuvai nebesutampa su Gabrio ir Bartuškos remiama kryptimi, todėl jie renkasi Tarybos propaguojamą kelią ir veiksmus. Taigi, Bartuška apgailestauja: „Šveicarijoje beliko tik trys nariai: aš, Gabrys ir Steponaitis. O darbo buvo per akis. Vis nauji pasaulinės vertės įvykiai reikalavo lietuvių balso; vis daugiau informacijų reikalavo iš mūsų Biuro žurnalistai ir politikai“⁸⁴¹.

Prie šio išsisklaidymo ir susiskaldymo prisidėjo ne tik perspektyvų Lietuvos ateities atžvilgiu išsiskyrimas, bet ir itin asmenišką dviejų veikėjų – būtent Gabrio ir Voldemaro – konfliktas, kurio kulminacija įvyko po konferencijos. Nors Bartuška pasakoja, kad prieš išvykdamas į Vokietiją Voldemaras siūlęs jam užimti Gabrio vietą vadovaujant Šveicarijoje įkurtoms organizacijoms ir taip užglaistyti konfliktą⁸⁴², šio teiginio kitais šaltiniais nei patvirtinti, nei paneigti negalime. Tačiau daug daugiau šaltinių palikęs konflikto momentas – tai publikacijos Berne vokiškai leistame šveicarų laikraštyje *Der Bund*.

Pirmasis šią viešą kovą pradėjo Gabrys – jis LIB vardu čia išspaudino straipsnį, pavadinimu „Lietuvių delegacijos Šveicarijoje“⁸⁴³, kuriame teigė, kad dar rugsėjo 24 d. Šveicarijos prezidentas priėmė lietuvių konferencijos delegaciją, susidėjusią iš visų lietuvių centrų atstovų, kurie pateikė deklaraciją su penkiais reikalavimais: 1. sukurti grynai lietuvišką vyriausybę; 2. panaikinti Ober Ost administraciją Lietuvoje; 3. kuo greičiau paleisti lietuvių karo belaisvius; 4. sufomuoti Lietuvos kariuomenę; 5. pasirašyti konvencijas su Vokietija, nepažeidžiant Lietuvos suvereniteto ir

⁸⁴⁰ Atsiminimuose Gabrys mini, kad Daumantas ir Purickis neatvyko į jo rengtą LTT posėdį po pirmojo susidūrimo su Taryba. Jame Gabrio pozicijai palaikymą išreiškė Steponaitis, Bartuška ir Olšauskas (J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 382). G. Rombergo 1918 09 12 pranešime užsimenama: „Voldemaro kompanijoje buvo ir p. Daumantas, kuris kaip Vilniaus tarybos atstovas norėtų visam laikui perimti buvimą Lozanoje“ (G. Rombergo pranešimas..., [l.n.]). Taigi, matome, kad Purickio ir Daumanto perėjimas į Tarybos narių pusę akivaizdus ir nuosekliai vykęs procesas, galbūt šiek tiek papiktinęs Gabrį, bet jam neturėjęs būti netikėtas.

⁸⁴¹ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 229.

⁸⁴² *Ibid*, p. 228–229.

⁸⁴³ Litauische Delegationen in der Schweiz, *Der Bund*, 1918 10 01, nr. 418.

interesų⁸⁴⁴. Nors, kaip matome, šie paskelbti punktai sutapo su konferencijoje nagrinėtais klausimais ir netgi jų siūlomi sprendimo būdai nebuvo priešingi tam, kam pritarė dauguma susitikimo dalyvių – problema buvo tame, kad Gabrys pažeidė priimtą bendrą sutarimą neskelbti jokių, ypač politinių deklaracijų konferencijos vardu, nes tokių nebuvo priimta. Juolab, kad aprašomas susitikimas su Šveicarijos prezidentu konferencijos metu nevyko, o tik buvo planuojamas, taigi, deklaracija su aukščiau aprašytais reikalavimais nebuvo įteikta.

Iki atsako į šią publikaciją praėjo mėnuo, tačiau jos turinys turėjo nustebinti net propagandos srityje ilgus metus dirbusį Gabrį: to paties laikraščio puslapiuose spalio 24 d. pasirodė „Deklaracija“, pasirašyta Smetonos, Yčo ir Purickio, kurioje buvo skelbiama, kad Lietuvių konferencija Lozanoje ir visi joje priimti sprendimai yra Gabrio išgalvojimas ir kurio veiksmai yra pakankamai pakenkę lietuvių klausimui, todėl nebėra remiami nei Tarybos, nei Amerikos lietuvių tarybos delegatų, o nutarimuose minima ALLT tesudaro pats vienas Gabrys⁸⁴⁵. Po savaitės pasirodė ir kontra-deklaracija, pasirašyta K. Pakšto ir V. Bartuškos – ji gynė Gabrio atstovavimo Lietuvai teisę ir konferencijos nutarimų teisingumą, pabrėždami perdėtą Tarybos rėmimąsi Vokietijos pagalba⁸⁴⁶. Klastočių ir sąskaitų suvedinėjimo istorijos tuo nesibaigė – Bartuška atsiminimuose pasakoja dalyvavęs Gabrio ir Voldemaro teisme dėl garbės įžeidimo, vykusiame jau nepriklausomoje Lietuvoje 1925 m., kuriame buvo įrodyta, jog po Tarybos paskelbta „deklaracija“ iš tiesų nei Yčas, nei Purickis nepasirašė⁸⁴⁷. Tačiau aptariamam laikui tai nebuvo žinoma. Pats Gabrys, taip pat jau iš laiko perspektyvos, šią ataką ir savo reakciją, nepripažįstant paties padarytų klastočių, apibūdina kaip Erzbergerio ir kitų Vokietijos pareigūnų suorganizuotą puolimą prieš jį, pasinaudojant negalinčia paprieštarauti Taryba, bet Voldemaro kaltės konflikte neneigia – „lietuviai kaip visada susipyko ir išsiskaidė, kuomet visur reikėjo rodytis vieningai ir veikti

⁸⁴⁴ Randame ir Gabrio antrajai autobiografijai rengtuose prieduose išlikusį šios publikacijos juodraštį, kuriame *Lozanos III konferencija* vadinama „viena svarbiausių lietuvių konferencijų karo metu“ ir „pre-konstitucine“ (Les resolutions de la conference Lituanienne de Lausanne. 3–20 Septembre 1918, LCVA, f. 668, ap. 2, b. 9, p. 54–57; W. Sukiennicki, *East Central Europe...*, p. 1158).

⁸⁴⁵ *Der Bund*, 1918 10 24, nr. 455.

⁸⁴⁶ *Der Bund*, 1918 11 02, nr. 470; W. Sukiennicki, *East Central Europe*, p. 1159.

⁸⁴⁷ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 230–232.

vieningai⁸⁴⁸. Įdomu, kad šitie žodžiai parašyti 1919–1920, nes po dvidešimt metų skaitome dar daugiau pagiežos sukaupusio žmogaus skundą, kuriame jau A. Smetona įvardijamas pagrindiniu kaltininku:

„Man tuojaus paaiškėjo, kad viskas buvo suplanuota ir inspiruota Smetonos iš anksto. Aš prisipažinsiu, viso ko tikėjausi, bet šitokios klastos nesitikėjau <...> Ši paskutinė – penktoji konferencija, mano sušaukta vargais negalais, turėjo nueiti niekais, nepaisant sunkios būklės, kurioj tuomet buvo Lietuva, dėl to, kad atsirado asmuo, kuris savo išdidumu suardė mūs vienybę. Dabar, karui einant galop, jis matė, kad parama užsieny esančių organizacijų greit jam bus neberekalinga⁸⁴⁹.

Aptartas publikacijų karas gerai parodo, kad to metų lietuvių politiniai lyderiai stengėsi ne tik išlaikyti įtaką savųjų tarpe, bet ir ją įtvirtinti viešojoje erdvė. Mūsų tyrimui tai įdomus įrodymas apie XX a. pradžios spaudos galią ir reikšmę, o Šveicarijos lietuvių istorijoje – tai bene pirmasis viešas jų atstovavimo Lietuvai paneigimo pavyzdys. Kad geriau suprastume šią daugiasluoksnę situaciją ir persipynusius veikėjų interesus, turime žvilgtelėti į dar vieną dokumentą, kurį Gabrys su Amerikos lietuvių delegatais priėmė dar iki spaudos atakos prieš jį, bet jau po savo publikacijos *Der Bund* ir Tarybos narių išvykimo iš Šveicarijos.

Lietuvių tautos tarybos Šveicarijoje pasitarimas su Amerikos lietuvių tarybos atstovais Lozanoje vyko 1918 m. spalio 9 d. Jos protokolą, pasirašytą iš JAV atvykusių Pakšto ir Dobužio, randame tarp kitų mašinraščių, Gabrio planuotų pateikti kaip autobiografijos priedai⁸⁵⁰. Iš Amerikos lietuvių pusės susitikime dar dalyvavo Balys Mastauskas, o iš Šveicarijos lietuvių – Gabrys, Daumantas, Bartuška ir Steponaitis. Buvo svarstomi tuometiniai galimi Lietuvos santykiai su Prancūzija – Gabrys pabrėžia, kad prancūzai nežinojo, su kuria taryba (Šveicarijos ar Vilniaus) tuomet megzti santykius, todėl patarė įsteigti vieną organą ir jo biurą Paryžiuje⁸⁵¹. Šiame kontekste Šveicarijos lietuviai minimi kaip ne itin patikimi, todėl reikėjo naujos organizacijos ir kitų žmonių pasitikėjimui Antantės šalyse įgyti. Baigdamas savo kalbą Gabrys vėl grįžo prie prieš mėnesį svarstyto Valstybės Tarybos suvereniteto klausimo – „J. Gabrys išreiškė, buk jis nepripažįstas Lietuvos Valstybės Tarybos suvereniškumo,

⁸⁴⁸ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 233.

⁸⁴⁹ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 380, 389.

⁸⁵⁰ LTT posėdžio protokolas, 1918 10 09, LCVA, f. 668, ap. 2, b. 9, l. 58–59.

⁸⁵¹ *Ibid*, l. 58.

nes ji neturinti spenos savo suvereniškumui apginti. Kun Dzimidavičius prieš ta išsireiškimą užprotestavo, iš ko kilo karšti ginčiai jokių išvadų nepadarė⁸⁵². Taigi, keistas Gabrio apeliavimas į karinę galią tikriausiai yra nuoroda į tai, kad Lietuvai (arba ir Tarybai) reikalinga kitos valstybės karinė pagalba – taigi, ar karą tikriausiai pralaimėsianti Vokietija tikrai tinkama sąjungininkė?

Taip pat prie šiame susitikime spęstų klausimų reiktų paminėti, kad visgi buvo balsuojama ir nubalsuota (4 už, 1 prieš, 2 susilaikė) už naujos tarybos steigimą už Lietuvos ribų „kuri nustatytų gerus Lietuvos santykius su Alijantų šalimis“⁸⁵³. Amerikiečiams pabrėžus, kad dirbs naujoje taryboje, tik tuomet, jei ši neis į konfliktą su Valstybės Taryba ir LIB taktiškiau skelbs naujienas, nuspręsta šį naują darinį įkurdinti Šveicarijoje, o jeigu Alijantai pritaris ir Lietuva nereikalaus, perkelti į Paryžių. Taigi, lyg ir turėjusi susiformuoti nauja, proatlantiška Lietuvos atstovybė, tačiau priėmus Aukščiausiosios Lietuvos Tautos Tarybos vardą, realiai buvo dar kartą patvirtina Gabrio ir iki tol naudota struktūra – ALTT, kurios nepavyko surinkti dar 1916 m., vėliau *šveicariečiams* pasiskelbus jos Nuolatinė Delegacija. 1918 m. buvo „pamirštas“ delegacijos prieraišas, o kaip matėme po Lozanos konferencijos – visų lietuvių išeivijos centrų vardu imta platinti ne visiems lietuvių veikėjams priimtina informacija. Gabriui prisižadėjus šiuo aspektu pasitaisyti, buvo patvirtintas posūkis link aktyvesnio bendradarbiavimo su Prancūzija ir JAV. Bet ar tikrai tai buvo ne itin sėkmingos Lietuvos konferencijos Lozanoje padarinys ar iki tol vykdyto Gabrio nuoseklaus propagandinio darbo tęsia? Tai paskutinis aspektas, kurį dar turime išanalizuoti šiame skyriuje.

Nors nemažai kalbėjome apie provokiškumą ir jo pagrindu vykusį skilimą – provokiškais projektais pasižymėjęs Gabrys 1918 m. vasarą ir rudenį ima prieštarauti Valstybės Tarybos įvykdytiems karaliaus rinkimams ir primygtinai siūlo su šia šalimi nepasirašinėti konvencijų, ieškoti pagalbos ir palaikymo Antantės pusėje. Kaip aptarėme III skyriaus pirmojoje dalyje, 1917 m. tokio pobūdžio Gabrio žygiai nebuvo itin sėkmingi. *Lozanos III konferencijos* metu Gabrys taip pat pristatinėjo savo susitikimus su Antantės šalių diplomatais bei jiems įteiktus dokumentus – ir čia buvo pripažintas ne itin didelis pasisekimas, bet raginta konsultacijas tęsti ir plėsti.

⁸⁵² *Ibid.*

⁸⁵³ LTT posėdžio protokolas, 1918 10 09..., l. 58.

Siekdami pasiremti ne tik Vokietijos pusės šaltiniais, apibūdinančiais lietuvių veiklą Šveicarijoje 1918 m., bet ieškoti ir kitos kare dalyvaujančios pusės pareigūnų oficialių ar privačių nuomonių apie Juozą Gabriį ir jo kolegas, neturime itin didelio archyvinės informacijos kiekio, kas jau rodo pastovių ar reikšmingų kontaktų retumą. Tačiau keli asmeniniuose fonduose išlikę dokumentai leidžia žvilgtelėti į kitos pusės – šiuo atveju būtent Prancūzijos – atstovų Šveicarijoje pozicijas, pažiūras lietuvių veiklos ir planų Lietuvai atžvilgiu. Vienas kaip reta išsamus pasakojimas mus pasiekia kaip tik iš 1918 m. rugsėjo, kuriame aptariamas ir ligtolinis lietuvių veikimas Šveicarijoje, ir ateities planai Lietuvos valstybei – tai Prancūzijos informacijos biuro Šveicarijoje vadovo prof. E. Hagenino ataskaita Prancūzijos vyriausybei⁸⁵⁴.

Pradėdamas nuo paminėjimo, kad „lietuviai tikriausiai yra ta tauta, kartu su lenkais, kurios propaganda Šveicarijoje yra geriausiai organizuota“, profesorius negaili panegirikos Gabriui ir jo Šveicarijoje įkurtoms organizacijoms – tik jo dėka lietuviai čia yra matomi ir girdimi, o jis pats yra „nekvestionuojamas lietuvių tautinio judėjimo vadas ir Lietuvos interesų reprezentantas“, vaidinantis „tikro valstybės vadovo rolę“⁸⁵⁵. Kaip tokios sėkmės priežastis jis įvardina plačius asmeninius Gabrio ryšius, gerus santykius su didžiosiomis telegramų agentūromis bei korespondenciją su pagrindiniais šveicarų ir Europos žurnalais, padėjusius „stebuklingai padaryti įtaką jiems savo šalies naudai ir apskritai tautybių reikalams“⁸⁵⁶. Kaip jau minėjome III skyriuje, Gabrys su šiuo prancūzu buvo pažįstami nuo 1916 m. bendros veiklos ir jis buvo viena pagrindinių jungčių su Prancūzijos pareigūnais Paryžiuje, todėl toks asmeniškasis vertinimas neturėtų stebinti. Tačiau mūsų nagrinėjamiems klausimams svarbesnis yra šio laiško siuntimo tikslas – Hagenino prašymas Prancūzijos valdžios institucijoms ar bent jau ambasadoms Šveicarijoje reaguoti į Gabrio LTT ir LIB vardu siunčiamus dokumentus ir komunikatus. Nurodydamas, kad kai kuriuose Antantės veikėjų sluoksniuose Gabrys yra laikomas nepatikimu asmeniu, todėl informacija apie lietuvius priimama iš polonofiliškai nusiteikusio Antano Viskantos. Dėl tos pačios priežasties jau beveik metus (!!!) Sąjungininkų atstovybės atsisako persiųsti Gabrio komunikatus savo vyriausybėms ir jam

⁸⁵⁴ E. Hagenin raportas Prancūzijos [...] , [1918 m. rugsėjis], LCVA, f. 668, ap. 2, b. 9, l. 22–37.

⁸⁵⁵ *Ibid.*, l. 22.

⁸⁵⁶ E. Hagenin raportas Prancūzijos..., l. 22.

tenka asmeniškai lankytis pas ambasadorius, dažniausiai be jokios sėkmės. Paaiškinęs, kodėl A. Viskanta lietuvių yra laikomas neatstovaujančiu jokios organizacijos ir kodėl su juo kovoja Šveicarijos lietuviai, Hagueninas cituoja paties Gabrio pasakojimą apie jo ir tautiečių situaciją:

„Tam tikri Antantės atstovai mane laiko oportunistu. Jie man prikiša mano santykius su vokiečiais: pagalbą, kurią suteikiau Tarybai ir Uracho išrinkimui Lietuvos karaliumi. Jie yra neteisingi Lietuvai ir man. Prieš karą aš buvau žinomas Paryžiuje kaip didelis Prancūzijos draugas. Nuo karo pradžios, jų tarpe girdžiu, kad esu ententofilas. Visa esybe kovoju su Lenkų ar Didžiųjų rusų kaltinimais bei prieš mane rengiamais šmeižtais, kaip kovoju ir prieš vokiečių priespaudą, skelbdamas proklamacijas LTT vardu *Pro Lituania, Lituanie et la Guerre*, ir mūsų paskutiniame darbe, *Lituanie sous le joug allemand*, iš kurių įmanoma išskaičiuoti, kad aš neturiu jokių iliuzijų dėl Vokietijos ir aišku, į kurią pusę krypsta visos mano simpatijos”⁸⁵⁷.

Tiesa, toliau šiame dokumente prancūzų veikėjas patikslina, kad Gabrio apsilankymai ambasadose vykę dar rugpjūčio pradžioje ir būtent dėl to, kad jau visą mėnesį nesulaukiama jokio atstako, kreipiamasi į jį pagalbos. Prancūzijos pasiuntinys dar kartą įdeda Gabrio ambasadose jau platintą deklaraciją, kurioje tuometinė Lietuvos situacija nupasakota dramatiškai ir teigiama, kad LTT daro viską kad nutolintų konvencijų su Vokietija pasirašymą, tačiau alijantai privalo jai palengvinti rezistenciją ir suteikti moralinę pagalbą. Šio dokumento pabaigoje taip pat teigiama, kad Gabrys liepęs Tarybai ir pranešęs Vokietijos valdžiai, kad šių konvencijų pasirašymas nėra įmanomas, kol Šveicarijoje nesusirinks lietuvių atstovų konferencija ir priims šios situacijos spėdimą⁸⁵⁸. Taigi, pabrėždamas, kad pokalbio su Hagueninu metu, konferencija yra susirinkusi, per jį prašo Prancūzijos vyriausybės parodyti „palankų gestą Lietuvos nepriklausomybei“, kad konvencijos nebūtų pasirašytos ir Lietuva, kaip neutrali šalis, galėtų būti pripažinta Antantės valstybių bei išsilaisvintų nuo vokiečių militaristų. Haugeninas, bandydamas paaiškinti Gabrio ignoravimą atstovybėse, stebisi kai kurių Antantės pareigūnų nediskretiškumu ir Lenkijos informavimu apie Gabrio žygius⁸⁵⁹, Viskantos propaganda, ir viso

⁸⁵⁷ *Ibid*, l. 24.

⁸⁵⁸ E. Haguenin raportas Prancūzijos..., l. 27.

⁸⁵⁹ „Lenkai, – sakė jis, – mus kaltina germanofiliškumu, ir taip pat oportunizmu. Bet kaip jūs matote mūsų darbą su Alijantais rimtai tokiomis sąlygomis? Kas liečia mano poziciją, tai ji yra siaubinga. Daugybe progų aš gaunu įspėjimus iš federalinės valdžios švelninti savo germanofobišką toną straipsniuose *Pro Lituania* ir *Analles des Nationalités*. Jei vieną dieną būsiu deportuotas iš Šveicarijos kaip Antantės

to sąlygotu atsainumu lietuvių reikalams⁸⁶⁰. Piktindamasis tokių požiūriu, galinčiu lemti Prancūzijos įtakos praradimą (kaip tai nutikę Ukrainos atveju), profesorius apie Lietuvą atsiliepia taip: „Be abejo, Lietuva yra maža šalis. Bet nepamirškime, kad drauge su Suomija ji vadina tarpininko vaidmenį siekiant kuo greičiau įgyti Rytų Prūsiją. Iš kitos pusės, Lietuvos klausimas negali būti atskirtas nuo kaimyninių šalių klausimo, kurios irgi iš Rusijos griuvusių organizuojasi į valstybes: Lenkija, Ukraina, Latvija, ir Baltarusija”⁸⁶¹ ir siūlo ją paremti bei palaikyti.

Dar kelios svarbios mintys, išsakytos perduodant Gabrio reikalavimus prancūzams siejasi tiesiogiai su *Lozanos III lietuvių konferencija* bei joje iškeltais tolimesniais lietuvių veiklos tikslais. Pirmiausia, reikalaujama prancūzų ir jų sąjunginingkų oficialių atsakymų į Šveicarijos lietuvių 1918 08 06 kreipimąsi ir jo išlaikymo paslapyje nuo „trečiųjų šalių“; taip pat prašoma išleisti iš Prancūzijos Amerikos lietuvių delegatus į konferenciją. Svarbiausios tikriausiai yra paskutiniai šių reikalavimų punktai, apibrėžiantys tiek Šveicarijos lietuvių savivoką, tiek toliau planuojamus veiksmus:

IV. „Kad tarp Antantės vyriausybės ir ALTT CH būtų pasiektas slaptas susitarimas dėl ateities Lietuvoje ir Ukrainoje dėl kurios Lietuva pasiruošusi derėtis dėl susitarimo su Alijantais;

V. Kad prancūzų spauda nustotų traktuoti Tarybą kaip germanofilišką ir nustotų lietuvių tautinį atgimimą laikyti vokiečių manevru;

VI. Kad nebūtų sudaroma jokių kliūčių į Prancūziją gabenti dokumentus su propaganda prieš Vokietiją, kuriuos leidžia LIB;

VII. Kad Prancūzija oficialiai pripažintų LTT pasiuntinį Paryžiuje, kurio pagrindinės užduotys būtų sukurti:

1. Informacijos biurą;
2. Prekybos rūmus”⁸⁶².

agentas Vokietijos vyriausybės prašymu, kur aš galėsiu pabėgti, ir rasti prieglobstį – Prancūzijoje, Italijoje ar Anglijoje, – jei Alijantai nepriima mano nuoširdaus žodžio? Reikėtų įsidėmėti šiuos įvykius prieš kaltinant mane germanofiliškumu – kaip gi sako lenkai – ar mano oportunizmu. **Aš visa širdimi esu su Antante, bet pirmiausia esu lietuvis. Jei pasirodys, kad yra neįmanoma apsaugoti Lietuvos nuo įkirtimo į Vokietijos nagus visiems laikams, privalote su manimi žaisti sąžiningai**“ (E. Haguenin raportas Prancūzijos..., l. 30–31).

⁸⁶⁰ *Ibid*, l. 30.

⁸⁶¹ *Ibid*, l. 34.

⁸⁶² E. Haguenin raportas Prancūzijos..., l. 32–33.

Šiuo pasiuntiniu Gabrys įvardija (o Haugueninas pakomentuoja) M. Yčą, buvusį viešųjų reikalų ministru Petrograde, arba p. MacNuttą⁸⁶³, „Amerikos multimiljonierių, kuris turi svarbių ryšių Vašingtono politinėje aplinkoje ir kurio entuziazmas Lietuvai yra aiškiai matomas, ją ginant žurnalų straipsniuose, raportuose JAV prezidentui Wilsonui ir Vatikanui, kaip ir jo visiškas pasitikėjimas p. Gabriu ir tuo, ką jis mano esant teisinga Lietuvai“⁸⁶⁴. Apibendrinant galima pasakyti, kad prancūzų profesoriaus ir diplomato perpasakoti Gabrio reikalavimai Antantės valstybėms nesikerta su tomis vizijomis, kurios tuomet buvo išsakytos iš Valstybės Tarybos pusės – tarptautinis pripažinimas, neutralumas, bandymas ištrūkti iš Vokietijos sferos, amerikiečių parama, teigiamas įvazdis Antantės šalių žiniasklaidoje ir pan. Netgi tokie asmenys kaip, pvz.: Yčas, Gabrio matomi kaip sąjungininkai ir rekomenduojami į informacijos biuro patikėtinius. Esminis momentas šiuose reikalavimuose yra Lietuvių tautos tarybos ir paties Gabrio vaidmuo siūlomuose susitarimuose – būtent jie matomi kaip dvišalų santykių mezgėjai iš lietuvių pusės, ne Valstybės Taryba ar jos prezidentas.

Matome, kad „pasiduoti“ prancūzų valdžiai siūlosi Gabrys ir jo komanda, su sąlyga, kad šie ir išliks valdžios viršūnėje proantantiškoje nepriklausomoje Lietuvoje. O tai struktūriškai labai panašu į Gabrio teiktus pasiūlymus Vokietijos valdžiai, šiek tiek juos modeliuojant pagal šalies situaciją (pvz. : monarchijos klausimą) ir kaltuosius dėl tuometinės sunkios Lietuvos situacijos – manipuluojama pasidavimu Vokietijos įtakai kaip sąmoningu kalbant su vokiečiais ir neišvengiamu, stengiantis Alijantams priminti jų nepakankamą dėmesį Lietuvos reikalams. Nors šie pokyčiai kelia dar daugiau klausimų dėl Gabrio ir ištikimiausių jo sąjungininkų politinių viražų, tačiau gerai atskleidžia norimą Lietuvai įteigti projektų sąrangą. Bandymus sukurti taip trokštamus ir siekiamus Lietuvos, bet pirmiausia savo, santykius su Antante matysime ir paskutinėje dalyje apie Šveicarijos organizacijų likvidavimą ir Gabrio veiklą jau susikūrus laikinajai Lietuvos vyriausybei, o Vokietijai pasirašius kapituliacijos Pirmajame pasauliniame kare aktą.

Apibendrinami Šveicarijos lietuvių veiklą 1918 m., po Lietuvos Tarybos sukūrimo, turime pažymėti, kad šioje šalyje veikusiems lietuviams

⁸⁶³ Francis A. MacNutt (1863–1927) – amerikiečių rašytojas, istorikas ir diplomatas, popiežiaus šambelionas Leono XIII ir Pijaus IX laikais (E. Demm, Ch. Nikolajew, *Auf Wache für die Nation...*, p. 325). Pirmojo pasaulinio karo metais susipažino su J. Gabriu ir ėmė jį remti.

⁸⁶⁴ E. Haguenin raportas Prancūzijos..., l. 33.

svarbiausia užduotimi buvo tarptautinis Lietuvos nepriklausomybės pripažinimas, kurio išgavimui Lietuvių tautos tarybą buvo įpareigojusi Vilniaus, o vėliau Berno, konferencijos 1917 m. rudenį. Šio tikslo buvo siekiama remiantis tų metų gruodžio 11 d. su Vokietija pasirašytos sutarties ir deklaruotos nepriklausomybės artimame ryšyje su šia valstybe pagrindu. Nors ir po vasario 16 d. Deklaracijos paskelbimo, o juolab po nepriklausomybės iš Vokietijos pusės patvirtinimo, buvo stengiamasi neapsiriboti tik šios šalies interesais ir ryšiais.

J. Gabrys itin aktyviai stengėsi sulaukti tokio paties pripažinimo ir iš Antantės valstybių – pirmiausia Lietuvai, o paskui sau, kaip svarbiausiam šios naujos valstybės atstovui užsienyje. Skirtingos Gabrio pažiūros nuo Tarybos Vilniuje priimamų sprendimų išryškėjo 1918 m. vasarą svarstant lietuviškosios monarchijos kūrimo klausimą. Kol kiti Šveicarijos lietuvių atstovai – Purickis ir Olšauskas – buvo vieni aktyviausiu kunigaikščio Wilhelmo von Uracho remėjų, Gabrys pasisakė už neutralios šalies, Ispanijos, princo kandidatūrą į sostą, taip ir nepripažindamas Uracho išrinkimo. Įvykus III Lietuvių konferencijai Lozanoje, kurioje net nebuvo susitarta dėl oficialių deklaracijų priėmimo, Gabrio ir kelių jo kolegų nuomonės Valstybės Tarybos ir LTT kompetencijų klausimais itin išsiskyrė, o konfliktas dar paaštrėjo Tarybai Šveicarijos spaudoje paskelbus Gabrį kaltinančią deklaraciją. Lygiagrečiai šių įvykių, šis aktyviausias Šveicarijos lietuvių veikėjas ėmėsi pakartotinių bandymų įgyti Prancūzijos vyriausybės palankumą ir su jos pagalba tikėjosi įveikti tiek Valstybės Tarybos įtaką Lietuvoje, tiek Vokietijos aneksinius ir unijinius planus Lietuvai. Šis dvigubas žaidimas dar labiau gilino Šveicarijos lietuvių organizacijų veikėjų pozicijų išsiskyrimą, kuris lėmė, kad Gabrys 1919 m. pasitiko ieškodamas naujų veiklos būdų ir sąjungininkų.

V. 1919 M. ŠVEICARIJOS LIETUVIŲ VEIKLOS PABAIGA IR SANTYKIAI SU ATGIMSTANČIA LIETUVA

1. Juozo Gabrio paramos paieškos Prancūzijoje

Po užsitęsusio ir išsiplėtusio konflikto tarp Juozo Gabrio ir Valstybės Tarybos narių, pasibaigus *Lozanos III lietuvių konferencijai*, Šveicarijos lietuviai galutinai suprato, kad visas politinio darbo veiksmas ir svarbiausių sprendimų priėmimas keliai į Lietuvą. J. Gabrys savo kolegoms pavedė uždaryti karo metu Šveicarijoje veikusias organizacijas kaip nebeaktualias (belaisvių šalpos reikalai) arba ruošti (LIB) persikėlimui į ten kur kėlėsi Europos politikos centras – į Taikos derybas Paryžiuje. Jis pats ėmėsi naujų planų ir projektų realizavimo bei vėl atsigręžė į Prancūziją, ir, pagaliau sulaukęs atsako iš jos diplomatų, ėmėsi veikti šiai valstybei palankia kryptimi. Ar tai iš tiesų buvo naujajai Lietuvos valstybei naudinga politika, ar tik bandymas užimti valdžią bet kokia kaina? Į šį klausimą ir bandysime atsakyti šiame paskutiniame disertacijos skyriuje.

1918 m. pabaigoje greta Gabrio Šveicarijoje lieka veikti buvęs Amerikos lietuvių delegatas Vincas Bartuška, neprisiderinęs prie tuometinės Valstybės tarybos politikos linijos, kunigas Antanas Steponaitis, vis dar vadovaujantis belaisvių šelpimo organizacijai, prelatas Konstantinas Olšauskas, žinantis, kad jau nepavyks tapti Vilniaus vyskupu ir, žinoma, Friedrichas von der Roppas, nesėkmingai bandęs tapti Valstybės Tarybos nariu, tačiau kartu su Gabriu diskredituotas kaip „vokiečių agentas“⁸⁶⁵. Prie jų „programos“, siekiant išstumti Valstybės Tarybą iš vadovavimo Lietuvos politikai, prisijungia jau minėtas „amerikietis milijonierius“ F. MacNuttas, o taip pat remia kai kurie Prancūzijos kariškiai ir civiliai pareigūnai⁸⁶⁶, matantys derybų su Gabriu galimybę.

1918 m. spalio 10 d. LTT posėdyje, kuriame be Gabrio, Bartuškos ir Steponaičio, dalyvauja ir Daumantas („kaip privatus asmuo“), dar kartą

⁸⁶⁵ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 229–232; A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas...*, p. 183–184; G. Rombergo telegrama Vokietijos užsienio reikalų ministerijai, LCVA, f. 383, ap. 4, b. 18, l. 161–162.

⁸⁶⁶ V. Bukaitė, *Lietuvos Respublikos politiniai...*, p. 33–34.

patvirtinamas siekis steigti naują, Antantės šalims palankią organizaciją ir kuo greičiau siųsti jos atstovą į Paryžių: „Ententė laukia Lietuvos grįžimo prie Ententės. Kun. B.[artuška] pirmuoju stovi už įsteigimą organizacijos, su kuria Ententė galės turėti santykius“⁸⁶⁷. Šiai naujai organizacijai patvirtintas vardas, sutartas su Amerikos lietuvių tarybos delegatais – *Aukščiausioji lietuvių tautos taryba* (ALTT). Balsuojant, kurį žmogų kur siųsti, nuspręsta, kad kunigas Bartuška turėtų keliauti kaip būsimas atstovas į Romą, o dėl Gabrio siuntimo į Paryžių balsai pasidalina po lygiai – du prieš du⁸⁶⁸. Taip keliese nusprendę pasiskirstyti įtakos zonomis, šie lietuvių veikėjai imas tolimesnių savo projektų įgyvendinimo galimybių paiešką.

Skirtingų šalių šaltiniuose randami dokumentai pagrindžia mintį, kad 1918 metų pabaigoje, nepaisant bendradarbiavimo su Vokietijos slaptosiomis tarnybomis, Prancūzijos diplomatai Juozo Gabrio nelaiko antivokiškai nusiteikusių žmogumi ir remia jo argumentus prieš Valstybės Tarybą ir Antaną Smetoną kaip „vokiečių pakalikus“⁸⁶⁹. O ko būtent Gabrys ir jo remėjai reikalauja iš Prancūzijos vyriausybės – ar tai tėra tik opozicija Tarybai be jokio teigiamo turinio?

Šis planas gerai atsiskleidžia Gabrio asmens byloje, sudarytoje Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos, kurioje randame jo seno bičiulio J. Pèlissier laišką Prancūzijos vyriausybės užsienio reikalų komisijos pirmininkui Henry Franklinui-Bouillonui⁸⁷⁰ rašytą 1918 m. lapkričio 8 d. Šiame laiške pasakojama apie telegramą Amerikos prezidentui Wilsonui (jį minima ir aukščiau aptartame LTT posėdyje), kurią Gabrys išsiuntęs prašydamas naujai įkurtą ALTT pripažinti kaip laikinąją Lietuvos vyriausybę, „kol Alijantų ir amerikiečių pajėgos užims šalį ir bus sušaukta

⁸⁶⁷ LTT posėdžio protokolas, 1918 10 10, VUB RS, f. 155, b. 996, [l. n.].

⁸⁶⁸ *Ibid*, [l. n.].

⁸⁶⁹ Laiškas J. Gabriui, 1918 10 15, VUB RS, f. 155, b. 996; [l.n.]; Nežinomo agento ataskaita Šveicarijos užsienio reikalų departamentui, 1925 11 05, Juozo Gabrio asmens byla, Šveicarijos federalinis archyvas (SFA), E4320B (C.10.15), 1984/29, l. 112; Didžiosios Britanijos pasiuntinybės Berne informacija britų užsienio reikalų žinybai Lietuvos klausimu (ir apie J. Gabrio veiklą), 1918 10 19, *Lietuva vokiečių okupacijoje...*, p. 467–469.

⁸⁷⁰ Henry Franklin-Bouillon (1870–1937) – Prancūzijos radikalų-socialistų partijos narys, oponentas socialistų ir komunistų krypties, su J. Gabriu susipažinęs per UdN veiklą prieš Pirmąjį pasaulinį karą; P. Painlevé vyriausybės ministras 1917 m.

konstituantą⁸⁷¹. Žinoma, laiške paminimas ir *Der Bund* pasirodęs Gabri kaltinantis straipsnis, įvardintas kaip vokiečių provokacija, kurios atsakui Gabrys norėtų tuoj pat išvaikyti tarybą, kaip provokišką darinį. Čia į pasakojimą įtraukiamas baronas Roppas, siūlantis palaukti ir į Lietuvoje klestinčią anarchiją žygiuoti su amerikiečių kariuomene. Taigi, Prancūzijos politikams ir kariškiams siūloma tiesiogiai ir netiesiogiai prisidėti prie šio žygio į Lietuvą. Kaip argumentas, kodėl prancūzus turėtų dominti tokie planai, pateikiama jos geopolitinė padėtis – „tai raktas į Rytų Prūsiją“⁸⁷². Čia pateikiama užuomina, kad tokiu „raktu“ Lietuva iš tiesų taptų, sujungus ją su nauja demokratine Rusija ir Ukraina. Prancūzams duodama suprasti, kad į juos besikreipianti lietuvių grupė pritaria tokiam projektui. Kad galėtų vykdyti šiuos planus, prašoma kuo greičiau į Prancūziją įsileisti LTT delegaciją, ir, žinoma, Gabri, kuris tuo metu bijosi, kad už antivokišką propagandą jį ims persekioti šveicarų policija⁸⁷³. Po išsakytų asmeninių komplimentų Franklinui-Bouillonui („Jūs vienintelis Prancūzijoje suprantate tautybių reikalus ir mums padedate“), laiškas baigiamas su viltimi sulaukti greito teigiamo atsakymo.

Panašiu laiku, jau po Vokietijos imperijos žlugimo 1918 m. lapkričio 9 d., kitas šios istorijos herojus – F. MacNuttas, kaip Amerikos diplomatas siunčia JAV vyriausybei konfidencialų memorandumą apie Lietuvos padėtį 1918 m. pabaigoje. Šiame dokumente JAV politikai kritikuojami, kad iki šiol nieko neatsakę į jiems skirtus lietuvių prašymus, o štai šalis grimstanti į chaosą – niekas joje neturi kontrolės, nei laikinoji vyriausybė, nei Valstybės Taryba, iš išorės veržiasi bolševikai, o viduje karą pralaimėję vokiečiai jau nieko nebegina⁸⁷⁴. F. MacNuttas taip pat vaizdingai papasakoja, kad prieš kelias dienas su juo kalbėjęs prancūzų atstovas siūlė, kad reikėtų p. Gabri įtikinti, kad priimtų planą Lietuvą sujungti į federacinę valstybę su „naująja Rusija“, kurioje lietuviai turėtų teisingas geografines sienas, savo valdžią, religijos ir kalbos užtikrinimo garantijas⁸⁷⁵. Pasakojamas tęsiamas, pažymint, kad su panašiu pasiūlymu (jungtis į

⁸⁷¹ J. Pèlissier laiškas Prancūzijos vyriausybės užsienio reikalų komisijos pirmininkui H. Franklinui-Bouillonui, 1918 11 08, AMAEF, Europe Z, Lituanie, b. 62, l. 23.

⁸⁷² J. Pèlissier laiškas..., l. 24.

⁸⁷³ *Ibid.*, l. 25.

⁸⁷⁴ F. MacNutt Memorandumas JAV vyriausybei, [po 1918 11 09], LCVA, f. 668, ap. 2, b. 10, l. 172.

⁸⁷⁵ *Ibid.*

federaciją su Lenkija), po dienos pas autorių apsilanko „gen. Pilsudski agentas“, siūlydamas karinį alijansą ir dvišalę prekybinę konvenciją. Galiausiai papasakojama, kaip abiejų sąjungininkų buvo reaguota į tokius „netikėtus“ pasiūlymus:

„Diskutuojant apie šiuos du konfliktuojančius pasiūlymus su ponu Gabriu, sutarėme, kad kiekvienas iš jų turi tam tikrų privalumų Lietuvai ir kad nė vienas iš jų fundamentaliai ar esmingai neprieštarauja šalies nepriklausomybei. Kitą dieną Gabrys susitiko su prancūzų pasiuntiniu, kuriam pasakė, kad negali nei savęs, nei savo šalies surišti su pasiūlytu planu, kol nebus pilnai suprasta, kad JAV ir Antantės jėgos yra susitarę dėl bendros politikos Lietuvos atžvilgiu“⁸⁷⁶.

Matome, kad Gabrys su kolegomis prisiima ne tik atsakomybę už Šveicarijos lietuvių organizacijų sprendimus, bet ir už visą valstybę, kurią teigia atstovaujās, itin nesureikšmindamas, kokia sąjunga Lietuvai bus pasiūlyta. Toliau šioje ataskaitoje pateikti ir galimi scenarijaus Lietuvai variantai, dokumento autoriui neišreiškiant palaikymo kuriam nors iš jų:

1. Visiška nepriklausomybė;
2. Federacinė ateities Rusijos valstybė;
3. Tokia pat su Lenkija;
4. Tokia pati kombinacijoje su Ukraina ir Baltijos valstybėmis⁸⁷⁷.

Tad svarbiausiu momentu šioje istorijoje pabrėžiamas Gabrio vadovavimas naujai valstybei ir JAV raginama jam tai pripažinti:

„Mūsų vyriausybės mandatas, duotas tokiam žmogui kaip Juozas Gabrys sukurtų tvarką, galimybę suorganizuoti vyriausybę, teisėtus rinkimus ir iš dabartinių chaoso sąlygų sukurtų valstybę <...> jo charakteris ir galimybės yra ir taip gerai žinomos, kad reikėtų aprašinėti. Jis turėtų už savęs: 1) kilminguosius ir didžiausius žemės savininkus; 2) dvasininkiją; 3) valstiečius ir galiausiai žydus; iš visų šių elementų būtų galima suformuoti tikrai reprezentatyvią vyriausybę. Aprūpintas tinkama karine ir finansine pagalba, šis žmogus, kuris taip pat mėgaujasi jo tėvynainių Amerikoje pasitikėjimu, vykdytų pašaukimą savo šaliai ir deleguojančioms jėgoms su vienoda ištikimybe“⁸⁷⁸.

Ši neslėpiama panegirika Gabriui itin gerai atskleidžia ne tik, kad yra šio plano iniciatorius ir vadovas, bet ir patį planą – nebe bukletais ir

⁸⁷⁶ F. MacNutt Memorandumas..., l. 173.

⁸⁷⁷ *Ibid*, l. 174.

⁸⁷⁸ *Ibid*, l. 174–175.

straipsniai peikti Tarybą, o vykdyti jos valdžios realų nuvertimą su užsienio šalies pagalba. Greta minėtos ataskaitos randame prisegtą ir naujosios ALTT deklaraciją, datuotą 1918 m. lapkričio 11 d. Joje pasakojama visa Valstybės Tarybos išrinkimo istorija ir jos įvykdyti karaliaus rinkimai, kvestionuojamas VT legitimumas, nes ji buvo patvirtinta okupanto, dabar nebegalinti nuslėpti savo kilmės ir apsimesti, kad atspindi tikrąją šalies nuomonę⁸⁷⁹. Kaip du pagrindiniai punktai, kurie atskleidžia Tarybos įvykdytą savo kompetencijų peržengimą įvardijamos su Vokietija pasirašytos konvencijos ir sosto Uracho kunigaikščiui atidavimas. Vėlgi, kaip išeitis iš bevaldystės ir chaoso siūloma <...> „prieš tai kai amerikiečių daliniai užims Lietuvą, kaip buvo paprašyta ALTT, yra būtina, kad minėtą tarybą, sukurtą užsienyje, pripažintų abiejų pasaulių lietuviai, kaip legalią lietuvių tautos atstovę iki konstituantos susirinkimo⁸⁸⁰. Čia pabrėžiamos to paties plano priemonės ir panašūs būdai jas įgyvendinti, kokie buvo siūlomi ir Prancūzijos pareigūnui. Taigi, galime teigti, kad nuo 1918 m. rudens Juozas Gabrys su bendraminčiais atsiduria besiformuojančios Lietuvos valdžios „opozicijoje“ ir ieško naujų sąjungininkų savo planams įgyvendinti, todėl atideda kelionę į Lietuvą ir ieško galimybių išvykti į Paryžių bei dalyvauti Taikos konferencijoje.

Tačiau 1918 m. gruodžio 19 d. Gabrys iš susitikimo su įvairių šalių diplomatais Berne parsiveža žinią, kad visgi reikia kuo skubiau vykti į Lietuvą, LTT tam skiria pinigų: Gabrys planuoja vykti dviems mėnesiams, o Bartuška ir Steponaitis – mėnesiui. Tą pačią dieną prasideda bolševikų puolimas Lietuvos link, tačiau nežinome, ar kelionė neįvyksta dėl šios intervencijos, ar kaip tik buvo planuota pasinaudoti šia dar labiau padidėjusia suirute⁸⁸¹. Dar kartą netekęs galimybės grįžti į Lietuvą ir ten tęsti savo veiklą, Gabrys su pagalbininkais stengėsi toliau stiprinti savo įtaką Antantės šalių tarpe būdamas Šveicarijoje ir ruošėsi būsima Taikos konferencijai Paryžiuje, kurioje tikėjosi suvaidinti lemiamą rolę kaip lietuvių tarptautinės politikos veikėjas. Šiam tikslui netgi planuota nuo 1919 m. sausio į šį miestą perkelti LIB ir kai kuriuos jo darbuotojus⁸⁸².

⁸⁷⁹ ALTT Deklaracija, 1918 11 11, LCVA, f. 668, ap. 2, b. 10, l. 182.

⁸⁸⁰ *Ibid*, l. 183.

⁸⁸¹ LTT posėdžio protokolas, 1918 12 19, VUB RS, f. 155, b. 996, [l.n.].

⁸⁸² J. Gabrio laiškas J. Ehretui, 1918 12 02, VUB RS, f. 155, b. 175, l. 72.

Prancūzijos sostinėje Gabrys atsidūrė 1918 m. gruodžio pabaigoje⁸⁸³, anksčiau negu buvo suformuota oficiali Lietuvos delegacija, apie kurios sudarymo ir susirinkimo keblumus nemažai žinoma tiek iš atsiminimų, tiek iš kitų dokumentų⁸⁸⁴. Tačiau Paryžiuje Gabrys galėjo veikti tik kaip Šveicarijos lietuvių atstovas, kol K. Olšauskas, atvykęs su Valstybės Tarybos įgaliojimu, jo nepasikyrė savo sekretoriumi⁸⁸⁵. Kol kas neturime tikslios informacijos, kad nustatytume iki kurios dienos Gabrys dalyvavo konferencijos posėdžiuose ir kiek laiko buvo Paryžiuje – jis pats teigė, kad dar 1919 m. vasario 5 d. šiame mieste diplomatams skaitė paskaitą apie Lietuvą⁸⁸⁶. Tačiau tikrai aišku, kad suspendavus Olšausko, kaip derybų delegacijos vadovo, įgaliojimus ir atvykus Voldemarui⁸⁸⁷, mūsų herojus nusprendė pagaliau keliauti į Lietuvą ir ten imtis ryžtingesnių veiksmų – paramos Tarybai priešiškomis karinėms grupuotėms⁸⁸⁸. Bet šis siužetas jau neįeina į mūsų tyrimo rėmus.

2. Lietuvių organizacijų Šveicarijoje likvidavimas

Tuo tarp Šveicarijoje likę kunigai Bartuška, Steponaitis ir Daumantas nekūrė tokių grandiozinių valdžios perėmimo projektų, o bandė sutvarkyti Gabrio paliktą šioje šalyje veikusių organizacijų administravimą. Dar 1918 m. lapkričio 16 d. posėdyje Olšauskas pasakojo apie savo kelionę

⁸⁸³ Clinchant iš Prancūzijos atstovybės Berne gruodžio 14 d. praneša į Paryžių, kad Gabrys buvo apsilankęs atstovybėje ir guodėsi, labai norintis į Lietuvą – diplomatas teigia, kad „nėra neįmanoma, kad jis kalba nuoširdžiai, nes yra užblokuotas Valstybės Tarybos ir nori jai oponuoti, išgaudamas [iš Prancūzijos] Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą. Po kelių dienų (gruodžio 16 d.) rašydamas Franklinui-Bouillonui, Gabrys prašo išduoti jam pasą, kad galėtų į Paryžių atvykti už poros savaitių (J. Gabrio laišakai H. Franklinui-Bouillonui, 1918 m. gruodis, AMAEF, Europa Z, Lituanie, b. 62. Gabrys, 1918–1929, l. 39–40; 41–43).

⁸⁸⁴ P. Klimas, *Dienoraštis...*, p. 301–305; E. Galvanauskas, Kova dėl Klaipėdos, *Baltija*, 1989, p. 12–37; *Lietuvos istorija...*, t. X, 1 d., p. 149–156; A. Gaigalaitė, *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, Kaunas, 1999, p. 5–20.

⁸⁸⁵ E. Galvanauskas atsimena, kad Gabrys Paryžiuje dar iki atvykstant Olšauskui ir kitiems delegacijos nariams ne tik dalyvavo savo senų draugų rengiamuose pokyliuose, bet ir pristatė Europos etnografinį žemėlapi, sužavėjusį kitų šalių atstovus, bei iškelė Rytprūsių klausimą, pabrėždamas Rytprūsių bei Klaipėdos lietuviškumą (E. Galvanauskas, Kova dėl Klaipėdos... p. 16).

⁸⁸⁶ J. Gabrys, *Vers L'Indépendance Lituanienne...*, p. 253.

⁸⁸⁷ Le cause Lituanienne, *Le Temps*, 1919 02 15, p. 1.

⁸⁸⁸ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 300–302, 539–544.

pas nekarūnuotą Lietuvos karalių Urachą ir Tarybos paskelbtą jo išrinkimo panaikinimą⁸⁸⁹, bet metų pabaigoje jau svarstyti tik persikėlimo ir išvykimo iš Šveicarijos klausimai⁸⁹⁰. Tiesa, dar lapkričio 30 d. Daumantas siuntė tokio turinio telegramą iš Lozanos į Berlyną Purickiui: „Būtina, kad tu su p. Šauliu atvyktumėt sekančią savaitę, daug ką turiu tau papasakoti; visi komitetai skubiai likviduojami; vėl naujas bandymas išvykti iš Šveicarijos; daug ką reikia išsaugoti, laikiu tavo atvykimo. Atsakyk. D. Villa Italia“⁸⁹¹. Joje tikriausia kalbama ne tik apie organizacijų fizinį perkėlimą, bet ir pakartotinius Gabrio bandymus išvykti į Paryžių.

Išsamiausiai LIB, LTT ir *Lituania draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti* uždarymo užkulisius yra atpasakojęs A. Steponaitis, atsiminimuose pateikdamas visų organizacijų pajamų bei išlaidų lenteles⁸⁹². Tiesa, jis prideda, kad dėl finansinių išteklių dar ilgai buvo ginčijamasi ir netgi dalyvaujama teismuose bei bandoma susitarti su buvusiu iždininku Daumantu⁸⁹³. Tačiau realus sprendimas dėl *Lituanijos* likvidavimo buvo priimtas 1919 m. gegužės 22 d. posėdyje, rengiantis tuo pat laiku likviduoti ir kitas organizacijas. A. Steponaitis teigia, kad priešpaskutinis draugijų posėdis vyko 1919 m. rugpjūčio 25 d. Lietuvoje (jame dalyvavo Olšauskas, Bartuška ir jis pats), jam ir Bartuškai pavestas šių organizacijų likvidacinis darbas: „Šie įgaliotiniai, sugrįžę Šveicarijon, padarė posėdį Lausanėj 1919 m. rugsėjo 16 d. drauge su J. Gabriu. Numatyti likvidavimo būdai ir imtasi darbo. Likvidacinis darbas nėra malonus“⁸⁹⁴.

Nors *Lietuvių informacinį biurą* nuspręsta likviduoti tame pačiame rugpjūčio 25 d. posėdyje, iš pradžių buvo bandyta jo veiklą derinti su oficialiu Lietuvos pasiuntinybės įkurtu informacijos biuru Berne (*Le bureau lituanien „Lietuva“*), nes, Steponaičio žodžiais, „Lietuvos laisvė dar galutinai neiškovota, o jos priešai dabar, taikos derybų metu, ypatingu būdu kėsina prieš jos laisvę“⁸⁹⁵. Visgi Gabrio veikimo priemonės ir metodai nebetiko naujajai, demokratiniams pagrindais tarptautinėje erdvėje siekiančiai

⁸⁸⁹ LTT posėdžio protokolas, 1918 11 16, VUB RS, f. 155, b. 996, [l.n.].

⁸⁹⁰ LTT posėdžio protokolas, 1918 12 19, *Ibid*, [l.n.].

⁸⁹¹ V. Daumanto telegrama J. Purickiui, 1918 11 30, AMAEF, Europa Z, Lituanie, b. 62. Gabrys 1918–1929, l. 38.

⁸⁹² A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, 234–244; A. Steponaitis, *Tėvynėje ir pasauly...*, p. 135.

⁸⁹³ LIB posėdžio protokolas, 1919 05 22, VUB RS, f. 155, b. 996, [l.n.]; A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 233–234.

⁸⁹⁴ *Ibid*, p. 234.

⁸⁹⁵ *Ibid*, p. 240.

įsitvirtinti valstybei, todėl jis sutiko dėl šio biuro likvidacijos, vėliau teigęs, kad tai galutinai buvo įvykdyta 1920 m.⁸⁹⁶

Pasakodamas apie *Lietuvių tautos tarybą*, visų joje dirbusių asmenų laikyta svarbiausia institucija, Steponaitis užsimena, kad jos veikla baigėsi 1919 m. rudenį. Taip pat, tarsi reabilituodamas ne itin vykusius veiksmus po 1918 m. rugsėjo teigia, kad jeigu ši organizacija tuo laiku ėmėsi griežtesnio tono prieš Vokietijos savivalę ar reikalavo iš Antantės nepriklausomybės pripažinimo ALTT vardu, tai vykdė pagal dar 1917 m. *Berno II konferencijos* jai suteiktus įgaliojimus⁸⁹⁷. Iš kitų šaltinių matydami, kad ne tik Juozas Gabrys, bet ir jo kolegos tęsė savo veiklą, nors ir nebe Šveicarijos lietuvių organizacijų vardu, turime pastebėti, kad šis likvidavimas buvo daugiau teorinis – mūsų aptarti veikėjai niekur nedingo, jų idėjos taip pat – gal tik pasikeitė veikimo mastas ir galimybės.

⁸⁹⁶ J. Gabrys, *Žodis visuomenei*, [s.n.], 1923, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, p. 1, prieiga per internetą: <https://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1R0000113951>, [žiūrėta 2019 05 27].

⁸⁹⁷ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 241.

IŠVADOS

Atliktas tyrimas leidžia daryti tokias išvadas ir atsakyti į uždaviniuose išsikeltus klausimus:

1. Juozo Gabrio, abejų organizacijų vadovo inicijuotas LIB perkėlimas iš Paryžiaus, kur jis veikė nuo 1911 m., sutapo su naujos organizacijos – Lietuvių tautos tarybos įkūrimu Šveicarijoje. Šiuos veiksmus paskatino spaudos cenzūra Prancūzijoje, Šveicarijoje užsimezgę asmeniniai Gabrio kontaktai su Vokietijos pareigūnais ir sutapę interesai lietuvių politinio savarankiškumo atžvilgiu. Jam stiprinti ir buvo įkurta LTT – slapta politinė organizacija, prie kurios veiklos Šveicarijoje prisijungė ir daugiau lietuvių veikėjų. Mūsų analizė atskleidė, kad Šveicarijos lietuvių organizacijų kūrimosi metu (1915 m. antroje pusėje) sąveikavo: 1) siekis prisitaikyti prie sparčiai kintančios tarptautinės situacijos; 2) iki karo propaguotos valstybingumo sampratos; 3) vystyto pažinčių tinklo suteiktos galimybės. Tai atsispindi tiek tekstuose, tiek organizuotuose renginiuose, tiek siūlytuose valstybės atkūrimo projektuose.

2. 1915–1916 m. pavasarį vykusiose lietuvių konferencijose, kuriose dalyvavo ir Šveicarijos lietuviai, atsiskleidė pagrindiniai jų reikalauotos atkurti valstybės principai – skelbtos *atsiskyrimo* nuo Rusijos imperijos ir Lenkijos gairės. Nors šie principai gali būti matomi kaip prieškarinių lietuvių tautiniame atgimime propaguotų idėjų tąsa, juos buvo bandoma pritaikyti prie politinės situacijos ir tikimasi įgyvendinti praktiškai. Dar 1916 m. LTT struktūra buvo numatyta kaip didesnės organizacijos – Aukščiausios Lietuvių Tautos Tarybos – dalis, kurią turėję sudaryti atstovai iš visų pagrindinių lietuvių politinių centrų ir pačios Lietuvos. Tačiau surinkti visus šiuos delegatus į Šveicariją nepavyko, o vėliau LTT dirbę veikėjai, ypač Gabrys, naudojo šį pavadinimą kaip savo organizacijos sinonimą.

3. Lietuvos valstybingumo atkūrimo projektuose, propagoutuose nuo 1915 m., buvo teigiama, kad siekiama kurti konstitucinę monarchiją, kuri buvo pasirinkta kaip „idėjiškai“ tinkanti valdymo forma naujai kuriamai valstybei, norint dalinai perimti valstybės valdymą, tačiau neprarasti Vokietijos paramos ir palaikymo. Pagrindiniame memorandume dėl Lietuvos atkūrimo, LTT platintame nuo 1916 m. vasaros iki 1918 m. rudens, taip pat pabrėžiama konstitucinės monarchijos ir princo iš užsienio reikiamybė. Šiuo memorandumu buvo siekiama ne tik pateikti Vokietijos vyriausybei konkretų planą, susijusį su Lietuvos ateitimi, bet ir apsibrėžti „savo“ įtakos zoną – pademonstruoti Šveicarijos lietuvių norą ir teisę dalyvauti naujos valstybės,

kuriai buvo svarbūs tiek istoriniai, tiek teritoriniai projektavimo principai, kūrime.

Nors *III Tautų kongrese* 1916 m. vasarą buvo skelbiamas „visiškos nepriklausomybės“ (ir nuo Vokietijos) šūkis, jis daugiau nebuvo kartojamas ir netapo svarbia vėlesnių Šveicarijos lietuvių rengtų projektų dalimi. „Nepriklausomybė“ buvo suprantama kaip Vokietijos imperijos sudėtyje, naujai prijungtose teritorijose, norima sukurti karalystė. Taigi, tyrimas atskleidė, kad būtent monarchija buvo vienas nuosekliausiai Šveicarijos lietuvių tarpe propaguotų valstybės sampratos dėmenų, o atsiminimuose dažnai minimas respublikoniškas nusistatymas – tai vertinimas, pridėtas iš laiko distancijos.

4. Teritorinė būsimo Lietuvos samprata buvo svarbi Šveicarijos lietuvių erdvėkūroje. „Savos“ teritorijos apibrėžimas buvo reikšmingas tiek viešai skelbiant apie politinius tautinio judėjimo siekius, tiek polemizuojant su galimais kaimynais, ypač dėl ginčytinų teritorijų. Nuo 1915 m. spaudoje randame poziciją, kad valstybės sienų nustatymui svarbūs etnografiniai, istoriniai ir apsisprendimo motyvai. 1916 m. pavasarį tęsiantis diskusijoms su lenkų intelektualais, etnografinis kriterijus įgavo dvi perspektyvas: pirma, oponuojant lenkiškajam siūlymui atkurti buvusią Abiejų Tautų Respublikos federaciją, dvi atskiros valstybės „savo žemėse“ matytos kaip lietuviams tinkamesnė išeitis; antra, *etnografijos* sąvoka aiškinta kaip savyje talpinanti kultūrinės ir tautinės tapatybės pasirinkimo galimybę, „lietuviškos“ Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tęstinumo svarbą, taip pagrindžiant teises į Vilnių kaip sostinę ir Rytinio regiono pakraščius, t.y.: į griežtą etnografinės Lietuvos apibrėžimą neįeinančias sritis. J. Gabrys savo tekstuose pabrėždavo ir ekonominę tam tikrų prekybos centrų ar uostų svarbą, geopolitinius ir strateginius veiksnius – taip Lietuvos įtakos erdvei buvo priskiriamas Baltijos pakrantės ruožas nuo Klaipėdos, Gardinas, kartais Minskas.

Siūlant Lietuvos atkūrimo projektus Vokietijos imperinės administracijos pareigūnams ir diplomatams, buvo atsižvelgiama į jų teritorinius interesus ir vartotas sąvokas – pirmieji Šveicarijos lietuvių projektai siūlė Lietuvą tapatinti su Ober Ost teritorija, įtraukiant Latviją ir Kuršą kaip autonomiškus regionus. Greta to, jau 1915 m. rudenį Šveicarijos lietuvių komunikacijoje imtas kelti *Mažosios Lietuvos*, kaip galimai integralios valstybės dalies klausimas, taip pat buvo pasisakoma už dalies Suvalkų gubernijos įjungimą. Per 1916–1917 m. Šveicarijos lietuvių propaguotas teritorinis modelis mažai kito – buvo skelbiama, kad Lietuvai turėtų priklausyti Vilniaus, Kauno, Gardino, Suvalkų gubernijos, dalis Minsko ir Lomžos gubernijų, Kuršo dalis su Palanga.

1917 m. rudens konferencijose buvo pritarta *Vilniaus konferencijos* nutarimui dėl siekiamos „etnografinės Lietuvos“, nors neatsisakant kūrybiškai taikyti etnografinį kriterijų, tikintis praplėsti teritoriją Rytuose, tačiau nepritarta Gabrio maksimaliam planui – reikalauti „didelės Lietuvos kūrimo“. Tačiau šis reikalavimas pasikeitė 1918 m. vasarą, kuomet karaliaus rinkimų kontekste tiek Šveicarijos lietuviai, tiek Valstybės Taryba teigė neatsisakantys ambicijų savo valstybei išgauti didesnę teritoriją (sutapusią su to meto Ober Ost), todėl buvo ieškoma, kas paremtų būtent tokią būsimos Lietuvos viziją. Teritorinio Lietuvos klausimo jautrumas ir sudėtingumas buvo pabrėžiamas tiek Vokietijos, tiek Antantės šalių pareigūnams skirtoje korespondencijoje, tiek jų atsakymuose lietuvių veikėjams. Nors 1919 m. pradžioje *Paryžiaus taikos konferencijos* metu Gabrio, ir Valstybės Tarybos lyderių veikimas nebebuvo bendras, pozicijos reikalauti kuo daugiau teritorijų Lietuvai nepakito.

5. 1915 m. užsimezges J. Gabrio bendradarbiavimas su Vokietijos pareigūnais turėjo įtakos tiek jo pasirinktai ir kolegų tarpe propaguotai valstybingumo formai, tiek daugumai su Lietuvos kūrimu susijusių sprendimų. Pirmųjų susitarimų pagrindas buvo provokiškų idėjų sklaida kitų Šveicarijos lietuvių tarpe, mainais už jų komunikacijos su Lietuva palengvinimą ir finansinę paramą Šveicarijoje kuriamoms organizacijoms ir jų leidiniams. Šiame darbe atliktas tyrimas atskleidė, kad iš lietuvių pusės buvo siekta kuo geriau išnaudoti interesų susikirtimo su Vokietija taškus, tačiau palankumas nebuvo išreiškiamas visais klausimais ir besąlygiškai.

Nuo 1917 m. vidurio, praktiškai nesireiškiant Vokietijos žadėtam savarankiškos valdžios kūrimo perdavimui lietuviams, Šveicarijos veikėjai ėmėsi „šantažo“ programos, gąsdindami griežtais pasisakymais neutralioje ir Antantės šalių spaudoje prieš vokiečių vykdomus žiaurumus Lietuvos teritorijoje ir sunkų lietuvių gyvenimą okupacijoje. Tai skatino Vokietijos atstovybę Berne iš centrinės imperijos valdžios reikalauti nuolaidų Šveicarijos lietuvių prašymams, nenutraukti derybų ir remti įvairius Gabrio ir jo kolegų siūlymus, tai matant kaip Rusijos įtakos silpninimą regione, nes užsienio lietuviai imti matyti ir kaip grėsmė tarptautiniam Vokietijos įvaizdžiui. Todėl kartais jie galėjo sau leisti laviruoti tarp to, kas iš tiesų svarbu Lietuvai ir tarp to, ko tikisi Vokietijos pareigūnai.

Taip pat vienas svarbiausių 1917 m. Šveicarijos lietuvių laimėjimų buvo dialogo su Vokietijos Reichstago centro-katalikų partijos lyderiais užmezgimas. Jie buvo neaneksionistinio pobūdžio projektų Lietuvai šalininkai ir rėmė kunigaikščio Uracho kandidatūrą į Lietuvos karalius, taip pat reikalavo karinio režimo Lietuvos teritorijoje sušvelninimo. Jų siekiamas

sustabdyti karą ir apriboti karinės valdžios įtaką sutapus su lietuvių aspiracijomis, abi pusės pasinaudojo galimybe bendradarbiauti ir visaip siekė stiprinti šį ryšį. Svarbu pabrėžti, kad 1917 m. rudenį – 1918 m. vasarą lietuvių veikėjai Šveicarijoje sau buvo prisiėmę „užsienio politikos“ vykdymo prerogatyvą ir monopolį visų lietuvių politinių centrų atžvilgiu.

6. Analizė atskleidė, kad teisių į atskirą valstybingumą, o vėliau – į realiai kuriamą nepriklausomą valstybę, pripažinimas iš Antantės šalių pusės Šveicarijos lietuvių buvo matomas kaip vienas svarbiausių jų veiklos tikslų. Tai vykdyti sekėsi kur kas sunkiau negu megzti dialogą su Vokietijos pareigūnais. Kaip svarbų 1916 m. įvykį ir bandymą Lietuvos klausimą iškelti tarptautinėje Europos erdveje nagrinėjome *III Tautų kongresą*, su Vokietijos parama Gabrio organizuotą Lozanoje. Tai pavyzdys, kaip prisitaikant prie Vokietijai naudingos antirusiškos propagandos buvo siekiama neutralių šalių bei Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos dėmesio. Tačiau, nors Gabrys buvo linkęs savo asmeninius laimėjimus tapatinti su viso lietuvybės judėjimo laimėjimais, tikroji šio kongreso reikšmė buvo itin pervertinta, svarbesnė Šveicarijos lietuvių vidinei savivokai nei realiai tarptautinės politikos erdvei.

Santykiuose su Rusija ir Lenkija, Šveicarijos lietuviai laikėsi griežto atsiribojimo nuo 1916 m. iki pat 1918 m. Nors J. Gabrio valstybingumo sampratoje galime matyti antilenkiškų pažiūrų silpnėjimą po 1917 m. vasario revoliucijos Rusijoje, konkrečių bendros valstybės su Lenkija projektų pavyzdžių iš to laiko neturime. Lietuviams komunikuojant su Europos valstybėmis buvo svarbu pabrėžti savo istorinį valstybingumą, todėl šio naratyvo suplakimas su to meto aktualijomis buvo itin dažnas Šveicarijos lietuvių tekstuose. Unikali lietuviško valstybingumo tradicijos linija, patvirtinanti valstybės atkūrimo teisę, jiems reiškė ne Rusijos ir ne Lenkijos įtakos zonoje kuriamą valstybę.

Tačiau tai sudarė problemų komunikacijoje tiek su Didžiąja Britanija, tiek su Prancūzija kaip Rusijos sąjungininkėmis ir Lenkijos nepriklausomybės remėjomis, todėl bandymai užmegzti tiesioginius „tarptautinius santykius“ su Antantės šalių pareigūnais nebuvo itin sėkmingi nei 1917 m., nei 1918 m. pradžioje – lietuvių interesus užgožė nepalankios tarptautinės politikos aplinkybės. Taigi, artumas Vokietijos idėjoms buvo aiškinamas tuo, kad naujoji porevoliucinė Rusija nesprenžia lietuvių problemų ir pati nesusitvarko su savosiomis, o kitos didžiosios Antantės šalys nekreipia dėmesio į Lietuvos reikalus. Tiesa, daug vilčių buvo dedama į JAV įsitraukimą į karą ir vietinių lietuvių įtaką šios šalies politikai – rengtus kongresus, valdžiai siūstus memorandumus.

Visgi komunikacija, pavyzdžiui, su Prancūzijos pareigūnais, vyko tik asmeninių J. Gabrio kontaktų lygmenyje: oficialaus atsako į LTT siųstus dokumentus nesulaukta iki pat 1918 m. pabaigos, kuomet Gabrio užmezgtas dialogas jau turėjo visai kitą pobūdį – ne stiprinti Valstybės Tarybą ir laikinąją vyriausybę, o su užsienio pagalba juos išstumti iš vadovavimo Lietuvos politikai. Taip pat galime matyti, kad stiprių ryšių Pirmojo pasaulinio karo metu neužmezgimas su Antantės šalių diplomatais turėjo įtakos ir tolimesniems sunkumams dėl tarptautinio valstybės pripažinimo.

7. Lietuvių spauda Šveicarijoje vietinių veikėjų buvo matoma kaip esminė priemonė valstybingumo idėjų komunikacijoje, todėl jai finansuoti buvo pasitelktos tiek lietuvių organizacijų, tiek Vokietijos imperijos institucijų lėšos. Atlikta spaudos leidinių analizė parodė, kad 1916–1917 m. Šveicarijos lietuvių tekstuose buvo drastiškai varijuojama nuo Vokietijai priimtinių ir jos propagandines klišes kartojančių teiginių iki itin aršaus puolimo prieš imperijos karinę administraciją, politiką ar net vokiečių tautą. 1917 m. viduryje prasidėjusioms deryboms su Vokietija dėl Lietuvos tarybos Vilniuje rinkimų ir lietuvių konferencijos sušaukimo, spauda imta naudoti kaip spaudimo priemonė, jog antivokiška propaganda gali būti joje talpinama ir platinama, kas vėliau ir buvo pradėta vykdyti.

Tačiau ir iki tol Šveicarijos lietuviai viešumoje nenorėjo būti siejami su provokiškais leidiniais, todėl buvo pasirinkta leisti atskirus žurnalus Antantės (*Pro Lituania*) ir Centro valstybių (*Litauen*) auditorijai. Lygiagrečiai buvo tęsiama *Centrinio tautų biuro* leidinio *Analles des Nationalités* leidyba, jame taip pat skiriant dėmesio Lietuvos klausimams ir jai aktualioms tarptautinėms problemoms. Pamažu buvo siekiama į antirusiško turinio leidinius įdėti kuo daugiau prolietuviško turinio – rašyti ne tik apie tai, kokia Lietuva nebenori būti, bet ir kokią ją norima sukurti ateityje. Nepaisant to, kad itin sunku įvertinti Šveicarijos lietuvių spaudos įtaką ar pasiekiamumą to meto skaitytojų auditorijai, spaudos darbas buvo reikšmingas patiems lietuvių intelektualams užsienyje – tai tapo ne tik idėjinio pasiskirstymo, bet ir savišvietos, intelektualinės polemikos ir informacijos apdorojimo mokykla.

8. Iš šioje disertacijoje atlikto tyrimo, galime matyti, kad parama Lietuvos Tarybos rinkimams ir jos galios šalyje stiprinimui buvo svarbus Šveicarijos lietuvių veiklos aspektas – lietuviškos valdžios kūrimasis buvo matomas kaip didelis laimėjimas ir vienakrypčio visų politinių centrų darbo rezultatas. Nors J. Gabrys pirmiausia norėjo plėsti savo įtaką kaip jau esamos LTT Šveicarijoje vadovas ir kurti jai pavaldžią instituciją Lietuvoje, siekė, kad Taryba turėtų sprendžiamąjį, o ne patariamąjį balsą Vokietijos valdžios atžvilgiu.

Nors Šveicarijos lietuviai 1918 m. pirmoje pusėje rėmė valstybės administravimo sistemos perdavimą į lietuvių rankas, nepriklausomybę suvokė 1917 m. gruodžio 11 d. su Vokietija pasirašytos sutarties pagrindu, nesureikšmindami Vasario 16 d. akto ir entuziastingai sveikindami valstybės pripažinimą iš Vokietijos pusės 1918 m. kovo 23 d. Tai lėmė ne tik jų veiklai užsienyje svarbesnis tarptautinio pripažinimo niuansas, bet ir nagrinėti valstybingumo projektai, rėmę artimą ryšį su Vokietija. Lietuviškosios politikos centrui persikėlus į Vilnių, o J. Gabriui konfliktuojant su Valstybės Tarybos lyderiais, tapo aišku, kad nebebus einama tokiu Lietuvai numatytu keliu, kokį siūlė Šveicarijos lietuvių politinis centras. 1918 m. rudenį Vokietijos imperijai pasirašius kapituliacijos Pirmajame pasauliniame kare aktą ir susikūrus laikinajai Lietuvos Vyriausybei, Tarybos politikos liniją palaikiusieji jo nariai prisijungė prie demokratinės respublikos kūrimo Lietuvoje, o Gabrio pusėje likę veikėjai tęsė pagalbos užsienyje paieškas, siekdami nuversti šį santvarkos modelį ir jėga įsitvirtinti valdžioje.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

ŠALTINIAI

Archyviniai šaltiniai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA)

f. 383 – Užsienio reikalų ministerija.

f. 668 – Lietuvos diplomatijos šefas Stasys Lozoraitis.

Lozanos miesto archyvas (Archive de la ville de Lausanne – AVL)

f. CH_020, b. 26510 – Livre d'enregistrement de la population, 1916.

Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Diplomatinių archyvų centras (Le Centre des archives diplomatiques de Ministère des Affaires Étrangères de la France – AMAEF)

AMAEF, Correspondence politique et commerciale, Europe 1919–1940, Lituanie, b. 54 – Corps diplomatique Lituanien; b. 62 – Personnes, Gabrys; b. 64 – Presse, 1918–1929.

Šveicarijos federalinis archyvas (Archives fédérales suisses – AFS)

f. E43.2 – Administratives, Personelles (1848–1928), Allgemeines (1852–1928).

Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (VUB RS)

f. 1 – Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos rankraščių rinkinys (Lietuvos visuomenės, mokslo ir kultūros veikėjai).

f. 155 – Albertas Gerutis (Juozo Gabrio archyvas).

Vokietijos Užsienio reikalų ministerijos archyvas (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts – PA AA)

f. R21700 – Zunkunft der baltischen Provinzen: Litauen.

f. RAV Bern – Gesandtschaft Bern, 1821–1945, b. 477–487, 794–812, 1324.

Publikuoti šaltiniai

Dokumentų rinkiniai

1. BUTKUS, Z. sud., *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais: dokumentų rinkinys*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2008.

2. *Compte Rendu de la IIIme Conférence des Nationalités réunie à Lausanne 27–29 juin, 1916*, Lausanne: Union des Nationalités, 1917.
3. EIDINTAS, A., LOPATA, R., sud., *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai, 1917–1918*, sud. A. Eidintas ir R. Lopata, Vilnius: Mokslas, 1991.
4. EIDINTAS, A., LOPATA, R. sud., *Lietuvos Taryba ir nepriklausomos valstybės atkūrimas 1914–1920 metų dokumentuose*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2017.
5. GIMŽAUSKAS, E., *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918: Lietuvos nepriklausomos valstybės genezė: dokumentų rinkinys*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006.
6. KLIMAS, P., *Le développement de l'État Lituanien à partir de l'année 1915 jusqu'à la Formation de Gouvernement Provisoire au Mois de Novembre 1918. D'après des Documents Officiels*, Paris : [s. n.], 1919.

Dienoraščiai, laiškai, atsiminimai

7. BARTUŠKA, V., *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus kelias: kritiškas 1914–1919 metų įvykių ir asmenų įvertinimas*, Klaipėda: [s. n.], 1937.
8. BIELSKIS, J.J., *Delegatų kelionė Lietuvon 1916 m.*, Boston: Tautos fondas, 1916.
9. DEMM, E., NIKOLAJEW, CH. sud., *Auf Wache für die Nation. Erinnerungen. Der Weltkriegsagent Juozas Gabrys berichtet (1911–1918)*, Frankfurt am Main: PL Academic Research, 2013.
10. ERCBERGERIS, M., Iš atsiminimų, *Karo Archyvas*, 1926, nr. 3, p. 156–163.
11. ERZBERGER M., *Erlebnisse im Weltkrieg*, Stuttgart und Berlin: Deutsche Verlags-Unstalt, 1920.
12. GABRYS, J., *Vers l'indépendance lituanienne: faits, impressions, souvenirs 1907–1920*, Lausanne: Librairie centrale des nationalités, 1920.
13. GABRYS, J., *Kodėl aš nerėmiau laikinosios Lietuvos valdžios?* [S.l.: s.n.], 1920.
14. GABRYS, J., *Tautos sargyboj*, SALDUKAS, L., sud. Vilnius: Versus aureus, 2007.
15. GALVANAUSKAS, E., Kova dėl Klaipėdos, *Baltija*, 1989, p. 12–37.
16. YČAS, M., *Atsiminimai: Nepriklausomybės kelias*. Kaunas: Šviesa 1991.

17. YČAS, M., Dr. J. Purickis ir karaliaus rinkimai. *Vairas*. 1934, nr. 12, p. 465–472.
18. KLIMAS, P., *Dienoraštis, 1915.XIII.I. – 1919.I.19: pradedamas P. Bugailišchio užrašais, 1915.VII.23(10) – X. 13*, Chicago: A. Mackaus knygų leidimo fondas, 1988.
19. LÜDENDORF, E., Iš atsiminimų, *Karo Archyvas*, 1926, nr. 3, p. 143–155.
20. PURICKIS, J., Lietuvių veikimas Šveicarijoje Didžiojo karo metu, *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928*, 1930, Kaunas: Vyriausias Lietuvos Nepriklausomybės 10 metų sukaktuvėms ruošti komitetas, p. 44–58.
21. ROPP, von der, F., *Zwischen gestern und morgen: Erfahrungen und Erkenntnisse*, Stuttgart: J.F. Steinkopf, 1961.
22. STAUGAITIS, J., Nepriklausomybės aušra, *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 9, p. 93–96; nr. 10, p. 225–226.
23. STEPONAITIS, A., *Atsiminimai 1914–1919. Lietuvių veikla Šveicarijoj Did. Karo metu*, Kaunas: Žaibas, 1940.
24. STEPONAITIS, A., *Tėvynėje ir pasauly: prisiminimai ir apybraižos*, New York: [s.n.], 1962.
25. VYGANDAS [PURICKIS, J.], Atsiminimai iš darbų dėl Lietuvos nepriklausomybės. *Trimitas*, 1933 09 07–10 05, nr. 36–40.

Karo metų leidiniai

26. ASCHMIES, M., *Land und Leute in Litauen*, Breslau, 1918.
27. ASCHMIES, M., *Litauisch*, Berlin, [1912].
28. ASCHMIES, M. *Litauisch: Eine verkürzte Methode Toussaint Langenscheidt*, Berlin, 19[?].
29. BIELSKIS, J.J., *Lithuania: facts supporting her claim for reestablishment as an independent nation*, Washington: Lithuanian National Council, [1918].
30. BARTUŠKA, V., *Les Lituanien d'Amérique*, Lausanne: Bureau d'Informations de Lituanie, 1918.
31. BARTUŠKA, V., PURICKIS, J., *Litauen und seine Provinzen Suvalkai und Gardinas*. Lausanne: Librairie centrale des nationalités, 1918.
32. EHRET, J., *La Lituanie. Passé. Présent. Avenir*, Genève: Atar, 1919.
33. ERZBERGER, M., *The League of Nations*, New York: Henry Holt and Company, 1919.
34. GABRYS, J., *Kokia autonomija Lietuvai reikalinga?: (autonomija ar savivalda?)*. Paris: LIB, 1914.

35. GABRYS, J., *La vérité polonaise sur les Lithuaniens*. Lausanne: Bureau d'information de Lituanie, 1917.
36. GABRYS, J., *Le problème des nationalités et la paix durable*. Lausanne: Librairie centrale des nationalités, 1917.
37. GABRYS, J., *Lietuva ir Lenkijos autonomija: ar gali but Lietuva priskirta prie autonominès Lenkijos?* Bellshill: Iševių draugas, 1915.
38. GABRYS, J., *Mémoire sur la nation lithuanienne*. Paris: Impr. de la Cour d'Appel, 1911.
39. GABRYS, J., The Autonomy of Poland and Lithuania. Can Lithuania form part of an autonomous Poland?, *The British Review*, 1915, Vol. IX., No. 2, p. 189–197.
40. GAIGALAT, W., *Die litauisch-baltische Frage*, Berlin: Verlag der Grenzboten, 1915.
41. GAIGALAT, V., *La Lituanie. Le territoire occupé, la population et l'orientation de ses idées*, Genève: Atar, 1918.
42. GUDAITIS, M., *Lietuva 1917 metais: kelionès po Lietuvą vokiečių okupacijos metu*, Klaipėda: Rytas, 1917.
43. INORODETZ, *La Russie et les peuples allogènes*, Berne: F. Wyss, 1918.
44. KLIMAS, P., *La Lituanie Russe. Considérations statistiques et ethnographiques*, Genève: Atar, [1918 ?].
45. *La Question Lithuanienne. Mémoire présenté par la Délégation Lithuanienne a la IIIme Conférence des Nationalités*, Lausanne : Bureau d'Information de Lituanie, 1916.
46. *Lietuvių informacijos biuras*, Paris : L. Maretheux, 1911.
47. MORIEZ, du S., *La question polonaise vue d'Allemagne. L'organisation de l'est de l'Europe*, Paris: Broché 1919.
48. PÉLISSIER, J., *J. Gabrys. Son rôle dans la Renaissance national lituanienne et son activité politique*, Lausanne : Librairie centrale des nationalités, 1918.
49. PÉLISSIER, J., *Les principaux artisans de la Renaissance National Lituanien. Hommes et choses de Lituanie*, Lausanne : Bureau d'informations de Lituanie, 1918.
50. PRIVAT, E., *L'Europe et l'odyssée de la Pologne au XIXe siècle*, Paris: [s.n.], 1918.
51. RIVAS, C., « Justice » allemande en Lituanie occupé, Genève: [s. n.], 1917.

52. RIVAS, C., *La Lituanie sous le joug allemand 1915–1918: le plan annexioniste allemand en Lituanie*, Lausanne: Librairie centrale des nationalités, 1919.
53. RIVAS, C., *La vie publique en Lituanie occupée pas les Allemands*, Genève: [s. n.], 1917.
54. RIVAS, C., *Ober-Ost: le plan annexionniste allemand en Lithuanie*, Lausanne : Bureau d'information de Lituanie, 1917.
55. RIVAS, C., *Visées annexionistes allemandes sur la Lituanie*, Lausanne: Librairie centrale des nationalités, 1917.
56. SMETONA, A., *Die litauische Frage: Vortrag gehalten vor einer Versammlung deutscher Politiker im Hotel Adlon zu Berlin am 13. November 1917*, Berlin: Verlag das neue Litauen, 1917.
57. STEPANKOWSKY, V., *The Russian Plot to Seize Galicia (Austrian Ruthenia)*, London: [s. n.], 1914.
58. STEPANKOWSKY, V., *The Ruthenian Question. An exposé*, London: [s.n.], 1914.
59. ŠLIŪPAS, J., *Lietuvių-latvių respublika ir šiaurės tautų sąjunga: rinkinys straipsnių ir paskaitų*, Stockholm: Svenska Adelsförlaget, 1918.
60. VAIŽGANTAS, *Tiesiant kelią Lietuvos nepriklausomybei. 1916–1917 m.*, Vilnius: Žaibas, 1919.
61. VISCONT, A., *La Lituanie et la guerre*, Genève: Atar, 1917.
62. VISCONT, A., *La Lituanie Religieuse*, Paris: G. Crès and Cie, Genève: Atar, 1918.
63. VYGANDAS [PURICKIS, J.], *L'État Lituanien et le Gouvernement de Gardinas (Grodno)*, Lausanne: Bureau d'informations de Lituanie, 1918.
64. VOLDEMAR, A., *Les relations russo-polono-lithuaniennes*, Paris: Impr. Desmoineaux et Brisset, 1920.
65. WERBELIS [KLIMAS, P.], *Russisch-Litauen. Statistisch-ethnographische Betrachtungen*, Stuttgart : J. Schrader, 1916.

Spauda

Berliner Tageblatt, 1915–1919.

Der Bund, 1915–1919.

Draugas, 1914–1919.

Feuille d'Avis de Lausanne, 1915–1919.

Journal de Genève, 1915–1919.

Journal de Lausanne, 1915–1919.
Le Sentinielle, 1915–1919.
Le Temps, 1915–1919.
Les Annales des Nationalites, 1912–1919.
Lietuvių balsas, 1915–1918.
Lietuvos aidas, 1917–1919.
Litauen, 1916–1919.
Lituanie et le Guerre, 1918–1919.
Naujoji Romuva, 1937–1938.
(Nord)deutsche Allgemeine Zeitung (DAZ), 1914–1918.
Pro Lit(h)uania, 1915–1919.

LITERATŪRA

1. ALEKSANDRAVIČIUS, E., Politiniai lietuvių siekiai 1863–1914 m., *Metmenys*, 1991, nr. 61, p. 22–41.
2. ASSMANN, J., *Cultural Memory and Early Civilization – Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
3. BUKAITĖ, V., *Lietuvos Respublikos politiniai ir diplomatiniai santykiai su Prancūzija 1919–1940 m.*, Daktaro disertacija, Humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.
4. ČEPĖNAS, P., *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. II, Vilnius: Lituanius, 1992.
5. CHARRIER, L., Á la recherche d’une paix de compromis: Kessler, Haguenin et la diplomatie officieuse de l’hiver 1916–1917, *Histoire@Politique*, [el. žurnalas], 2010, No. 11 (mai–août). Prieiga per internetą : http://www.histoire-politique.fr/index.php?numero=11&rub=autres-articles&item=54#haut_page [Žiūrėta 2019 01 16].
6. CHESEBRO, J.W., BERTELSEN, D.A., *Analyzing Media: Communication Technologies as Symbolic and Cognitive Systems*, New York: The Guilford Press, 1996.
7. COLLIANDER, B.E., *Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland: Während der Okkupation 1915–1918*, Abo [Turku]: [s.n.], 1935.

8. DEMENTAVIČIUS, J., *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
9. DEMENTAVIČIUS, J., *Valstybės samprata Lietuvoje: modernios lietuviškos politinės minties ištakos ir raida*, daktaro disertacija, politikos mokslai (02 S), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012.
10. DEMM, E., *Ostpolitik und Propaganda im Ersten Weltkrieg*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2002.
11. DEMM, E., HERMANN, A., *Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung*, nr. 56, 4, p. 625–626, 2007.
12. EIDINTAS, A., *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012.
13. EIDINTAS, A., *Slaptasis lietuvių diplomatas*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992.
14. EIDINTAS, A., Skandalingieji Juozo Gabrio-Paršaičio darbai, sud. MOTIEKA, E. [et al.], red., *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos*, t. 8, Asmuo: tarp tautos ir valstybės, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 407–450.
15. EIDINTAS, A., RUDIS, G., sud., *Naujas požiūris į Lietuvos istoriją*, Kaunas: Šviesa, 1989.
16. ELSIG, A., *Les sharpnels du mensonge*, Lausanne: Antipodes, 2017.
17. ESCULLES, J., PETRONIS, V., Self-proclaimed Diplomats: Catalan-Lithuanian cooperation during WWI, *Nationalities Papers*, 2016, 44:2, p. 340–356.
18. FARROKH, M., *La Pensée et l'action d'Edmond Privat (1889–1962). Contribution à l'histoire des idées politiques en Suisse*, Berne: Peter Lang, 1991.
19. FISCHER, F., *Germany's aims in the First World War*, New York: W. W. Norton&Company, 1961.
20. GAIGALAITĖ, A., *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, Kaunas: Šviesa, 1999.
21. GAIGALAITĖ, A., ŽEIMANTIENĖ, J., *Juozas Purickis-Vygandas*. Vilnius: Vilniaus knyga, 2004.
22. GIEDA, A., *Manifestuojanti Klėja: istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017.
23. HARTMAN, G., *The Immigrant as Diplomat: Ethnicity, Nationalism and the Shaping of Foreign Policy in the Lithuanian-American Community, 1870–1922*, Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2010.

24. HEATH, R.E., SENN, A.E., Edmond Privat and The Commission of the East in 1918, *Journal of Baltic Studies*, 1975, Vol. VI, Nr. 1, p. 9–16.
25. HENRIKSSON, A., *Vassals and Citizens: The Baltic Germans in Constitutional Russia, 1905–1914*, Marburg: Verlag Herder-Institut, 2009.
26. HIDDEN, J., *The Baltic states and Weimar Ostpolitik*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
27. HOFFMAN, J.H. V. Stepankovsky, Ukrainian Nationalist and German Agent, *The Slavonic and East European Review*, 1972, Vol. 50, No. 121, pp. 594–602.
28. JANKEVIČIŪTĖ, G., ŠEPETYS, N., sud., *Pasakojimas tęsiasi: modernizacijos traukinyje: Lietuvos šimtmetis, 1918–2018*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018.
29. JANKEVIČIŪTĖ, G., ŽUKIENĖ, R., sud., *The art of identity and memory: toward a cultural history of the two world wars in Lithuania*, Boston (Mass): Academic Studies Press, 2016.
30. KATILIUS, A., Fribūro universiteto draugijos „Lituania“ šalpos fondas, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2012, t. 36, p. 91–117.
31. KATILIUS, A., Fribūro lietuvių studentų draugija „Rūta“, sud. MASTIANICA, O., [et. al.], *Kintančios Lietuvos visuomenė: struktūros, veikėjai, idėjos*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 497–508.
32. LASSWELL, H., *Propaganda Technique in the World War*, New York: Peter Smith, 1970 (1927).
33. *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940)*, t. 10, 1 d., sud. BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ, D., [et al.], Vilnius: Baltos lankos, 2013.
34. LIULEVICIUS, V.G., Auf Wache für die Nation: Erinnerungen, *Journal of Baltic Studies*, 2014, Volume 45, Issue 4, p. 547–550.
35. LIULEVIČIUS, V.G., *The German myth of the East: 1800 to the present*, Oxford: Oxford University Press, 2013.
36. LIULEVIČIUS, V.G., *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity and German Occupation in World War I*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
37. LIULEVIČIUS, V., *Išėivijos vaidmuo Nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe*, Chicago: Pasaulio lietuvių bendruomenės valdyba, 1981.

38. LOPATA, R., Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais, sud. ALEKSANDRAVIČIUS, E. [et al.], *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos*, t. 3, *Lietuvos valstybės idėja (XIX–XX a. pradžia)*, Vilnius: Žaltvykslė, 1991, p. 231–251.
39. LOPATA, R., Lietuvių politinių centrų sąveika 1915–1916 metais, sud. ALEKSANDRAVIČIUS, E. [et al.], *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos*, t. 3, *Lietuvos valstybės idėja (XIX–XX a. pradžia)*, Vilnius: Žaltvykslė, 1991, p. 253–269.
40. LOPATA, R., Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 m., *Lietuvos istorijos metraštis*, 1992, p.67–90.
41. LOPATA, R., „Tipas apskritai labai dar įtariamias, bet reikalingas“. Baronas Friedrichas von der Roppas ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai, sud. MOTIEKA, E., [et al.], *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos*, t. 8, Asmuo: tarp tautos ir valstybės, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 321–350.
42. LOPATA, R., *Valstybingumo raida 1914–1918 metais*, sud. MOTIEKA, E., [et al.], *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos*, t. 9, Vilnius: Mintis, 1996.
43. MAČIULIS, D., Jonas Šliūpas ir lietuvių-latvių vienybės idėja, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2011, t. 12, p. 83–98.
44. MISIŪNAS, R., *Informacinių kovų kryžkelėse: JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pabaigoje – 1922 m.*, Vilnius: Versus aureus, 2004.
45. MORIEZ, du, S., *La question polonaise vue d'Allemagne. L'organisation de l'est de l'Europe*, Paris: Felix Alcan, 1919.
46. PINSON, K.S., *Modern Germany. It's History and Civilization*, New York: The Macmillan Company, 1963.
47. PIVORAS, S., Juozas Gabrys, Karlas Lindhagenas ir lietuvių-švedų ryšiai XX a. pradžioje, *Istorija*, nr. 74, 2009, p. 23–32.
48. PUKIENĖ, V., Lietuvių organizacijos Šveicarijoje 1916–1918 metais, sud. SKIRIUS, J. [et al.], *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*, Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 99–108.
49. PUKIENĖ, V., *Prelatas Konstantinas Olšauskas: visuomenės veikėjo tragedija*, Vilnius: Edukologija, 2013.
50. PUKIENĖ, V., Voronežas – lietuvių švietimo židinytė Rusijoje Pirmojo pasaulinio karo metais, *Istorija*, 2008, t. 70, p. 17–27.
51. RAGUOTIS, B., *Amerikos lietuvių periodinė spauda 1879–1919 metais*, Marijampolė: Ramona, 2003.

52. RAGUOTIS, B., *Jungtinių Amerikos Valstijų darbininkų periodika 1905–1917 m.*, Vilnius: V. Kapsuko universitetas, 1978.
53. RICHTER, K., Auf Wache für die Nation. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 2015, Bd. 64, Nr. 4, p. 605–606.
54. ROSSFELD, R., BOUMBERGER TH., KURY, P., *14/18 La Suisse et la grand guerre*, Baden: Hier und Jetzt, 2014.
55. SAFRONOVAS, V., The First World War agent Juozas Gabrys, newly speaking to an international audience after a hundred years, *Paramilitarizmas Rytų Baltijos regione 1918–1940: atvejo studijos ir lyginimai*, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2014, nr. XXVIII, p. 298–300.
56. SAFRONOVAS, V., JOKUBAUSKAS, V., VAREIKIS, V., VITKUS, H., *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2018.
57. SENN, A.E., Antanas Viskantas: a Lithuanian with Polish friends, sud. MOTIEKA, E., [et al.], *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos*, t. 8, *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 312–320.
58. SENN, A.E., Garlawa: A Study in Émigré Intrigue, *The Slavonic and East European Review*, 1967, Vol. 45, No. 105, p. 411–424.
59. SENN, A.E., *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.
60. SENN, A.E., *Lithuania awakening*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.
61. SENN, A.E., The activity of Juozas Gabrys for Lithuania's Independence, 1914–1920, *Lituanus*, [el. žurnalas], 1977, Vol. 23, No. 1 – Spring. Prieiga per internetą: http://www.lituanus.org/1977/77_1_02.htm [Žiūrėta 2019 01 15].
62. SENN, A.E., The Entente and the Polish Question 1914–1916, 1977, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, Bd. 25, H. 1, p. 21–33.
63. SENN, A.E., The Nationalities Factor in the Activities of Intelligence Agencies in Switzerland during The First World War, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Imperijos ir nacionalizmai Didžiajame kare: sąveikos Vidurio Rytų Europoje*, 2015, nr. XXXI, p. 99–119.
64. SENN, A.E., *The Russian Revolution in Switzerland, 1914–1917*, London: University of Wisconsin Press, 1971.

65. SKIRIUS, J., *Julius J. Bielskis (1891–1976). Gyvenimas Amerikoje tarnaujant Lietuvai: JAV lietuvių veikėjas ir diplomatas*, Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2004.
66. SKIRIUS, J., Lietuvos ir JAV santykiai Paryžiaus taikos konferencijoje 1919 metais, *Istorija*, 1996, t. 34, p. 98–113.
67. SKIRIUS, J., Lietuvos ir Jungtinių Amerikos valstijų ryšiai XX amžiaus pirmojoje pusėje, *Mokslo darbų apžvalga*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2010.
68. SUKIENNICKI, W., *East Central Europe during World War I : from foreign domination to national independence*, New York : Columbia University Press, 2 t., 1984.
69. STALIŪNAS, D., sud., *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtetyje: straipsnių rinkinys*, Vilnius: Baltijos kopija, 2015.
70. ŠIPELYTĖ, M., Fribūro universitetas ir lietuvių veiklos Šveicarijoje reikšmė XX amžiaus pradžioje, *Lietuvos istorijos studijos*, 2016, nr. 37, p. 154–176.
71. ŠTIKONAITĖ, I., Kultūriniai ryšiai su Šveicarija: Lozana – vienas lietuvių kovos dėl nepriklausomybės istorijos puslapis, *Gimtas žodis*, 2002, nr. 9, p. 13–20.
72. ŠTIKONAITĖ, I., Lietuvos kultūriniai ir akademiniai ryšiai su Šveicarija XVI–XX amžiuje, *Archivum Lithuanicum*, 2004, t. 6, p. 223–236.
73. URBŠIENĖ, M., Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva, *Karo archyvas*, 1936, nr. 7, p. 143–219.
74. WATSON, D. R., Jean Pélissier and the Office Central des Nationalités, 1912–1919, *The English Historical Review*, 1995, Vol. 110, No. 439, p. 1191–1206.
75. WEHLER, H.U., *The German Empire 1871–1918*, New York: Berg, 1997.
76. WELCH, D., *Germany, Propaganda and Total War, 1914–1918: The Sins of Omission*, New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 2000.
77. ZEMAN, Z.A.B., SCHARLAU, W.B., *The Merchant of Revolution: The Life of Alexander Israel Helphand (Parvus), 1867–1924*, London: Oxford University Press, 1965.
78. ZETTERBERG, S., *Die Liga der Fremdvölker Russlands 1916–1918*, Helsinki: Forssa, 1978.
79. ŽEPKAITĖ, R., *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922 m.)*, Vilnius: Mintis, 1973.

PRIEDŲ SĄRAŠAS

1. Priedas Nr. 1: *Mémoire relatif a la Reconstituion de la Lithuanie Indépendante*, VUB RS, f. 155, b. 992, 19 p.

CONFIDENTIEL

MÉMOIRE
RELATIF A LA RECONSTITUTION
DE LA LITHUANIE INDÉPENDANTE

PROJET DE RECONSTITUTION DE LA LITHUANIE
INDÉPENDANTE ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖
ÉLABORÉ PAR LA DÉLÉGATION PERMANENTE
DU CONSEIL NATIONAL SUPRÊME LITHUANIEN

Notice préliminaire

Le présent mémoire expose un projet de réorganisation de la Lithuanie en un Etat indépendant.

Tous les partis politiques en Lithuanie ont pour but définitif de recouvrer l'indépendance complète de la Lithuanie.

Nous passerons sous silence tous les détails et les problèmes secondaires. La reconstitution de l'Etat lithuanien indépendant est une conséquence naturelle de la guerre actuelle.

Nous exposerons ci-après le point de vue lithuanien, ce qui facilitera l'orientation générale des hommes d'Etat réorganisant l'Europe sur des bases nouvelles.

Les conséquences de la guerre européenne : L'Europe régénérée

Les hommes d'Etat de la France et de l'Angleterre, ainsi que ceux de l'Allemagne et de la Russie, ont proclamé à plusieurs reprises le principe des Nationalités et ont reconnu la nécessité de la libération des petites Nationalités, car la bonne entente entre les peuples, seule base d'une paix durable, repose sur un ensemble complexe de conditions ethniques, économiques, intellectuelles, morales, juridiques, politiques, militaires.

La satisfaction donnée aux légitimes aspirations des Nationalités est une de ces conditions primordiales. Cette manière de voir, au cours de la guerre actuelle, a été mise en lumière par de multiples déclarations parmi lesquelles il y a lieu de noter plus spécialement, à cause de leur précision, celles des dirigeants de l'Angleterre :

« Nous voulons, a dit Sir Edward Grey, que les nations de l'Europe, quelles qu'elles soient, grandes ou petites, puissent mener une existence indépendante, établir elles-mêmes leur forme de gouvernement et travailler en pleine liberté à leur développement. »

« Nous voulons, a dit après lui Lord Winston Churchill, que cette guerre remanie la carte d'Europe selon le principe des Nationalités, selon le vrai bien des peuples habitant ces territoires tant disputés. Après tant de sang versé, nous voulons une paix durable, qui rétablisse l'harmonie, libère les races, restaure l'intégrité des nations. »

Il n'a été tiré qu'un nombre restreint d'exemplaires de cet ouvrage, dont :
50 exemplaires sur papier hollandais, numérotés de 1 à L.
200 exemplaires sur papier mitkado, numérotés de 1 à 200.

« La guerre actuelle est une guerre de Nationalités » a déclaré l'éminent Lloyd George.

M. Paul Deschanel, président de la Chambre française a affirmé aussi de son côté que « La France défend l'indépendance de l'Europe et la liberté humaine. »

Il s'agit de savoir si des millions d'hommes pourront être pris, livrés, parqués de l'autre côté d'une frontière. »

... « Le monde veut vivre enfin. L'Europe veut respirer, les peuples entendent disposer librement d'eux-mêmes.

M. Viviani et Briand comme présidents du Conseil, ont confirmé eux-mêmes à plusieurs reprises dans des discours officiels « que la France et ses alliés luttent avant tout pour la libération des peuples opprimés et la reconstitution de l'Europe sur la base du principe des Nationalités. »

M. de Bethmann-Hollweg, Chancelier de l'Empire allemand, déclara entre autres « que la Lithuanie libérée par les troupes allemandes ne sera jamais rendue à la Russie. »

Le principe des Nationalités comme force créatrice et comme force destructive

Dans l'antiquité et au Moyen-Age, les Etats ne tenaient aucun compte des Nationalités. Notre ère est, au contraire, caractérisée par la création des différents Etats sur la base du principe des Nationalités.

L'Allemagne et l'Italie sont deux exemples les plus frappants de la force créatrice (nificatrice) du principe des Nationalités.

Mais si ce principe a créé de nouveaux Etats en unissant les parties dispersées de la même nation, d'autre part, il désagrège les Etats hétérogènes composés de Nationalités différentes.

L'exemple le plus frappant de l'action destructive du principe des Nationalités nous fut donné par la Turquie au cours du XIXe siècle et au commencement du XXe siècle. L'Autriche évita le sort de la Turquie en reconnaissant l'autonomie aux Nationalités dont elle est composée et elle pourra éviter définitivement le danger de décomposition en se transformant en une fédération de toutes les Nationalités qui la constituent.

La Russie sera inévitablement amenée à partager le sort de la Turquie, si elle ne se décide pas à suivre l'exemple de l'Autriche, qui évolue vers la fédération.

Reconstitution de la Lithuanie indépendante

Historique

La Lithuanie fut constituée en un Etat indépendant au commencement du XIIIe siècle. Ses chefs réussirent à étendre ses frontières à l'est et au sud en y annexant les Pays ruthènes. C'était un immense empire englobant tout le territoire compris entre la Baltique et la Mer Noire.

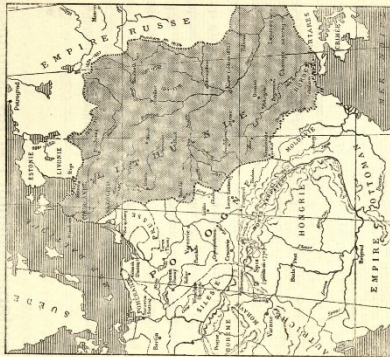
En 1386, Jagellon, Grand-Duc de Lithuanie, devenu l'époux de Hedvige, reine de Pologne, unit les deux pays par un lien dynastique qui exista jusqu'à l'extinction de la dynastie des Jagellons. Ce lien entre les deux Etats fut renouvelé par l'union politique de Lublin en 1569.

L'union des deux Etats ne fut jamais bien étroite. De 1387 à 1569, ce ne fut qu'un lien dynastique dans la personne du souverain commun qui appartenait à la dynastie lithuanienne des Jagellons et résidait tantôt à Vilna, capitale de la Lithuanie, tantôt à Cracovie, capitale de la Pologne.

Les sujets polonais ne pouvaient pénétrer en Lithuanie sans passeports spéciaux et n'occupaient aucune fonction d'Etat, pas plus qu'ils n'avaient aucun droit d'acquiescer des propriétés foncières ou immobilières en Lithuanie.

Bien qu'après l'extinction de la dynastie lithuanienne (1573), l'union entre les Etats ait été renforcée par des moyens illégaux de la part des Polonais qui s'annexèrent les provinces ruthènes de la Lithuanie, malgré les protestations violentes des Lithuaniens, la Lithuanie conserva toujours jalousement sa complète autonomie. Non seulement l'administration de la Lithuanie était tout à fait distincte de celle de la Pologne, mais elle gardait son armée, son trésor, sa législation. Cette union ressemblait quelque peu au dualisme de l'Autriche-Hongrie, avec cette différence que l'union entre la Pologne et la Lithuanie fut beaucoup moins étroite que celle entre ces deux royaumes.

Malgré une certaine polonisation de la noblesse lithuanienne, cette dernière tenta toujours de séparer la Lithuanie de la Pologne. Ainsi, au milieu du XVIIe siècle, le prince Janus Radziwiłł conclut un traité avec la Suède, contre la Pologne. Au commencement du XVIIe siècle, c'est le prince Sapieha qui tenta un coup d'État

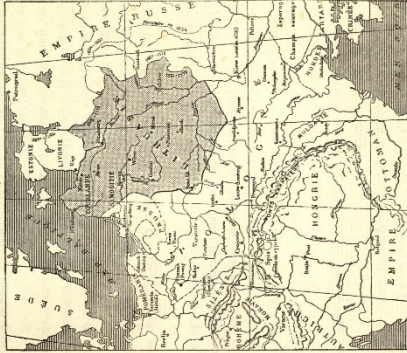
Empire lithuanien au XVe siècle.

pour séparer à jamais la Lithuanie de la Pologne.

La rivalité entre la Lithuanie et la Pologne et les luttes intestines furent la cause principale de la chute des deux États.

L'État lithuano-polonais cessa d'exister à la fin du XVIIIe siècle, lorsqu'il fut démembré entre ses voisins par trois partages successifs en 1772, 1793, 1795. A la suite de ces partages, la plus grande partie de la Lithuanie échut à la Russie, et seu-

lement une petite partie (le Gouvernement de Souvalki) à la Prusse. Mais cette partie de la Lithuanie fut ensuite rattachée au Grand-Duché de Varsovie par le Traité de Tilsit (1807), puis cédée à la Russie par le Congrès de Vienne (1815); de sorte que presque toute la Lithuanie fit partie de l'empire des tzars jusqu'à l'époque du

L'État lithuanien du XVIe au XVIIIe siècle.

conflit actuel, à l'exception de la Prusse orientale, habitée jadis tout entière par des populations de race lithuanienne. Cette province fut conquise par les Chevaliers Teutoniques dès le XIIIe siècle, mais des fragments de la race lithuanienne s'y conservèrent cependant jusqu'à nos jours et les districts de Tilsit et de Memel, Gumbinnen et Insterburg (Prusse orientale) ont une population en grande majorité.

Situation des Lithuaniens sous la domination russe

Lorsque la Lithuanie fut annexée à la Russie, en 1795, l'Impératrice Catherine II s'engagea à respecter les lois de l'ancien Grand-Duché de Lithuanie (voir Poinoye Sobranie Zakonov Rossijskoj Imperii).

En effet, toute la Lithuanie ethnographique (gouvernements actuels de Vilna, Grodno et Kovna), excepté le Gouvernement de Souwalki, fut constituée en une province lithuanienne (Litovskaja gubernia) gouvernée par un vice-roi résidant à Vilna et nommé par l'Impératrice et ses successeurs.

Cet état de choses dura jusqu'en 1830, car après l'insurrection polonaise, à laquelle la Lithuanie participa aussi, cette dernière dut payer cher ses erreurs et sa faiblesse.

A cette époque, commença aussi l'ère des persécutions contre la Lithuanie. Le code civil lithuanien, connu sous le nom de „Statut lithuanien“, fut remplacé par le „Svod“ russe, les institutions particulières supprimées, le nom même de Lithuanie supprimé et remplacé par le nom géographique de „Pays du Nord-Ouest“.

Après la dernière insurrection polonaise de 1863, à laquelle la Lithuanie bon gré mal gré fut contrainte par les Polonais à prendre part, les Lithuaniens furent expulser leurs propres terres et celles de leurs anciens alliés.

Le Gouvernement russe envoya en Lithuanie un satrape sans scrupules, le comte Mouravieff, de sinistre mémoire.

Il décida „d'écraser la Lithuanie“, ainsi qu'il aimait à s'exprimer lui-même. Bien qu'il n'ait pas atteint son but, il arrêta et retarda néanmoins le développement normal du peuple pendant cinquante ans. Parmi toutes les mesures barbares inventées par ce satrape, la plus inique fut l'interdiction au peuple lithuanien de n'employer dans la littérature d'autres caractères que les caractères russes. Cela équivalait à une interdiction complète de toute impression de livres et de périodiques, car le peuple, habitué depuis des siècles aux caractères latins, ne voulait pas se laisser imposer par un procédé vexatoire des caractères qui ne se prélaient même pas au génie de sa langue.

Cette interdiction dura quarante ans (1864-1904). Le peuple lithuanien en fut réduit à se contenter pendant près d'un demi-siècle de livres et de journaux importés de la Prusse orientale par voie de contrebande.

Ce furent seulement les conséquences de la guerre avec le Japon, la Révolution de 1904-1906 et la résistance opiniâtre du peuple lithuanien qui forcèrent le gouvernement russe à révoquer cet ukase inique, ainsi qu'à reconnaître au peuple lithuanien un droit élémentaire à son développement national.

Cette triste période de l'histoire de la Lithuanie fut résumée dans les Résolutions des délégués lithuaniens réunis à La Haye les 25-30 avril, résolutions qui stigmatisaient le régime russe dans les termes suivants :

Le joug scolaire russe causa des préjudices incalculables à la Lithuanie, car :

1. La Russie opprima injustement la Lithuanie pendant 120 ans (depuis 1796) en supprimant même son nom et en le désignant par le nom géographique de : „Pays du Nord-Ouest“ ;
2. L'Administration nationale de la Lithuanie, ainsi que ses lois (le célèbre Statut lithuanien) furent remplacées par les lois et par l'administration russe qui ont été et resteront toujours étrangères au peuple lithuanien ;
3. L'Université de Vilna fut supprimée (1831), de nombreuses écoles furent interdites, d'autres transformées en foyers de russification ou l'enseignement de la langue, de la littérature et de l'histoire de la Lithuanie était sévèrement défendu ;
4. Le gouvernement russe chercha à imposer l'orthodoxie au peuple lithuanien qui garda intacte la foi de ses ancêtres (catholicisme) malgré les persécutions les plus atroces des Uniates, malgré la confiscation et la fermeture des nombreuses églises, même à main armée, par l'effusion du sang (Kraszai 1894), malgré la suppression par la force de plusieurs formes du culte catholique ;
5. La Lithuanie fut livrée pendant plus d'un siècle aux strapèzes accrus (Mouraviev le Pendeur) et autres qui, en martyrisant les habitants, retardèrent d'un demi-siècle le développement culturel du pays ;

6. La défense absolue pendant 40 ans (1864-1904) d'imprimer des livres et des journaux lithuaniens porta l'écume la plus grande au peuple lithuanien, et si son niveau intellectuel est néanmoins plus élevé que celui du peuple russe (en Lithuanie 52,01 % de lettrés, en Russie 29,38 % de lettrés), c'est grâce à son propre travail et à sa persévérance inlassable ;

7. Le gouvernement russe, après avoir détruit les institutions culturelles du pays, décida d'arracher au peuple lithuanien le sol arrosé depuis des siècles de son sang et de ses sueurs, en colonisant systématiquement la Lithuanie par des paysans russes ;
8. Dès le début de cette guerre, la Lithuanie a rempli loyalement son devoir envers la Russie en envoyant sous les drapeaux russes des centaines de milliers de ses fils qui combattaient vaillamment dans les rangs des armées impériales, mais le gouvernement russe n'a pas cru de son devoir de s'engager à restituer à la Lithuanie son autonomie comme il l'a fait à l'égard de la Pologne ;
9. Le gouvernement russe ne se contentait pas de tous les sacrifices déjà consentis par le peuple lithuanien au cours de cette guerre, il ordonna à ses troupes en retraite, en Lithuanie, de détruire tout sur leur passage, et des centaines de milliers de Lithuaniens furent ainsi arrachés de force à leur sol natal et exilés jusqu'en Sibérie.

Prenant en considération les raisons ci-dessus énumérées, le peuple lithuanien, abhorrant le joug russe, ne veut plus à aucun prix s'y soumettre de nouveau, *mais il en a le devoir de déclarer qu'il ne désire pas davantage l'échanger contre aucun autre*. Il demande la restitution de son *indépendance*.

Il est tout naturel que le peuple lithuanien ne pouvait s'accommoder de ce régime ; et dans l'espoir d'y mettre fin, il se souleva deux fois contre les Russes les armes à la main (1830 et 1863) et, depuis lors, il n'a jamais cessé de protester contre ce joug oppresseur et d'aspirer à sa propre indépendance.

Situation de la Lithuanie avant la guerre et pendant la guerre

Malgré une oppression sans pitié, malgré tant de persécutions inhumaines, le peuple lithuanien a su progresser et se développer. Son développement est devenu particulièrement intense au cours des dix dernières années.

Dans le domaine culturel, la nation lithuanienne a créé beaucoup de valeurs. De nombreux écrivains, poètes, historiens, ont produit d'importantes œuvres littéraires. Une presse lithuanienne comptant environ une centaine de publications se répandit dans le pays parmi toutes les classes sociales.

Des artistes de talent, groupés au sein de la Société des Beaux-Arts lithuanienne de Vilna, produisaient des œuvres artistiques qui leur valurent la célébrité bien au-delà des frontières de la Lithuanie (peintre Tchurians, sculpteur Rimša, etc.).

Les sociétés d'instruction publique, « Santé », « Ziburys », « Ryas », secondées par l'effort du peuple lui-même, créèrent des centaines d'écoles secondaires et primaires pour y donner l'enseignement national parallèlement à celui du gouvernement russe, imposé dans les écoles de l'Etat.

Les importantes sociétés culturelles « Blaivybė », « Sv. Kazimiero », etc., qui groupent des dizaines de milliers d'adhérents, éduquaient chaque année des centaines de milliers de livres populaires destinés à relever le niveau moral et intellectuel du peuple lithuanien.

Des sociétés économiques comme « Vilija », « Zagrė » avec leurs nombreuses filiales disséminées dans les principales localités du pays, contribuèrent beaucoup à sa prospérité. Des banques lithuaniciennes privées et de nombreuses sociétés de crédit commencèrent à organiser le capital national de la Lithuanie afin de ne pas laisser exploiter le pays par des capitaux étrangers.

Ainsi pendant la dernière décennie, dès que l'oppression russe se fut quelque peu relâchée, le peuple lithuanien fit de grands progrès dans tous les domaines et manifesta des talents organisateurs de premier ordre.

Dès le début de la guerre, la Lithuanie située à la frontière occidentale de l'Empire Russe fut la première exposée à toutes les horreurs de la guerre moderne. Elle devint le principal champ de bataille. Les armées, dans leurs flux et leurs reflux successifs, ravagèrent tout sur leur passage. La fleur de sa jeunesse, mobilisée dès les premiers jours de la guerre, périt en grand nombre sur les champs de bataille. Beaucoup de villes et de villages, autrefois prospères, sont maintenant en ruines. Les pertes matérielles se chiffrent par milliards. Mais si les pertes matérielles sont énormes, les pertes culturelles du peuple lithuanien sont encore plus grandes : son développement est arrêté, sa presse est interdite à nouveau par les mesures draconniennes du gouvernement d'occupation allemand, ses sociétés culturelles, économiques etc., sont fermées, les réunions sévèrement défendues.

Le peuple lithuanien qui n'a pas voulu se courber sous le joug russe consentira-t-il à l'échanger contre un autre ?

Non, certes. Maintes fois déjà, au cours de cette guerre, il fit appel au monde civilisé pour protester contre les iniquités et les cruautés dont il fut victime en même temps qu'il exprima devant la conscience universelle sa ferme résolution de se refuser à l'avenir à supporter un nouveau joug, quel qu'il soit.

Les patriotes lithuaniens, dans les résolutions d'une conférence tenue à Berne du 1er au 5 mars 1916, résumant les revendications du peuple lithuanien tout entier.

Voici le texte de ces résolutions :

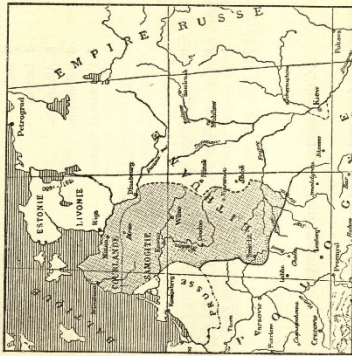
Prenant en considération,

1. Que la Lithuanie pendant des siècles a été un Etat indépendant;
2. Que le peuple lithuanien n'a jamais cessé d'exiger la restitution de son indépendance;
3. Qu'il possède une individualité ethnique, une civilisation séculaire originale et la psychologie d'un organisme distinct;
4. Que le pays tout entier désolé par la guerre ne peut être relevé de ses ruines que par un régime de liberté complète qui ne sera guère possible qu'une fois la Lithuanie constituée en un Etat indépendant et souverain;
5. Que la création de la Lithuanie indépendante favorisera l'établissement d'une paix durable et générale en Europe;
6. Qu'au début de la guerre, tous les alliés déclaraient que cette guerre est une guerre de libération des Nationalités opprimées et qu'elle sera menée jusqu'au triomphe complet du principe des Nationalités;
7. Que le gouvernement allemand lui-même déclara par la bouche du Chancelier d'Empire au Reichstag que ses troupes ont « libéré » la Lithuanie;

Les patriotes lithuaniens ont décidé de demander au moment des pourparlers de la paix de la Conférence des Puissances la libération complète de la Lithuanie et la restitution de son indépendance.

L'Etat lithuanien indépendant — Territoire, Population

L'Etat lithuanien devrait être composé des provinces de l'Empire Russe connues aujourd'hui sous le nom de : gouvernements de Vilna, Kovna, Grodna, district de Novogrodok du gouvernement de Minsk, du gouvernement de Souvaïki et de la

L'Etat lithuanien à constituer actuellement.

partie septentrionale du gouvernement de Lomja, jusqu'aux rivières Lyk et Narev. Ces provinces formaient le noyau de l'ancien Etat lithuanien connu dans l'histoire sous le nom de grand-duché de Lithuanie.

Aux provinces lithuaniennes proprement dites susmentionnées, il faut joindre la Courlande, qui faisait partie du grand-duché de Lithuanie et qui est peuplée en partie par des Lettons appartenant à la race lithuanienne et en partie par des Lithuaniens, des Allemands et des Juifs.

Le territoire de cet Etat aurait une superficie d'environ 200,000 kilomètres carrés, c'est-à-dire six fois et demi supérieure à celle de la Belgique, et une population de dix millions d'habitants environ.

La composition ethnique de cet Etat serait répartie à peu près comme suit :

1. Lithuaniens	65 %
2. Blancs-Russiens	10 %
3. Juifs	10 %
4. Lettons	5 %
5. Allemands	4 %
6. Polonais	4 %
7. Polonais et divers	2 %

Les Lithuaniens, qui formeraient la majorité absolue dans cet Etat, devraient respecter les droits des minorités ethniques.

Il est à remarquer que les minorités ethniques, excepté les quelques centaines de mille de Lettons et de Blancs-Russiens, sont dispersés dans le pays sans avoir une majorité absolue dans aucun district, tandis que le noyau de la population lithuanienne ritale dans certains districts des gouvernements de Kovno, de Souwalki et de Vilna est de 95 à 99 % de la population totale.

Constitution et Gouvernement

La Lithuanie doit être érigée en **Etat monarchique indépendant** avec un roi comme chef.

Précédents historiques. — Lorsque la Lithuanie forma un Etat indépendant, elle était une monarchie, gouvernée par des grands-ducs d'abord, et ensuite, à partir de Mindaugas (1243-1264) par des rois. Gedeminas portait officiellement le titre de : *Rex Lithuanorum et magnae partis Ruthenorum*.

Le grand-duc Vytautas (Vilov) se proclama roi de Lithuanie en 1390, à Salin (lieu situé sur le Niemanas [Niemen] près de Kovno), en présence de la noblesse lithuanienne et des délégués du Grand-Maître des Chevaliers Teutoniques. Sigismond, empereur allemand du Saint-Empire, lui envoya la couronne royale, mais la Pologne,

allée perdue et déloyale intercepta l'envoi de cette couronne pour empêcher la Lithuanie de s'ériger en un royaume et de se séparer à jamais de la Pologne.

La Lithuanie, jusqu'à sa chute survenue il y a un siècle, resta un pays monarchique. L'esprit du peuple lithuanien, bien qu'atteint partiellement par l'anarchie polonaise, à cause de la longue vie politique commune des deux peuples, resta néanmoins au fond très vivace, ami de l'ordre et de la discipline. Par conséquent, le seul régime salubre pour l'Etat lithuanien serait le régime monarchique constitutionnel.

Dynastie

La Lithuanie possède encore de nombreux descendants de Gedeminas, l'ancienne dynastie lithuanienne. Mais la plupart d'entre eux sont fortement polonisés et comme tels ne peuvent en aucune façon être appelés à occuper le trône de Lithuanie.

Cette solution doit être exclue d'avance. Il ne reste donc, à l'exemple de la Bulgarie, de la Grèce, de la Roumanie et de la Norvège qu'à appeler un prince étranger qui fondera une nouvelle dynastie.

Il est superflu d'indiquer ici quel prince et quelle maison régnante on devra appeler sur le trône de Lithuanie.

Régime

Le seul régime convenable pour la Lithuanie indépendante est celui de monarchie constitutionnelle.

Le pouvoir législatif doit être confié à une seule Chambre **Saimas** (nom ancien de la Diète de Lithuanie), élue d'après la loi électorale basée sur le principe d'égalité.

Le pouvoir exécutif sera attribué à un ministère responsable devant le roi et la Chambre.

Le pouvoir juridique sera confié au Tribunal lithuanien (ancienne institution lithuanienne supprimée par le gouvernement russe).

L'ancien Code lithuanien, « Statut Lithuanien », supprimé par le tsar Nicolas Ier en 1846, doit être révisé, complété, modernisé et restitué au royaume de Lithuanie.

Capitale

La capitale de la Lithuanie doit être Vilna, qui fut fondée par le roi lithuanien Gedeminas en 1323, ville où se sont conservées de nombreuses traditions du peuple lithuanien et qui fut toujours considérée par lui comme un lieu sacré.

III

Objections possibles

Une objection d'apparence plausible est celle-ci : le peuple lithuanien n'est pas encore suffisamment mûr pour l'indépendance.

A cette objection, on peut répondre par cette question : Est-ce que la Bulgarie, la Roumanie et la Grèce étaient davantage préparées à l'indépendance ? Évidemment non ! Elles l'étaient beaucoup moins que le peuple lithuanien.

La Lithuanie se trouve dans des conditions supérieures aux pays sus-mentionnés à l'époque en question, car elle possède déjà, pour ses cadres, un matériel de qualité et la personne des nombreux représentants de sa classe intellectuelle et de sa bourgeoisie qui se sont considérablement développés au cours des dernières dizaines d'années.

Une autre objection est celle des Polonais. Ils prétendent que la Lithuanie, ayant été unie à la Pologne pendant plusieurs siècles, doit, après la reconstitution de la Pologne, renouveler son union avec cette dernière pour constituer un Etat fédératif.

Cette objection est des plus futiles. L'union de la Lithuanie avec la Pologne pendant plusieurs siècles fut néfaste à l'une et à l'autre, car les rivalités et les

désaccords intérieurs affaiblissaient les deux Etats. Si les diplomates s'avisaient de lier à nouveau ces deux pays en un seul Etat fédératif, cet Etat deviendrait bientôt un nouveau foyer de désordre et d'anarchie et serait inévitablement cause de nouveaux conflits.

Le peuple lithuanien exprima, par la bouche de ses représentants, sa ferme volonté de ne plus lier ses destinées à celles des Polonais. La résolution suivante fut prise à ce sujet à la Conférence de Berne le 1-5 mars 1916 :

Prenant en considération :

1. Que les Polonais domment la Lithuanie comme ayant été et étant une province de la Pologne ;
2. Que les Polonais, de ce chef, usurpent les droits légitimes des Lithuaniens ;
3. Que les Polonais s'achèvent de se donner partout comme les représentants légitimes de la Lithuanie :

Nous, représentants de la Lithuanie, croyons devoir déclarer :

Que l'union entre les Etats lithuanien et polonais étant dissoute par le partage de ces Etats entre les puissances voisines à la fin du XVIIIe siècle, cette union *ipso facto* a cessé d'exister réellement et juridiquement.

Le peuple lithuanien, tout en souhaitant au peuple polonais de recouvrer sa propre indépendance dans les limites de ses frontières ethnographiques, veut rester maître de son propre sol et proteste énergiquement contre toute tentative des Polonais d'usurper les droits légitimes des Lithuaniens en Lithuanie.

Il faut espérer que les diplomates du futur Congrès européen ne commettront pas la faute de rattacher la Lithuanie à la Pologne contre la volonté du peuple lithuanien et contrairement aux affirmations des hommes d'Etat, — que les peuples ont le droit de disposer librement d'eux-mêmes et de se donner telle forme de gouvernement qui leur convient. »

UŽRAŠAMS

Monika
ŠIPELYTĖ

Šveicarijos lietuvių politinė ir diplomatinė
veikla 1915–1919 m. Lietuvos valstybingumo
klausimu

DAKTARO DISERTACIJA

2019 09 05. 18,49 leidyb. apsk. l. Tiražas 15 egz.
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius